

STUDIA CAROLIENSIA

ÉRTELMISÉG, FELELŐSSÉG, PROTESTANTIZMUS

A KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM
2017-ES ÉVKÖNYVE

Szerkesztette
Sepsi Enikő, Szathmári Éva

Károli Gáspár Református Egyetem,
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2018

Felelős kiadó: Balla Péter, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora

Szerkesztőbizottság:

Balla Péter, Bozsonyi Károly, Csanády Márton, Fabiny Tibor, Homicskó Árpád Olivér,
Kendeffy Gábor, Kocsev Miklós, Sepsi Enikő, Szenczi Árpád, Törő Csaba

Anyanyelvi lektor:

Laurent Moreno, Francis. J. Prescott

Olvasószerkesztő: Szathmári Éva

Károli Gáspár Református Egyetem

1091 Budapest, Kálvin tér 9.

Telefon: +36-1-455-9060

Fax: +36-1-455-9062

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: +36-1-267-5979

harmattan@harmattan.hu

webshop.harmattan.hu

A borítót Kára László tervezte.

A tördelés Madarász György munkája.

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.,

felelős vezető: Tomcsányi Péter

TARTALOM

Rektori előszó.....	7
---------------------	---

A BENDA KÁLMÁN BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZAKKOLLÉGIUM MEGNYITÓJÁN ELHANGZOTT BESZÉDEK

BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN, a Magyarországi Református Egyház püspöke, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke ünnepi beszéde	11
BALLA PÉTER rektor ünnepi beszéde	16
SEPSI ENIKŐ dékán, alapító igazgató ünnepi beszéde	18
BENDÁNÉ SEBŐK MAGDOLNA ünnepi beszéde	24

TANULMÁNYOK

BAKACSI GYULA: Értelmiségi szerep a 21. században	29
TRENCSÉNYI LÁSZLÓ: Hitvalló református pedagógusegyéniségek a <i>Tanúhegyek</i> című kötetben	39
SZONTAGH PÁL – BÁNNÉ MÉSZÁROS ANIKÓ: (Tü)körkép, avagy mit várunk el és mit teszünk pedagógusként a kényes etikai szituációkban?	46
SARNYAI CSABA: „Az emberek egymásnak születtek; oktasd őket, vagy viseld el őket.” – Márai Sándor: <i>Röpirat a nemzetnevelés ügyében</i>	64
PÖDÖR DÓRA: Értelmiség – Szóelemzések	77
BALOGH TAMÁS: Leiden büszkesége... és alázatossága – Cleveringa beszéde egy Cleveringa-beszéd tükrében	84

KIRICSI ÁGNES: Egy halójelenség értelmezési lehetőségei – Olaus Magnus és Olaus Petri értelmiségi szerepvállalása a svéd reformáció kezdetén	95
HERMANN RÓBERT: Szemben a közvéleménnyel – Gyulai Pál és Görgei Artúr megismerkedése	108
KOVÁCS ILONA: Benjamin Constant önéletrajzi írásai	126

IDEGEN NYELVŰ TANULMÁNYOK

PETRA BALATON: The Model and Strategy of Intelligentsia – Activities of the Székely Society of Marosvásárhely (1899–1914)	141
DÁVID KOVÁCS: An idea of the unification of the intelligentsia and the masses – Kuno Klebelsberg's neonationalism	152
KRISZTINA KOVÁCS: Yves Bonnefoy et <i>l'affaire Goll</i>	164

Absztraktok	177
-----------------------	-----

A kötet szerzői	184
---------------------------	-----

A KÁROLI KÖNYVEK SOROZAT 2011 ÓTA MEGJELENT KÖTETEI	186
--	-----

REKTORI ELŐSZÓ

A Károli Gáspár Református Egyetem immár nyolc éve adja ki hagyományos *Studia Caroliensia* évkönyvét, amely minden alkalommal egy konkrét téma kapcsán született tanulmányokat tartalmaz. A kötet szerzői, Egyetemünk oktatói korábban vizsgálták már tudomány és etika, hit és tudás, a nyelv, a kultúra és az identitás viszonyát, 2017-ben pedig a reformáció 500 éves évfordulójára emlékeztek és kutatták az elmúlt fél évezred református múltját és jelenünkig tartó hatásait. Az eddigi hagyományokat folytatva az idei kötet számára olyan témát választottunk, amely Egyetemünk misszióját, mindennapos működését közelről érinti: *Értelmiség – felelősség – protestantizmus* címmel adjuk most közre ezeket a munkákat.

Egyetemünk Alapító Okiratában leszögezett célja, hogy a nemzeti és az egyetemes kultúra és a művészetek közvetítésével, művelésével és fejlesztésével, az anyanyelvi és idegen nyelvi ismeretek átadásával, fejlesztésével hozzájáruljon a hallgatók értelmiségi életpályájára történő felkészítéséhez. Azon munkálkodunk, hogy az Egyetemünkről kikerülő hallgatók jól képzett, felelősségtudatos emberként járuljanak hozzá az értelmiség erősödéséhez, szerepvállalásához hazánkban. Az oktatás magas színvonala, képzéseink széles palettája és immár két szakkollégiumunk áll az értelmiség képzésének szolgálatában. A kötet tanulmányai arra a kérdésre keresik a választ, mit is jelent a 21. században értelmiséginek lenni, miként lehet a bizalmukat Egyetemünkbe helyező hallgatókat felelős értelmiségiekként tanulmányaik befejeztével útjukra bocsátani, és egy-két érdekes részletet is felvillantanak más európai nemzetek reformátusainak színes múltjából.

Református intézmény vezetőjeként hadd ajánljam kötetünket a Tisztelt Olvasók figyelmébe egy olyan bibliai idézettel, amely segít eligazodunk abban, hogyan éljünk tudásunkkal Isten színe előtti alázatban. Pál apostol a korinthusiakhoz írt első levelében rámutat, hogy életünk legnagyobb értéke, ha megvan benne az Isten és embertársaink iránti szeretet, és hogy az igazán fontos az, hogy Isten ismer bennünket: „...tudjuk, hogy mindnyájunknak van ismerete: az ismeret felfuvalkodottá tesz, a szeretet pedig épít. Ha valaki azt gondolja, hogy ismer valamit, az még semmit sem ismert meg úgy, ahogyan ismerni kell. De ha valaki szereti Istent, azt már ismeri Isten.” (1Kor 8,1b–3)

Prof. Dr. Balla Péter
rektor

**A BENDA KÁLMÁN
BÖLCSESZET- ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
SZAKKOLLÉGIUM
MEGNYITÓJÁN ELHANGZOTT
BESZÉDEK**

BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ PÜSPÖKÉNEK,
A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ ZSINATÁNAK LELKÉSZI
ELNÖKÉNEK ÜNNEPI BESZÉDE A BENDA KÁLMÁN BÖLCSÉSZET-
ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZAKKOLLÉGIUM MEGNYITÓJÁN

*Igen Tisztelt Dékán Asszony és mindenki más, akit dékán asszony fölsorolt!
Kedves Hölgyeim és Uraim!*

Engedjék meg, hogy ne töltssem az időt azzal, hogy újra elmondom a protokolliumot, és ha megkérhetem az utánam szólókat, ők se tegyék majd ezt, sok időt nyerünk vele, dékán asszony pedig mindenkit méltóképpen köszöntött már.

Mindenekelőtt engedjék meg, hogy egy ígét olvassak fel Jakab apostol leveléből, a harmadik rész első verséből: „Testvéreim, ne legyetek sokan tanítók...”. (Tudjuk, hogyan folytatódik az idézet: „...ezeknek súlyosabb ítéletben lesz részükhöz.”) Eredetileg tíz percet kértem köszöntőmnem, a szervezők húszat adtak – tudnak valamit a bőbeszédűségéről. Mindazáltal megpróbálom öt percben elmondani.

Mindenekelőtt Isten iránti hálával állok itt. Ez az épület a két világháború között a Keresztyén Ifjúsági Egyesület székháza volt, aztán az állampárt létesülésekor, amikor hozzákezdtek sorozatban felszámolni az egyesületeket, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület, hogy mentse a vagyonát, az itt a szomszédban, a Salétrom utcában működő Józsefvárosi Református Egyházközség nevére írta. Ezzel az állampárt nem törődött, hanem elfoglalta az épületet. Azt külön história lenne elmondani, hogy 1947-től kezdődően mi minden volt ebben az épületben. Csak a végállomást jelzem: a rendszer bukásakor már szükséglakások voltak itt. A történet egyébként szimbolikus is, jól mutatja, mire volt képes a kommunizmus: a legpazarabb közösségi célokat szolgáló épületek rövid 30-40 év után szükséglakássá lettek. Megjegyzem, szerintem a szocializmus egésze is a végkiemenetekor egy nagy szükséglakáshoz hasonlítható, még ha a miénket itt, Magyarországon a legvidámabb barakknak nevezték is; de csak barakk volt, amivé tették azt, ami egykor talán palota volt. A rendszerváltás után sokáig üresen állt az épület, illetve még néhány szükséglakó lakta, különböző kötelmekkel. Amikor a Salétrom utcai egyházközséget értesítették, hogy esetleg visszakérhetné az épületét, és ők ezt megtették, kiderült, hogy nem kell visszakérniük, hiszen az övék, mert soha nem írták más nevére. Csak lelakták. Ez az épület tehát nem került bele a kárpótlási rendbe, minden különösebb tárgyalás nélkül kezdhettek

vele, amit akartak. Néhány esztendei tanácskozás után a Dunamelléki Református Egyházkerület vette át az épület tulajdonjogát, aztán a Károli Gáspár Református Egyetem megalapítása után, helyszűke miatt, hosszabb-rövidebb ideig itt, ebben az akkor még romos épületben is tartottak órákat – erre talán csak azok emlékeznek, akik itt oktattak és tanultak. Ezután elkezdődött egy átfogó tervezés: ennek az első szakaszában az volt az elképzelés, hogy azok a protestáns-református ifjúsági egyesületek kapjanak itt helyet, amelyek a rendszerváltás után újjá tudtak alakulni és meg tudtak kapaszkodni, meg tudtak gyökeresedni. A tanácskozások végeredménye azonban az lett, hogy a Károli Gáspár Református Egyetem indítson itt szakkollégiumot. Külön szeretnék majd néhány szót szólni arról is, hogy mi volt ennek a rációja. Sokat jártam ebben az épületben a felmérések és tervezések idején, aztán az építkezés megkezdése után is. Köszönettel tartozunk a tervezőnek, Ónodi Szabó Lajosnak és azoknak a vállalkozóknak és cégeknek – többen is vannak –, akik a kezdetektől végig megvalósították az épület bővítését és átalakítását. Köszönettel tartozom – bár a testületet én vezetem – a Dunamelléki Református Egyházkerület Közgyűlésének is (a reformátusoknál testületek szoktak dönteni, a püspök időnként – ritkán – átviszi az akaratát, máskor pedig megfutamodik, és be sem terjeszti a javaslatát), mert az egyházkerület Közgyűlése teljes egyhangúsággal elfogadta és támogatta, hogy az épületet a Károli Gáspár Református Egyetem kapja meg száz esztendőre. Azonban az épületnek egy kis része néhány protestáns ifjúsági egyesület célját fogja szolgálni; és az a reményünk, hogy jófajta szimbiózis alakul majd ki az egyetemi szakkollégiumi munka, az itt lakó fiatalok és az itt zajló ifjúsági munka között. Miért száz évre kapta az egyetem az épületet? Talán többre is adhatuk volna, de a magyar jog ezt nem engedti meg; éppenséggel már a száz esztendő kikötése is sok, hiszen többnyire kilencvenkilenc esztendőre szoktak ingatlant használatba adni. Mi ezt a számot eggyel túlléptük, ugyanabban a reményben, amely reményben az egyetemünk is megalakult. Egyetemet alapítani egyszerre könnyű és mérhetetlenül bátor vállalkozás. Eszembe jutott, hogy amikor a középkori egyetemek történetét tanulmányoztam, arról olvastam – a történészek nézzék el, ha nem jó forrásokra hivatkozom –, hogy amikor Angliában az angol király megalapította az Oxfordi Egyetemen meg a cambridge-in meg a kentin a *regius*-alapot, vagyis a király alapítványát, akkor ezek az egyetemek már száz-százötven évesek voltak. Ennyi idő kell ugyanis ahhoz, hogy egy egyetemről kiderüljön, megérte-e megalapítani. Nos, van bőven idő, és majd a harmadik-negyedik nemzedék idején dől el, hogy megérte-e elindítani ezt a bátor vállalkozást, hogy tudniillik a Református Egyház nem könnyű helyzetben, a magyar felsőoktatás teljes átalakítása közepette egyetemet alapítson, éppen akkor, amikor lebomlott a porosz-szovjet típusú egyetemi rend és a szemünk előtt alakul

valamivé, de nem is tudni igazán, mivé, ahogy közeledik a nyugat-európai szten-derdekhez. Reméljük, a harmadik és negyedik generáció idején, amikor a Dunamelléki Református Egyházkerületnek majd döntenie kell arról, hogy újabb száz évre a Károli Gáspár Református Egyetemnek adja-e az épületet, már nem fog az akkori püspök azon izgulni, hogy a Közgyűlés mit szól a javaslatához, hanem egyöntetűen ki fogja mondani, hogy egyetemhez méltó ez a hely, és méltán használja az egyetem.

Miért szakkollégium? Bár a jelenlévők bizonyára nem így vannak ezzel, azért sokan nem tudják, hogy voltaképpen mi egy szakkollégium. A nálam hozzáértőbbek majd el is fogják ezt mondani. Most csak annyit: a szakkollégium nem egyszerű kollégium, nem hálóhely, nem olcsó albérlet, közel az egyetemhez, nem holmi hajlék a diákkompaniának, ahol még sütni-főzni is lehet és kényelmesen el lehet tölteni három-négy-öt esztendő. Nem pusztán gyűjtőhely – a kollégium szó eredeti értelmében –, hanem rendkívüli, speciális képzési forma: annak a többletnek a szolgálatában, amit az egyetem oktatótermeiben, szemináriumi

helyiségeiben, könyvtáraiban nem lehet megkapni; ez az a hely, ahol a legtehetősebb és legigyekvőbb (e kettőnek egybe kell kapcsolódnia) diákok hozzájuthatnak ahhoz a valamihez, amit lehet többletnek is nevezni, én azonban inkább azt mondanám, hozzájutnak ahhoz, ami az egyetem igazi szelleme, és ami az oktatási darálóban nem mindig kerül elő. Elérhető ez úgy is – és ez többnyire a kis létszámú egyetemek kis létszámú tanszékein szokott megtörténni –, hogy egy-egy kiváló tanár vagy professzor maga mellé gyűjt néhány diákot, és vagy szemináriumon, vagy külön foglalkozáson inspirálja, ihleti őket, megtanítja nekik, hogyan kell tanulni, aztán megtanítja őket tanítani, megtanítja őket szellemi embernek lenni; de ha az egyetem hallgatósága egy bizonyos létszámot átlép és – sokak kifejezésével élve – oktatási üzemmé válik, akkor elengedhetetlen a szakkollégiumi dimenzió megnyitása. A Károli Gáspár Református Egyetem jelenleg híjával van ezeknek a képzőműhelyeknek, ezért reméljük, hogy sokkal több ilyen kollégiuma lesz az elkövetkezendő időkben, nemcsak a bölcsészkaron, hanem a hittudományi és jogi karon is, a vegyes rendszerű képzés keretei között. És ez azt fogja jelenteni, hogy ide járnak a legkiválóbb diákok, a legszorgalmasabbak és a leginkább erre érdemesek, akiket megtiszteltetés külön szakkollégiumba gyűjteni; és őket a legkiválóbb oktatók tanítják majd arra a szellemi szemléletre, arra az értelmiségi magatartásra, amiért egyáltalán megéri tanítani és megéri egyetemet alapítani.

Az utolsó gondolatom, amelyet jókívánságként is szeretnék továbbadni, a korábban felolvasott ígéhez kapcsolódik. Jakab apostol a nyelvről beszél ebben a szakaszban: „Ne legyetek sokan tanítók...” – a tanítás nyelvi közegben történik, ráadásul abban a mély nyelvi közegben, amelyről Hans-Georg Gadamer ezt mondja: „a nyelv a lét háza”. Minden, amit továbbadhatunk, minden, ami a hagyományban, vagyis a szedimentálódásban és a továbblépés dimenziójában, vagyis az innovációban megjelenik, mindez a nyelv dimenziójában jelenik meg. Ez a nyelvészek szívét is megdobogtatja, a bölcészek szívét pedig kivált, de a jogászok is nyelvelnek, a lelkészek meg prédikálnak, a tanítók meg tanítanak, az építészek meg először elmondják vagy meghallgatják, hogy milyen épületet kellene építeni. Amíg beszélünk, addig vagyunk. Amíg a logosz körül vagyunk, addig létezőnk. Jakab apostol három egyszerű hasonlatot mond a nyelvről, rámutatva, hogy az micsoda nagyhatalom, holott kicsi dolog. Azt mondja, hogy a nyelv olyan, mint a hajó kormányja: nem nagy, mégis ez irányítja a hajót a kormányos szándéka szerint; aztán olyan a nyelv, mint a láng: kicsiny tűz, mégis az egész erdőt föl tudja gyújtani; és, végül, olyan a nyelv, mint a zabla, melyet a ló szájába tesznek, amikor megzabolázzák. Ezek különböző funkciók, különböző lehetőségek, különböző veszélyek, különböző odafigyelnivalók.

Tiszta szívemből kívánom, hogy mindazok, akik a diákjai lesznek ennek a szakkollégiumnak – amelyet Benda Kálmánról, a Károli Gáspár Református Egyetem alapítójának egyikéről, a kiváló történészről, az egyházához, nemzetéhez, történelmi hivatásához hűséges, példázatos személyiségről neveztünk el –, azok, akik itt tanulnak, akik időt tölthetnek el itt, értsék jól, hogy mit mond Jakab: „Ne legyetek sokan tanítók...”, de akik azok lesznek, azok legyenek valóban tanítók. Az igazságnak, a szépségnek, a jósnak, az isteni logosznak a tanítói.

Köszönöm, hogy meghallgattak, Isten áldja meg a szakkollégiumot!

BALLA PÉTER

REKTOR ÜNNEPI BESZÉDE A BENDA KÁMÁN BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZAKKOLLÉGIUM MEGNYITÓJÁN

Püspök úr kérésének engedve a sok köszöntést nem ismétlem meg, de Dékán Asszony egyvalakit nem említhetett meg a köszöntések során: saját magát; ezért az egyetem rektoraként én Dékán Asszonynak köszönöm meg, hogy megálmodta ezt a szakkollégiumot, és kezdetektől egészen a létrejöttéig sok személyes tanáccsal segítette. Külön köszönöm, hogy az útra indulásnak ebben a fontos és nehéz időszakában, mindjárt a szakkollégium működése elején annak vezetésében is segít nekünk. Köszönöm Dékán Asszonynak azt a nagyszerű ötletét is, hogy – ahogyan Püspök úr is utalt rá – az egyetem első rektoráról, egy nagyszerű személyiségről neveztük el ezt a szakkollégiumot. Benda Kálmán Rektor urat én diákként is ismerhettem még abban az időben, a nyolcvanas évek első felében, amikor a Ráday Gyűjtemény vezetése az ő kvalitásaihoz, szellemi tudásához képest egyfajta „mellőzöttséget” jelentett – hadd mondjam ki őszintén. Úgyhogy nagyon örülök, hogy megélte ő is, és megéltük együtt egykori diákok, akik nagy tisztelettel szemléltük akkor is nagyszerű munkásságát, hogy ő indíthatta el első rektorként ezt az egyetemet.

Mivel a diákéveimre is emlékeztet Benda Kálmán Rektor úr neve, ezért hadd hozzam abból az időből azt az Igét, amellyel én is áldást kívánok az itt lakókra, hallgatókra és oktatókra. Ezt az Igét már hallhatta egy korábbi közösség, az én diákközösségem, amellyel szintén átéltünk egy kollégiumavatást: az én diákéveimben egyetemünk elődje, a Budapesti Református Teológiai Akadémia is avatott egy új kollégiumot. Ugyanazzal az Igével köszöntöm most rektorként ezt a közösséget, amellyel akkor diákként köszönhettem: a Krónikák első könyvének 16. fejezete 8. versével: „Adjatok hálát az Úrnak, hívjátok segítségül nevét, hirdessétek tetteit a népek közt!”

Három rövid felhívás van e bibliai versben; az első: „Adjatok hálát az Úrnak!” Egy református egyetemen méltó, hogy az egymásnak mondott, helyénvaló és nagyon megérdemelt köszöneten túl hálaadással forduljunk Isten felé. Ez ne csak ezen ünnepi órában jellemezzen bennünket, ezért arra hívom a szakkollégium hallgatóit, oktatóit, hogy mint egy alapvető hozzáállás, „lelki alaphang” jellemezze az e falak között lakókat és dolgozókat a hálaadás a mi teremtő, megváltó, megszentelő Urunk felé.

A Krónikák könyve idézett verse egy talán kicsit meglepő felhívással folytatódik: „hívjátok segítségül nevét!” A diákság akkori egyik vezetőjeként, aki szólhattam azon a 33 évvel ezelőtti avatóünnepségen, alázatra indított ez az Ige. Egy diák általában azt hiszi, hogy mindent el tud érni, csak kitartóan, szorgalmasan tanulnia kell. Meg kellett értenem, és azóta is próbálom ezt gyakorolni, hogy bármit, amit teszek, csak az Úr Istennek köszönhetem – a tehetséget, a képességeket, az elért eredményeket is. Igen, igaz ez a mindenkori emberi fáradozásra is: segítségül kell hívunk Istent. E falak között is akkor születik majd igazán sok nagyszerű eredmény, akkor lesz áldás a munkájukon, munkáton, hogyha mindig „eggyel többen” lesztek. Hogyha segítségül hívjátok az Úr „nevét”, tehát Őt magát.

Az a reménységünk, hogy egy ilyen szellemi központnak van kisugárzása is. Tudományos munkákkal népünk javára, egyházunk közössége javára is szeretnénk munkálkodni. De hadd legyen – ezt kérem e közösségtől – a sok-sok szer-teágazó tudományon belül egy olyan „hang” is, amelyet így nevezek bibliás szóval: küldetés, misszió. Idézett Igénk ezt így fejezi ki az Úr Isten cselekedeteire utalva: „hirdessétek tetteit a népek közt!” Sok fontos részterület kutatása között egyszer-egyszer hadd hallják meg a kívülállók, hogy e falak közül Isten nagy tetteinek dicsőítése zendül ki.

Ezzel az Igével kérek én is áldást, és kívánok sok-sok esztendő, száz esztendő és majd azutáni esztendőket a szakkollégiumnak, 1Krónikák 16,8: „Adjatok há-lát az Úrnak, hívjátok segítségül nevét, hirdessétek tetteit a népek közt!”

SEPSI ENIKŐ

DÉKÁN, ALAPÍTÓ IGAZGATÓ ÜNNEPI BESZÉDE A BENDA KÁMÁN
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZAKKOLLÉGIUM
MEGNYITÓJÁN

Főtiszteletű Püspök Úr, Rektor Úr, kedves Vendégeink, kedves Kollégák, kedves Hallgatóink, kedves Szakkollégisták!

Szeretettel köszöntök mindenkit, aki ma az avatóünnepségünkön megjelent, és az örömünkben osztozik. Külön is köszöntöm Csapó Tamás tanulmányi igazgatót a Protestáns Felsőoktatási Szakkollégium részéről, Mózes Áron igazgatót a Váli István Református Cigány Szakkollégium képviselőjében, nagy szeretettel köszöntöm közöttünk volt Eötvös-kollégista társunkat, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának prodékánját, Szilágyi Csabát, és külön szeretettel köszöntöm a Benda család itt megjelent tagjait, Bendáné Sebők Magdolnát, Benda Kálmán fiának, Benda Gyulának feleségét – Benda Gyula, mint tudjuk, már nincs közöttünk –, és szeretettel köszöntöm lányát, Benda Borbálát és fiát, Benda Mihályt. Külön köszöntöm Magay Tamás professzor urat, Ritoók Zsigmond akadémikus urat, volt Eötvös-kollégista vendégeinket, Hóvári János kollégánkat, az Eötvös Collegium Baráti Körének elnökét, a szakkollégium műhelyvezetőit és oktatóit, 64 bentlakó és 12 bejáró hallgatónkat, a média képviselőit, az egyetemi kollégákat, Zsengellér József stratégiai rektorhelyettes urat, Kovács Zsolt Csaba gazdasági igazgatót, valamint Popovics Géza üzemeltetési vezető urat.

Az avatásról kimentését kérte Fabiny Tamás, az evangélikus egyház elnök-püspöke, mert korábban lekötött szolgálatai miatt sajnos személyesen nem tud részt venni az ünnepségen. Az alkalomra életünkre, szolgálatunkra Urunk áldását kéri, és a következő igével küldi köszöntését az ünneplő gyülekezetnek: „Áldjad, lelkem, az Urat, és ne feledd el, mennyi jót tett veled!” (Zsolt 103,2).

Kedves Vendégeink! Engedjék meg, hogy néhány szót én is szóljak az alapítás körülményeiről, illetve a szakkollégium kezdeti működéséről. Ahogyan püspök úr is földézte, a bölcsészettudományi kar, de az egyetem egésze is elérte azt a hallgatói létszámot, amely mellett szükségessé vált egy tehetséggondozói intézet megalapítása. Püspök úr szerény volt, nem említette, hogy amikor az első kérésünk a Szenátuson ez ügyben elhangzott, ő nyomban azt válaszolta, hogy dékán asszony nyitott kapukat dönget, hiszen itt ez az épület, csak föl kell újítani, illetve ki kell alakítani a belső terét. Ehhez a kialakításhoz persze forrást

kellett szerezni, és köszönet illeti Balog Zoltán emberi erőforrások miniszterét is, aki ehhez a minisztérium 814 millió forintos segítségét nyújtotta, e nélkül nem tudtuk volna az épületet kialakítani. Nagyon köszönöm mindazoknak a munkatársainknak a segítségét, akik kitartóan végigkövették, végigharcolták ezt a folyamatot, Füzi Mariann igazgatóhelyettes asszonynak és a mai rendezvény szervezőjének, Sziki Ágnes rendezvényszervezési és gazdasági ügyekért felelős kari igazgató asszonynak külön is köszönöm a mindennapos segítségüket.

A kollégiumnak helyet adó épületet – amely Budapest VIII. kerületében, a Krúdy utca és a Horánszky utca sarkán található –, mint már utaltunk rá, a Dunamelléki Református Egyházkerület bocsátotta az egyetem rendelkezésére száz évre. Püspök úr említette a KIE (Keresztyén Ifjúsági Egyesület) időszakát, ezzel kapcsolatosan hadd ajánljam figyelmükbe – hiszen itt vannak már a hallgatónk, akik számára ez ismeretgyűjtési alkalom is –, Kovács Bálintnak az *Arcok* című könyvét, az alcíme: *Az evangéliumi ifjúsági munka elmúlt évtizedeiből a református egyházban*, amelyet a Kálvin János Társaság adott ki 2002-ben, ebben olvashatunk olyan személyiségekről, akiknek az élete példamutató lehet szá-

munkra. Pógyor István neve például manapság elég gyakran elhangzik, ő volt az, aki 1932-től 1946-ig ebben a házban a KIE nemzetközi szervezetének nemzetközi titkáráként dolgozott, aztán később, amikor ez az épület tanoncszállásá, turistaszállássá vált, a KIE a Vas utcába költözött, ott alakította ki gyönyörű székházát. A most felújított szakkollégiumi épület 81 bentlakó hallgató elhelyezésére alkalmas, 21 apartmant alakítottunk ki benne, ezek döntő többsége kétszobás, és az apartmanok mindegyikéhez tartozik saját fürdőszoba és konyha. Minden hallgatói műhely korszerűen felszerelt szemináriumi helyiséget kapott.

Én most leginkább arról szeretnék beszélni, hogy mi is az az álom, amelyet itt mi megvalósulni látunk, és amelyet nagy örömmel indítottunk el. Jelenleg 64 bentlakó és 12 bejáró hallgatónk van, őket a nyár folyamán felvételiztettük, nagyon alapos felvételi folyamat eredményeként kerültek be, és azt szeretnénk, ha belőlük és aztán a következő évfolyamokból is olyan elmélyült szakmai ismeretekkel rendelkező közösséget tudnánk teremteni – és hangsúlyozom a közösség szót, hiszen nem csak az egyéni kimagasló eredmények fontosak –, olyan tehetséggondozó központot, amely elkötelezett a humán kultúra és a keresztény értékek iránt. Olyan növendékeket szeretnénk itt látni, és olyan oktatókat szeretnénk magunk közé fogadni, akik számára az oktatás és a kutatás társadalmi szolgálat is, és akik az ökumené jegyében képesek lesznek integráló és vezető személyiségekké válni a társadalomban. Cél, hogy fontos tudományos és társadalmi kérdésekben ideológiai kötöttség nélkül legyenek képesek felelősségteljesen állást foglalni, és legyenek képesek a hagyományok és az innováció közötti egyensúly fönntartására is. A szakkollégium törekszik arra, hogy a tudományos kutatás és az oktatás terén magas szintű intézményi kapcsolatrendszer építsen ki neves külföldi partnerekkel, egyetemekkel és nemzetközi szakmai szervezetekkel, az Alapító Okiratban több nyelven, angolul, németül, franciául, hollandul és japánul is megalkottuk a szakkollégium hosszú és rövid elnevezését,* készülve erre a stratégiaiilag fontos célkitűzésre. De ugyanilyen fontos a Kárpát-medencei református intézményekkel és a határon túli magyar egyetemekkel való kapcsolattartás is, szeretnénk, ha a nemzetközi tudományos életben a reformá-

* Az angol nyelvű elnevezés: Benda Kálmán College of Excellence in Humanities and Social Sciences of Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary (Benda Kálmán College of Excellence); a német nyelvű elnevezés: Benda Kálmán Kolleg für Philosophie, Philologie, Kultur-, Sozial- und Bildungswissenschaften der Károli Gáspár Universität Budapest (Benda Kálmán Kolleg); a francia nyelvű elnevezés: Collège d'Excellence en sciences humaines et sociales de l'Université Gáspár Károli de l'Église Réformée en Hongrie; a holland nyelvű elnevezés: College voor Excellentie in Humane en Sociale Wetenschappen van de Károli Gáspár Gereformeerde Universiteit; a japán nyelvű elnevezés: カーロリ・ガーシュパールカルビン派大学ベンダ・カールマン人文社会科学カレッジ・オブ・エクセレンス (ベンダ・カールマンカレッジ・オブ・エクセレンス).

tus jelleg a szakkollégium által is erősödhetne. Az intézmény olyan szakembereket szeretne képezni és nevelni, akik munkájuk során közvetítő szerepet töltenek be az egyház és a társadalom között, ily módon elősegítve az egyház társadalmi szerepvállalását. Ezzel egyidejűleg nagyon nagy hangsúlyt fektetünk a testi és lelki egészségfejlesztésre. Fontos számunkra az utánpótlás, hiszen azok a hallgatók, akik itt végeznek, reményeink szerint a talán majd szaporodó doktori iskoláinkban fognak továbbtanulni, és a felsőoktatás – mindenekelőtt a református felsőoktatás – számára is utánpótlást jelenthetnek. Jelen pillanatban a Történettudományi Doktori Iskola és a létrehozni kívánt Multidiszciplináris Bölcsészettudományi Doktori Iskola lehet ilyen színtér. A tudományok, a társadalomtudományok és a bölcsészettudományok interdiszciplináris párbeszédére törekszünk, és ezen belül az egyes kisebb szakterületek közötti együttműködésre.

Székesfehérváron októberben, amikor egy nehéz átmeneti időszakban voltunk, és még nem költözhattünk be az épületbe – erre december elején került sor –, egy háromnapos workshopot tartottunk, minden műhelyvezető, az összes hallgató és az általános értelmiségi kurzus vezetőinek részvételével, amelyen, azt hiszem, sikerült nagyon jól egybekovácsolódnunk, bár akkor még a tér nem volt adott. A műhelyek itt párban dolgoztak, tehát két-két műhely hallgatói együttműködve, négy témakör köré rendezve gyűjtötték össze azokat a víziókat, amelyek – az Alapító Okirat szellemiségét követve – számunkra a majdani szakkollé-

gium jelenteni fog, és amelyeket már az induláskor fontosnak tartottak rögzíteni. Négy ilyen témakör volt: „A tudomány, a tudás felelősség”, a „Reformáció, hit, kereszténység”, a „Magyarság és a jövőnk”, és a „Közösség, közösségiség”. Ezeknek az eredményeit most az avatás után a liftből kilépve minden szinten egy-egy táblán nézhetjük majd meg, és érdemes egy kicsit áttekinteni, hogy a hallgatók milyen otthonról hozott versidézetekkel, bibliai idézetekkel támasztották alá a gondolatikat.

Jelen pillanatban, és valószínűleg még egy jó ideig, nyolc műhelyben folyik az oktatás a szakkollégiumban, ez a nyolc műhely leképezi a bölcsészettudományi karunk bölcsészettudományi és társadalomtudományi kínálatát. Felsorolom a műhelyek vezetőit: a Történettudományi Műhelyt dr. Hóvári János kollégánk vezeti, a Nyelvtudományi Műhelyt dr. Furkó Péter, az Irodalom- és Kultúratudományi Műhelyt dr. habil. Horváth Géza, a Művészettudományi Műhelyt én magam, a Filozófiai és Vallástudományi Műhelyt dr. Borsi Attila, a Társadalomtudományi Műhelyt dr. Bozsonyi Károly, a Pszichológiai Műhelyt prof. dr. Vargha András professzor úr és a Tanárképző Műhelyt dr. Simonfi Zsuzsanna. Minden hallgató legfeljebb két műhely munkájában vehet részt, s emellett hallgatnak általános értelmiségképző tárgyakat is. Általános értelmiségképző kurzusainkon a már szóba került egészség tudatosságon túl, amelyről Dr. habil. Lázár Imre, Nemes Éva és Takács Péter tart kurzust, foglalkozunk a keresztény spiritualitás és gondolkodás történetével, mellyel dr. Horváth Orsolya és prof. dr. Fabiny Tibor ismerteti meg a hallgatókat, közéleti és etikai kérdésekkel, ezekről most dr. Bába Iván tartott kurzust, ezenkívül a családi és közösségi életre nevelésről dr. Komlói Piroskától, a gazdálkodási és management ismeretekről pedig Mádi Zoltántól hallgathattak kurzust a szakkollégisták. Több betanító oktató is segíti munkánkat, így Dr. Bölcskei Andrea, Dr. Czeglédy Sándor, Dr. Daróczi Anikó, Prof. Dr. Fabiny Tibor, Dr. habil. Fóris Ágota, Dr. Géher István, Dr. Gulyás Adrienn, Dr. Gyórfy Miklós, Dr. Heltai Pál, Dr. Jékely Zsombor, Prof. Dr. Keserü Katalin, Prof. Dr. Kontra Miklós, Dr. Kovács Dávid, Dr. habil. Kurucz György, Dr. Lovász Irén, Dr. Oláh Attila, Dr. Sarnyai Csaba, Prof. Dr. Szabó András, Dr. Tokaji Zsolt, Dr. Vassányi Miklós, Dr. Vihar Judit.

A szellemiség, a szervezeti felépítés és a tehetséggondozó munka vonatkozásában modelljeink a református kollégiumok voltak, emellett azonban a francia „grandes écoles”-hálózat hagyományaiból éppúgy merítettünk, mint a legeredményesebb hazai példákban, mindenekelőtt az Eötvös Collegium példájából, amelynek magam is diákja és 14 éven át tanára, igazgatóhelyettese voltam. A szakkollégium jelmondata végül is a következő lett: „Non est volentis”. Mint tudjuk, ez utalás a Pál apostoli igehelyre, a Rómaiakhoz írott levél 9. részének 16. versére: „nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Iste-

né”. Ez az igehely más kontextusban megjelenik Ottlik Géza: *Iskola a határon* című regényében, amely szimbolikus iskolaregény, az egyik főszereplő, Medve Gábor kézírata kezdődik a latin verzióval: „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei”, és a „Non est volentis” külön fejezetcím is a műben. A Pál apostoli igehely a kegyelem működésére vonatkozik, az Ottlik regényben pedig a kegyelem szituatív megnyilvánulásaival találkozunk. Számunkra, alapítók számára ez a jelmondat azt az üzenetet hordozza, hogy a keresztény ember, így a keresztény tudós ember is, vezetettsége révén lesz vagy ruháztatik fel teremtő erővel, legyen az művészi, vagy egyéb más jellegű.

Benda Kálmánról szólnék végezetül néhány szót. Először is, mindenki ismeri a nevét, hiszen egyetemünk első rektora volt, de pályája jelentős részét nem ez tette ki. Számára ez természetesen sikeres időszak volt, a politikai környezet ekkor már lehetővé tette, hogy akadémikus lehessen, Széchenyi-díjat kapott, de bizony voltak az életében nehezebb időszakok is, amikor a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárosa volt, és úgy gondoljuk, hogy az ő személyéhez és életútjához is illik az a mondat, amelyet választottunk: „Nem azé, aki akarja... hanem a könyörülő Istené”. Talán annyit mondanék még el, hogy ez a 110 fő befogadó befogadására alkalmas előadóterem is az ő nevét viseli, az alagsori termet pedig nagy valószínűséggel Pógyor Istvánról fogjuk elnevezni, hiszen ő dolgozott a legtöbbet ebben az épületben, a KIE időszakában.

Most pedig, mielőtt az az épület átadására, az ünnepélyes szalagátvágásra, az imádságra és az áldásra sor kerülne, tiszteletünk jeléül jelképes ajándékként átadom a Benda család jelenlévő tagjainak az egyetemünk borát, és megkérem Bendáné Sebők Magdolnát, idősebb Benda Kálmán menyét, hogy szóljon hozzánk néhány szót.

BENDÁNÉ SEBŐK MAGDOLNA
ÜNNEPI BESZÉDE A BENDA KÁLMÁN BÖLCSÉSZET-
ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZAKKOLLÉGIUM MEGNYITÓJÁN

Követve püspök úr példáját én sem szeretnék mindenkit külön megszólítani, és csak annyit mondok, tisztelt jelenlevők!

Azzal kezdeném, hogy nem vagyok gyakorlott szónok, ilyen népes közönség előtt nemigen szoktam beszélni, de most a családom és a magam nevében mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik az ötlet megszületésétől a kivitelezés befejezéséig részt vettek a Benda Kálmán Bölcsészeti és Társadalomtudományi Szakkollégium megvalósításában. Külön öröm számunkra, hogy ifjúsági intézményt neveztek el Benda Kálmánról, mégpedig azért, mert úgy érezzük, hogy az ifjúságnak szüksége van példaképekre, és Benda Kálmán méltó példakép az ifjúság előtt. Ő rendkívül széles látókörű, művelt européer volt, három nyelven beszélt, és otthonosan mozgott a német és a francia kultúrában, de egyszersemind népének és nemzetének hű fia is volt, és annak felemelésén munkálkodott egész életében. A két háború közti népfőiskola megalapításával és annak működtetésével kezdte ezt a munkát, melyet aztán egész életén át folytatott. A rádióban tartott ismeretterjesztő műsorokat, járta a vidéket,

és ott is terjesztette a tudományának elért eredményeit. Mindezek nagyon fontos dolgok, de nem kevésbé fontos, hogy rendkívül szívesen vállalt közéleti szerepet is. Ő minden jó ügy mellé odaállt, amiről úgy gondolta, hogy az a népének hasznos lesz. Nagyon szeretnénk, ha ez a három elmondott dolog volna az, amit megjegyeznének róla, és amiben példaképnek tekintenék őt. Köszönöm, hogy ezt elmondhattam.

TANULMÁNYOK

ÉRTELMISÉGI SZEREP A 21. SZÁZADBAN*

Jelen tanulmány tárgya az értelmiségi szerep értelmezése. Az értelmiségi szerepről beszélgetni értelmiségiekhez illő dialógus téma. A társadalomtudományban jól ismert az a tény, hogy azok a fogalmak, amelyekre alapvető elméleteinket, téziseinket alapozzuk, egész egyszerűen definíciós kérdések, és a definíciók száma általában igen nagy. A fogalmi meghatározásoknak általában van egy átfedő, közös része, ugyanakkor vannak lényeges, érdemi értelmezésbeli különbségek is, és – ahogy a mondás tartja – az ördög éppen ezekben a részletekben van. Értelmes dialógust pedig úgy lehet folytatni, hogy

- definícióinkat explicitté tesszük;
- vannak megalapozott érveink arról, hogy mit miért tekintünk a fogalom-értelmezésünk részének.

Írásomban erre teszek kísérletet, és az értelmiségi fogalmát körüljárva arra keresem a választ, hogy ki az értelmiségi (vagy mi az értelmiségi)? Már maga az alapkérdés sem válaszolható meg egyszerűen: az „értelmiségi” mint olyan identitásnak, szerepnek vagy személyiség-karakternek tekinthető? (Megléhet, a „vagy”-okat „és/vagy”-gyal célszerű behelyettesíteni).

Az alapkérdés számtalan részkérdésre bontható szét:

1. Melyek az értelmiségi szerep karakterisztikái? Melyek azok a tulajdonságok vagy cselekvések, amelyek hiányában valaki semmiképpen nem tekinthető értelmiséginek? Mennyiben más ez a 21 században, mint a megelőző történelmi korszakokban?
2. Az emberek többféle szerepet választhatnak és követhetnek egyidejűleg. Milyen más szerepekkel egyeztethető össze az értelmiségi szerep, és melyekkel nem? Miért?
3. Milyen cselekvési mintázatokkal írható le az értelmiségi szerepvállalás (konkrétan: mit csinál az értelmiségi)? Mi a felelőssége a más szerepekkel való munkamegosztásban?
4. Mi az értelmiségi viszonya a közösségéhez? Az értelmiségi szerep univerzális, vagy közösséghez kötötten értelmezhető? Létezhet-e közösség értelmiség nélkül, és létezhet-e értelmiség közösség nélkül?

* A 2017-es őszi Károli Közösségi Napok összegytemi és összkotatói tréningjének nyitóelőadása

5. Mindenki hisz valamiben – akár vallásos akár szekuláris értelemben (hiedelmeket, értékeket követünk). Milyen az értelmiségi viszonya a hitéhez?
6. Milyen az értelmiségi viszonya a hatalomhoz?
7. Mit kell tennie annak, aki értelmiségit akar nevelni?
8. Mi teszi hitelessé az értelmiségit? Személyes példája? Gondolatai? Gondolatainak hitelességét alááshatja-e (akár hétköznapi) cselekvéseinek gyarlósága, hiteltelensége?

Kezdjük az alapkérdéssel: ki (mi) az értelmiségi?

- Ez iskolázottság kérdése? (Aki például diplomás, az értelmiségi? És megfordítva: az értelmiségi létnek szükséges feltétele, hogy diplomás legyen?)
- Ez műveltség kérdése? (Az értelmiségi létnek szükséges feltétele, hogy művelt legyen? És megfordítva: lehet-e valaki értelmiségi a műveltségnek egy elvárt minimális szintje hiányában? Mi ez a szint?)
- Ez szerepvállalás kérdése? (Ha igen: mi ez a szerep? Hogyan írható le?)
- Mi az értelmiségi megfelelő metaforája: diplomás? írástudó? a szellem embere? jós? pap?

VIII. Orbán pápa 1642-ben Armand Jean du Plessis (közismertebb nevén: Richelieu bíboros, egyben Franciaország főminisztere) halálakor a következőt mondta: „Ha van Isten, Richelieu bíborosnak sok mindenért felelnie kell. Ha nincs... nos, akkor sikeres ember volt”.¹

Értelmiségi definíciónk szempontjából izgalmas kérdés: a kardinális értelmiséginek tekinthető-e vagy sem? Lássuk be, erre a kérdésre nem lehet egyszerű, fekete-fehér választ adni. Műveltsége, teológiai és világi tudása kétségtelen, kora Európájára való hatása, befolyása úgyszintén.

Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy amit az „ami Franciaország érdeke...” elv alapján országa sikeressége érdekében elért, az kétségbevonhatatlan, ám ennek ára az volt, hogy a hite szerinti uralkodóval (II. Ferdinánd, német-római császárral) szemben gyakorlatilag bárkivel kész volt szövetségre lépni a francia érdekek érvényesítésére. Ferdinánd szilárd hitbéli meggyőződését – „Jaj annak a királynak, aki nem hallgat Isten szavára, amely arra szólítja fel, hogy leszámoljon az eretnekekkel. Nem magatokért, hanem Istenért kell háborúznodok”² – Richelieu stratégiai kihívásként kezelte, és arra adott machiavelliánus válaszával („a cél

¹ Az idézet Henry Kissinger: *Diplomácia* c. könyvéből származik (Budapest, Panem-Grafo, 1998, 49).

² Uo. 52.

szentesíti az eszközt”) szemben a császárnak nem sok esélye volt. A célracionális egyértelműen legyőzte az értékracionalitást.

A Richelieu-példa több dilemmát is felvet:

- ami az egyik szerepében (államminiszter) egyértelműen sikernek értékelhető, az a másik szerepében (bíboros) igen csak megkérdőjelezhető;
- ami az egyik közössége (Franciaország) szempontjából dicsőség, az a másik közösség (katolikus) szemében akár árulásnak is tekinthető;
- mi valójában a „pályája bére”,³ a siker (célracionális) vagy a jó, a helyes képviselése (értékracionális)?

Nézetem szerint *értelmiséginek lenni* egy szerep, amelyet felvállalunk. A szerep egy közösség specifikus elvárása egy tagja felé, amelyet az elfogad, és eszerint cselekszik. Goffman szerint⁴ a szerep közösségfüggő – attól függ, hogy a társadalom mely csoportjának adjuk el(ő). Lényeges továbbá, hogy a szerepbe egész önünket belevisszük-e, vagy azt „csak eljátsszuk”?

Mi az a szerepelvárás, amely az értelmiségit értelmiségivé teszi? Hadd fogalmazzak itt meg egy saját értelmezést: az értelmiségi közösségének *lelkiismerete!* Az értelmiségi szerep tehát nem tudományos igazságok kimondására irányul, hanem értékrendbeli (ha úgy tetszik erkölcsi-etikai) kérdések körül forog: az értelmiségi közösségének iránytűje lényeges kérdések eldöntésében. Nincs értelmiségi közösség nélkül – a szerep nem univerzális, hanem közösséghez kötött. Egy adott közösségben betöltött értelmiségi szerep nem feltétlenül (vagy egyáltalán nem) vihető át egy másik közösségbe. A közösségnek van értelmiségije, és az értelmiséginek közössége. Az a közösség, amelynek nincsenek értelmiségijei, nagyon elveszett...

Az értelmiségi lét tehát preferenciák felmutatásáról szól. Ez a preferenciafelmutatás két másik magatartásbefolyásoló tényezőhöz való viszonyában érthető meg pontosan:

- az értelmiségi által felmutatott preferencia –Lewis szép felismerését megidévez⁵ – az erkölcs (f)elsőbbisége az ösztönökkel szemben. Az ösztöneink a magatartásunk igen erős meghatározói, ezzel szemben az erkölcsi alapú preferencia-választás magatartást befolyásoló ereje mindig gyengébb. Az értelmiségi szerepvállalás a gyengébb impulzus mentén való cselekvés mellett való egyértelmű kiállás: az etikai alapállás felvállalása a nyers ösztönökkel szemben.

³ Arany János: *Epilógus*.

⁴ Erving Goffman: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1981.

⁵ Lásd C. S. Lewis: *Keresztény vagyok*, Budapest, Harmat Kiadó, 2017, 28.

- az értelmiségi preferencia-választása ugyanakkor több és más, mint a közösség kultúrájában kódolt értékek képviselője. A kultúra közösségi megállapodások által létrehozott képződmény – az értelmiségi által képviselt preferenciák azonban transzcendens igazságok képviselőjét vállalják fel, ami fölötté áll a közösség által megállapodott intézményeknek. A közösség fennmaradását biztosító hiedelem- és preferenciatermészetű megállapodások *mellett* magasabb rendű – a jó és a rossz elválasztásáról megfogalmazott – értékeket képviselnek. Olyan értékeket, amelyek – még ha vitatkozunk is velük – hatással van ránk. Ha eljutunk ezen erkölcsi-erényetikai értékek tagadásáig, azzal is csak létüket igazoljuk – ami nincs, azt nem lehet tagadni! Az értelmiségi dolga, hogy ezeket az értékeket – élő lelkiismeretként – ott tartsa közössége gondolkodásában.
- ebben a kettőben közös, hogy az erkölcsi-erényetikai alapú impulzus mindig gyengébb magatartásbefolyásoló, mint akár az ösztönök, akár a kultúra. Az értelmiségi alapállás az arra való felelősségvállalás, hogy mégis e gyengébb impulzusok követésére buzdítsa, bátorítsa a közösséget.

Hogy még pontosabban tudjuk értelmezni az értelmiségi szerepet, vizsgáljuk meg azt néhány kategóriapár fogalomterében!

1. LEÍRÓ VS. NORMATÍV: az értelmiségi egyértelműen normatív szerepvállalás. Az értelmiségi nem egyszerűen megérti és leírja közösségének viszonyrendszerét, hanem a jó-rossz értéktartományban normaként mutat fel elvárt viselkedési mintákat. Az értelmiségi szerep tehát inkább *profétikus*, semmint *szociológikus*.
2. TERMÉSZETI VS. TÁRSADALMI TÖRVÉNY: az értelmiségi vallott, hirdett törvénye egyértelműen társadalmi törvény, mégis számos tekintetben a természeti törvényre emlékeztető módon. A társadalmi törvények megállapodások révén jönnek létre és közösségi megállapodásokkal meg is lehet változtatni azokat. Az erkölcsi-etikai törvények „kortalanabbak” és függetlenül attól, hogy vitatkozunk róluk (még egyértelműbben: vitatjuk azokat), lényegében nem veszítenek érvényességükből. Zászlóra tűzhető a „Le a gravitációval” programja, de a szabadesés ettől még szabadesés, a tömegvonzás következtében az elejtett tárgy akkor is g nehézségi gyorsulással zuhan. És lehet vitatkozni a „Tízparancsolat” igazságán, ám a valóságban ez nem megkérdőjelezésüket valószínűsíti, hanem csak feloldozási mechanizmusokat alakít ki megsértésük esetére. Az értelmiségi szerep tehát inkább *logikai-filozófiai*, semmint *tudományos*.
3. DÖNTÉSHOZÓ VS. „ADVOCATO DEI”: az értelmiségi dolga az, hogy – minden más irányba terelő társas konvenció ellenére – a társas döntési hely-

zetekben felmutassa, hangsúlyozza az azokhoz képest gyengébb (lásd fentebb) erkölcsi-etikai döntési premisszákat. Ez a szerep általában a stratégiai választások esetén, a közösség alapvető sorskérdéseit felvető dilemmahelyzetekben hangsúlyos, a hétköznapi döntési helyzetek megoldásában való döntéselőkészítő, választást helyes irányba terelő szerepvállalás kevésbé hangsúlyos (gyakran fel sem merül).

4. VEZETŐ VS. TANÍTÓ (MESTER, BÖLCS): az értelmiségi tehát inkább tanítója, semmint vezetője közösségének. Az értelmiségi felelősség nem az, hogy döntésig vigye a közössége sorskérdéseit és a döntés után „levezényelje” annak megvalósítását. A felelőssége inkább abban merül ki, hogy az emberek gondolkodását helyes irányba terelje, rájuk hagyva a döntést és annak implementálását. A lelkiismeret nem döntés, „csak” döntési alternatíva!

Az értelmiségi lét elengedhetetlen premisszája a *műveltség!* Ahhoz, hogy a közösség lelkiismerete lehessen, hogy felmutathassa a normatív és transzcendens értékeket, az értelmiséginek mélységében kell ismernie annak a kultúrának a szövedékét, amelynek aztán fölébe kell emelkednie, hogy betöltse-betölthesse szerepét. Ismernie kell a hagyományait, mítoszait, történelmét, identitását, büszkeségeit és félelmeit. És szeretnie is kell közösségét – az értelmiségi dolga nem az, hogy ítélkezzen közössége felett! Erkölcsi-etikai szigorúsága és következetessége mögött nem a purgálás szándéka húzódik meg, hanem szerető segíteni vágyás.

A fenti dilemmák egyben szerepek közötti dilemmák is. Ha valaki értelmiségi szerepet vállal, azt gyakran párosítja más szerepekkel:

- azon túl, hogy közösségében felmutatja és képviseli a *gyengébb* erkölcsi-etikai értékalapú alternatívát, dönthet úgy, hogy vezetőként tevéleges szerepet vállal a döntésben, és élére áll a megvalósításnak,
- a transzcendens értékek képviselője mellett aktív szerepet vállalhat a közösség kultúrájának, a társas megállapodásokon alapuló intézményeinek az alakításában.

Ezek vezethetnek szerep-kétértelműségekhez, ambivalenciákhoz. Vitatható, de általam felvállalt tézis ugyanakkor az, hogy szerepkonfliktus esetén az értelmiséginek *az értelmiségi szerepet kell elsődlegesnek tekintenie*: az ez által megkívánt preferenciákhoz kell ragaszkodnia bármely más szerep preferenciáival szemben.

Az egyik legnagyobb kihívást jelentő szerepkonfliktus *az értelmiségi és a hatalomgyakorló* szerepek közötti konfliktus – a kettő viszonya valóságos dilemma. Az értelmiségi szerep normativitásából természetesen fakad a norma megvalósítására való törekevés. A lelkiismeret készítése ugyanakkor nem lehet

kényszerítés, ezért ha a hatalom Max Weber-i értelmezéséből indulunk ki („akár a másik ellenállása ellenére is véghez vigye akaratát, függetlenül attól, hogy erre a lehetőségre mik, vagy milyen eszközök adnak módot”),⁶ az aligha egyeztethető össze az értelmiségi szerepvállalással. Az értelmiségi hatalma csak a közösség tagjai által neki tulajdonított autoritáson alapulhat, ha ennek határait átlépi, az értelmiségi szerepe már legfeljebb csak másodlagos (nem domináns).

Izgalmas kérdés az értelmiségi lét (szerep) hitelessége. Paul Johnson *Értelmiségiek*⁷ című könyvében ikonikus entellektüellek⁸ életének történelmi alaposságú (és dokumentáltságú) feldolgozásával mutat rá, hogy az általuk képviselt értékek nem feltétlenül voltak összhangban életvitelükkel, cselekedeteikkel. Hittelení-ti-e az értelmiségit, ha „vizet prédikál, bort iszik”?

Ne siessük el az erre adandó választ! A gyarlóság nem vitatható el az értelmiségitől sem. A gyarló emberi viselkedés magának a személynek a hitelességét megkérdőjelezheti, de ha az általa képviselt értékek a fenti normatív, transzcendens értelemben ennek ellenére be tudják tölteni a szerepüket a közössége választásainak befolyásolásában, akkor a „tanítás” még lehet hiteles.

Julien Benda 1927-ben megjelentetett, *Az írástudók árulása*⁹ című írásában veti fel ugyanakkor ennek a dilemmának egy másik aspektusát: ha az értelmiségi, ahelyett, hogy a transzcendens értékek felmutatásával terelné közösségét az *abszolút* jó felé, ideológiát teremt ahhoz, hogy a politikai-hatalmi alternatívák közül melyeket érdemes választani (azaz a relatív jó mellett kardoskodva leereszkedik az emberi megállapodásokkal létrehozott törvények arénájába) – árulást követ el!

Babits ezt így exponálja a Benda könyvéhez írt recenziójában:¹⁰

„[Benda] az Írástudó platóni eszméjéből indul ki. Az írástudó a Szellem embere; a Szellem pedig tudvalóvóleg az, ami az *egyes* helyett az *általánosra* néz; s ennél fogva mintegy felülemelkedik a tények esetlegességének hálóján; a Szellem összekötő és törvényadó princípium; a Szellem embere *túllát* ösztönein, talán nem képes legyőzni őket, de képes kritizálni: azaz képes normákat alkotni, melyek függetlenek maguktól az ösztönöktől. (...) Ennek a princípiumnak őrei voltak az írástudók. És ezeket az őroket vádolja Julien Benda

⁶ Max Weber: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriatan*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

⁷ Budapest, Európa Könyvkiadó, 1999.

⁸ Rousseau, Ibsen, Marx, Tolsztoj, Brecht, Sartre, Russell, Hemingway...

⁹ Julien Benda: *La Trahison des clercs*, Paris, Bernard Grasset, 1927.

¹⁰ Babits Mihály: *Az írástudók árulása*, Budapest, Magvető Könyvkiadó (Gondolkodó Magyarok), 1986.

áruházzal! A Szellem embereit vádolja, akik hűtlenné váltak a Szellemhez: a Vak Ösztönök dicsőítőit, harcok apostolait, az emberi Erkölc és Közösség tagadóit, a Tények és Erő filozófusait.”¹¹

Babits gondolatai ókori klasszikus görög filozófiai alapokig nyúlnak vissza. Arisztotelész társadalomképlete az etika–gazdaság–politika szoros egységére épül:

- az (erény)etika az alapja a jóra való törekvésnek,¹²
- a gazdaság eszköz a jó elérésére, a szükségletek kielégítésére,
- a politika pedig megszabja mindennek a társas kereteit, preferenciarendszerét, irányát.¹³

Ha ebből kiemeljük a gazdaságot: erre vonatkozó elméletében Arisztotelész tárgyalja a javak előállítását (termelés), és a mások által előállított javak megszerzésére irányuló cserét. A pénzről is kifejtett elméletet alkot, ám a pusztán pénzszerzésre (azaz: nem a szükségletek kielégítését szolgáló javak megszerzésére) irányuló kereskedelmet élesen elítéli.

Benda a pálfordulást a 19. századra teszi: az értelmiségiek (írástudók) ekkortól állították tudásukat, tehetségüket az egyetemes igazság keresése helyett valamilyen konkrét ideológia és ezáltal hatalmi csoportok konkrét hatalmi érdekeinek szolgálatába.

A pálfordulás gyökere azonban korábbi, gondoljunk Machiavellire.¹⁴ Az ő egyáltalán nem metafizikai forgatókönyvét ülteti át a gyakorlatba Richelieu, aki talán egyike (prototípusa) az első áruháznak. Sokan követik: a Bismarck által vallott és követett *Realpolitik* egyértelműen az érdekalapú erő alkalmazására épül, ez az érdek pedig – a Babits által kárhóztatott nemzeti *ösztönön* alapuló – érdek érvényesítésének egy radikálisan más módja. Innentől bontakozik ki az a gyakorlat, hogy az írástudók a mindenkori hatalom érdekei szerint cselekedtek és ezt „realizmusnak” vagy „pragmatizmusnak” hívták. Az írástudók ehhez nemcsak hogy asszisztálnak, de ideológiát is teremtenek hozzá! Áruházkodó a következő idézet: „A célracionalitás esetében ugyanis a cselekvő egyszerre számol racionálisan a célokkal és eszközökkel. A *Zweckrationalität*et egyébként leegyszerűsítő „instrumentális” racionalitásnak fordítani, hiszen így túlhangsúlyozzuk az esz-

¹¹ Uo. 15–16. – Kiemelések az eredetiben (B. GY.)

¹² Arisztotelész: *Nikomakhoszi Etika*, Budapest, Magyar Helikon, 1971; Arisztotelész: *Eudemoszi etika/Nagy etika*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1975.

¹³ Arisztotelész: *Politika*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó (Politikai gondolkodók), 1984.

¹⁴ Lásd Niccolò Machiavelli: *A fejedelem*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2001.

közök, s nem értékeljük kellőképpen a célok mérlegelését. Az értékracionalitás viszont kevésbé racionális, mivel ebben az esetben a cselekvő csak a célokat határozza meg racionálisan, de nem mérlegeli racionálisan az eszközöket.”¹⁵

Az írástudók árulása ezzel teljesebbé válik: hatalom gyakorlói – bármennyire is önérdéküket követték – az írástudóktól korábban nem tudtak ideológiai igazolást kapni ennek elfogadhatóságáról. Minden önkény, elnyomás és jogtalanság ellenére ez volt a civilizáció fennmaradásának záloga.

A 21. század fejleménye, hogy a nemzeti ösztönt felváltja egy még nyersebb érdek: az üzleti. Egy svájci kutatócsoport¹⁶ Barabási Albert-László forradalmian új hálózat-szerkezeti modelljére¹⁷ épülő módszertannal kimutatja, hogy 1318 kiemelt kapcsolatrendszerrel bíró transznacionális vállalat alkotja a világ gazdaságának magját – viszonyításként: Magyarországon közel 600 ezer vállalkozás van. Az 1318 cég a globális működő tőke 20 százalékát teszi ki. Ha ugyanezen cégeknek a világ értékpapír- és termelő vállalkozásaiban való, részvénytulajdonban megtestesülő tulajdonrészeit is figyelembe vesszük, akkor ez a globális tőke 60 százalékát érinti.

Az írástudók árulása még csak nem is az egyetemes értékeket felváltó nemzeti érdeket szolgálja többé, hanem a nemzetállamok fölé emelkedő multinacionális vállalatok nyers üzleti érdekeit. Mindezt társadalom- és gazdaságfilozófia (valójában: ideológia) szintjére emelve. Ez az ideológia valójában azt hivatott leplezni, hogy az egyértelműen haszonelvű *pénz-több pénz* képlet vált uralkodóvá, amely a skolasztikusokig ívelő gazdaságtani vonulatban egyenesen tiltott (mert nem szolgálja emberi szükséglet kielégítését). Niall Ferguson a pénz felemelkedését bemutató nagyívű történeti munkájában¹⁸ bemutatja annak történelmi stációit, ahogy a pénzvilág átveszi a reálgazdaság fölötti kontrollt. Ennek az államadósságokat finanszírozó államkötvények estében még talán kimutatható a kapcsolata valamiféle emberi szükséglettel, ám a spekulatív határidős ügyletek és derivatívák esetében ez a kapcsolat teljességgel megszűnik, mi több a tőzsdei „buborékok” kipukkadása a reáljövedelmeket és -vagyonokat is magával rántja.

¹⁵ Szelényi Iván: Varázstalanítás – jegyzetek Max Weber modernitáselméletéhez, *Holmi*, Vol. 26, 2014, 11. szám (November), 1397.

¹⁶ S. Vitali – J. B. Glattfelder – S. Battiston: (2011) The Network of Global Corporate Control, *PLoS ONE*, Vol. 6, No. 10: e25995, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0025995> (Letöltés: 2018. január 30.)

¹⁷ Barabási Albert-László: *Behálózva*, Budapest, Magyar Könyvklub, 2003; Barabási Albert-László: *A hálózatok tudománya*, Budapest, Libri, 2016.

¹⁸ Niall Ferguson: *A pénz felemelkedése - A világ pénzügyi történelme*, Budapest, Scolar, 2010.

Az arisztotelészi társadalmi képlet ezzel mára a „feje tetejére állt”:

- a cselekvések erény-etikai orientáltságáról ugyan egyre több szó esik, valójában egyre kevésbé követjük; a célracionalitás „mindent visz”;
- a gazdaság sem a társadalmi elvárásoknak, sem azt az orientáló politikának nem eszköze többé; ellenkezőleg a politikai prioritásokat a gazdaság (erős) szereplői diktálják;
- a gazdaságelméletekből „eltűnt” az elosztás sarkalatos kérdésének vizsgálata;
- ennek hiányában az „összjó maximalizálása” sikerképlet váltja fel a „közjó” maximalizálását – a méltányos elosztás „kifejejtése” következtében az egyre növekvő értéktöbblet egyre szélsőségesebb jövedelem- és vagyoneeloszlási egyenlőtlenségek mellett kerül az értéket előállítókhoz.

Toynbee¹⁹ víziója a megroppant civilizációs szakaszba fordulásról beteljesedni látszik: az elit a társadalmat szolgáló progresszív szereplő helyett *uralkodó* kisebbséggé válik (értékteremtését a hatalmi pozíció védelme váltja föl) és az írástudók ehhez „szállítják” a legitimációs alapot.

Az elméleti válasz erre a kihívásra már formálódik: az anyagi javak helyett a szabadságot a fejlődés középpontjába állító megközelítés,²⁰ a neoskolasztikus elméletek,²¹ a közjó erényetikai alapú középpontba állítása,²² a háromdimenziós gazdaság²³ ígéretes teoretikus alapot kínálnak ahhoz, hogy a gazdaságban létrehozott értékek méltányos elosztásáról megfélelmező, szélsőségesen haszonelvű, az etikát és a politikát is maga alá gyűrő gazdaságot a „feje tetejéről ismét a talpára állítsuk”.

Kérdés, hogy az értelmiség e tekintetben hogyan foglal állást? Az állásfoglalását figyelembe véve tekinthető-e még értelmiségnek?

A kérdés súlyos! Ami ennél súlyosabb, az a kérdésre adandó válasz!

Talán itt az idő erről *értelmiségi* dialógust kezdeni!

¹⁹ Arnold Joseph Toynbee: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó (Társadalomtudományi Könyvtár), 1971.

²⁰ Amartya Sen: *A fejlődés, mint szabadság*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2003.

²¹ John D. Mueller: *A közgazdaságtan megváltása – A hiányzó elem újrafelfedezése*, Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, 2015.

²² H. J. Alford – M. J. Naughton: *Menedzsment, ha számít a hit – Keresztény társadalmi elvek a modern korban*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2004.

²³ Baritz Sarolta Laura OP: *Háromdimenziós gazdaság – Lehet-e gazdálkodni erényetikai paradigmában?*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2016.

BIBLIOGRÁFIA

- ALFORD, H. J. – NAUGHTON, M. J.: *Menedzsment, ha számít a hit – Keresztény társadalmi elvek a modern korban*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2004.
- ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi Etika*, Budapest, Magyar Helikon, 1971.
- ARISZTOTELÉSZ: *Eudemoszi etika/Nagy etika*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- ARISZTOTELÉSZ: *Politika*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó (Politikai gondolkodók), 1984.
- BABITS Mihály: *Az írástudók árulása*, Budapest, Magvető Könyvkiadó (Gondolkodó Magyarok), 1986.
- BARABÁSI Albert-László: *Behálózva*, Budapest, Magyar Könyvklub, 2003.
- BARABÁSI Albert-László: *A hálózatok tudománya*, Budapest, Libri, 2016
- BARITZ Sarolta Laura OP: *Háromdimenziós gazdaság – Lehet-e gazdálkodni érényetikai paradigmában?*, Budapest Kairosz Kiadó, 2016.
- BENDA, Julien: *La Trahison des clerics*, Paris, Bernard Grasset, 1927. (Magyarul: *Az írástudók árulása*, Budapest, Anonymus Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó Rt., 1945)
- FERGUSON, Niall: *A pénz felemelkedése - A világ pénzügyi történelme*, Budapest, Scolar, 2010.
- GOFFMAN, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1981.
- JOHNSON, Paul: *Értelmiségiek*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1999.
- KISSINGER, Henry: *Diplomácia*, Budapest, Panem-Grafo, 1998.
- LEWIS, C. S.: *Keresztény vagyok*, Budapest, Harmat Kiadó, 2017, 28.
- MACHIAVELLI, Niccolò: *A fejedelem*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2001.
- MUELLER, John D.: *A közgazdaságtan megváltása – A hiányzó elem újrafelfedezése*, Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, 2015.
- SEN, Amartya: *A fejlődés, mint szabadság*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2003.
- SZELÉNYI Iván: *Varázstalanítás – jegyzetek Max Weber modernitáselméletéhez, Holmi*, Vol. 26, 2014, 11. szám (November), 1397.
- TOYNBEE, Arnold Joseph: *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó (Társadalomtudományi Könyvtár), 1971.
- VITALI, S. –GLATTFELDER, J. B. –BATTISTON, S.: (2011) The Network of Global Corporate Control, *PLoS ONE*, Vol. 6, No. 10: e25995, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0025995>
- WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriatan*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

TRENCSÉNYI LÁSZLÓ

HITVALLÓ REFORMÁTUS PEDAGÓGUSEGYÉNISÉGEK
A TANÚHEGYEK CÍMŰ KÖTETBEN

A József Attilától kölcsönvett címen évek óta egy online pedagógiai folyóirat található az interneten. Knausz Imre, a Miskolci Egyetem tanára szerkeszti a „szabad gondolkodás fórumaként” jelzett *Tanít-tanít*. Megannyi fontos írás olvasható itt nevelésügyünk mai kihívásairól, a szakma történelmi emlékezetének kérdéseiről. A „lap” szerkesztői felfogásától sosem volt idegen a portrék, életútinterjúk közlése, az élet rendje szerint elhunyt szaktársaink búcsúztatása, méltatása. A Magyar Pedagógiai Társaság – a pedagógusszakma társadalmi presztízsének emelése érdekében – most kötetbe szervezte ez utóbbi írásokat. *Tanúhegyek* – ez a kötet jelképes címe.¹ Több mint félszáz, a 20. század viharai és reménysegei közt helytálló pedagógus sorsa villan fel a kötet arcképeiben, mintaadó életutak, szakmai hitvallások.

A kötet szerkesztése közben bizonyosodhattunk meg újra arról az egyébként közismert, ám nem igazán tudatosított tényről, hogy a hazai köznevelés több évszázados hagyományai folytatólagosak. Az 57 személy közül ugyanis tízen hitvalló reformátusok is egyben, így – mivel a folyóirat szerkesztése közben sem a szerzőket, sem a szerkesztőket nem vezette valamilyen célzott kiválasztási stratégia, vagyis a véletlen volt a „főszerkesztő” – mondhatni, igazolódott, hogy a reformáció „iskolabarát” törekvései nem csupán a hazai iskolázás kialakulásának idejére, úgymond „hőskorszakára” jellemzőek, hanem érvényesülnek napjainkban is.

Természetesen a *Tanúhegyek* portréi közt találni olyat, amely evangélikus személyiségről (pl. Sztéhlo Gáborról, a Gaudiopolisz vezetőjéről), római katolikus neveltetésű pedagógusról (pl. az ecseri Laky Ilonáról vagy a jászfényzarusi Kovács Andrásnéról), zsidó elkötelezettségű honfitársainkról (pl. a mártírsorsra jutó Gábor Ignácról vagy a modern iskolavezetőről, Horányi Gáborról) készült, s természetesen találunk ateistákat, sőt halálukig elkötelezett, a baloldali – marxista – világnézet újragondolásában kitűnt kiemelkedő humanista, demokratikus iskolaalapítókat (pl. a monori Oláh Istvánt, a szentlőrinci-sarkadi Gáspár

¹ Trencsényi László – Mudri Zsuzsanna (szerk.): *Tanúhegyek*, Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság, 2018.

Lászlót vagy Loránd Ferencet) bemutató írásokat is. Így kerek az alig mögöttünk hagyott, megannyi reménységet, megannyi elbukást egymásra torlasztó század emléke – ha képzeletben az iskolák ablakain, ajtórésein át vesszük szemügyre.

Jelen írás a kötet hitvalló református szereplőiről ad röviden számot – követve az egyes írások, interjúk szerzőinek és nyilatkozóinak gondolatmeneteit.

Összefoglaló elemzésre a minta persze nem elegendő, de annyi látható, hogy a debreceni és a sárospataki skólák szárnyra bocsájtó jelentősége folyamatosan erős, és felvillannak más végvárok is, néhány olyan középiskola, mely folyamatos élen járásával hívja fel magára a figyelmet. A portrék hősei közt beosztott tanár, iskolaigazgató, lelkész, egyetemi professzor, államtitkár is található. Talán – a történelem fordulatait követve – az embert próbáló kockázatok, akár üldöztetések is gyakorta megjelennek e vallomásokban. A közös mindegyikükben a felnövekvő nemzedék szolgálatának vállalása mindenekfelett, a helytállás, az emberi tartás őrzése minden körülményben.

ÁPRILY LAJOSRÓL, a költőről, számunkra a szelíd szavú, természetszerető tanárról – aki pályája „csúcán” (1934-től tíz éven át) a főváros „tetején” emelt Baár-Madas Református Leánygimnázium igazgatója volt – több visszaemlékező megjegyzi, hogy név szerint ismerte mind az ötszáz növendékét, hogy minden tanulmányi kirándulásra elutazott, végigdalolta az utat, minden növényt, minden erdei jószágot is nevéen szólított, hogy kreativitásra ösztönző dolgozattípusokat adott, hogy nevéhez fűződik az iskola tanév végi ünnepi napjainak hagyománya, hogy kezdeményezésére cserélték le a matrózból a rajztanár tervezte, buzsáki hímzéssel díszített csinos öltözetre, hogy szembetűnően gyakran látogatott órákat, gondos – „kritikus baráthoz” méltó – feljegyzéseket készítet, s „viszont-hívta” hospitálni saját érzékeny magyaróráira kollégáit. Hogy kezdeményezésére Ady – korában végképp szokatlanul – három érettségi tétel kiindulópontja is volt. Még a korábbi, nagyenyedi kezdő évekről jegyzik fel elismeréssel, hogy milyen tehetséggel korcsolyázott fiatal feleségével a kollégium udvarára öntött jégpályán. A Fenyő D. György szerkesztette visszaemlékezés-kötetből kiemelünk egy másik rá jellemző esetet:

„... a kirándulásra jó cipő híján csatlakozni nem tudó diáknak ő adja oda a javítás árát (mint egy értelmiségi Csoszogi bácsi). Szép a történet. A fiú az emlékek szerint megvitte a kölcsönzött pénzt.

- Megérte a kirándulás a cipőtalpat?
- Meg.
- Akkor kvittek vagyunk... Bizonyára jóra fogod költeni.”

Külön méltatást igényelne az igazgató kimagasló tisztessége a zsidóüldözések rettenetes korában.

KARÁCSONY SÁNDORRÓL, a pedagógia nagyhatású óriásáról rádióbeszélgetés rögzítése került a kötetbe. Hiteles tanú, Heltai Miklós, a debreceni professzor emlékét őrző Csökmei Kör elnöke nyilatkozott. Megtudjuk azt is, hogy miért az említett néven működik az egyesület:

„Karácsony Sándor az 50-es években tilalmi listán volt. Ennek egyszerű az oka. Minthogy gyakran használta a magyar jelzőt, úgy gondolták, hogy narodnyik, nacionalista, pedig ő – mint gyakran írta és mondta – csupán abból indult ki, amit ismert, azaz önmagából, s mivel ő magyar, így magyar tapasztalataiból. A másik kifogás az volt ellene, hogy hívő református ember volt, azaz »idealista«. Ez igaz, s ezt nem titkolta pedagógiájában sem, de nem is tukmálta másokra, bár hivatkozott rá mint alapra. A harmadik ok, amiért tilalmi listán volt, éppen az a fogalom, amit emlegettél: az autonómia. Azokban az években nem voltak képesek felülemelkedni ezen a doktrínán, hogy nevelés csak »a közösségben és közösség által« lehetséges, így nem tudtak mit kezdeni az individuummal. Karácsony Sándor pedig – hallhattuk – megállapítja, hogy az individuum önmagában nevelhetetlen, mert autonóm, de ha az autonómiáját tiszteljük, és autonóm lényként, mellérendelő viszonyban, mint jogban egyenlő felek (nem rangban, jogban egyenlő felek) viszonyulunk hozzá, akkor hathatunk rá. Azaz a nevelés, mint minden más emberi reláció, cse-reviszony. Ha nekem Karácsony Sándor pedagógiájáról kellene beszélnem, akkor a kulcsszó ez lenne: dialógus. Ebben oldódik fel ez az ellentmondás.”

Az ismert, manapság már gyakrabban, bátrabban idézett művek mellett a *Holdbeli diákélet* című regényt idézte fel. Valójában ez az ifjúsági regény is pedagógiai utópia.

„[A műben] egy kamasz fiú keresi, hol is lehetne rendes iskolát találni, s a valóság elől az álmok világába menekül: a Holdban talán, ott alkotja meg hát először képzeletben. Debreceni diákélményeivel kezdi, aztán elmeséli, hogy csalódott a felnőttekben, a barátaiban, és végül odáig jut, hogy elképzeli, miképp lehetne jobb iskolát csinálni. És ebben a holdbeli jobb iskolában is van tanár és diák, felnőtt és ifjú között egy fal, ami átlátszó ugyan, de megváltoztatja a valóságot. A tanár úgy látja, hogy a diák fertelmesen viselkedik, a diák úgy látja, hogy a tanár ok nélkül haragszik, és unalmas. Amikor végre „likat” csinálnak a falon, és elkezdenek közlekedni, akkor azt mondja a holdbeli ta-

nárnak a holdbeli diák, hogy: unjuk a latint, tanár úr, kérem. És ezt meg lehet mondani. Hát miért unjátok? Mert nincs semmi közünk hozzá. De hát ne unjátok, most vettük a *Vulpes et ciconiát*, a *Róka és a gólyát*, nem veszed észre, hogy rólunk van szó?”

– így a fordulat a regényben, s mint a karácsonyi életműből tudjuk, a valóság és a róla szóló reflektív tudás összefüggései állítják helyére az iskola szerepét, s teszik az iskolát a vonzó együttlét színterévé.

KÖVENDI DÉNESRŐL is Heltai Miklós írt búcsúszavakat:

„Jézus Krisztus, a református egyház, a magyar nép katonájának tekintette magát. És Karácsony Sándor tanítványának, aki az ő számára összekapcsolta ezt a három ügyet. Ragyogó intellektusú ember volt. Az egyetemen történelem–latin szakot végzett, az Eötvös Kollégiumban szélesítette tudományos műveltsége alapjait, tucatszám európai nyelven értett és olvasott. Minden adottsága megvolt ahhoz, hogy tudóskarriert fusson be filológusként, történész-ként. De ő megélhetését, kényelmét, tudományos pályáját a választott ügy szolgálatának rendelte alá, ez pedig számára a Karácsony Sándor-i megfogalmazású nemzetnevelés ügye volt. Így aztán amikor mestere hívta, odahagyta a tudós pályát, és vállalta a szabadművelődés munkájának országos irányítását. Az Országos Szabadművelődési Tanács elnöke Karácsony Sándor, titkára pedig Kövendi Dénes volt. A magyar közművelődés eredményekben gazdag, pezsgő korszaka volt ez, de rövidesen véget ért, mivel kiderült, hogy a kiépülő új rendszer nem tart ígényt valóban autonóm és demokratikus szervezetre. A szabadművelődést ellehetetlenítették, a vezetők hivatalos megbízatása megszűnt. Kövendi Dénes azonban egész pályafutása során a hivatalt fölülmúló megbízatásának tekintette, hogy magyarul, érthetően szóljon és írjon, mert – mint gyakran hangoztatta – a teljes egyetemes és magyar kultúra, benne Karácsony Sándor mondanivalója az egész magyar népnek szól.”

PATAKI GYULA életútja is Karácsonyhoz, illetve Debrecenhez kötődik. Vele fiatal kutató, Tóth Tamás készített interjút. Megtudjuk, hogy 13 évesen gyakorolt rá meghatározó hatást a Keresztyén Ifjúsági Egyesület vendégszobájába rendszeresen látogató, ott szálláshoz jutó professzor, aki a pedagóguspályára irányította az ifjúsági munkában jeleskedő kamaszt. Életre szóló kapcsolatok, s életre szóló pedagógiai vállalkozás emlékeinek feldolgozása élte ma is a matuzsálem korú nevelőt. A háborús évek gyermeknyomorára válaszoló ebesi Fiúfalva – melynek

egyik alapítója volt – méltán sorolódik a „gyerekköztársaságok” nemzetközileg is mérhető hagyományai közé. A Fiúkfalvát az államosított gyermekvédelem bedarálta. Pataki tanár úr a fővárosban jutott napközis nevelői álláshoz. Kispes-ten e poszton is tudta érvényesíteni a karácsonyi tanítások lényegét.

A borsodi aprófaluból, Sályból vezet BARSÍ ERNŐ útja a győri főiskoláig, a vi-zek városa díszpolgárságáig (2009-ben nyerte el). A gyerekkorban megtanult, gyakorolt néphagyomány elkötelezettje volt egész tanári pályáján. Pataki majd zeneakadémiai tanulmányok (Kodály meghatározó hatása) után visszatért falu-jába. Tanítónak. Tudósként, folkloristaként, tanárként, könyvek, gyűjtemények szerzőjeként tette a dolgát. 1959-ben hívták a győri tanítóképzőbe, munkássága itt virult ki. Hosszú életútja 2013-ban zárult le. Tanítványai hűséggel vigyázzák szellemi örökségét.

97 évesen 2015-ben hunyt el a miskolci Berzeviczy Gergely Szakközépiskola köztisztviselőként álló igazgatója, a város díszpolgára, DEÁK GÁBOR. Hosszú évti-zedeken át tette a dolgát legjobb tudása szerint az iparváros szakképzéséért. Egyre kevesebben tudták róla, hogy Erdélyből indult pályája, lelkesíti és tanári hivatást is szerzett, a kolozsvári egyetemen várt rá karrier, ám a háború után a kutatói-felsőoktatási hivatást fel kellett adnia. Kortársai biztatására készítette el évtizedeken át kéziratban maradt monográfiáját a magyarországi gyermektan-ulmányi mozgalom történetéről. Az alapos, minden részletre kiterjedő neve-léstörténeti munkára 2000-ben figyelt fel a Magyar Pedagógiai Társaság, s ekkor végre megjelenhetett a hézagpótló kutatómunka eredménye. A korrektú-ra egyeztetése után bejelentette, hogy a kötet folytatásán gondolkodik. Ezért került a könyv címébe az I. (a folytatásra utaló) sorszám. A II. kötet sajnos már mégsem készült el.

Kevésbé ismert SIPOS ISTVÁN pályája, amelyet unokája, Kontra Imréné Réka örökölt meg a folyóiratban, illetve a kötetben. Szentesen született 1907. febru-ár 18-án, egy olyan szegényparaszt kubikus család első gyermekeként, amelynek házában a kilincs csutkából volt. A szegény sors korán munkára fogta a család minden tagját. Így ő is már öt éves korában kospásztor, majd kisiskolásként „csi-kó”, aki a kubikus talicska elején, a karikába fűzött kötélhámot húzva segített apjának a töltés tetejére érni a nehéz teherrel. Így készült fel a teljes életre, a tu-dás és az élet nehéz iskolájának útját egyszerre járva. Akkor még nem tudta, hogy később milyen hasznát veszi, látja mindkettőnek. Édesapja bölcs szeretettel, tudatosan nevelte így, mert tudta, hogy a szegény ember hozománya, kincse a szorgalmas, lelkiismeretes elvégzett munka. Saját vallomása szerint döntő hatással volt rá a szentesi református nagytemplom és a mellette levő református iskola. Mindvégig ható hitbeli, lelki és tudásbeli alapjait innen hozta. Üstökös

sorsa a princetoni egyetemig vezet. Széles körű megbecsülés, elismerés övezi egyetemszerte. Ám a két eddigi diploma mellé 1934-ben elnyeri a „Doctor Philosophiae in Linguis et Litteris Orientalibus” azaz a keleti nyelvek és irodalmak doktora („a tudományegyetem nagydoktora”) címet is. Ő az első magyar (talán azóta is), akit ez az egyetem habilitált, azaz befogadott tagjai közé, aki elnyerte a „Princeton Man” címet. Hazatérve a Budapesti Református Teológiai Akadémia Öszövetségi Tanszékének professzora lesz, majd eddigi diplomái mellé megszerzi a „teológiai magántanár” fokozatot a híres Sárospataki Teológián. 1942-ben, elfogadja a Kisújszállási Református Gyülekezet meghívását, gyülekezeti lelkipásztor lesz.

„Hitéből, származásából eredően – írja az életrajz szerzője – mindig közösséget vállalt a szegényebb rétegekkel, szíven viselte sorsukat. Ennek hangsúlya volt igehirdetéseiben, ezen felül az Evangéliumi Munkásszövetség keretein belül vetőmaggal, állatokkal, földdel is segítette a nehéz anyagi körülmények között élőket, nem kérve és nem várva ezért hitbéli, meggyőződésbeli elkötelezettséget.”

A háború után súlyos megpróbáltatásokat kell kiállnia hitéért, internálást, börtönt is.

„1958-ban »jutalmul« Kisújszállásról Biharkeresztesre helyezik. Innen négy év után Gyomára kerül, és szolgálata hátralévő éveit itt tölti nyugdíjáig, munkája nyomán itt is megerősödik a gyülekezet. Amikor a rendszerváltás után felkeresték, hogy rehabilitálják, nem fogadta el. Azt mondta, hogy amikor Istentől kapott küldetését elfogadta, abban a szenvedés is benne volt, és nem a dicsőségért tette, amit tett, hanem Krisztusért és nemzetéért.”

– zárja az emlékezést Kontra Imréné.

JENEY LAJOST, a tehetséges biharnagybajomi parasztfiút a szeghalmi gimnázium, majd „a Lónyay” indította el útjára. Mondhatni, világkörüli útra. Hiszen pályájának meghatározó eleme volt, hogy a hatvanas évek közepén jóformán váratlanul nyugati ösztöndíjhoz juthatott (két építészársával), s e tanulmányút tapasztalatai nyomán jutott el a műveltség egységes felfogását szolgáló integrált-komplex közintézmények tervezése gondolatához. Így lett már Ybl-díjasként főépítésze több olyan településnek, mely ilyen intézményt, ún. általános művelődési központot (ÁMK) létesített, s így lett az ÁMK-mozgalom vezető aktivistája s krónikása is egyben. A komplex intézmény alapgondolata a helyi demokráciával jár

karöltve, megannyi anekdotába illő párbaja polgármesterekkel nem tántorította el attól a hitétől, hogy önkormányzatok (ahogy mondta: „laikus testvérek”) és szakemberek együttműködéséből születhetnek a jövő kulturális, szabadidős létesítményei. Pályájának utolsó szakaszában – változó sikerrel, de tántoríthatatlanul – kifejezetten hátrányos helyzetű települések közintézményeit fejlesztő projektben valósította meg elkötelezett önmagát.

KÁLMÁN ATTILÁRÓL volt növendéke emlékezik a kötetben. A tatai gimnáziumban „szavaival és tetteivel is önmagát adta nekünk. Mindenestül átadta magát az iskola munkatársainak és diákjainak szolgálatára, és tette mindezt a Jóisten szolgáljaként teljes alázattal és elhivatottsággal. Küldetesként tekintett a munkájára. »Soli Deo Gloria« mondta, és mutogatott az ég felé, ha kamaszos »rajongásunkat« vastapsba öntöttük.” – emlékezik Kovács Ágota. A diákjait támogató, menedzselő, szeretettel követő igazgató a közoktatás fontos fejlődési pontján vállalta az államtitkári teendőket is. Az emlékezésből megtudjuk: kerékpárral iskolába járó igazgatóként, turistaként, oktatáspolitikusként is „Tanár Úr” maradt.

HOSSZÚ GYULA tanár úr – aki a reformáció 500. esztendejében a sárospataki teológusok emlékezetes 1951-es „szökését” és kálváriáját kutatta és mutatta be a Nemzeti Múzeumban, korábban a Centropa Alapítvány megbízásából foglalkozott a holokauszt „tanulságainak” pedagógiai feldolgozásával – a vele készült interjú megjelenését megelőzően a Történelemtanárok Egyletétől Szebenyi Péterdíjat vehetett át. A gyerekkor meghittségét sokáig őrző dunántúli faluból indult életet a háború borzalmi zavarták meg, így került Debrecenbe, a tartást követelő, szigorú, de emberséges kollégiumba, majd egyetemre. Középiszkolai tanárként a diákok szabadságának tisztelete és a tudás iránti elkötelezettség vezérelte Kisbértől a Berzsényi Gimnáziumon át az Alternatív Közgazdasági Gimnáziumba. Jó iskolákat választott, de mindenütt rajta hagyta keze nyomát az adott intézmény ethoszán.

BIBLIOGRÁFIA

TRENCSÉNYI László – MUDRI Zsuzsanna (szerk.): *Tanúhegyek*, Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság, 2018.

SZONTAGH PÁL – BÁNNÉ MÉSZÁROS ANIKÓ

(TÜ)KÖRKÉP

*avagy mit várunk el és mit teszünk pedagógusként
a kényes etikai szituációkban?*

BEVEZETÉS

A tanulmány egy többéves pedagógusetikai kutatás sajátos dimenziójáról ad számot. Szontagh Pál 2016 óta kutatja a keresztyén pedagógusokra irányuló minőségi és etikai elvárások kodifikálásának módjait, lehetőségeit és az így megfogalmazott elvárás-rendszerek gyakorlati alkalmazásának kérdését. Ezzel kapcsolatban számos publikációt megjelentetett már,¹ és ez a kutatás képezi PhD-értekezésének magját is.

Jelen kutatásunkban arra vállalkoztunk, hogy a Szontagh Pál által kidolgozott módszertannal 2017 őszén széles körűen felmérjük és elemezzük a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán tanuló pedagógusjelöltek etikai beállítódását, és ezt összevessük a 2017 tavaszán lezajlott, a pályán lévő pedagógusok körében végzett felmérés eredményeivel.

Kutatásunk célja nem egyszerűen „pillanatfelvétel” készítése volt a KRE TFK pedagógusjelöltjeiről, hanem azt kiindulási pontnak is szánjuk a (keresztyén) pedagógusképzés etikai tartalmainak átgondolására során.

¹ Szontagh Pál ezzel kapcsolatos fontosabb publikációi: Kompetenciaértelmezés a keresztyén pedagógiában, *Új Pedagógiai Szemle*, 2016/9–12, 88–98; A protestáns hivatásfelfogás megjelenése a pedagógiában, in Sepsi Enikő – Deres Kornélia – Homicskó Árpád Olivér (szerk.): *Folyamatos megújulás: Reformáció(k) tegnap és ma. Studia Caroliensia 2016*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2017, 253–265; Erkölcs, jog, hivatás-etika, pedagógusetika – protestáns kitekin-téssel, *Magyar Református Nevelés*, 2017/1, 35–48; A keresztyén pedagógusokkal szemben támasztott minőségi és etikai elvárások – A hivatás-etika keresztyén aspektusa, in Fehér Ágota – Mészáros László (szerk.), „... et vocavit vocatione sua sancta” *A pedagógiai hivatás a keresztyén nevelésben*, Vác, AVKE, 2017, 46; Etikai elvárások, erkölcsi ítéletek – Vázlatos beszámoló egy pedagógusetikai kutatásról, in Fehér – Mészáros (szerk.): „... et vocavit vocatione sua sancta”, 439–466.; Gondolatok a pedagógus etika szabályozásával kapcsolatban, in Erdélyi Erzsébet – Szabó Attila: *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni. Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2017, 199–221; Erkölcsi elvárások, etikai szabályozások a protestáns pedagógiában, *Evangelikus Nevelés*, 2017/2, 2–22.

PEDAGÓGUS ETIKA

A nevelői hivatás egyszerre kívánja meg az egyéni felelősségvállalást és az elkötelezett közösségi magatartást. A nevelő és a nevelendő kapcsolata is különleges: egyszerre alá- és mellérendelt, ráadásul a kommunikációs lehetőségeket nagyban meghatározza a gyermekek, tanulók érettsége. A nevelés-oktatás ráadásul egyszerre szolgáltatás és szolgálat: megtalálhatók benne a szolgáltatásmarketing elvárásai éppúgy, mint a jogszabály által előírt kényszerek. „A pedagógus törvények, jogszabályok keretei közé szorítva dolgozik, ami »hivatali« jelleget kölcsönöz választott pályájának. Egyensúlyt kell teremtenie a hivatalos szabályok által alkotott keretek és a személyes munka (mely a tanítás folyamatában a többlettartalmat adja) között. Ezt úgy tudja megoldani, hogy a nevelési szempontokat, melyeket az iskola jogszabályi keretei is meghatároznak, saját pedagógusi eredményiségének lehetőleg pozitív elemeivel ötvözi.”²

Hankiss Elemér már 1977-ben megfogalmazta: a tanári hivatás abban (is) speciális, hogy a tanárnak a tudásán és a munkaerején túl „a magatartását és a személyiségét is megveszi, vagy legalábbis igénybe veszi a társadalom”³. Másként megfogalmazva „kevés olyan szakma van, ahol ennyire számít a teljes személyiség, amelynek természetszerűen része az erkölcs”⁴.

Hankiss szerint „az erkölcsi-társadalmi normák nem arra valók, nem arra a célra készülnek, hogy az ember maradéktalanul betartsa őket”⁵, ezek az elvárások azért vannak túlméretezve, hogy a töredékük betartása is elegendő legyen a normális társadalmi működéshez. Jelenits István ezt megalkuvó álláspontnak nevezi, szerinte a nevelőnek igenis meg kell küzdenie az elé állított erkölcsi norma maradéktalan vállalásáért. „Olykor talán elbukik, s akkor nem esik kétségbe, de azt sem mondja, hogy »ami nehezen megy, ne erőltessük«, hanem föláll és tovább küzd.”⁶

Ennek szellemében „kívánatos lenne, hogy a pedagógus megfelelően megalapozott belső értékrenddel rendelkezzen, tehát a tudásalapú társadalom mellett egyre inkább kívánatos lenne az erkölcsi érték alapú társadalom kívánalmának

² Szenczi Árpád: A pedagógus elhívása, elhivatottsága, hivatala, in Erdélyi Erzsébet – Szabó Attila: *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni*, 193.

³ Hankiss Elemér: A tanári pálya foglalkozási ártalmairól. Lehet-e példakép az ember napi 24 órában? in Uő.: *Érték és társadalom*, Budapest, Magvető, 1977, 255.

⁴ Aáry-Tamás Lajos: Az etika és a jog határai, in Hoffmann Rózsa (szerk.): *Szakmai etikai kódex pedagógusoknak. Tanulmányok, normák és eseteleírások*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003, 49.

⁵ Hankiss: A tanári pálya foglalkozási ártalmairól, 254.

⁶ Jelenits István: Szempontok egy pedagógusetikához, in Hoffmann: *Szakmai etikai kódex pedagógusoknak*, 30.

előtérbe kerülése is”⁷. Ettől ma még messze vagyunk, és jelentősen megnehezíti az általánosan érvényes pedagógusetikai szabályrendszer felállítását és elfogadását, hogy nemcsak a pedagógus szakmában, hanem egész társadalmunkban hiányoznak az etikára vonatkozó konszenzuális alapok. Ez is viszonylag új jelenség, a pedagógusi hivatásetika, a pedagógiai etika kérdésfelvetése egyidős az általános érvényű erkölcsi (nevelési) értékek elvesztésével. Sokáig „a nevelés filozófiai elméletei szinte mindig levezetések voltak a mindenkori etikai álláspont alapvető axiómáiból amely másféle álláspontokkal szemben szükségszerűen abszolútnak tekintette magát”⁸.

A hazai pedagógusetika átfogó szabályozásának szükségességét már 2009-ben felvetette a Sólyom László köztársasági elnök által felkért „Bölcsök Tanácsa” *Szárny és teher* című tanulmánykötetében: „Nincs olyan közösen elfogadott pedagógiai etikai kódex sem, amely zsinórmérték lehetne, noha az iskolák közös értékeinek és normáinak rendszerbe foglalására égető szükség van. (...) Az értékrendből fakadó viselkedési normákat célszerű a lehető legegyszerűbben, legrövidebben, legérthetőbben az életkornak megfelelő differenciáltsággal megfogalmazott iskolai vállalásrendszerben (Iskolai etikai kódexben) rögzíteni. Hasznos, ha az Iskolai etikai kódex megértése, értelmezése és elfogadása minden oktatási fokon az iskola közösségi életének fontos avatási eseménye. A pedagógusok számára fontos egy Pedagógiai etikai kódex elfogadása. Ez nemcsak előírja a normákat, hanem ezek meghirdetésével védi is a pedagógusokat, hiszen nyilvánvalóvá teszi, hogy mi az, ami elvárható tőlük.”⁹ Az elmúlt időszak különböző hazai szabályozói különféle megoldásokat kínáltak e dilemma feloldására. Egy részük az etikai kódexeket csak ajánlásként, iránymutatásként fogalmazta meg. Alább részletesen bemutatott kérdőíves kutatásunkba több, a kiadás idejét és a kódexet megfogalmazó szakmai közösség összetételét illetően is nagyon eltérő etikai kódexet vontunk be.¹⁰

⁷ Györgyiné Koncz Judit: Etikai kihívások a pedagógiában, in: Fenyő Imre – Rébay Magdolna (szerk.): *Felszántatlan területeken. Tanulmányok Brezsnányiszky László 65. születésnapjára*, Debrecen, Csokonai, 2010, 324.

⁸ Jürgen Oelkers: *Nevelésetika*, ford. Glavina Zsuzsa, Komáromi Béla, Komáromi Magda, Budapest, Vince kiadó, 1998, 10.

⁹ Csermely Péter – Fodor István – Joly Eva – Lámfalussy Sándor: *Szárny és teher. Ajánlás a nevelés-oktatás rendszerének újjáépítésére és a korrupció megfékezésére*, Budapest, Bölcsek Tanácsa Alapítvány, 2009, 36–37, 83–84.

¹⁰ A vizsgálatba bevont kódexek a következők voltak: Etikai kódex pedagógusoknak (Független Pedagógus Fórum); Etikai kódex (Magyarországi Pedagógusok Egyesülete); Etikai kódex a Magyar Katolikus Egyház közoktatási intézményeiben dolgozó pedagógusok számára; Etikai kódex a Magyarországi Evangélikus Egyház fenntartásában lévő köznevelési intézmények dolgozói számára (tervezet); Etikai kódex a Magyarországi Református Egyház közoktatási intézményeiben dolgozó pedagógusok számára; Nemzeti Pedagógus Kar pedagógus etikai kódex; Pedagóg-

A közelmúltban tehát sokan, sokféleképpen igyekeztek (nevelés)filozófiájuk alapján etikai szabályrendszereket létrehozni. A bevezetés módjától és az egyes kódexek hatókörétől függően az eredmények különbözőek lehetnek, de az egyes szabályzók formális és informális beépüléséről az intézmények mindennapi gyakorlatába, mi több, a pedagógusok etikai magatartásába nincs számottevő adatunk. Kornis Gyula, a két világháború közötti időszak kiemelkedő tudósa és kultúrpolitikusa szerint az eszmény ismerete önmagában nem biztosítja a helyes pedagógiai gyakorlatot, a pedagógusnak „a gyakorlatban számolnia kell a valóságban felmerülő fizikai és pszichológiai akadályokkal. Absztrakt etikából, logikából, esztétikából a nevelői munkának csak a végső, de nem konkrét céljai vezethetők le.”¹¹ Alább ismertetett kutatásunkban éppen az elmélet és a gyakorlat viszonyának elemzésére teszünk kísérletet.

PEDAGÓGUSJELÖLTEK KÖRÉBEN VÉGZETT KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS

Alapvetések, hipotézisek

A (hivatás)etikai szabályok kodifikációs problémái között az egyik legjelentősebb, hogy az elmélet és a gyakorlat elválik egymástól. Még a legszéleskörűbb konszenzussal elfogadott etikai kódex sem képes a mindennapi életben felmerülő etikai problémákra általánosan érvényes szabályokat adni. Ha „egy nem jogi természetű elvárt magatartást kívánunk jogilag szabályozottá, ezáltal kötelezően kikényszeríthetővé tenni”¹², szükségszerűen beleütközünk abba a problémába, hogy a konkrét, etikai ítéletalkotást kiváltó szituációk nem kényszeríthetők bele a jogalkotás terén elvárható általános érvényű megfogalmazások keretei közé.

Bár az etikai szabályrendszerek (kódexek) megalkotói legjobb tudásuk szerint igyekeznek teljes körűen szabályozni a hivatás gyakorlása körében felmerülő erkölcsi dilemmahelyzetekben követendő magatartásformákat, a tapasztalat az, hogy ezek a gyakorlatban nagyon nehezen vagy egyáltalán nem tarthatók be. Az etikai értékek ugyan kihirdethetők, közzétehetők, koherens és explicit módon beilleszthetők egy hierarchikusan rendezett rendszerbe; létezik azonban egy

---

gusok szakmai etikai kódexe (Magyar Pedagógus Kamara Győri Szervezete); Etikai kódex a közoktatási szakértők számára

¹¹ Idézi: Kovátsné Németh Mária: Az erkölcsi értékek megvalósítója az ember, in Egresits Ferenc – Kovátsné Németh Mária (szerk.): *Mélység és magasság*, Győr, NYME, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, 2002, 161.

¹² Homicskó Árpád Olivér: Hivatásetikai alapelvek a közszolgálatban, 142.

második, implicit átviteli csatorna is, mely a viselkedésben, a példás gyakorlatokban nyilvánul meg: a tanári hivatásban mindkét eszközt működtetni kell, mivel világos, hogy egy értékpedagógia nem lehet ezeknek csak közvetítője, hanem ezeket alkalmaznia is kell.

Zrinszky László szerint „valamennyi hivatásetikában központi helye van a sajátos konfliktusok elméletének, s többnyire éppen ez az a problémacsomag, mely köré rétegződve fokozatosan kiépül egy-egy hivatásetikai ágazat egész rendszere. A pedagógussetika centrumában is ezek a – közvetlenül a gyakorlat által felvetett – kérdések állnak.”¹³

Különösen indokoltnak véljük az elmélet és gyakorlat viszonyát ilyen részletező módon vizsgálni, hiszen „az erkölcsi törvény legfontosabb kritériuma, hogy teljesíthető legyen és az emberi természet maradandó adottságaihoz igazodjék”¹⁴. A pedagógusi tevékenység olyan foglalkozás, mely egyre szabadabbá, felelősségteljesebbé, de ugyanakkor egyre problematikusabbá és komplexebbé válik. Paradox módon ez a sokféleség szolgálhat az egyik legkomolyabb érvként amellet, hogy a pedagógusmagatartásra vonatkozó alapértékeket és elvárásokat jogilag is kodifikálják.

Paul Ricoeur értelmezésében „amíg az etika egy helyzetre adandó válasz igényéből fakad, tehát még megvalósulásra váró feladat, addig a morál diskurzusának alapfeltételét az a meggyőződés képezi, hogy mindenféle helyzetre található alkalmas válasz. (...) Az etikának ott van igazán létjogosultsága, ahol némiképp szembekerül a morállal, tehát azokban a helyzetekben, ahol problematikus a normák által előírt univerzális pozíciók képviselője: szükségessé válik a cselekvéshez való viszonyunk tisztázása, illetve egy olyan sajátos nézőpont kialakítása, ahonnan a cselekvések értelmezhetővé válnak a számunkra.”¹⁵

Kutatásunkkal arra teszünk kísérletet, hogy az etikai kódexek meghatározásain (a morális normák szintjén) túl a „gyakorlati bölcsesség” szintjét is vizsgáljuk, közvetve így kapva képet a pedagógusok által vallott „személyes” (arisztotelészi értelemben vett) etikai meggyőződéséről.

Peter Pruzan és Ole Thyssen tanulmánya szerint „Az (etikai) kódex összeállításával kapcsolatban az a probléma merül fel, hogy miként hozzák egyensúlyba a túlzottan elvont és semmitmondó elveket a túlzottan konkrét és körülhatárolt megállapításokkal. Semmiféle etikai kódex nem képes a mindennapi élet

¹³ Zrinszky László: *Pedagógussetika a változó világban*, Budapest, Oktatáskutató Intézet, 1988, 10–11.

¹⁴ Mészáros László: Az újszövetségi etika alapelvei a keresztény nevelésben, *Katolikus Pedagógia* 2013/1–2, 117.

¹⁵ Szabó Judit: *A tragédia(elméletek) etikai koncepciói*, PhD értekezés, Szeged, 2009., http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1315/3/SzaboJudit_disszertacio.pdf, 16, 19. (Letöltés: 2017. július 22.)

komplexitását teljesen kiaknázni, és mindig marad nyitott tér az egyéni értelmezésekre és véleményekre. A szervezet etikai kódexének normák sokaságából és nem pedig gyors szabályokból kell állnia.”¹⁶

Mindezek alapján a normák és az alkalmazási szituációk egymáshoz való viszonyát vizsgáltuk a pedagógusok körében végzett, alább részletezett kérdőíves kutatásunkban. *Első előfeltevésünk az volt, hogy az etikai kódexek írott szabályainak megszegése esetén nem egyszerű normaszegési kérdéssről van szó, hanem szükségyszerúségről: a kódex-szerű megfogalmazás eltávolít a mindennapi gyakorlattól, ezért a hivatás gyakorlói a szabályalkotásban szigorúbbak, a gyakorlat-közeli kérdések eseti megítélésében megengedőbbek etikai ítéletükben.*

Mint már említettük, jelen kutatásunk egy megelőző, a gyakorló pedagógusok körében végzett kutatásra épült. Második előfeltevésünk a két mintavételi csoport válaszainak egymáshoz való viszonyára vonatkozik. *Második hipotézisünk szerint a pedagógusjelöltek az etikai szabályok megítélésében megengedőbbek, a konkrét erkölcsi szituációk kapcsán pedig szigorúbbak a már pályán lévő kollégáiknál, vagyis esetükben az elméleti és gyakorlati értékítélet közötti különbség kisebb, mint a gyakorló pedagógusok körében.*

Módszer

2017 októberében és novemberében online kérdőíves felmérést végeztünk a hallgatók körében, melynek során a megkérdezettek két kérdőívet töltöttek ki. Az elsőben az alapvető szociológiai adatok megadásán túl különféle, pedagógusok számára készült etikai kódexekből vett részleteket értékelték tízes skálán aszerint, hogy az azokban foglalt előírásokat mennyire tartják szükségesnek vagy elfogadhatónak a pedagógusokra vonatkozóan. A második kérdőívben különféle, a gyakorlatban előforduló etikai szituációk leírását olvashatták a kitöltők, majd tízes skálán jelezték, hogy a leírtak szerintük mennyire minősülnek etikai vétésnek.

A kitöltők előzetesen tudták, hogy két kérdőívet kapnak, de a második kérdőív tematikájáról az első kitöltésekor nem volt információjuk. A második kérdőívben szereplő gyakorlati szituációk megfeleltek az etikai kódexekből vett szabályok alaphelyzeteinek.

¹⁶ Peter Pruzan – Ole Thyssen: Konfliktus és konszenzus: az etika mint közös értékhorizont a stratégiai tervezésben, ford. Kovács Mária, in Kindler József – Zsolnai László (szerk.): *Etika a gazdaságban*, Budapest, Keraban Kiadó, 1993, 160.

A kérdőívek kiértékelését követően az eredményeket összevetettük a 2017 tavaszán végzett kutatásunk eredményeivel.¹⁷

Vitathatatlan, hogy a szituáció-leírások kapcsán a megkérdezettek attitűdje, melyet adott esetben döntés- vagy ítélethozatali helyzetben tanúsítanak, az első kérdőív kérdéseire képest kevésbé mérhető objektíven. Kiindulási hipotézisünk vizsgálata kapcsán szükségesnek és érvényesnek látjuk mégis ezt az összevetést, különös tekintettel arra, hogy az etikai vétségek vizsgálati eljárása nagyrészt – a kérdőív esetleírásaihoz hasonló megfogalmazású – jegyzőkönyvek és emlékeztetők iratanyagára támaszkodik.

A két kérdőív kitöltési útmutatója így szól:¹⁸

Első kérdőív:

Az alábbiakban különféle, pedagógusok számára készült etikai kódexekből vett részleteket talál. Kérem, hogy 10 fokozatú skálán jelezze, hogy az azokban foglalt ELŐÍRÁSOKAT mennyire tartja szükségesnek vagy elfogadhatónak a pedagógusokra vonatkozóan!

(1 = teljes mértékben szükségtelen/nem elfogadható ..... 10 = teljes mértékben szükséges/elfogadható)

Második kérdőív:

Az alábbiakban különféle, a gyakorlatban előforduló etikai szituációk leírását olvashatja. Kérem, hogy 10 fokozatú skálán jelezze, hogy a leírtak ÖN SZERINT Mennyire minősülnek etikai vétségnek!

(1 = az adott helyzetben egyáltalán nem tartom etikai vétségnek ..... 10 = súlyos etikai vétségnek tartom)

Válaszadók adatai

Az első kérdőívet 226 fő, a másodikat 189 fő töltötte ki. A válaszadók 93,81%-a, illetve 95,24%-a nő volt. Ez markánsan eltér a gyakorló pedagógusok körében végzett felmérés adataitól, amelynek válaszadói 80,5%-ban, illetve 80,9%-ban voltak csak nők. Bár az eredeti kutatásban vizsgáltuk a nemek szerepét az erkölcsi ítéletalkotásban, ennek jelen vizsgálatunkban nincs relevanciája, hiszen az első kérdőívet mindössze 14, a másodikat csupán 9 férfi töltötte ki.

¹⁷ Erről bővebben: Szontagh Pál: *Etikai elvárások, erkölcsi ítéletek*, 439–466.

¹⁸ Terjedelmi okokból itt nem tudjuk közölni a teljes kérdőívet. A mérőeszköz nyomtatásban megjelent: Szontagh: *Etikai elvárások, erkölcsi ítéletek*, 450–455.

Bár a kérdőíveket a Neptun rendszeren keresztül minden pedagógus szakos hallgató megkapta, legnagyobb részben elsőéves hallgatók töltötték ki. A válaszadók évfolyam szerinti összetétele az alábbi táblázatban követhető:

Évfolyam	1. kérdőív	kérdőív
1. évfolyam	44,25%	48,15%
2. évfolyam	20,35%	17,46%
3. évfolyam	28,32%	29,10%
4. évfolyam	7,08%	5,29%

A kérdőíveket körülbelül azonos arányban töltötték ki tanító és óvodapedagógus szakos hallgatók. Jelentős részben találunk a válaszadók között levelező tagozatos hallgatókat is.

Szak	1. kérdőív	kérdőív
Tanító BA – nappali	32,74 %	33,33%
Tanító BA – levelező	13,72%	12,17%
Óvodapedagógus BA – nappali	27,88%	30,16%
Óvodapedagógus BA - levelező	23,89%	21,69%
Szakvizsgás képzés	0,44%	0,53%
Egyéb	1,33%	2,12%

A kérdőívben rákérdeztünk a válaszadók felekezeti hovatartozására is. Mivel a felmérést egyházi felsőoktatási intézményben végeztük, nem meglepő, hogy a válaszadók 81%-a vallotta magát felekezethez tartozónak, közülük a legtöbben reformátusok és római katolikusok.

	Első kérdőív	Második kérdőív
Római katolikus	32,30%	37,57%
Görög katolikus	1,77%	1,59%
Református	39,38%	34,92%
Evangelikus	2,65%	2,12%
Baptista	2,21%	1,59%
Egyéb egyházi	2,65%	3,70%
Egyéb	0,44%	0,00%
Nem tartozik felekezethez	18,58%	18,52%

EREDMÉNYEK

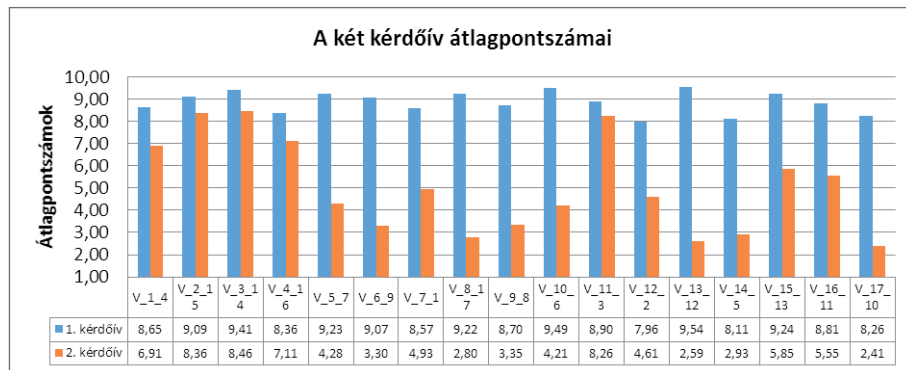
Eltérések a két kérdőív adatai között

A két kérdőív kérdéseire adott átlagos válaszártékek között tízes skálán csaknem négy pont a különbség (1. kérdőív szabályaival való átlagos egyetértés: 8,86; a 2. kérdőív eseteinek etikai vétségként való értékelése kapcsán: 5,05). Míg az első kérdőív válaszai között a szórás általában 2,00 alatti értékeket mutat, ennél magasabb értéket csupán három kérdés esetében találunk (2. kérdés: 2,29; 5. kérdés: 2,71; 10. kérdés: 2,19), addig a második kérdőív válaszai jobban megosztották a válaszadókat, hiszen ott a szórás 2,12 és 3,06 között van.

A második kérdőív kitöltőinek 84,7%-a töltötte ki az első kérdőívet is. Ha a második kérdőív esetében összehasonlítjuk az első kérdőívet is kitöltők csoportjának eredményeit az első kérdőívet ki nem töltők csoportjával, akkor az átlagok közötti csekély eltérés lehetővé teszi azt, hogy a második kérdőívet kitöltőket az eredmények elemzése során egy homogén csoportként kezeljük. Mindezek alapján megállapítható, hogy a második kérdőív eredményei érvényesen összevethetők az első kérdőív válaszaival.

A két kérdőív összesítése alapján nagy általánosságban igazolódott az a hipotézisünk, hogy a gyakorlati esetpéldák megítélésében a válaszadók jóval megengedőbbek, mint a szabályalkotás, illetve -elfogadás esetén.

1. ábra: *Leginkább elfogadott normák*

Az első kérdőívben felsorolt 17 norma közül a hallgatók az alábbi hárommal tudtak a leginkább azonosulni:

- Csak olyan ismereteket és véleményeket közvetít növendékeinek, amelyek igazságtartalmáról meg van győződve, nem vezet félre, nem csapja be őket; de nyitott marad a más vélekedésekről történő tájékoztatás előtt. (9,54)
- A pedagógus neveltjeit, tanítványait következetesen és igazságosan értékelje. Az értékelés sohasem lehet a megtorlás vagy a fegyelmezés eszköze. (9,49)
- Kollégáiról a diákok előtt tisztelettel beszél, úgy ejti ki nevüket, beosztásukat, ahogyan azt a diákoktól is elvárja az intézmény. (9,41)

Ez a lista egyetlen egyezést mutat a gyakorló pedagógusokéval, amely így néz ki:

- Kollégáiról a diákok előtt tisztelettel beszél, úgy ejti ki nevüket, beosztásukat, ahogyan azt a diákoktól is elvárja az intézmény. (9,79)
- A szakmai titkot akkor is meg kell őriznie, ha az adott munkahelyen tevékenységét időlegesen vagy véglegesen befejezte. (9,70)
- Méltó módon képviseli az intézményét és a pedagógusi hivatást az intézményen kívül is. (9,70)

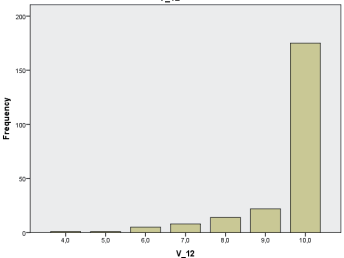
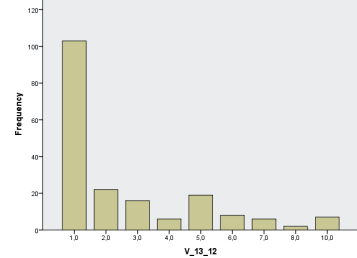
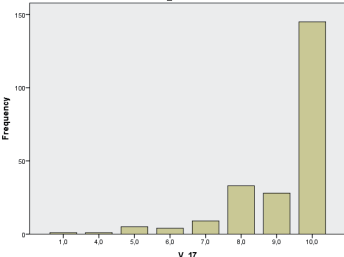
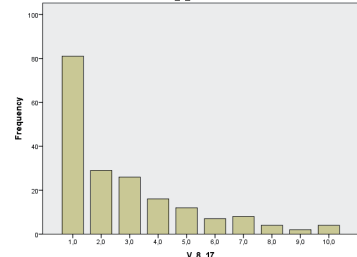
Mindezek alapján megállapítható, hogy a hallgatók számára a tanítványokra irányuló cselekvés erkölcsi dimenziója meghatározóbb, míg a gyakorló pedagógusok által preferált szabályok kivétel nélkül a hivatás méltóságának megőrzéséről, a külvilág felé közvetített pedagógus-ethosz védelméről szólnak.

A hallgatók által leginkább elfogadott szabályokhoz tartozó (azokat „megszegő”) szituációk megítélése közel sem ilyen egységes, bár a harmadik szabályhoz tartozó normaszegést a válaszadók messze a legnagyobb arányban ítélik el a második kérdőív kérdései közül.

A legnagyobb különbségek az elmélet és a gyakorlat között

Érdeemes megvizsgálni, hogy mely állítások esetében távolodik el leginkább az elméleti szabályalkotás és a gyakorlati helyzetmegítélés a hallgatók körében. A válaszok gyakoriságának mintázata magáért beszél.

2. ábra: Az elmélet szabályalkotás és a gyakorlati helyzetmegítélés alakulása

Szabály	Különbség	Szituáció
 <p>Csak olyan ismereteket és véleményeket közvetít növendékeinek, amelyek igazságtartalmáról meg van győződve, nem vezeti félre, nem csapja be őket; de nyitott marad a más vélekedésekről történő tájékoztatás előtt. (9,54)</p>	6,95	 <p>A tanárnőnek ünnepélyt kell szerveznie október 23. tiszteletére. Családjukban az eseményeket még mindig ellenforradalomként emlegetik, nagypapját, aki üzemi párttitkár volt, a harcok hevében meglincselték a forradalmárok. A tanárnő – félretéve személyes véleményét és meggyőződését – egy interneten talált forgatókönyv alapján megindító előadást rendez a forradalom nagyszerűségéről. Kételyeit és keserűségét megtartja magának. – (2,59)</p>
 <p>Testi és lelki egészségét ápolja. Betegség esetén csak abban az esetben végzi tovább a munkáját, ha az a neveltekre nézve semmilyen ártalommal sem járhat. (9,22)</p>	6,42	 <p>A matematikatanár szemmel láthatóan influenzásan lép be a tanáriba. „Hát te miért nem íratod ki magad?” – kérdezi a kollégája. „Nem lehet – így a beteg – megígértem, hogy a félév előtt még lesz lehetőségük javítani a nyolcadikosoknak. Egyébként is: heten hiányoznak, ugyan ki helyettesítene?” (2,80)</p>

Szabály	Különbség	Szituáció
<p style="text-align: center;">V_10</p> <p>A tanítványok munkáját magáncélra nem veheti igénybe (8,26)</p>	<p>5,85</p>	<p style="text-align: center;">V_17_10</p> <p>Köztudott, hogy az ifjú házasság és alapos tanárnő költözés előtt áll. A gimnáziumi osztályában a gyerekek – a szülők beegyezésével – felajánlják, hogy az érettségi szünetben segítenek a költözködésben. A tanárnő hálás a felajánlásáért, szendvicsekkel és házi málnaszörp-pel várja a segédcsoportot. (2,41)</p>

Ugyancsak érdemes vizsgálni, hogy melyek azok a szabályok, amelyek a kérdőív válaszai alapján kiállják a gyakorlat próbáját. A három legkisebb különbséget az elméleti és a gyakorlati kérdőív válaszai között az alábbi állítások kapcsán mértük:

Szabály	Különbség	Szituáció
<p>A keresztyén nevelő családszerető, és ezt kifejezésre juttatja szavaiban és magatartásában. (8,90)</p>	<p>0,64</p>	<p>A felekezeti gimnázium tanára egy csúnya válás után egyedül maradt, volt felesége és gyermekei egy távoli városba költöztek, a kapcsolatot nem tartják vele. A tanár a szerelmes gimnazistákat látva gyakran tesz keserű megjegyzéseket („soha ne bízz a nőkben” „a bölcs ember soha nem köteleződik el” „ha újra kezdeném az életemet, örökre agglégény maradnék” stb.). (8,26)</p>
<p>Méltó módon képviseli az intézményt és a pedagógusi hivatást az intézményen kívül is. (9,09)</p>	<p>0,73</p>	<p>„Ezettekbe ne jusson tanárképzőbe jelentkezni – inti tanítványait az osztályfőnök. Tanítás után fogadhattok magántanítványokat, öltözködhettek a használatruha-boltból és ötvenévesen sem látjátok majd a tengert, akárcsak én...” (8,36)</p>

Szabály	Különbség	Szituáció
Kollégáiról a diákok előtt tisztelettel beszél, úgy ejti ki nevüket, beosztásukat, ahogyan azt a diákoktól is elvárja az intézmény. (9,41)	0,95	A diákok felháborodva panaszzolják az osztályfőnöknek, hogy Kovács tanár úr hetek óta nem javítja ki a dolgozataikat. „Nem értem ezt a Kovapapát – csóválja a fejét az osztályfőnök – ha esténként van ideje a Pingvin bárban üldögelni, akkor helyette a dolgozataitokkal is foglalkozhatna. Ma este úgyis együtt focizunk, beszélek vele.” (Az értékelés az OSZTÁLYFŐNÖK magatartására vonatkozik!) (8,46)

Háttérmutatók szerinti elemzés

Jelen írásunkban terjedelmi korlátok miatt nincs módunk a szociológiai háttérmutatók mindegyikét elemezni, mindössze néhány, tendenciaszerű eredményt emelünk ki.

Érdekeség, hogy úgy a szakok (tanító, óvodapedagógus), mint a képzési típusok (nappali, levelező) között jelentős különbségek alakultak ki. Az első kérdőív normatív szabályai kapcsán a levelezős hallgatók szigorúbbak voltak nappalis társaiknál (átlagpontszámok: nappali tanító: 8,64; levelező tanító: 9,14; nappali óvodapedagógus: 8,65; levelező óvodapedagógus: 9,31). Ha kis mértékben is, de az óvodapedagógusok egyetértési átlagértékei magasabbak a tanítókéinál, ez lényegében megfelel a gyakorló pedagógusok körében mért általános iskolai és óvodapedagógusok közötti különbségnek (9,36 – 9,53).

A második kérdőív kapcsán a képzési típusok közötti különbségek kisebbé válnak és megfordulnak: a nappalis hallgatók szigorúbbak a leírt esetek kapcsán, mint levelezős társaik (átlagpontszámok: nappali tanító: 4,93; levelező tanító: 4,80; nappali óvodapedagógus: 5,17; levelező óvodapedagógus: 5,13). Minden adat jelentősen elmarad a gyakorló pedagógusok adatától (általános iskolai pedagógusok: 5,41; óvodapedagógusok: 5,36).

Mivel kutatásunk egésze a keresztyén pedagógusokkal szemben támasztott etikai elvárásokra fókuszált, megvizsgáltuk, hogy tapasztalható-e különbség az egyes felekezetekhez tartozó hallgatók válaszai között. Vizsgálatunkba csak a 10%-ot meghaladó gyakoriságú felekezeteket, így a reformátust (a kitöltők 39, illetve 35%-a), a római katolikust (32, illetve 38%) és a felekezethez nem tartozókat (mindkét kérdőívben 19%) vontuk be. Ennek alapján megállapítható, hogy az etikai szabályok és szituációk terén is a felekezeten kívüliek a legmegengedőbbek, a normák terén a római katolikusok, a szituációk megítélésében a reformá-

tusok a legszigorúbbak, bár a különbségek nem jelentősek. Az elméleti szabályalkotás és a gyakorlati értékítélet között a református hallgatók esetében a legkisebb (3,68), a római katolikusok között a legnagyobb (3,95) a különbség.

Felekezet	Első kérdőív átlagos értékei (szórása)	Második kérdőív átlagos értékei (szórása)
Római katolikus	9,01 (0,42)	5,06 (2,06)
Református	8,76 (0,60)	5,08 (2,13)
Nem tartozik felekezethez	8,75 (0,52)	4,86 (2,23)

A hallgatók és a gyakorló pedagógusok válaszainak összevetése

A hallgatók és a gyakorló pedagógusok körében végzett két felmérés eredményei alapján az erkölcsi szituációk megítélésének sorrendjében a két válaszadói csoport között nem volt jelentős különbség, az etikai szabályok között, ugyanakkor ketőt is nagyon eltérően ítétek meg a hallgatók illetve a pedagógusok. A leginkább megosztó szabálynak az alábbi bizonyult:

A tanítványok munkáját magáncélra nem veheti igénybe. (Hallgatók: 8,26; Pedagógusok: 9,39).

Talán meglepő módon, ezt a szabályt a gyakorló pedagógusok jobban elfogadják (fontosabbnak tartják), mint a középiskolai tanulmányaikat nemrég maguk mögött hagyott hallgatók!

A szabályok között egyetlenegy van, amelynek fontosságát a hallgatók messze felülértékelik a pedagógusokhoz képest. Az alábbi norma a tizenhét kérdésből álló hallgatói kérdőív ötödik legmagasabb pontszámát érte el, míg a pedagógus-kérdőívben tizenhétből a tizennegyedik helyre szorult:

A pedagógus viszonyuljon önkritikusan saját munkájához, állandóan ellenőrizze és értékelje azt. A külső szakmai ellenőrzést és értékelést fogadja nyitottan és együttműködően. (Hallgatók: 9,23; Pedagógusok: 9,09)

A válaszadók beállítódását befolyásolja, hogy a hallgatók folyamatosan vizsga- és eredménykényszerben élik mindennapjaikat, míg a gyakorló pedagógusokat nyilvánvalóan befolyásolta az elmúlt időszak pedagógus előmeneteli rendszerrel kapcsolatos szakmai és politikai vihara.

A két kérdőív összevetésében érdekesség még, hogy míg a szabályok tekintetében ezen egyetlen kivételtől eltekintve a pedagógusok minden normát magasabb pontszámmal értékelték a hallgatóknál, addig a szituációk megítélése sokkal megosztóbb: kilenc esetben a hallgatói, nyolc esetben a pedagógusi átlagpontszám a magasabb. A két legnagyobb különbséget az alábbi szituációk kapcsán mértük:

- A húszéves osztálytalálkozón az osztályfőnök „a tanár is emberből van...” mottóval egykori tanári farsangok és tantestületi kirándulások vicces történeteivel szórakoztatja egykori tanítványait. (Hallgatók: 3,30; Pedagógusok: 5,39)
- A minősítő szakértők a látogatott óra előtt tudják meg, hogy a látogatott pedagógus pár hete temette el gimnazista fiát. A látogatott órán a pedagógus feltűnően dekoncentrált, órája sok kívánnivalót hagy maga után. Portfóliója ugyanakkor tehetséges és elkötelezett pedagógus képét mutatja. A szakmai beszélgetésen a pedagógus elmondja, hogy anyagi és erkölcsi szempontból is kulcsfontosságú számára, hogy elnyerje a magasabb fokozatot. Mindezt mérlegelve – az igazgató kérésére – a szakértők úgy döntenek, hogy a tanóra felülértékelésével biztosítják a pedagógus számára az előrelépés lehetőségét. *(Az értékelés a SZAKÉRTŐK magatartására vonatkozik!)* (Hallgatók: 3,35; Pedagógusok: 2,75)

Megítélésünk szerint mindkét – eltérő irányú – különbség logikusan következik a szakmai- és élettapasztalat meglétéből vagy hiányából.

ÖSSZEGZÉS

A kutatás hipotéziseinek vizsgálata

Első előfeltevésünk az volt, hogy az etikai kódexek írott szabályainak megszegése esetén nem egyszerű normaszegési kérdésről van szó, hanem szükségszerűségről: a kódex-szerű megfogalmazás eltávolít a mindennapi gyakorlattól, ezért a hivatás gyakorlói a szabályalkotásban szigorúbbak, a gyakorlatközeleli kérdések eseti megítélésében megengedőbbek etikai ítéletükben.

Kutatásunk ezen hipotézise a felmérés alapján is bebizonyosodott. A háttérmutatók alapján képzett különböző csoportok mindegyikének esetében – ha eltérő mértékben is – de igazolódott, hogy a szabályzat-szerű megfogalmazással való egyetértés nem feltétlenül jelenti a szabály szerinti véleményalkotást

vagy magatartást a mindennapi életben. Bár a különbség mértéke az egyes szabályok és szituációk esetében nagyon eltérő, minden esetben azt tapasztaltuk, hogy az írott norma megszegését leíró eset etikai megítélésekor a hallgatók több külső és belső körülményt mérlegelnek ítéletalkotásuk során. Mivel ezzel bizonyítást nyert előfeltevésünk, miszerint a pedagógusjelöltek a szabályalkotásban szigorúbbak, míg a gyakorlatközeli kérdések eseti megítélésében megengedőbbek etikai ítéletükben, feltételezhetjük, hogy ennek oka valóban az, hogy a kódexszerű megfogalmazás eltávolít a mindennapi gyakorlattól.

Kutatásunk igazolta azt a szakirodalmi álláspontot, mely szerint „önmagában az etikai kódex nem elegendő, ha az egyének a belső meggyőződésük szerint nem tudnak az abban foglaltakkal azonosulni, nem értékelik annak meghatározó jelentőségét”¹⁹.

Legkevésbé sem szeretnénk ugyanakkor az etikai szabályrendszerek ellenében állást foglalni. Egyetértünk Szabó Judittal, aki szerint „az etikára hivatkozva mégsem érvelhetünk a morális törvények és kötelezettségek ellenében, és nem is kérdőjelezhetjük meg azok létjogosultságát, hiszen a mindennapos döntésekhez (...) szükségünk van normákra”²⁰.

A pedagógusethika normáival kapcsolatban is irányadónak tartjuk Bencsik András és munkatársai közszolgálati etikára vonatkozó javaslatát: „Nem elegendő a kívánatos magatartás előírása, valamint a nem kívánatos cselekedetek tilalmazása, szükség van olyan eszközökre és folyamatokra, amelyek az erkölcsi alapokból kiépülő jogi normák gyakorlati érvényesülését biztosítani képesek.”²¹

Második hipotézisünk szerint a pedagógusjelöltek az etikai szabályok megítélésében megengedőbbek, a konkrét erkölcsi szituációk kapcsán pedig szigorúbbak a már pályán lévő kollégáiknál, vagyis esetükben az elméleti és gyakorlati értékítélet közötti különbség kisebb, mint a gyakorló pedagógusok körében.

Ez az előfeltevésünk csak részben igazolódott. Az etikai szabályokkal kapcsolatban a hallgatók jóval kevésbé elfogadóak a gyakorló pedagógusoknál (átlagpontszámok 8,86, illetve 9,30), ugyanakkor nem bizonyultak a pályán lévőknel szigorúbbnak az etikai szituációk kapcsán sem (5,05, illetve 5,33). Kétségtávol igazolódott ugyanakkor, hogy a hallgatók esetében kevésbé távolodik el az elméleti és a gyakorlati ítéletalkotás (3,81), mint a gyakorló pedagógusokénál (3,97). Ennek oka feltehetően az lehet, hogy a hallgatók számára a példákban leírt ese-

¹⁹ Homicskó Árpád Olivér: Hivatásetikai alapelvek érvényesülése az egyes foglalkozási területeken, 268.

²⁰ Szabó: *A tragédia(elméletek) etikai koncepciói*, 18.

²¹ Bencsik András – Csefkó Ferenc – Fábíán Adrián: *Ajánlások a közszféra etikai magatartásszabályainak kimunkálásához*, Transparency International, 2012, 5.

tek sokkal távolibbak, mint azoknak a pedagógusoknak, akik átélhettek vagy láthattak már hasonló helyzeteket. Ezt a feltevésünket igazolja az is, hogy a levelező képzésben részt vevő hallgatók (akiknek feltételezhetően több munka- és élettapasztalatuk van nappalis társaiknál) eredményei az etikai szabályok esetében jóval magasabbak (tanítók esetében 0,5, óvodapedagógusok esetében 0,66 ponttal), az erkölcsi szituációk esetében kissé alacsonyabbak (tanítóknál 0,13, óvodapedagógusoknál 0,04 ponttal) a nappali tagozatos hallgatókénál.

EPILÓGUS

Végezetül rá kell mutatnunk, hogy meggyőződésünk szerint az etikai viszonyrendszerek tisztázása, a hivatás erkölcsi alapjainak széles körű konszenzusa nélkülözhetetlen a pedagógushivatás külső és belső presztízsének helyreállításában. Ahogy Csíkszentmihályi Mihály és munkatársai fogalmaznak: „A jövőbeni életünk minősége azon múlik, megtaláljuk-e a módját a változó körülmények közötti jó munkavégzésnek. Amennyiben a jó munka sarkalatos pontjai – a kiválóság és az erkölcs – összhangban vannak, egyénileg kielégítő és társadalmilag elismert életet élünk. Ha nincsenek, akkor vagy az egyén, vagy a közösség, vagy mindkettő kárt szenved.”²²

Összegezve: bár a jog eszközeivel kikényszerített etikai szabályozást kockázatosnak és sok esetben kontraproduktívnak tartjuk, az önként elfogadott hivatás-etikai szabályozást nélkülözhetetlennek véljük.

BIBLIOGRÁFIA

- BENCsik András – CSEFKÓ Ferenc – FÁBIÁN Adrián: *Ajánlások a közszféra etikai magatartásszabályainak kimunkálásához*, Transparency International, 2012.
- CSERMEly Péter – FODOR István – JOLY Éva – LÁMFALUSSY Sándor: *Szárny és teher. Ajánlás a nevelés-oktatás rendszerének újjáépítésére és a korrupció megfékezésére*, Budapest, Bölcsék Tanácsa Alapítvány, 2009.
- CsÍKSZENTMIHÁLYI Mihály – WILLIAM, Damon – HOWARD, Gardner: *Jó munka. Amikor a kiválóság és az etika találkozik*, ford. Szendi Gábor, Váradi Judit, Budapest, Libri, 2016.

²² Csíkszentmihályi Mihály – William Damon és Howard Gardner: *Jó munka. Amikor a kiválóság és az etika találkozik*, ford. Szendi Gábor, Váradi Judit, Budapest, Libri, 2016, 42.

- EGRESITS Ferenc – KOVÁTSNÉ NÉMETH Mária (szerk.): *Mélység és magasság*, Győr, NYME, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, 2002, 161.
- ERDÉLYI Erzsébet – SZABÓ Attila: „Az üzenetjét, azt kell megbecsülni.” *Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2017.
- FEHÉR Ágota – MÉSZÁROS László (szerk.) „... et vocavit vocatione sua sancta” *A pedagógiai hivatás a keresztény nevelésben*, Vác, AVKE, 2017.
- FENYŐ Imre – RÉBAY Magdolna (szerk.): *Felszántatlan területeken. Tanulmányok Brezsnányiszky László 65. születésnapjára*, Debrecen, Csokonai Könyvkiadó, 2010.
- HANKISS Elemér: *Érték és társadalom*, Budapest, Magvető, 1977.
- HOFFMANN Rózsa (szerk.): *Szakmai etikai kódex pedagógusoknak. Tanulmányok, normák és esetleírások*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.
- KINDLER József – ZSOLNAI László (szerk.): *Etika a gazdaságban*, Budapest, Keraban Kiadó, 1993.
- MÉSZÁROS László: Az újszövetségi etika alapelvei a keresztény nevelésben, *Katolikus Pedagógia*, 2013/1–2.
- OELKERS, JÜRGEN: *Nevelésetika*, ford. Glavina Zsuzsa, Komáromi Béla, Komáromi Magda, Budapest, Vince kiadó, 1998.
- SEPSI Enikő (szerk.): *Tudomány és etika. Studia Caroliensia 2012*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2013.
- SEPSI Enikő – DERES Kornélia – HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Folyamatos megújulás: Reformáció(k) tegnap és ma. Studia Caroliensia 2016*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2017.
- SZABÓ Judit: *A tragédia(elméletek) etikai koncepciói*, PhD értekezés, Szeged, 2009, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1315/3/SzaboJudit_disszertacio.pdf
- SZONTAGH Pál: Erkölc, jog, hivatásetika, pedagógusetika – protestáns kitekintéssel, *Magyar Református Nevelés*, 2017/1, 35–48.
- SZONTAGH Pál: Erkölcsei elvárások, etikai szabályozások a protestáns pedagógiában, *Evangélikus Nevelés*, 2017/2, 2–22.
- SZONTAGH Pál: Kompetenciaértelmezés a keresztény pedagógiában, *Új Pedagógiai Szemle*, 2016/9–12, 88–98.
- ZRINSZKY László: *Pedagógusetika a változó világban*, Budapest, Oktatókutató Intézet, 1988.

SARNYAI CSABA MÁTÉ

„AZ EMBEREK EGYMÁSNAK SZÜLETTEK;
OKTASD ŐKET, VAGY VISELD EL ŐKET.”

Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyében

A jeles textológus, Vadai István emlékére

Márait a magyar polgárság írójaként tartják számon. Legtöbb szépirodalmi művének központi témája látszólag valóban a polgár, de ha jobban belemélyedünk, világossá válik, hogy műveinek igazi mozgatórugója midig a polgár és valamilyen hozzá kapcsolódó ellentét, a társadalmi státusz sajátágaiból fakadó feszültség. Ez a feszültség regényeiben sem csupán fikció. A valódi okokat keresi ez ügyben *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*¹ című értekezésében is.

Márai Sándor 1900. április 11-én született Kassán. Szepességi németnek vallotta magát, felmenői közel kerültek a magyar nemességhez, de nem adták fel a polgári életmódot. Háttere meghatározta egyrészt regényei polgárbrázolását, másrészt a polgársághoz való kettős viszonyát is: művészként ellentétes értékrendjével kilógott közülük, bár szenvedélyesen hitt a polgári életforma értéktelentő erejében. A röpirat megírásakor azonban már egyértelműnek mutatkozott számára, hogy a polgárság hanyatlásnak indult a 20. században. Ennek a hanyatlásnak a megfogalmazásában (Thomas Mann mellett) elsősorban Oswald Spengler (*A Nyugat alkonya*) és José Ortega y Gasset (*A tömegek lázadása*) ösztönözte,² valamint Madariaga és Huizinga is hatott rá. Az ő műveiket olvasva jutott arra a felismerésre, hogy saját korában kettészakadás következett be: a szellemi ember és a tömeg, a magas és a népszerű irodalom között egyre nő a távolság. Naplóból tudjuk, hogy őszintén félt attól, hogy az Amerikában gyártott tömegcikk és a ponyvairodalom tönkreteszik az európai kultúrát.

Igen fiatalon, tizennyolc évesen, mint a *Budapesti Napló* szerkesztője kezdte írói ténykedését. Politikai állásfoglalása, a magyar közéletben való részvétele ezekben a korai években egész életművét tekintve kissé ellentmondásos: 1918 novemberében részt vett az Otthon Kör üléstermében a Kommunista Írók Ak-

¹ Márai Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*, Pozsony, Kalligram, 1993.

² Szegedy-Maszák Mihály: Rövid életrajz, kérdőjelekkel, in Uő: *Márai Sándor*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, 21.

tivista és Nemzetellenes Csoportjának alakuló ülésén, később pedig többször is írt a *Vörös Lobogóba* (1919 körül), mely a Magyarországi Szocialista Párt hivatalos lapja (a *Vörös Újság* mellett), valamint a Tanácsköztársaság orgánuma és az irodalmi baloldal fóruma volt.³

Márai a későbbiekben semmilyen jelét nem adta az ideológiai elkötelezettségnek, fiatalkori publikációit a szakirodalom csupán fiatalságából fakadó lázadás-szerű reakcióknak tulajdonítja, tekintve, hogy egész későbbi munkásságával cáfolja korai megnyilatkozásait.

Röpiratában felbukkannak ugyan azok a gondolatok, melyek 1919-es cikkeiben szerepeltek, de meghatározó különbség, hogy míg 1919-ben még nem foglalkozott ideológiai-politikai és morális kérdésfeltevésekkel, 1942-es röpiratának az ilyen típusú kérdések jelentik a magvát. Jelentős eltérés még, hogy 1942-ben már határozottan elutasította a kommunizmust, míg 1919-ben még a megújulás lehetőségét látta benne.⁴

A változás oka valószínűleg nem valamiféle írói pálfordulás: a fiatal, 1919-ben még kezdő író Márai feltételezhetően még nem volt felvértezve azzal a tudással, amelyet 1942-re már elsajátított (és amelyet főként történelmi, filozófiai munkákból, elsősorban Ortega és Spengler műveiből merített, melyeknek központi témája az individuuum veszélyeztetettsége és a helyébe lépő tömegek megjelenése volt, s ez később fontos eleme lesz röpiratának is).

1919-es írásait maga sem vállalta a későbbiekben, erőteljesen mentegetőzött miattuk. A röpirat megjelenésekor ez kiváló támadási felületet jelentett a szélsőjobb számára, bár a szélsőbaloldal is ugyanúgy bírálta. Emellett sem a népi, sem az urbánus oldal nem állt ki mellette egyértelműen, mindkét irányzathoz akadtak szigorú kritizálók, szolid elutasítók és elvétve támogatók is (ehhez hozzájárulhatott az is, hogy az író semmilyen politikai vagy irodalmi csoportnak nem volt elkötelezettje).

Kérdéses lehet, hogy egy író, aki tagadta addigi politikai megnyilvánulásait, mi késztet arra, hogy több mint húsz évvel később a létet alapjaiban megrengető, világháború által előidézett események, átalakulások magyarázatát kutassa.

A röpirat megírására a kormányzat felől is érkezett késztetés: Antal István, a Kállay-kormány propagandaminisztere, 1942-ben többek között Márai véleményét is megkérdezte a nemzetnevelés kapcsán. Antal egy olyan írótanács létesítését szorgalmazta, amely a nemzetnevelés kérdéseivel foglalkozik – ennek

³ Kakuszi B. Péter: A fiatal Márai irodalmi, publicisztikai tájékozódása a Tanácsköztársaság idején és első emigrációjának kezdetén, in Uő.: *Márai Sándor – a forradalmártól az értékörzőig*, Szeged, Lazi Bt., 2007, 44.

⁴ Uo., 45.

jegyében szervezték meg 1942-ben a lillafüredi találkozót, melyen Márai is részt vett, röpirata Lillafüreden elhangzott beszédének gondolatmenetére épül.⁵

A röpirat óriási vihart kavart, holott célja valószínűleg a szembenálló felek (urbánus, népi) egymáshoz közelítése és egy termékeny vita megindítása volt. Ahhoz, hogy megértsük, miért volt annyira vegyes a fogadtatás, és egyes oldalakról (a szélsőjobbon túlról) miért érkezett oly heves elutasítás, sőt, támadás, meg kell vizsgálnunk, milyen kérdéseket feszeget a röpirat. Az alábbiakban megpróbálom összefoglalni a Márai által tárgyalt gondolatokat.

Értekezését a szerző tizenhat részre osztotta, ezek a rövid részek általában egymásból következnek, de gyakori, hogy egy korábban tárgyalt témához is visszszakapcsolódnak.

Az első részben felveti a kérdést: milyen lesz a világ a háború után? Akár tételmondatként is kiemelhető sorai: „A legnagyobb szerencsétlenség, mely az emberi fajtát sújthatja – a háború, mely kiterjed az egész világra (...)” Nem első-sorban fizikai vetületei okán: az európai kultúrában, a nyugati műveltségben végzett pusztításai miatt, maga a kultúra megmaradása válik kétségessé.

Márai néhol az egyes emberekre vonatkozó problémákat is vizsgálja: „Milyen lesz (...) a hazaérkező emberek felfogása, (...), hogyan találják meg helyüket a békés világban?”

Ezután meghatározza Magyarország helyét a világháború sújtotta Európában: „A magyarság sorsa összefonódott Európa sorsával.” – írja. A tézis már megvan, és rögtön következik a miért is: „Magyarország Európa műveltségi térképén még szerves területe annak a kultúrának, mely az emberi együttélés legmagasabb életformáit megalkotta. Magyarország pontosan úgy hozzátartozik a keresztény műveltség Európájához, mint Hollandia, Svédország vagy Portugália.” Tehát hazánk elengedhetetlenül fontos lesz majd az újrakezdéskor, hiszen része az említett kultúrának, amelyről Márai ezt írja: „Az európai kultúrát egy lelkiállapot jelenti, mely a keresztény műveltség hagyományaiából szívja erőit.” Tehát a követelmény egyértelmű: háború után az, aki európai, döntésre kényszerül: képes-e ennek a műveltségnek az erkölcsi keretei között élni, vagy feladja és beilleszkedik egy új, ettől idegen életformába.

A röpirat második része az egyik legvitatottabb megállapítást tárgyalja: a kollektív felelősség kérdését. „A háború felelőssége kollektív”, a népek nem háríthatják át kormányaikra. Egyesek számára ez a szépen csengő megállapítás akár elfogadható is lenne, Márai azonban tovább megy: az egyéni ember felelősség-érzetét, jellemvonásait a tömegre vonatkoztatja, egyfajta „kollektív jellem” lét-

⁵ Fried István: Egy röpirat és visszhangja, in *Uő.: „... egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba” (Tanulmányok az ismeretlen Márai Sándorról)*, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1998, 145.

jogosultságát hirdeti, amiből következik, hogy egy egész népnél ugyanolyan mértékben kell jelentkeznie a felelősségérzetnek, mint egy egyénnél. Ha tehát „egyénenként nem jó szándékúak, hanem buják, kapzsiak és kegyetlenek”, akkor joggal feltételezhetjük szerinte, hogy „közösségi megnyilatkozásaikban” ugyanolyanok, „mint az egyének, kikből ez a tömeg összeállt.” Az ok viszonylag leegyszerűsített: „Az emberi tömegeknek a civilizáció technikai áttételei jóvoltából minden a kezükben volt, hogy ne pusztítsák el ezt a civilizációt.”

Ebben a részben a magyarság felelősségre vonhatóságáról is ír Márai. „(...) viszonylagos a mi felelősségünk”, mert még a nagy népek (németek, olaszok, angolok, amerikaiak, oroszok mint népek, eltekintve világnézeti, társadalmi jellegüktől) sem tudták megakadályozni a háborút, pedig minden hatalmi eszközük és anyagi feltételük megvolt hozzá. Akkor hogyan vonhatnánk felelősségre a magyar népet, amely kis nép, és sosem akarta más népek helyzetét annyira befolyásolni, mint az említettek? „A magyar soha nem volt politikai gyűjtogató a világban. Nem szerezni akart (...), hanem megtartani. (...) egyetlen kötelessége van önmagával és a világgal szemben: megmaradni.” Ez az a mondat, amely a legtöbb méltató rokonszenvét felkeltette; de a megelőző idézetben rögtön szembe is kerül saját alaptételével, a kollektív felelősséggel, mely előzőleg még minden népre vonatkozott.

Márai ezután visszatér arra, mi alapozza meg megmaradásunk jogát: a magyarságnak joga van megmaradni és ereje is kell, hogy legyen hozzá. Hogy miért? Mert feladatunk van a Duna-medencében élő többi néppel kapcsolatosan; ennél tovább itt sem megy. Bár anyagi hatalmunk viszonylagos, kulturális és szellemi múltunk erőt adhat azokhoz a feladatokhoz, melyek nem haladják meg anyagi képességeinket, és melyeket a mi kötelességünk megoldani a Duna-medencében.

A világháború következtében „(...) a létezés addig ismert feltételei és szabályai váratlanul elvesztik érvényüket”. Az európai népek válságot élnek át. Márai a válság okait a következőkben látja: a 19. században létrehozott technikai eszközök lehetővé tették az nyugati világ tömegeinek eddig soha nem tapasztalt arányú növekedését. A tömegek felelősség nélkül élvezhetik a technikai civilizáció adottságait; ez a tömeg embereinek téveszméjéhez vezet: úgy vélik, a liberalizmus „örökösei”-ként joguk van egyéni erőfeszítés nélkül uralkodni az élet minden területén – Márai ezt nevezi „kollektív elvnek”. Ebben erőteljesen érzékelhető Ortega hatása.

„Ezzel párhuzamosan elhatalmasodott az európai lélemben a baljós gyanakvás, hogy Európának nincs vezető szerepe többé a világban”, emiatt az egyéni erőfeszítést, felelősségérzetet – Spengler nyomán – a tékozlás, léhaság váltotta fel. „(...) a tömeg nem engedte vezetni magát a kiválóbb szellemek által, hanem önmaga óhajtott vezetni a világot”, és erre csupán tömeg léte jogosította fel,

nem valamilyen egyéni tehetség vagy kiválóság. A tömegember fenti kulcsfontosságú tévedése elhomályosítja, hogy „(...) ezt a civilizációt nemcsak egyéni lángelmék teremtették meg, hanem azok is működtetik.” Azaz a tudományos élet, mely a fejlődés motorja, elapadhat, ha nincs légköre. Szakemberek, az összefüggéseket átlátó, teremtő emberek kellenek, akik működtetik, „mert a kultúra, melynek a civilizáció csak korszerű segédeszközöket nyújt, mindig az ember legnagyobb erkölcsi erőfeszítése. A kultúra mindig szintézis.” Egyértelmű tehát az elvárás: nem elég termelni, alkotni is kell. „A korlátlan mennyiségi elv az élet minden területén kezdi hitelét veszteni”, a minőségi elv kezd érvénybe lépni. Ennek egyik legfőbb oka a háborús kényszergazdálkodás, mely az egyszerűvé és kényelmessé vált civilizáció külső feltételeit pusztítja el.

Kérdéssé válik, hogy a háború után lesz-e elegendő emberi tartalék az újradzsidéshez: „Az élet minden területén emberhiány mutatkozik, éppen ma, a tömegek korában”, szakmunkás, dolgozó, szakember, tudós egyaránt kevés van.

Ennek oka Márai szerint az európai „tömegműveltség” kialakulása. A kultúr-igény rohamos zuhanásának következménye, hogy „a tömegember erőfeszítés nélkül szerzi a világról értesüléseit, s azt hiszi, ezen értesülések egyértelműek a műveltséggel.” A rádióból, mozgóképekből, újságokból kapott információk alapján alkot világgépet. Nincs igazi kultúra, amely szintézisének részlete lehetne maga a mesterség.

Emellett hátráltató tényező a háború is: „A háború parancsoló szüksége természetesen kétségbeesett erőfeszítésekre kényszeríti a hatalmakat.”, hiszen „a harc feltétele a rekord”, így a termelés is ennek szolgálatában áll. „A béke feltétele, mikor és hogyan tudjuk (...) a háborús termelés ritmusát a béke és az ember természetes életüteméhez hangolni.”

Márai „tömege” „életigényével és életütemével, messze elmaradt a 19. század által teremtett csodálatos lehetőségek mögött”. Életigényen itt alkotó tehetséget és erkölcsi felelősséget kell értenünk.

A következő fejezetben a nyugati kapitalizmust, annak hiányosságait nevezi meg szerző a háború legfőbb okaként. Azt, hogy a világ nagy nemzetei nem ismerték fel időben hosszú távú érdekeiket, azaz, hogy piacot kell biztosítani Európának, szintén az emberi természetre vezet vissza: „Az emberi természetből következik, hogy áldozatokra csak akkor szánja el magát, ha erre a végső szükség kényszeríti.” Európa behozatali terület; hitelre, nyersanyagokra és a piacok nagyobb, nyitott egységeire szorul, az USA és Anglia mint vezető pénzügyi, ipari és gazdasági nagyhatalmak tudták ezt: Európa „a nacionalista államok határai közé szorítva nem tud megélni, a világnak egységes piacokra van szüksége, (...), és a termelő erejű európai szellem termékei számára korlátlanul meg kell nyitni a világpiacokat”. Ez a folyamat nem zajlott le időben, Márai szerint

mégis van eredmény: „Az újkori háborúk legfőbb értelme a tömegek harca az általános szociális szint emeléséért.” A tulajdonlók és a nélkülözők közötti ellentét mérsékelt eloszlásához, igényeik kibéküléséhez egy világháború kellett. „Az elmúlt világháború után Európa társadalmi berendezése tagadhatatlanul szociálisabbá változott. (...) ha a világháborút valamennyi résztvevő állam nacionalista szempontból el is vesztette, (...) a tömegek (...) nyertek valamit.” Ha a megfelelő időben valósult volna meg minden, ami a háború következtében lezajlott, összehasonlíthatatlanul kevesebb áldozatot követelt volna.

A következő részben Márai ismét visszatér Magyarország szerepének taglalásához: „A háború által teremtett helyzet a Duna-medencében a magyarságot vezető szerepre jelölte ki”, gazdasági és kulturális vezető szerepre, hiszen a béke szociális és kulturális megszervezése lesz a legfontosabb feladata a háború után.

A 19. század nagy technikai csodáinak jóvoltából a tömegek igényei megnövekedtek:

„A világháború az államhatárok felett a tömegek harca volt egy új elosztási és birtoklási rendért.” Ez sorsfordulót jelent az emberiség életében, új társadalmi rendszerek kialakulásához vezet. Márai, szemlélve a környező országokban kialakuló új rendszereket, arra a következtetésre jutott, hogy a bolsevizmus nem lehet az nyugati tömegek életformája, ugyanis „(...) megfosztja az embert az élet minden olyan értékétől és javától, mely nélkül európai ember számára (...) nincs többé az életnek valóságos értelme.” Tehát a vallástól, a családtól, az otthontól, a gyermekektől, az egyéni becsvágytól, a szerzésben, korlátozott magántulajdonban kielégülő tehetség öntudatától és ezáltal – ami a nyugat-európai emberre olyannyira jellemző – az élet egyéni értelmének mély öntudatától. Így „a bolsevizmus kérdése az európai ember számára nem politikai, nem is osztályhatalmi kérdés, hanem a lét és nemlét, az európaiság kérdése. (...) A bolsevista nevelés félelmes és tagadhatatlan példája arra kényszerít, hogy a nevelés kérdését lássuk az elkövetkező idő problémakörének gyújtópontjában.” Itt merül fel először a nevelés, rögtön mint megoldás a bolsevizmus elkerülésére.

Európa egységét a nemzeti öncélúság hasonló súllyal veszélyeztetheti, és ez vezetett háborúhoz. A jövőben nagyobb gazdasági egységekre van szükség, gazdasági békekötés kell, a nyersanyagok ésszerűbb elosztása, a tömegek igényeinek figyelembe vétele, a minőségi elv feladása nélkül: „Európa a háború utáni világhelyzetben akkor őrizheti meg vezető szerepét, ha a kontinens termelő- és szellemi erőit a mai nemzeti határokon túl, közös erőfeszítésben egyesítik.” Ez azonban nem jelenti azt, hogy a népeknek is össze kellene olvadniuk; az előrehaladáshoz nem szabad, hogy teljes legyen az egyetértés: „Európa nagysága és végzete mindig az volt és lesz, hogy különböző kultúrájú, múltú, fajú, nyelvű népek a jelenük szintjéért és fennmaradásukért, jövőjükért folytatott küzdelemben különböznek,

s éppen ez a különbözés adja meg a közös európai erőfeszítés igazi erejét és jellegét.” Európa erőforrása az itt élő népek öntudatos, egymás ellen és mellett folytatott küzdelme. Európa megszűnne Európa lenni, ha népei közös nyelvet beszélnének, és elvesztenék történelmi öntudatukat. „A gazdasági határok feloldása nem lesz és nem is lehet egyértelmű a történelmi és politikai határok spiritalizálásával.” Európa népei, ha versenyképesek akarnak maradni, öntudatosan ki kell fejlesszék nemzeti egyéniségüket és képességeiket. Emellett a tömegek igényei sem kikerülhetők többé: „A birtokosok – akár nyersanyagok, akár képességek és szellemi erők birtokosai – nem hanyagolhatják el többé a tömegek létezésének és életigényeinek tényét.” A birtokos csak egy módon gondoskodhat a tömegek életigényéről: „ha a szolgálatában levő anyagi és szellemi javakat a közcélú termelés szolgálatába állítja. (...) akárhogy végződik is katonai és hatalmi szempontból ez a háború, a tömegek létezésének, sarjadzásának és tudatos életigényeinek ténye kényszeríteni fogja a vezető hatalmakat, hogy a nyersanyagok elosztását új, az eddigénél sokkal ésszerűbb és méltányosabb szempontok szerint szervezzék meg.” Márai szerint „ez nem egyes népek vagy gazdasági érdekcsoportok érdeke többé, hanem alapfeltétele a civilizáció megmaradásának.” Az író számára egyértelmű, hogy „(...) a tragikus tapasztalatok talán rákényszerítik a vezető hatalmakat arra, hogy ne képzelt és mesterséges, hanem valóságos érdekeik szerint legyenek önzőek”, és a világ népei nem fogják hagyni, hogy ilyen módon széthulljon a civilizáció, hiszen minden eszközük megvan ennek megakadályozására. Kérdéses azonban, hogy lehet-e ekkora átfogó átlátásra és felelősségérzetre számítani egy olyan nehezen meghatározható jelenségnél, mint a nép.

Márai szükségesnek vélte, hogy megfelelő nemzetneveléssel előkészítsék az országot

erre a változásra (hiszen csak így maradhat versenyképes), valamint arra a vezető szerepre, amelyet múltja, képességei, sajátos szellemi alkata a Duna-medencében kijelöl számára. Ez egyfajta új, kulturális honfoglalás pedagógiai előkészítését jelenti. Ehhez azonban tudnunk kell, kik vagyunk, ezt pedig legjobban a szentistváni állameszme és fejlett alkotmányunk mutatja meg: „mindenekelőtt a magyarság ezeréves létezésének ténye bizonyítja a magyar államiság, a Szent István-i állameszem valóságát és létjogosultságát.”; fejlett alkotmányunk pedig minden a Duna-medencében élő, Magyarországon polgárjogot nyert népnek megadta és megadja ma is a lehetőséget népi sajtóságainak megőrzéséhez és a magyarsággal való együttműködéshez. „(...) magyarnak lenni nem állapot, hanem feladat és hivatás.”

Az alkotmány mellett fontos bizonyítéka a létjogosultságnak a nyelv is: „(...) nemzet csak ott van, ahol él a nemzeti nyelv öntudata. Él a közéletben, s él min-

denekfölött egy nemzet legfőbb kifejezési szándékában, az irodalomban.” Ez az egyik pont, ahol erőteljesen ütközik véleménye a népi írókéval. Márai úgy látja, hogy elsősorban a nyelvben keresendő a nemzeti identitás, nem a származásban. Továbbá, szerinte van élő magyar irodalom, és „ez az irodalom ma már az európai szellemi közösség általánosan ismert és becsült értéke”. Van magyar tudományos élet is, amivel rengeteg bírálója nem értett egyet. Márai még ennél is tovább ment: „(...) Kelet felé haladva Magyarország az utolsó kultúrterület, ahol az európai keresztény műveltség hivatásérzete egyértelmű egy nemzet életformájával. Mi nem akarunk európaiak lenni, mert azok vagyunk. (...) A magyar nemzeti eszme mindig a minőség küzdelmének jegyében állott.” Ez a mondat kulcsfontosságú, tekintve, hogy egybecseng Németh László hasonló témájú gondolataival, és egyértelmű közeledést jelent a népi írók felé. Azért van tehát szükség a magyarságra, mert „a magyarság (...) minőségi kultúrát épített (...) történelmileg rendkívül kedvezőtlen feltételek közepette” is, és szükség lesz erre a képességére a világháború utáni időszakban is.

Márai két nemzetnek tulajdonít rendkívül fontos szerepet az említett újradzseki időszakban: a magyarnak Délkelet-Európában, és a franciáknak Nyugaton, mivel a maguk földrajzi területén ők képviselik a kiegyensúlyozó kulturális erőt. A franciák dolga lesz igényérzettel tölteni meg az eltömegesedett Európa szellemi, művészeti és tudományos életét, mert – habár elbuktak a csatatereken – nem buktak el a nemzeti életben: ennek bizonyítéka, hogy a háborús elnyomás alatt is rengeteg folyóirat jelent meg az országban. A magyarságnak ugyanez a feladata a Duna-medencében, ehhez azonban előbb meg kell tisztítani nemzeti életét a téveszméktől. Ha egy nemzet pedagógiai szerepet vállal, „a nevelést természetesen önmagával szemben kell a legnagyobb erővel és a legmélyebb öntudattal érvényesítenie. (...) a hiúsági komponens elhatalmasodása az egyén vagy a közösség lelkében múlhatatlanul a környező világgal való tragikus összeütközéshez vezet”. Példaként az *extra Hungariam non est vitam* szerinte veszedelmes, elvakító jelszavát hozza fel, amely többek között a nemzeti hiúság, az álhazafiaság jelképe az ő számára.

A fejezet végén megfogalmazza, hogy végül is mi lenne ennek az újfajta pedagógiának a célja: „Az új pedagógia feladata megtanítani az elkövetkezendő nemzedékeket az óvatosságra és mértéktartásra, mellyel mindenféle érdekek által szabályozott magatartást (...) közömbösít.” mint például az említett álhazafiaságot; majd ezen keresztül magát a keresztény kultúrát: „(...) a keresztény kultúra egyértelmű az európai műveltséggel és hivatásérzéssel”, tehát „ezt a keresztény kultúrát a vertikálisan betörő barbárság ellen megvédeni, minőségét elmélyíteni a nemzetnevelés feladata”.

A következő részben a polgárságot mint hajdani kultúrahordozó réteget és a munkástömegeket mint a kultúrára fogékony réteget állítja szembe: „(...) Az a réteg, mely társadalmi és gazdasági erejével hivatva lenne közvetlen igénnyel tölteni meg műveltségünket: a polgárság”, hiszen ez a réteg az „(...) a társadalmi termelő- és fogyasztóréteg mely legközvetlenebbül hat ízlésével és igényeivel a műveltséget előállító (...) szakmai érdekeltségekre. Az, amit közszóval »műveltség«-nek neveznek elsőrendűen még ma is a polgárság részére készül.” Ez azonban hatalmas hátrányt jelent a minőségi versenyben, mivel „(...) ami a magyar középosztály szemében és ízlése szerint »siker«, (...) csekély kivétellel messze elmarad mindattól, amit az európai közvélemény minőségnek tart.” A „kispolgári giccs”, valamint a nemzeties vagy valláserkölcsi mezbe öltözött igénytelenség kielégíti a polgári réteg igényérzetét, ezzel azonban „a magyar szellemi minőség jó hírét és hívatását inkább rontja”. Ezzel szemben „a magyar munkás- és földművestömegek (...) fogékonyak a magas igényű irodalom iránt (...) mihelyst jövedelmi viszonyaiknak megfelelő olcsóságú kiadásban hozzájutnak. (...) A dolgozó magyar tömegek műveltsége a válság fordulójában mélyebb és igényesebb mint a polgárságé.” Tehát az új pedagógia feladata növelni a polgári középosztály igény- és felelősségérzetét, hiszen ők a műveltség elsőrendű hordozói a városokban. Ez a legidőszzerűbb feladat, amelyet a nevelés eszközeivel kell elérni, hogy versenyben maradjunk a minőségi vetélkedésben.

A nevelést az alapoknál, a népiskolában kell kezdeni, tehát a magyar néptanító felelőssége a legnagyobb, ezért létfontosságú a néptanítók továbbképzési szintjének emelése. Fontos, hogy megismerkedhessenek Európa problémáival, a műveltség jelenlegi kérdéseivel, ehhez azonban az kell, hogy megfelelő anyagi függetlenségük legyen: „A néptanítók szellemi szintje, világnézeti függetlensége pedagógiai szándéka egyértelmű a nemzet jövőjével. (...) A magyar néptanító keltse fel a magyar tömegek érdeklődését a minőségi kultúra iránt: ez lenne legfontosabb feladata.” Márai azért is látja ezt fontosnak, mert a munkástömegek közeledése a magas kultúrához szerinte a népi és urbánus irányzatok közeledéséhez is elvezethet.

A továbbiakban a mélykultúra nemzeti létet meghatározó jellegét taglalja: „Éppen a mélykultúra igazi eszményeitől és értékeitől való elfordulás jelent szellemi, majd később a civilizáció áttételein keresztül gyakorlati dekadenciát egy nemzet életében. (...) A mélykultúra mindig erőforrás.” Régen a minőségi szelektálás rábizható volt a közízlésre, most ez nincs így, és ez a tény a kultúra összeomlásával fenyeget. Magyarországon azonban ez nem következhet be, hiszen élnek még a mélykultúra legfontosabb csirái: „Irodalmi élet (...) talán már csak nálunk és Franciaországban észlelhető. (...) a vita tehát szellemi élet, tehát az élet legmagasabb rendű kifejezése.”

Ebben a válságos történelmi pillanatban a tömegeket az élet és a halál kérdései foglalkoztatják elsősorban, a kultúra megmaradásának kérdései nem. Márai szerint ezért fontos, hogy időben cselekedjünk, és „hinnünk kell abban, hogy megfelelő nemzetneveléssel az eltömegesedés válságát is túl lehet élni”, máskülönben a kultúra értelmét vesztené.

Egyértelműen ki van tehát jelölve a legfontosabb feladat: „Az új magyar nemzetnevelés töltse meg a nemzetet alkotó tömegek lelkét tudatos igényérzettel (...) és szükséges az is, hogy minden ember, aki felelősséget érez a magyarság iránt, ezt a parancsot idejében és makacs következetességgel kimondja, ismétlje és megtartsa.”

Márait írása miatt minden oldalról érte támadás, amely esetenként tettlegességig fajult: 1944. október 15-én belőttek lakásába, majd át is kutatták.

Főként az alábbi témakörökben fejtették ki kritikussai ellenvetéseiket:⁶

1. A kollektív és egyéni felelősség kérdése a háborúban;
2. Magyarország helye és „hivatása” a háború utáni Európában és a Duna-medencében;
3. Ki az igazi műveltség hordozója?;
4. A nemzetnevelés konkrét teendői (a népi és a polgári műveltség problémaköre).

Fried István a röpiratról szóló esszéjében összefoglalta azokat a gondolatokat is, amelyek a félreértésekre adhattak alkalmat:⁷

1. kulcsfogalmait csak a szűkebb értelmiség értette,
2. a tömeg fogalma a nép fogalmával keveredve azt a gyanút szülte, hogy Márai népellenes,
3. a műveltség hangsúlyos szerepében a szűkebb elit kiváltságainak védelmét látták,
4. a magyarság hivatásának gondolata a kultúrfölény, neonacionalizmus látzatát szülte.

Méltatói csoportosíthatók az alapján, hogy milyen mértékben fogadták el elképzeléseit:⁸ akadtak, akik maradéktalanul egyetértettek (Balla Antal, Lévy Andre, Flórián Tibor, Kühár Flóris), voltak, akiknél a méltatás váltakozott a bírálattal

⁶ Uo., 147.

⁷ Uo., 165–166.

⁸ Uo., 153.

(Vándor Gyula, Joó Tibor, Bajcsy-Zsilinszky Endre), legtöbben mégis teljes elutasítással és kemény kritikával válaszoltak kezdeményezésére (Oláh György, Milotay István, Féja Géza, Gombos Gyula). Őket főként a Márai által képviselt harmadik út, polgári liberális álláspont irritálta, nem tartották elég nemzetinek, elég magyarnak, azzal vádolták, hogy német emigrációs élményeit szeretné bizonyítani. Ez is inkább polgári beállítottság volt, nem németellenesség.

Leggyakrabban dilettantizmussal, szakszerűtlenséggel vádolták, védői pedig az érv másik oldalával védték: író alkotásával állunk szemben, nem közgazdászéval. Szép számban akadtak azonban olyanok is, akik nem elsősorban esszéisztikus vagy szakmai megállapításait rosszalják, hanem a háttérben lévő ideológiai alapot.

Igaz, hogy röpirata nem minden ponton kidolgozott, bőven akadnak benne kifejtetlen gondolatok, és a különböző helyekről származó elméleti téziseket sem sikerült mindig beillesztenie egységesnek szánt gondolatmenetébe, de olyan nagy területet fog át, hogy néhol szükségszerű a hiányosság és az utalásszerűség. Azt a tényt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a szellemi honvédelem eszméit próbálta népszerűsíteni, és a magyarság jövőjéért érzett felelősségtudat sarkallta erre, ami a kor sok politikai szereplőjére sokkal kevésbé volt jellemző. Célja a magyarság beillesztése volt az európaiságba az európai kultúrát tagadó ideológiák idején. Bírálói ironikusan szemlélték elképzeléseit a műveltség nemzetmentő szerepéről, amely a minőségi elv megvalósulását jelentené, ezért volt számára olyannyira fontos. Szokatlanul heves támadások érték a Magyar Pedagógiai Társaságtól és az *Egyedül Vagyunk* című szélsőjobboldalinak tekintett folyóirattól. Azt vetették a szemére, hogy nem vette észre a tömeg és a nép közti különbséget, az utóbb említett lap szerint a sötét amorf tömegeből óriási fejlődés árán lett nemzeti történelemmel rendelkező, kiegyensúlyozott világnézetű szerves nép.

Urbánus és népi oldalról egyaránt akadtak támogatói és bírálói is. Bár Márai értékrendje ellentmondott a népiek szemléletének, sok kérdésben mégis közel állt hozzájuk, például abban, hogy a megmaradást tekintette elsődleges célnak Veres Péter is; Márai is sürgősnek tekintette a minőség érvényesülését, akárcsak Németh László; és bár más úton, mint Németh, a harmadik utat kereste a német és orosz rendszer között, ennek a dokumentuma a röpirat is.

Bírálói közül kiemelném Kodolányi Jánost, aki, bár recenzióban fogalmazta meg ellenvetéseit, odafigyelő elemzésével (bírálni érdemes munkának tartotta a röpiratot) sokkal inkább támogatóként tüntethető fel. Ő Márai alapfogalmaival nem ért egyet, ebből következik, hogy következtetéseivel sem. A röpirat kiindulópontját sem tekintette helyesnek: a polgári liberalizmus, melyet Márai a 19. század vívmányának tekint, Kodolányi szerint hanyatlást hozott. A polgárságról

alkotott nézetük is alapjaiban különbözött: Kodolányi szerint a polgárság nem lehet kultúrahordozó réteg, mert nincs transzcendens szimbólumrendszere, ami elengedhetetlen a nyugat-európai kultúra átörökítéséhez. Márai tömeg-fogalmával Dosztojevszkij szvidrigaljevizmusz-tanát állította szembe, szerinte Dosztojevszkij pontosabban érzékeltette azt, amit Ortega tömegembere képvisel.⁹

Márai nem válaszolt közvetlenül egyik bírálójának sem. Az általa felvetett és (fentebb felsorolt) megkérdőjelezett problémák egy konstruktív vita lehetőségét teremthették volna meg időszerű kérdésekről, a röpirat mégis célt tévesztett: felerősítve érzékeltette a szellemi és politikai megosztottságot, áthidalhatatlannak mutatva az ellentéteket. A *Magyar Csillag* lehetett volna az értelmes vita fóruma, ugyanis közös nyilatkozatok kibocsátásában egyesítette a szembenálló feleket; ezt azonban megakadályozták a személyes ellentétek és a súlyos fogalomhasználati eltérések.

A röpirat mottója szerint „Az emberek egymásnak születtek; oktasd őket, vagy viseld el őket.” (Marcus Aurelius). Márai az előbbit tekintette feladatának. Fő célja a honi közélet felrázása volt:

„E sorok olyan időszakban kerültek papírra, mikor a nagy mérkőzés egyik legválságosabb fordulatahoz érkezett, mikor az események méreteit áttekinteni már csaknem lehetetlen, s az emberi együttélés legnagyobb szellemi és anyagi értékeit kockáztatja minden nap minden nemzet. (...) E sorok célzata sem lehet más, mint szerény figyelmeztetés e válságos időben (...) s e figyelmeztetésre a magyar nemzet szellemébe, minőségi képességeibe és európai szerepébe vetett hit kényszerít mindenkit, aki hisz a magyarság jövőjében.”¹⁰

A jelzett célt nem érte el, abba ütközött, amit Bajcsy-Zsilinszky Endre írt a röpiratról szóló kritikájában: az író nem adhat gyakorlati tanácsot. Márai ezzel túl messzire ment; bírálóit az kötötte le, hogy kibogarássák eszmeifuttatásainak kétség kívül meglévő hiányosságait, ahelyett, hogy az általa felvetett kérdésekről értelmes, érdemi vitát folytattak volna.

⁹ Kodolányi János: Márai és a kultúra, in Uó.: *Zárt tárgyalás*, Budapest, Szent István Társulat, 2003, 96–114.

¹⁰ Márai: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*, 133–134.

BIBLIOGRÁFIA

- FRIED István: Egy röpirat és visszhangja, in.: „... egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba” (*Tanulmányok az ismeretlen Márai Sándorról*), Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1998.
- KAKUSZI B. Péter: A fiatal Márai irodalmi, publicisztikai tájékozódása a Tanácsköztársaság idején és első emigrációjának kezdetén, in Uő.: *Márai Sándor – a forradalmártól az értékőrzig*, Szeged, Lazi Bt., 2007.
- KODOLÁNYI János: Márai és a kultúra, in Uő.: *Zárt tárgyalás*, Budapest, Szent István Társulat, 2003.
- MÁRAI Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*, Pozsony, Kalligram, 1993.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Rövid életrajz, kérdőjelekkel; „A magyar polgárság írója”; Haza és száműzetés, in Uő.: *Márai Sándor*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.

ÉRTELMISÉG – SZÓELEMZÉSEK

A 2017. őszi Károli Közösségi Napok (Tréninghét) összoktatói tréningjén az én csoportomban felvetődött az „értelmiségi” szó eredete, etimológiája. Ez készítettem arra, hogy a magyar, az angol és az ír nyelvben is megvizsgáljam ennek a szónak az eredetét, illetve kapcsolódási pontjait a szókészlet néhány másik tagjával, és feltérképezem a latin nyelv hatását ezen a területen.

A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint (a továbbiakban: *MTESZ*¹) az „értelmiség” szó első feljegyzett előfordulása 1833-ból való, még-hozzá ’értelmesség’ értelemben;² 1843-ban pedig ’szellemi foglalkozásúak rétege’ jelentésben. Az „értelmiségi” lexéma nem szerepel a szótárban. Az „értelmiségi” tehát az „értelmesség” származékszava, amelyet tovább bonthatunk visszafelé az „értelmes”, az „értelem”, végül pedig az „ért” szóra. Az említett szavak a kérdéses szótárban mind az „ért” szócikkben találhatóak;³ magának az igének az első dokumentált előfordulása 1372-re datálható.

A *MTESZ* szerint az „ért” ige

„Származékszó: *-t* mozzanatos képzővel alakult az *ér*^{1*} igéből.⁴ Létrejött az *ér*¹ ’valamihez hozzáér’ jelentésen alapul, éppúgy, mint az *érdekel*, *érez*, *érint* származékoké is. Eszerint az *ért* eredeti jelentése ’megérint’ lehetett, ebből komplikációs jelentésváltozással alakult ki az ’értelmileg felfog’ jelentés. Ilyen változásra mind a magyarból, mind más nyelvekből számos példa idézhető; vö.: *ésszel fölér*, *felfog*, *fogalom*, *megfoghatatlan* ’érthetetlen’; továbbá lat.

¹ Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, I. köt., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

² *A magyar nyelv nagyszótára* a tanulmány megírása idején még csak az ek- kezdetű szavaknál tartott, ezért e szótár adataira nem tudtam támaszkodni (Ittzés Nóra (főszerk.): *A magyar nyelv nagyszótára*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Intézet, 2006, <http://nagyszotar.nytud.hu/index.html> [Letöltés 2018. április 3.]).

³ *MTESZ*, I. köt., 791.

^{*} Az *ér* szó után található szám, itt és még további két előfordulásakor nem lábjegyzetre vonatkozik, hanem a szótári címszót jelöli.

⁴ Az ige néhány jelentése történeti sorrendben: „1. ’beteljesedik (...)’; 2. ’mozgás közben etalál, érint (...)’; 4. ’a kívánt helyre jut el, (el)érkezik (...)’; 6. ’valameddig terjed, nyúlik (...)’.” Uo., 778.

concipere, percipere; ol. capire; fr. comprendre; ném. begreifen, auffassen; finn käsittää 'megért, felfog' (valamennyi tkp. 'megragad, kézbe vesz').⁵

Magának az „ér” igének kétfajta etimológiáját írja le a *MTESZ*: vagy ótörök jövevényszó („török jövevényszavainknak korai rétegébe tartozó lehet”⁶), vagy pedig finnugor eredetű. Érdemes azt is megjegyezni itt, hogy az *ér*² ige, amelynek legkorábbi jelentése 'értéke van', és amelyből pl. az „érték” és „értékes” szavak is származnak, szintén a *MTESZ* szerint „Magyar fejlemény: jelentéshasadással különült el az *ér*¹ igétől. Valószínű, hogy a 'valahová, valameddig elér' alapjelentésből kell kiindulnunk. A jelentésváltozás feltehetően a mértékbeli összehasonlítás alapján ment végbe (*eléri valaminek a nagyságát, mértékét*).”⁷

A fentiek nyomán tehát elmondhatjuk, hogy az „értelmiség” szó szóalkotási szempontból magyar eredetű; vagy egy ótörök jövevényszó vagy egy finnugor eredetű szó származékszavaiból alakult ki.

Ha a magyar „értelmiség” szót angolra szeretnénk fordítani, akkor az Akadémiai Kiadó *Magyar-angol nagyszótára* a következő lehetőségeket ajánlja fel: „intellectual class, the intelligentsia, the intellectuals”; míg az „értelmiségi” címszó ekvivalense az „intellectual”⁸. Vizsgáljuk meg ezeknek a szavaknak is a történetét!

Az *Oxford English Dictionary* (a továbbiakban a hagyományos rövidítése szerint: *OED*), azaz az angol nyelv nagy történeti-etimológiai szótára harmadik, online kiadása alapján az „intellectual” szó legkorábbi dokumentált előfordulása az angol nyelvben kb. 1398-ra tehető; John Trevisa egyik fordításában jelenik meg – a szerző egy latin művet tett át középgangolra. A szó középfrancia eredetű, Trevisánál melléknévként használatos, és valami olyat jelöl, amit csak az elmével lehet felfogni (tehát nem az érzékszervekkel), ami nem anyagi, ami spirituális természetű. Főnévi funkcióban csak 200 évvel később, 1599-ben jelenik meg először az írott nyelvben, szellemi képességek, intellektus, elme értelemben – ez a jelentés mára már kihalt az angolban. Az *OED* egy-egy lexéma jelentéseit történeti sorrendben sorolja fel, és az „intellectual” szó 'értelmiségi' jelentésben először 1652-ből dokumentált – ez a főnévnek időrendben a harmadik jelentése. (Az *OED* még azt is megjegyzi érdekességképpen, hogy a franciában az „intellectuel” szó 'értelmiségi' értelemben jóval későbbi, mint az angolban: első

⁵ Uo., 791–792.

⁶ Uo., 778.

⁷ Uo., 779.

⁸ Országh László – Futász Dezső – Kövecses Zoltán: *Magyar-angol nagyszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998, 383.

megjelenése a 19. század elejére tehető.⁹) Maga a középfrancia szó a latin „intellectus” főnévre vezethető vissza, amely az intellektust, azaz az ember elmebeli képességeit, valamint a gondolkodás, megértés, felfogás cselekedetét jelölte. Az „intellectus” töve pedig az „intellect-”, amely az „intellegere” ige befejezett melléknévi igeneve.¹⁰ (Ugyanezen ige folyamatos melléknévi igeneve, az „intelligent/intelligens” adja az angol „intelligent” és a magyar „intelligens” szavakat.) Maga az ige két részre bontható: az „inter” (‘között’) prefixumra, illetve a „legere” (‘olvas’) igére – jelentése így ’összehoz, összegyűjt, szemmel érzékel, olvas’.¹¹ Említésre méltó, hogy az angolban az „intellect” szó első ismert előfordulása szintén John Trevisa fent hivatkozott fordításában található.¹²

Az értelmiségre mint osztályra/rétegre vonatkozó másik angol szó az „intelligentsia”, amely egy 19. századi kölcsönzés az orosz nyelvből. Az orosz szó a latin „intelligentia”-ból származik. Első dokumentált előfordulása az angolban 1883-ból való, Olga Kirjeva (angol átírásban: Kiryeeva) orosz témájú, angol nyelvű könyvéből. Az *OED* szerint először a 19. századi orosz értelmiségre használták ezt a szót; a szótárban felsorolt kilenc idézetből az első négyben vagy az orosz, vagy pedig a bolgár értelmiségre történik utalás (1883–1916), majd az utolsóban (2003) szintén az oroszra.¹³

Ír-magyar szótár egyelőre nem létezik, így a különböző angol-ír szótárakban lehet utánanézni a fenti megfeleltetéseknek. Az „intellectual” főnév ekvivalense a legmodernebb ír szótár, az online focloir.ie szerint az „intleachtóir” /'in't'1'əxtó:r'/¹⁴, amely az 1927-es Dinneen-féle *An Irish-English Dictionary*-ban (ír-angol szótár) nem található meg.¹⁵ Az ír nyelv több évszázados viszontagság után a 20. században egy hosszú nyelvújítási folyamaton ment át (ami tulajdonképpen még most is tart). Ennek során nagyon sok olyan szót kellett létrehozni az ír nyelvben, amely Európa számos más nyelvében a reneszánsz, a felvilágosodás vagy a 19. század során már megszületett az adott nyelvek kedvezőbb szocio-

⁹ *OED Online*, „intellectual” szócikk. (Letöltés 2018. február 28.)

¹⁰ Uo., „intellect” szócikk. (Letöltés 2018. február 28.)

¹¹ Uo., „intelligent” szócikk. (Letöltés 2018. február 28.)

¹² Uo., „intellect” szócikk.

¹³ Uo., „intelligentsia” szócikk. (Letöltés 2018. február 28.)

¹⁴ focloir.ie, *New English-Irish Dictionary*, Foras na Gaeilge, é. n. (<https://www.focloir.ie/> [Letöltés: 2018. április 3.]), „intellectual” szócikk. Mivel az ír nyelv nem igen ismert Írországon kívül, ezért az ír szavaknak megadom a fonetikai átírását is a *Foclóir Póca* (Zsebszótár) szótár elvei alapján (*Foclóir Póca. Irish Dictionary*, Baile Átha Cliath (Dublin), An Gúm, 1986). Az aposztróf azt jelöli, hogy az előtte álló mássalhangzó palatalizálva ejtendő: pl. az *n'* = a magyar *ny* hangnak felel meg. A /x/ jel úgy ejtendő, mint a német *Buch* szó utolsó hangja. A '´' jel a hangsúlyos szótag előtt áll.

¹⁵ Patrick S. Dinneen: *An Irish-English Dictionary*, Dublin, Irish Texts Society, 1927.

kulturális helyzete miatt.¹⁶ A fenti szó nem szerepel de Bhaldraithe 1959-ben megjelent *English-Irish Dictionary*­jában (angol-ír szótár)¹⁷ sem; sőt Ó Dónaill 1977-es *Foclóir Gaeilge-Béarla* (ír-angol szótár) című művében¹⁸ sem. Az 1959-es és az 1977-es szótárakban az „intleachtach” /'in't'l'əxtəx/ melléknév főnévi használata van feltüntetve az angol „intellectual” (értelmiségi) megfelelőjeként¹⁹ (az írben az „-ach” végű mellékneveket főnévi funkcióban is lehet használni). Az „intleachtach” szót ugyanakkor a focloir.ie nem említi az „intellectual” ekvivalenseként.²⁰ A folyamatos nyelvújítás során az ír terminológusok minden bizonynyal az „intleacht” /'in't'l'əxt/ ('elme, intelligencia') főnévhez csatolták az „-óir” /o:r'/ ágensképzőt (amely „-tóir” /to:r'/ és „-thóir” /ho:r'/ alakban is létezik: pl. „inneall” /'in'əl/ – motor; „innealtóir” /'in'əltor:r'/ – mérnök, az angol „engine – engineer” szópár mintájára), amely hangsúlyosabban utal a cselekvőre, mint az „-ach” végződés.²¹

Az angol „intelligentsia” szóra két ekvivalenst ad meg a focloir.ie. Az első, amelyet a szótári minősítés szerint a politikában és a szociológiában használnak, a „na hintleachtóirí” /nə'hin't'l'əxtor:i:/; ez az „intleachtóir” főnév többes száma névelővel.²² A névelős „the intelligentsia” (azaz 'az értelmiség') ír megfelelőjeként ugyanakkor a szótár az „an t-aos intleachta” /ən,tɪ:s'in't'l'əxtə/ kifejezést adja meg, amely szó szerint azt jelenti, hogy 'az intellektus/intelligencia emberei'.²³

LATIN HATÁS

A fenti szótörténeti leírásokban egyértelműen látszik a latin nyelv hatása. Az ír nyelvtörténetet nem ismerőket talán némiképp meglepetésként érheti, hogy a fenti latin eredetű szócsalád első tagjai az ír nyelvben már igen korán megjelentek: az „intliucht” /'in't'l'əxt/ 'intellektus' szónak, amely a latin „intellectus”-

¹⁶ L. pl.: Pődör Dóra: Terminológia-fejlesztés Írországban, *Magyar Terminológia*, 2010/2, 145–160.

¹⁷ Tomás de Bhaldraithe: *English-Irish Dictionary*, Dublin, An Gúm, 1959.

¹⁸ Niall Ó Dónaill: *Foclóir Gaeilge-Béarla*, Baile Átha Cliath (Dublin), An Gúm, 1977.

¹⁹ De Bhaldraithe: *English-Irish Dictionary*, 372 és Ó Dónaill: *Foclóir Gaeilge-Béarla*, 714.

²⁰ focloir.ie, *New English-Irish Dictionary*, „intellectual” szócikk.

²¹ Az ír nyelvben már a 17. században is hoztak létre az „-óir” képzővel főneveket, hogy bővítsék a nyelv szókincsét (l. Tomás de Bhaldraithe: Risteard Pluincéad (fl. 1662) – a neglected pioneer Irish lexicographer, *Studia Celtica Japonica*, 1990, 3, 1–8, idézi: Cathal Ó Háinle: Ó Chaint na nDaoine go dtí an Caighdeán Oifigiúil, in McCone, Kim et al. (szerk.): *Stair na Gaeilge*, Maigh Nuad (Maynooth): Roinn na Sean-Ghaeilge, Coláiste Phádraig, 1994, 767).

²² focloir.ie, *New English-Irish Dictionary*, „intelligentsia” szócikk. (Letöltés 2018. február 28.)

²³ Uo.

ból ered,²⁴ az első dokumentált előfordulása az óír nyelvben (8–9. sz.), méghozzá a 8. század közepe körül keletkezett würzburgi glosszában található.²⁵ Az óír, amely az ógörög és a latin után Európa harmadik legrégebbi írásbeliséggel rendelkező nyelve, igen sok szót kölcsönzött a latinból.²⁶ Az „intliucht” főnévből képzett melléknév, az „intliuchtach” (a késő-középirben [12. sz.] és a modern írben: „inle(a)chtach”) első írásbeli megjelenése a kora-középir időszakra, azaz a 10. századra tehető. Ezt a melléknévet főnévként, ’intelligens ember, gondolkodó’ értelemben már szintén használták a kora-középir időszakban.²⁷

A latin hatás másodikként az angol nyelvben jelent meg – a fent hivatkozott adatok szerint a 14. század végén.

A magyar nyelvben nem az „értelmiségi”, hanem az „intelligens” szóban található meg azt a latin hatást, amely párhuzamba hozható az ír és az angol nyelvben találhatókkal. Első dokumentált előfordulása 1815-re tehető, ’értelmes’ jelentéssel. Az „intelligencia” szó első alkalommal 1831-ben jelenik meg írásban, először ’értelmesség’ jelentéssel, majd 1843-ban ’az értelmiség’ értelemben – a *MTESZ* szerint erre a 2. jelentésre a német hathatott.²⁸ (Ahogyan már a tanulmány elején említésre került, az „értelmiség” szó is először 1843-ban jelenik meg a modern jelentésében.)

1. táblázat: *A latin „intellect-, intelligent-” tövek származékai a magyarban, az angolban és az írben. Ahol nem a latinra vezethető vissza egy szó az adott nyelvben, ott zárójelben szerepelnek az adatok.*

Á LATIN HATÁS TÁBLÁZATOS ÖSSZEFOGLALÁSA

magyar	angol	ír
<i>intellektus</i> ²⁹	<i>intellect</i> (14. sz., 1398)	<i>intliucht</i> (8. sz.)
<i>intellektuális</i> ³⁰	<i>intellectual</i> (mell.) (14. sz., 1398)	<i>intliuchtach</i> (10. sz.)

²⁴ *eDIL – Electronic Dictionary of the Irish Language*, 2013, dil.ie, „intliucht” szócikk. (Letöltés 2018. február 27.)

²⁵ A würzburgi glosszák óír nyelven írt szómagyarázatok Pál leveleihez (Rudolf Thurneysen: *A Grammar of Old Irish*, Dublin, The Dublin Institute for Advanced Studies, 1980, 4; első angol nyelvű kiadás: 1946).

²⁶ Kim McCone: An tSean-Ghaeilge agus a Réamhstair, in Kim McCone et al. (szerk.): *Stair na Gaeilge*, Maigh Nuad (Maynooth): Roinn na Sean-Ghaeilge, Coláiste Phádraig, 1994, 216–219.

²⁷ *eDIL – Electronic Dictionary of the Irish Language*, dil.ie, „intliucht” szócikk.

²⁸ *MTESZ*, II. köt., 220. A németben mind az „értelmiség”, mind pedig az „értelmiségi” (mint csoport) latin eredetű: „die Intelligenz”, illetve „die Intellektuellengruppe” (Halász Előd: *Magyar-német nagyszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, „értelmiség” és „értelmiségi” szócikk).

²⁹ Ez a szó nem szerepel a *MTESZ*-ben, így az első előfordulásáról sincsen információm.

³⁰ Ez a szó nem szerepel a *MTESZ*-ben, így az első előfordulásáról sincsen információm.

magyar	angol	ír
(értelmiségi)	<i>intellectual</i> (fn) (17. sz., 1652)	1. <i>intleachtach</i> (a 10. sz. alak modern változata) 2. <i>intleachtóir</i> (20. sz. II. fele)
(értelmiségi réteg)	<i>intelligentsia</i> (1883)	<i>an t-aos intleachta</i> (20. sz.?)
<i>intelligens</i> (1831)	<i>intelligent</i> (1508)	<i>(cliste, éirimiúil, meabhrach)</i>

A fenti táblázatból látszik, hogy a szellemi kapacitásra, a szellemi életre, létre vonatkozó lexikai mező vizsgált rész-szeletében a modern angol nyelv támaszkodik leginkább a latin nyelvre, annak ellenére, hogy a latin hatás először az ír nyelvben jelenik meg.

BIBLIOGRÁFIA

- BENKŐ Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, I. köt., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.
- DE BHALDRAITHE, Tomás: *English-Irish Dictionary*, Dublin, An Gúm, 1959.
- DE BHALDRAITHE, Tomás: Ristead Pluincéad (fl. 1662) – a neglected pioneer Irish lexicographer, *Studia Celtica Japonica*, 1990, 3, 1–8. (Idézi: Cathal Ó Háinle: Ó Chaint na nDaoine go dtí an Caighdeán Oifigiúil, in McCone, Kim et al. [szerk.]: *Stair na Gaeilge*, Maigh Nuad (Maynooth): Roinn na Sean-Ghaeilge, Coláiste Phádraig, 1994, 745–793).
- DINNEEN, Patrick S.: *An Irish-English Dictionary*, Dublin, Irish Texts Society, 1927.
- eDIL – Electronic Dictionary of the Irish Language*, 2013, (<http://dil.ie/>)
- Foclóir Póca. Irish Dictionary*, Baile Átha Cliath (Dublin), An Gúm, 1986.
- HALÁSZ Előd: *Magyar-német nagyszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
- ITTZÉS Nóra (főszerk.): *A magyar nyelv nagyszótára*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Intézet, 2006-.
- MCCONE, Kim: An tSean-Ghaeilge agus a Réamhstair, in McCone, Kim et al. (szerk.): *Stair na Gaeilge*, Maigh Nuad (Maynooth): Roinn na Sean-Ghaeilge, Coláiste Phádraig, 1994, 216–219.
- MCCONE, Kim et al. (szerk.): *Stair na Gaeilge*, Maigh Nuad (Maynooth): Roinn na Sean-Ghaeilge, Coláiste Phádraig, 1994.
- New English-Irish Dictionary*, Foras na Gaeilge, é. n. (<https://www.focloir.ie/>)
- Ó DÓNAILL, Niall: *Foclóir Gaeilge-Béarla*, Baile Átha Cliath (Dublin), An Gúm, 1977.
- Ó HÁINLE, Cathal: Ó Chaint na nDaoine go dtí an Caighdeán Oifigiúil, in McCone, Kim et al. (szerk.): *Stair na Gaeilge*, Maigh Nuad (Maynooth): Roinn na Sean-Ghaeilge, Coláiste Phádraig, 1994, 745–793.
- ORSZÁGH László – FUTÁSZ Dezső – KÖVECSES Zoltán: *Magyar-angol nagyszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998.

Oxford English Dictionary (OED online) (<http://www.oed.com/>)

PŐDÖR Dóra: Terminológia-fejlesztés Írországban, *Magyar Terminológia*, 2010/2, 145–160.

THURNEYSSEN Rudolf: *A Grammar of Old Irish*, Dublin, The Dublin Institute for Advanced Studies, 1980 (első angol nyelvű kiadás: 1946).

BALOGH TAMÁS

LEIDEN BÜSZKESÉGE... ÉS ALÁZATOSSÁGA

Cleveringa beszéde egy Cleveringa-beszéd tükrében

„Hollandia ellenállt. Leghathatósabb fegyverei a megvetés és a közöny voltak a megszállók iránt” – írta az *Új Magyarország* 1946-os évfolyamában Polonyi Dezső.¹ Polonyi egyértelmű dicséretnek szánta szavait; a háború pokla után kevéssel magyarként érthető módon idealizált képet festett Hollandiáról. Sok honfitársával együtt felnézett a hollandokra; úgy gondolta, hogy a holland társadalom gerincét nemesen és okosan élni tudó derék emberek hada adja, akik fel vannak vértezve a zsarnoksággal és az embertelenség kísértésével szemben. A hollandok önképe azonban mindig is eltért ettől kissé. Magatartásukat általában véve a világháborúban is az odaszurkálás, a bomlasztás, de még inkább az óvatos kivárás jellemezte, ugyanúgy, mint annak idején az önálló állami létük nyitányát jelentő, a sok apróbb-nagyobb város és tartomány lakóit az összetartozás érzésével megajándékozó spanyol-ellenes felkelés évtizedeiben, amelynek a német megszállás alatt paradox módon igazodási pontként kellett (volna) szolgálnia.² Két ismert holland szociológus egyenesen azt írta holland kulturális szótárában, hogy honfitársaik a háború alatt leginkább a proklamációkban, meggyőződésük virtuózan óvatos kinyilvánításában jeleskedtek.³ Arról viszont mintha megfeledkeztek volna epés szócikkükben, hogy óriási különbség van mondjuk aközött, ha valaki „Hallo”-val köszönt az utcán a holland nemzetiszocialista párt valamelyik tagjának (a „Hang alle landverraders op!”, vagyis „Lógjon minden hazaáruló!” rövidítése), vagy ha megfontolt, mégis félreérthetetlen beszédben kiállt magáért, egy társáért vagy szűkebb közösségéért.

A Holland Háborús Dokumentációs Intézet néhány éve *Nyílt ideg* címmel vastag kötetet jelentetett meg.⁴ A *Nyílt ideg*ben közreműködő történészek mindegyike a megszállás, illetve a gyarmati háború egy-egy olyan eseményét tárgyal-

¹ Polonyi Dezső: Hollandia szabadságharca a német elnyomás ellen, *Új Magyarország*, 1946. február 19.

² Polonyi is a „szabadságharc” szót használta cikkének címében.

³ Jos Van der Lans – Herman Vuisje: *Typisch Nederlands. Vademecum van de Nederlandse identiteit*, Amsterdam/Antwerpen, Contact, 2000, *verzet* (ellenállás) címszó.

⁴ Madelon De Keizer – Marije Plomp (szerk.): *Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*, Amsterdam, Prometheus / Bert Bakker, 2010.

ja, amely mind a mai napig elevenen él a köztudatban, és megújuló társadalmi és politikai viták tárgya. A kötet szerkesztői az így összegyűjtött írásokkal azt kívánták megmutatni, hogy miként befolyásolták a holland háborús emlékezést a legfontosabb társadalmi változások, a közgondolkodásban bekövetkezett paradigmaváltások, ebben a folyamatban hogyan érvényesült a traumahordozó csoportok stratégiai által teremtett dinamika, illetve – bár ez kevésbé kerül előtérbe – a traumafeldolgozás általános menete. Úgy tűnik, inkább általános, kaleidoszkópszerű kép kialakítása volt a cél. A kötet nyolc-tíz oldalas, áttekintő fejezetekből áll, melyekben így az általános történelmi felelősség kérdése nem nagyon merül, nem is nagyon merülhet fel, inkább az egyes események hálójában vergődő csoportoknak és embereknek állít emléket a könyv. Bár a szerzők a szenvedők számos csoportját bevonták vizsgálódásaik körébe – például a molukkaikat és a szintó cigányokat is –, az összképből világos: a '45 utáni időszak legfőbb felismerése, hogy a holokauszt volt a második világháború, illetve a modern nyugati (de talán nem is csak a nyugati) civilizáció meghatározó lényegi történése. A holokauszt nem csak az új és új tényeknek, az előkerülő dokumentumoknak, a holokauszt-traumát magukban hordozók tanúságának a hatására vagy a megtörtént szörnyűség olyan, nyílt fórumon való színrevitelének folytán került a középpontba, mint amilyen például az Eichmann-per volt. Ahogy haladt előre az idő, több esemény is megingatta a korábbi közfelfogást, miszerint a második világháború egyszeri történelmi kisiklás, lezárult történet volna; szembe kellett nézni azzal, hogy a demokrácia hagyományait képviselő országok „béketeremtő” intervenciói is szülhetnek a német tömegirtáshoz mérhető embertelenséget.⁵ A *Nyílt ideg* mottója Harry Mulisch mára klasszikussá vált háborús regényének, *A merényletnek* a tételmondata lehetett volna: „A második világháború nem ér véget”. A tanulmánygyűjtemény azzal a keserű tudással ajándékozta meg olvasóját, hogy az ember soha nem mérheti fel cselekedeteinek dimenzióit.

A velük való folyamatos, intenzív foglalkozás eredményeként a holland háborús múltnak alig maradt olyan eseménye, amit egyértelműnek tudhatnánk, ki-kezdhetetlennek gondolhatnánk. A *Nyílt ideg* tanulmányainak egy része olyan eseteket mutat be, amikor az idők során egy tényről vagy eseményről kiderült valami, amit sokáig nem tudtak vagy nem akartak tudni. Az egyik fejezet a fríz ellenállás „A betörés”-ként vagy „házfoglalás”-ként elhíresült erőszakmentes akciójáról szól, melynek során egy csellel úgy sikerült több tucat letartóztatott kiszabadítani a németek fogságából, hogy azt nem követte megtorlás. „A betörés” azért is maradhatott meg olyan erővel a köztudatban, mert megfelelt annak az

⁵ Gyáni Gábor: Kulturális trauma: adott vagy teremtett?, in Dánél Mónika – Fodor Péter – L. Varga Péter (szerk.): *Esemény – trauma – nyilvánosság*, Budapest, Ráció Kiadó, 2012, 38–57.

ideálképének, amelyet a saját alkatukról és az ellenállásról alkottak maguknak a hollandok: a legkülönbébb világnézetű, egyszerű emberek fogtak össze, akik nem akartak fejfel menni a falnak; kerülték a hősködést, de a helyén volt az eszük és a szívük. Ma már nem tudunk egyértelmű büszkeséggel gondolni erre az akcióra: időközben megdőlt az a nézet, hogy a németek azért tekintettek el a megtorlástól, mert így fejezték volna ki a terv és a végrehajtás nagyszerűsége feletti csodálatukat (kivártak, egyszerűen nem tudták, mennyi fegyverük lehet az ellenállóknak); és más részletek is kiderültek, például hogy az akció lelke, egy holland nyomozó egy évvel korábban részt vett zsidók letartóztatásában.

Az eredeti kérdésvetítéshez közelebb állnak azok az esettanulmányok, amelyek azt mutatják be, hogyan választódtak ki és kerültek az idők során mindig más megvilágításba a megszálláshoz kapcsolódó, a világháborút és/vagy a zsidóüldözést reprezentáló vagy reprezentálni képes események vagy személyek. Ennek legismertebb példája Anne Frank esete, tulajdonképpen az egyetlen holland jelenség, amelyik globális ikonná tudott válni. Anne naplója (pontosabban ezen keresztül a sorsa) többféle olvasatra adott lehetőséget, nem beszélve a belőle készült színdarabról és filmekről; egyrészt kisajátíthatóan, illetve adaptálhatóan bizonyult – olykor egészen határozott, sőt, kétes politikai célokra használták –, másrészt nemegyszer szinte parttalanná tágították a jelentését, például amikor az alacsonyabban képzett fiatalok számára diszkriminációellenes programot építettek rá Hollandiában.

Ha volt olyan tette a holland ellenállásnak, amelyet úgy tűnt, soha nem fog kikezdeni a változó idő, akkor az a leideni professzorok és egyetemisták 1940. november 26-i tiltakozása a kötelező „árja nyilatkozat” ellen, és a jogi kar dékánjának, Rudolph Cleveringának nemes és okos kiállása mestere, Eduard Meijers mellett, az ikonikussá vált „Cleveringa-beszéd”. Ennek bemutatása valószínűleg azért hiányzik a *Nyílt idegből*, mert csak a legutóbbi években kezdték firtatni ezt a kérdést. A kritikai vizsgálat megkésettsége talán azzal is magyarázható, hogy a november 26-i eseményekre való emlékezés hagyománya a maga kereteivel rögtön a háború után kiépült: legfontosabb eleme, hogy a leideni professzorok egy ideje minden november 26-án Hollandia-szerte a diszkrimináció, a társadalmi megkülönböztetés témájába vágó előadásokat, ún. Cleveringa-beszédeket tartanak kollegáiknak és egyetemistáknak.

Tudomásom szerint 2016-ban történt meg először, hogy valaki megkérdőjelezte Cleveringa kiállításának a jelentőségét;⁶ a *Volkskrant* publicistája, Elma Drayer egy, a beszéd egészének kontextusából kiragadott mondat alapján azt

⁶ <http://www.comitevanwaakzaamheid.org/2016/11/26/verzet-tegen-nazis-veel-groter-dan-de-volkskrant-suggereert/> (Letöltés: 2018. január 15.)

próbálta bizonyítani, hogy a dékán tiltakozása ugyan valóban minden tiszteletet megérdemel, de lagymatag, bátortalan volt. Álláspontját arra a néhány szóra alapozta, amivel beszédének érdemi részét zárta Cleveringa: „Reméltük, hogy a sors megkímél minket ettől. De nem így történt. Most nem tehetünk mást, mint hogy, mielőtt még sürgősen ostobaságokra kerülne sor, amitől nyomatékosan óvnék mindenkit, meghajlunk a túlerő előtt.”⁷ Az események ismertetése után röviden ki fogok térni rá, miért érzem tévedésnek Drayer próbálkozását. Ugyanakkor, mint azt ez évi Cleveringa-beszédében Marjan Schwegman történész, holokausztkutató bemutatta, ha Cleveringa beszédének (a szövegnek) az elemzésével nem is tudhatunk meg semmi újat, miután megismertük a beszéd születésének körülményeit és a tiltakozás utóéletét, már kicsit másként, fényben és árnyékban fogjuk magunk előtt látni a történetet.⁸ Schwegman azt a kellemtelen kérdést feszegette ez évi előadásában, hogy Cleveringa kultikussá vált beszéde, amely a másokért való bátor kiállás, a szolidaritás példájaként vonult be az emlékezetbe, nem szakadt-e el eredeti kontextusától: Meijers története ugyanis máig nem része az egyetemi emlékezéskultúrának. Schwegman nem tett egyebet, mint hogy egymás mellé helyezte Cleveringa és Meijers történetét. Meijers sorsának alakulása nem csak önmagában érdekes és tanulságos. Azért is fontos, mert Cleveringa történetének eddig homályban maradt mozzanataira vet fényt, azokra a napokra, hetekre, amikor a jogászprofesszornak olyan helyzetben kellett helytállnia, amelyre nincsenek szabályok, illetve arra az időszakra, amikor Cleveringa és Meijers egy olyan világba kerültek át, ahol nem léteztek, vagy teljesen önkényesek voltak a szabályok, s ahol ismeretlen fogalom volt kollegialitás. Schwegman kutatásaiból az derült ki, hogy a kiállás Cleveringa életében is kivételes pillanat volt, és a táborokban eltöltött idő, amelyet a történész legjobb tudása szerint rekonstruált, Meijersnek is más arcát mutatta meg, mint amilyennek a beszédében Cleveringa – teljes joggal! – lefestette a mesterét.⁹

Mivel sohasem kutattam a kérdést, csupán az egyik (mellék)szereplő, Johan Huizinga magyar recepciójának megírása közben találkoztam vele, nem érzem hivatottnak magam, hogy újabb esettanulmánnyal bővítsen a *Nyílt ideg* fejezeteinek sorát, más szóval: nem vállalkozhatom annak áttekintésére, hogy miként

⁷ A beszéd szövege megtalálható a dbnl.nl oldalon: <http://www.dbnl.org/titels/titel.php?id=clev003rede01> (Letöltés: 2018. január 15.)

⁸ Cleveringa en Meijers. Een weerbarstige geschiedenis van getuigen en overleven. Cleveringarede uitgesproken door Prof. dr. Marjan Schwegman aan de Universiteit Leiden op 27 november 2017. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/algemeen/cleveringa-oratie-schwegman.pdf> (Letöltés: 2018. január 15.)

⁹ Meijersről mindmáig nem született életrajz; beszédes tény, hogy az a kevés, amit Schwegmannak sikerült összegyűjtenie, családi anekdotákból és mások elbeszéléseiből tudható.

alakult a beszéd és az 1940. novemberi események értelmezése a változó időben, csupán Schwegman ez évi Cleveringa-beszédét ismertetem és kommentálom.¹⁰

Hollandia hiába deklarálta, hogy egy esetleges háborúban semleges kíván maradni, hiába igyekezett – saját jól felfogott érdekében is, számolva a német megalázottság lehetséges következményeivel – egészen az utolsó pillanatig fenntartani a gazdasági kapcsolatokat Németországgal, stratégiai szempontból kivételes jelentőségű területről lévén szó, a német vezetés már viszonylag hamar elhatározta a megszállását. A döntésben nem játszott szerepet a két nép közös germán eredetének a gondolata, jóllehet a német propaganda előszeretettel apellált az összetartozás érzésére. Annál nyomósabb érv volt a lerohanás mellett, hogy a holland politika mindig is hangsúlyozta: az ország az atlanti oldalhoz tartozik. A megszállás első hónapjaiban a németek igyekeztek úriemberként viselkedni, szerették volna elhithetni a hollandokkal, hogy a mindennapokban semmiféle változást sem fognak érezni.¹¹ Ez az időszak azonban nem tartott sokáig.

A megváltozott német stratégia részét képezte az is, hogy fél évvel a megszállás kezdete után, 1940. október 23-án a német hatóságok ún. „árja nyilatkozat” kitöltésére kötelezték a holland egyetemek dolgozóit. Elsődlegesen erődemonstrációról volt szó, a németek lépése a szellemi és erkölcsi ellenállás megtörését, a kollegialitást, a szolidaritást megbontását célozta, így hozták az egyetemek tudomására, hogy meg kell válniuk zsidó (a náci zsidótörvények hatálya alá eső) tanáraiktól. Ezekben a hónapokban a németek még számos más módon is nyomást próbáltak gyakorolni az egyetemre, például a nemzeti szocializmus kutatásának feladatával két tanszék felállítását kérték (amitől a szenátus némi vita után nem zárkózott el mereven). Cleveringa kérésére Telders jogászprofesszor tiltakozó iratot készített a szenátus október 26-ra összehívott ülésére.¹² Érvelését

¹⁰ A Cleveringa-beszéd megértéshez sokkal korábbra kell visszamenni. Nem lehetetlen, hogy egyetlen ember, egy bizonyos Johann von Leers gyűlölködése, mániákus sértettsége játszotta a legfontosabb szerepet abban, hogy a leideni egyetem és a leideni professzori kar a németek célkeresztjébe került. A híres történész, Johan Huizinga 1933-ban a leideni egyetem rektoraként kategorikusan kiutasította egy német delegáció egyik tagját, von Leerst, amikor megtudta, hogy az gyalázkodó antiszemita írást jegyez. Egyáltalán nem kizárt, hogy Hollandia német megszállásakor a leideni egyetem, és kifejezetten Huizinga ellen foganatosított intézkedések mögött is az engesztelhetetlen és akkor már igazi nemzetiszocialista fejes Von Leers állt. L. erről Walter Thys: *Waarom gingen Johan Huizinga en André Jolles in 1933 uit elkaar? Twee scenario's*, *Internationale Neerlandistiek*, Volume 52, 2014, Number 1, February, 67–81.

¹¹ Jó összefoglalást ad erről: Duco Hellama: *Nederlandse politiek van Nederland*, Utrecht, Spectrum, 2006, 93–97, ill. Wim Klinkert, – Ger Teitler: *Nederland van neutraliteit naar bondgenootschap*, in B. De Graeff et alii: *De Nederlandse buitenlandse politiek de 20 ste eeuw*, Amsterdam, Boom, 2003, 9–36.

¹² Van Eysinga, a híres nemzetközi jogász már októberben megszövegezett egy nyilatkozatot, amelyben kimutatta, hogy a megszállók egész sor intézkedése ellenkezik a háborús szabályokkal. Schwegman: *Cleveringa en Meijers*, 25, 52.

arra alapozta, hogy a nyilatkozatra kötelezéssel megszegették a szárazföldi hadviselés szabályaira vonatkozó rendelkezések 43. cikkelyét, melynek értelmében egyedül a közrend durva megsértése jogosíthatná fel a megszállót arra, hogy eltekintsen a hadviselés szabályainak betartásától – márpedig az egyetemi dolgozók részéről semmi ilyesmi nem történt. Meglehetősen aggasztó volt a helyzet: több egyetem oktatói már aláírták a nyilatkozatot, néhány helyen pedig a leidegni döntéstől tették függővé, hogy milyen taktikát választanak. Cleveringa kínoosan ügyelt arra, hogy betartsa az egyetemi szabályozást; hús fő felett hivatalos tanácskozást kellett volna összehívni, ezért kupaktanácsokat tartott, így mérte fel a professzorok hozzáállását. Úgy tűnt, hogy a többség nem hajlik a tiltakozásra. Cleveringa az adott körülmények között úgy érezte, nem teheti meg, hogy csak személyesen fejezze ki együttérzését vagy szolidaritását. Mielőtt azonban végleg elszánta volna magát arra, hogy nyíltan kiálljon az intézkedés ellen, még egyszer összehívta a professzorokat, ezúttal az otthonában – a zsidó tanárok kivételével, hogy, mint naplójában írta, nyíltan meg tudjanak beszélni olyan kérdéseket, amelyeket az ő jelenlétükben lehetetlen lett volna... Vagyis ekkor még komolyan számolt azzal az eshetőséggel, hogy esetleg máshogy is lehet dönteni. Naplóbejegyzéseiből kiderül, hogy mennyit vívódott. Szorongott, irtózott az – úgy érezte – nem rá méretezett feladattól, féltette a családját, a gyerekeit, de már elhatározta magát: „Döntöttem, még ha úgy is érzem magam, mint akit kínpadra feszítenek.” Sokat segített neki a felesége támogatása, akinek számára egy pillanatig sem volt kérdés, hogy mit kell tennie.

Meijers jogászprofesszor volt a legnagyobb tekintély, akit elbocsátás fenyegetett, nemzetközi hírű tudós, az oktatói kar döntő többségének a mestere. Az ő soron következő első órájának időpontjára időzítették a tiltakozást. Cleveringa reggel még felkereste őt, és lemásolta a felmentésről rendelkező levelet, amelyet Meijers aznap vett kézhez (juttatásait egyelőre megtarthatta). Meijers tudta, hogy mire készül a kollegája, és noha aggódott a következmények miatt (nem minden ok nélkül: a németek valóban nem voltak hajlandók semmiféle engedményre, a tiltakozás csak felbőszítette őket), nem avatkozott be: tiszteletben tartotta Cleveringa elhatározását, megértette a helyzetét, még ha az a saját feje után menve szándékozott is lépni az ő dolgában. Cleveringa 10-kor mondta el a beszédét. Először felolvasta a Meijers felmentéséről intézkedő levelet, amihez kommentárként mindössze annyit fűzött hozzá, hogy itt abba is hagyhatná, mivel úgysem lehet szavakba foglalni azokat az érzéseket, amelyeket benne és hallgatóságában keltett a német hatóság lépése, „amely önmagát minősíti”. A továbbiakban Meijers érdemeinek ismertetésére szorítkozott. Szép szavakkal dicsérte a nemzetközi hírű tudóst, a lelkiismeretes és köztiszteletben álló tanárt, a jó és igaz hollandust: idézte a holland alkotmányt, amely kimondja, hogy Hollandia

valamennyi polgára szabadon betölthet bármilyen hivatalt, származásra, társadalmi hovatartozásra, vallásra való tekintet nélkül. A faji kérdést tudatosan nem érintette tárgyyszerű, de eltökélt felszólalásában, melynek üzenete teljesen világos volt. A diákhallgatóság pontosan értette, hogy miről van szó; amikor az egyikük felállt, és énekelni kezdte a holland himnuszt, a *Wilhelmust*, mindenki követte a példáját, és nem csak a teremben. Kétségtelenül előre megszervezett akcióról volt szó, mivel gondoskodtak a terem kihangosításáról, és a bejáratoknál az egyik leideni diákegylet tagjai örködtek. Ugyanakkor mindenkinek a saját döntésére bízták, hogy mit csinál. Sok professzornak volt órája a kérdéses időpontban. Egyikük nemtetszését nyilvánította ki a diákjainak, amikor látta, hogy néhányan megjelentek az óráján. Huizinga elkezdte a tanítást, de amint felhangzott a *Wilhelmus*, azonnal berekesztette az órát. Több professzor tendenciózusan választotta meg aznapi előadásának a témáját: az anatómia professzora, Barge a fajelméletet elemezte, Van Holk, aki teológus volt, Spinozáról beszélt. A diákok másnap sztrájkba léptek, válaszul a német hatóságok bezárták az egyetemet.

27-én letartóztatták Cleveringát is, aki kihallgatása során kitarzott amellet, hogy a német hatóságok jogtalanul kívánják elbocsátani a zsidó tanárokat. A Telders által kidolgozott érvelésre támaszkodott, és azt kérte, hogy a németek próbáljanak érvelni az igazuk mellett. Elismerte, nem akadályozta meg, hogy a diákok rövid időre felfüggeszék a rendes óralátogatást, de arra is felhívta a németek figyelmét, hogy beszéde végén nyomatékosan utalt rá, hajoljanak meg a németek akarata – az erőszak – előtt. Cleveringát a scheveningeni börtönbe (az ún. Oranjehotelbe) zárták, mivel azonban ekkoriban a németek még a kesztyűs kéz taktikáját követték, egyelőre beérték „kegyelmi nyugdíjazásával”. 1944 januárjáig formálisan szabadlábban volt, ekkor a vughti koncentrációs táborba (Konzentrationslager Herzogenbusch) deportálták.

A tiltakozás azonban nem ért véget a diákok 1940. november végi sztrájkjával és az egyetem bezárásával. Amikor 1942 márciusában a németek a nácivá tétel szándékával újra kinyitott egyetemről elbocsátották Kranenburgöt, az államjog professzorát, aki új kézikönyvében megítélésük szerint nem szentelt elegendő figyelmet az általuk hozott jogszabályoknak, a 85 leideni professzorból 53 benyújtotta a felmondását, amit a megszálló hatóságok kollektív lázadésként értelmeztek. 1940 októbere és 1944 augusztusa között több mint 40 professzort tartottak fogva különböző táborokban. Augusztusban nyolc társával együtt letartóztatták és a sint-michielsgesteli túsztáborba zárták az egyetem Meijers mellett alighanem másik leghíresebb tanárát, Huizingát is. Furcsa módon először Meijerst is Sint-Michielsgestelbe akarták vinni, mint leideni professzort, csak akkor vették észre rajta a sárga csillagot, amikor letartóztatták; ezután döntöttek úgy, hogy a westerborki átmeneti táborba küldik (talán azért is történhe-

tett ez, mivel Meijers egyáltalán nem tartotta magát zsidónak, még kulturálisan sem kötődött a zsidó hagyományhoz vagy valamelyik zsidó közösséghez). Amikor Westerborkba került, többen is igyekeztek közbenjárni az érdekében, ami ráirányította a figyelmet. Irigyeinek és ellenségeinek csaknem sikerült elérniük, hogy Dachaubá deportálják, végül azonban a theresienstadti munkatáborba vitték, amelyet ugyan a náci „mintatáborként” igyekeztek feltüntetni, de az igazság az, hogy az ide toloncolt emberek többségét megsemmisítő táborokba küldték tovább.

A leideni egyetem történetéről írt legutóbbi könyvében Willem Otterspeer a hagyományoknak megfelelően az egyetem történetének egyik legszebb fejezeteként mutatta be az 1940. novemberi ellenállást.¹³ Nem győzte hangsúlyozni, milyen jelentősége van annak, hogy ez az egyetem a hollandoknak a spanyol uralom elleni harcában született, és már címerében is „a szabadság bástyája” jelmondatot hordja. Cleveringáék tiltakozásának értelmezéséhez Otterspeer a hivatássetika fogalmát hívta segítségül. Mint írta, a leideni professzorok nem hősnek születtek, és nem is kellett „homéroszi félisteneknek” lenniük ahhoz, hogy bátran viselkedjenek; ha nem álltak volna ki kollégáik jogtalan elbocsátása ellen, azzal mindazt megtagadták volna, amit a katedráról hirdettek. Márpedig ez a magatartás, hangsúlyozza Otterspeer, a tisztelet és a szakmai becsület vagy az igényesség, tanítható és tanulható; egy életen át tartó munkát jelent, de megtanulható, és éppen ebben áll az egyetem talán legfontosabb hivatása. Természetes, hogy mint az egyetem történetének krónikása, Otterspeer a beszédnek ezt a vonatkozását emelte ki. Cleveringa tiltakozásának azonban más tanulságai is voltak, amelyeket Otterspeer nem érintett, talán azért sem, mivel magától értetődőnek tarthatta azokat. Hollandiában hagyományosan meghatározó fontosságú a szabadság és a törvényesség tisztelete, a központosító törekvések lehetőségével szemben a kialakult gyakorlat és az alkotmány védte a régről örökölt szokások rendszerét, az egyének és társulások autonómiáját és a meggyőződések szabadságát. Cleveringa természetes ösztönének engedelmességet, amikor úgy adott hangot a törvényesség iránti tiszteletének, hogy eközben nem hágtá át a törvény szabta határokat. Magatartásának legtisztább foglalata éppen beszédének inkriminált záró passzusa, aminek alapján nemrég egy újságíró kétségbe vonta a dékán személyét övező kultusz létjogosultságát: amikor nyomatékosan utalt rá, hogy hallgatói hajoljanak meg az erőszak előtt, és ne csináljanak ostobaságot, úgy fogalmazott, hogy még véletlenül se lehessen bujtogatással vádolni, azonban kétséget sem hagyott afelől, hogy mit gondol, hogyan érez. Hozzáállá-

¹³ Willem Otterspeer: *Edele wijze lieve bijzondere. Een bondige geschiedenis van de Leidse universiteit*, Leiden, Leiden University Press, 2015, 200–201.

sa minden volt, csak nem megadó. Naplója és későbbi, a táborban tanúsított viselkedése alapján Schwegman is olyan embernek festi le Cleveringát, aki mindig mérlegelt, az értelmetlen ellenszegülést kerülte, akár megalázó helyzetekbe is hajlandó volt belemenni, ugyanakkor ügyelt arra, hogy ne kössön nemtelen kompromisszumokat.

Swegman okfejtése nem kisebbíti Cleveringa beszédének nagyszerűségét, csak árnyalja a dékán viselkedését, és talán új, némileg kritikusabb fejezetet nyit a beszéd köré épült kultuszban. A történészről arra hívta fel a figyelmet, hogy a bátor tett körül kialakult kultusz több mindent eltakar, ami nem illeszthető be egy hősi eposzba. Vizsgálódásai a homlokzat mögé vezetnek bennünket, az erkölcsi homályzónába, egy olyan világba, ahol a szó hatalma véget ér. Tulajdonképpen a beszédet leszámítva nem nagyon adódott olyan helyzet, amikor a megtámadott hollandok bármilyen módon is demonstrálhatták volna erkölcsi fölényüket. Abban, ami a novemberi események lecsengése után történt, kevés felemelő volt. Bizonyos csatornákon keresztül végig folyt az egyezkedés, az alkudozás a németekkel. Egyáltalán nem úgy kell elképzelni, hogy a közvetlenül nem fenyegetett kollégák, ismerősök mereven elzárkóztak volna az együttműködés minden formájától, hogy minden megnyilvánulásukkal szembehelyezkedtek, szembeszegültek volna a németek akaratával. (Cleveringa például később, hogy a Westerborkban raboskodó Meijerst hozzásegítse az esetleges Svájcba emigráláshoz – amit az egyáltalán nem kívánt! –, a kelletténél talán alázatosabb és behízgelőbb hangú levelet írt Berlinbe.)

És akiért bevetették magukat, az sem viselkedett úgy, ahogy elképzelték. A Schwegman általt fellelt dokumentumokból kiderül, pártfogói egészen megörökönyödtek azon, hogy Meijers mennyire alkalmazkodott a tábor megalázó körülményeihez. Például, bár kivételezett helyzetben volt, fizikai munkát is kellett végeznie klumpában, kezeslábasban a sárban; feljegyezték, hogy rendszeresen bridzsezett egy fodrásszal; mindez nem fért össze a professzornak a szigorúan tagolt holland osztálytársadalomban kijelölt helyével, de a független szellemként ismert Meijers háború előtti önképével sem. Kívülállóként nem nagyon értették a professzor helyzetét és a magatartását, a teljesen kiszolgáltatott, a normálistól radikálisan eltérő helyzetre adott reakcióit; úgy érezték, lealacsonyodott. Nehezen élték meg, hogy miközben ők szinte az önfeladásig elmennek a németekkel való alkudozás során, azt kell látniuk, hogy akiért mindezt vállalják, „feladja”, vagy „cserben hagyja” őket, „a saját feje után megy”. Pedig Meijers sokszor csak az önbecsülése maradékába kapaszkodott. Például elhárította az ajánlatot, hogy felvegye a keresztény vallást (valamelyik protestáns vallást), ami esetleg menlevelet adott volna neki: nem mintha – mint már jeleztem – érzelmi elkötelezettséget érzett volna a zsidóság iránt, hanem mert eltökélt

ateista volt. Az idő múlásával egyre kevesebb kapcsolata volt az érte közbenjáró személyekkel, ami szinte teljesen ellehetetlenítette a kölcsönös megértést; úgy érezhette, hogy egyre inkább magára van utalva.

A sok közbenjárás következtében paradox módon csak még abszurdabb, még pokolibb helyzetbe került Meijers. Egyrészt az iránta megnyilvánuló érdeklődés felkeltette a német hatóságok figyelmét, másrészt ennek köszönhetően mégis nagyobb biztonságban volt az élete, mint a legtöbb társának, hiszen a németek nem akarták megkockáztatni, hogy esetleges halála felzúdulást keltsen, illetve egy idő után potenciális cseretúszként is számoltak vele. Meijersnek az átlagosnál jóval könnyebb dolga volt a táborban, ami eleve kétes színben tüntette fel. Ezenkívül a szakértelmét is felhasználták: részt kellett vennie olyan praktikákban, amelyek a mindennapi erkölcs szerint igazolhatatlanok voltak; közreműködött például zsidó nők kényszerű sterilizációjának elrendelésében. Később Theresianstadban védeettséget kapott, a fogvatartottak képviselőjévé nevezték ki: igazából, ha más szín alatt is, a németek akaratát hajtotta végre. Később azzal magyarázta viselkedését és tetteit, hogy közvetlen életveszély nyomása alatt cselekedett.

Beszéde végén Schwegman felidézett egy beszélgetést. Egyik összejövételükön Meijers azt mondta professzortársainak, hogy eljöhét az az idő, amikor már nem merik felkeresni. Mindenki tiltakozott. Kivéve Cleveringát, aki azt mondta, nem tudja, mi lesz később. Nem zárta ki, hogy előfordulhat ilyesmi: végül is családja, három gyereke van. Talán ez a kulcsa annak, hogy később kiállt a mestere mellett: ha valaki komolyan számot vet magával, és tisztában van a maga esendőségével, akkor inkább előfordulhat, hogy nem tudja *nem* átlépni, meghaladni a saját korlátait végül, ha valóban választás elé kerül. (Emlékezzünk: Sánta Ferenc *Az ötödik pecsétjében* is az követi el végül a legnagyobb gáztettet, aki biztos a maga jószágában, aki szinte azonnal rávágta a választ az asztaltársaságban felvetett fiktív morális kérdésre.) Ugyanakkor Meijers és Cleveringa azt is megtapasztalhatták, hogy a táborbeli szenvedésben semmi sincs az erkölcsnemesítő próbatételből. Ismeretes, hogy Meijers a felszabadulást követően ellenállt a theresianstadti hollandok nyomásának, akik el akarták érni, hogy a háború előtt oda menekült zsidó társaik ne települhessenek vissza Hollandiába; Cleveringa pedig kiállt azokért a diákokért, akik a háború alatt lojálisak voltak a németekkel. Gesztusaik mögött éreznünk kell a túlélő reménytelenségét.

BIBLIOGRÁFIA

- DE KEIZER, Madelon – PLOMP, Marije (szerk.): *Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*, Amsterdam, Prometheus / Bert Bakker, 2010.
- GYÁNI Gábor: Kulturális trauma: adott vagy teremtet?, in Dánél Mónika – Fodor Péter – L. Varga Péter (szerk.): *Esemény – trauma – nyilvánosság*, Budapest, Ráció Kiadó, 2012, 38–57.
- HELLAMA, Duco: *Nederlandse politiek van Nederland*, Utrecht, Spectrum, 2006, 93–97.
- LANS, Jos Van der – VUISJE, Herman: *Typisch Nederlands. Vademecum van de Nederlandse identiteit*, Amsterdam/Antwerpen, Contact, 2000.
- KLINKERT Wim – TEITLER, Ger Teitler: Nederland van neutraliteit naar bondgenootschap, in B. De Graeff et alii: *De Nederlandse buitenlandse politiek de 20 ste eeuw*, Amsterdam, Boom, 2003, 9–36.
- OTTERSPEER, Willem *Edele wijze lieve bijzondere. Een bondige geschiedenis van de Leidse universiteit*, Leiden, Leiden University Press, 2015, 200–201.
- POLONYI Dezső: Hollandia szabadságharca a német elnyomás ellen, *Új Magyarország*, 1946. február 19.
- THYS, Walter: Waarom gingen Johan Huizinga en André Jolles in 1933 uit elkaar? Twee scenario's, *Internationale Neerlandistiek*, Volume 52, 2014, Number 1, February, 67–81.
- Verzet tegen nazi's veel groter dan de Volkskrant suggereert, <http://www.comitevan-waakzaamheid.org/2016/11/26/verzet-tegen-nazis-veel-groter-dan-de-volkskrant-suggereert/>
- Rede uitgesproken op 26 november 1940, <http://www.dbnl.org/titels/titel.php?id=clev003rede01>
- Cleveringa en Meijers – Een weerbarstige geschiedenis van getuigen en overleven, <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/algemeen/cleveringa-oratieschwegman.pdf>

KIRICSI ÁGNES

EGY HALÓJELENSÉG ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI

*Olaus Magnus és Olaus Petri értelmiségi szerepvállalása
a svéd reformáció kezdetén*

Svédországban a 16. század, azon belül is I. Gusztáv (Vasa) uralkodásának közel negyven éve (1523–1560), jelentős változásokat hozott a politikai, vallási és kulturális életben egyaránt. Gusztáv uralkodásával vált az ország választott királyságból örökletes monarchiává, meghozva a Vasa dinasztia felemelkedését. Ezzel egy időben pedig a Német-római Birodalom felől gyorsan terjedő lutheránus reformáció tanai egyre nagyobb teret nyertek, és 1527-ben az ország hivatalosan is protestánsná vált. Az értelmiség fogalma a 16. század kontextusában ugyan még egészen mást jelentett, mint napjainkban, ám ebben az igen mozgalmas korszakban is rendkívül jelentősnek mondható e társadalmi réteg szerepe és felelősségvállalása.

Európa nagy része kulturális szempontból már régen a reneszánsz és humanista értékeket hirdeti és ünnepli, a távoli skandináv vidékeken azonban csak ez idő tájt kezdenek megjelenni az új eszmék, és ekkor sem olyan látványosan, mint más európai területeken. Ebben a turbulens időszakban élt az a két ember, Olaus Magnus és Olaus Petri, akik bár teljesen más vallási nézeteket képviseltek, kiállásuk hitük és értékrendjük mellett, írásaik és szembefordulásuk a radikális uralkodóval a kor meghatározó szereplőivé tette őket. Kettejük munkássága és küzdelme egy ponton, egy különös égi jelenség értelmezésben pedig indirekt módon összekapcsolódik, és ez bizonyos mértékben hozzájárult ahhoz, hogy annak a szűk időszaknak, amit svéd reneszánsznak nevezhetünk, meghatározó alakjává váljanak.

Olaus Magnus – eredeti néven Olof Månsson – teológus, kartográfus és író volt. Befolyásos svéd családba született 1490-ben Linköpingben. Fiatal korában először Västerås katedrális iskolájában tanult, majd a német rostocki és greifswaldi egyetemeken. Két testvéréhez, Petrushoz (Per) és Johanneshez (Hans) hasonlóan ő is katolikus pap lett. 1518-ban északra utazva búcsúcédulákat árult; hatalmas területet járt be a Lofoten-szigetektől egészen a mai Finnország területéig, és ezen utazások során jegyezhetette le azokat a helyiektől hallott történeteket, népszokásokat és természettudományos megfigyeléseket, melyek későbbi fő művének, *Az északi népek történetének (Historia de Gentibus Septentrionali-*

bus¹⁾ alapjául szolgáltak. Olaus ezzel az első olyan útirajzíróvá vált, aki a sarkvidéki Skandinávia területét mutatta be. Miután 1523-ban Svédország függetlenné vált Dániától, és I. Gusztávot megkoronázták, a király jóvoltából még számos diplomáciai küldetésen vett részt: eljutott Rómáig, hogy a pápa jóváhagyását kérje bátyja, Johannes prímási és uppsalai érseki kinevezéséhez, illetve Németalföldre utazott, ahonnan kereskedelmi megállapodással tért vissza Svédországba.

I. Gusztáv már megkoronázása évében érdeklődést mutatott a lutheránus vallás iránt, és egy évvel később, röviddel azután, hogy Olaus Magnus Rómában járt, megszakította a kapcsolatot a pápával. Laurentius Andreae reformátor mutatta be a királyt a nagyhatású prédikátornak, Olaus Petrinek, akinek befolyására az ország 1527-ben hivatalosan is lutheránussá vált. Ez idő alatt Olaus Magnus és testvére, Johannes folytatta diplomáciai tevékenységét: Brémába, Hamburgba és Lengyelországba utaztak; ám mikor a király elkobozta a katolikus egyház vagyont és ezzel együtt az ő birtokaikat is, emigrációba kényszerültek, és nem tértek többé vissza hazájukba. Először Danzigban (Gdańskban) telepedtek le, majd Rómába költöztek, ahol Johannes 1544-ben meghalt. Olaus Magnust itt nevezte ki III. Pál Uppsala utolsó katolikus érsekévé.

Legjelentősebb művét, a 22 könyvből álló *Historia de Gentibus Septentrionalibus*² Rómában írta meg Szent Brigitta³ házában, melynek akkor ő volt a vezetője. Ebben dolgozta fel többek között a korábbi utazásai során gyűjtött tudásanyagot és megfigyeléseket. A több száz oldalas írás a svéd reneszánsz egyik legfontosabb alkotása. Nem csupán történeti munka: szól földrajzról, biológiáról, időjárásról, mezőgazdaságról, hadviselésről és népszokásokról, érdekfeszítő leírásait Olaus anekdotákkal és izgalmas legendákkal tarkította. A művet eredetileg saját híres térképének, az 1539-ben Velencében kiadott *Carta Marina* kommentárjának szánta,⁴ ám hamar önálló életre kelt. 1555-ös római kiadását követően a tudástár szinte azonnal rendkívül népszerűvé vált, és egy évtized múlva már olaszra és németre is lefordították, amit hamarosan az angol és holland nyelvű fordítás követett, kivonatai pedig ismertek voltak Európa nagy ré-

¹ Olaus Magnus: *Historia de Gentibus Septentrionalibus*, 1–22. kötet, Róma, 1555, <http://runeberg.org/olmagnus/>, (Letöltés: 2017. december 2.)

² Szó szerint a hét csillag, azaz a Nagyöncöl népének története.

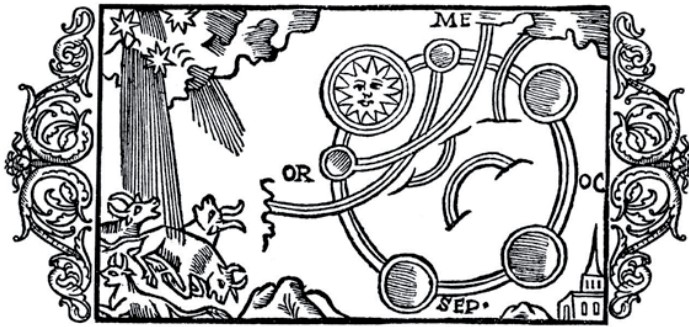
³ 14. századi svéd szent és misztikus, a Brigitta-rend alapítója.

⁴ Barbara Sjöholm: "Things to be Marvelled at Rather than Examined": Olaus Magnus and „A Description of the Northern Peoples”, *The Antioch Review*, LXII. évf., 2004/2, 249.

szén. Népszerűségéhez valószínűleg az a 481 kisebb-nagyobb fametszet is hozzájárult, mely igen szemléletesen illusztrálja a mű tartalmát.⁵

Ebben a kissé eklektikus írásban⁶ kapott helyet az az öt fejezet (14–18), melyeket Olaus Magnus különös égi jelenségek ismertetésének szentelt. Ezek égen kirajzolódó körökről, ívekről és fénypontokról szólnak, melyek esetenként feltűnhetnek és ámulatba ejtik, vagy épp megrémítik az embereket. Mint a 14. fejezet elején írja, északi vidékeken a tavaszi napéjegyenlőség idején, amikor hó borítja a tájat, egy hatalmas fehér színű kör jelenhet meg a horizont körül, rajta három kisebb sárgás színű körrel, és ezek mintha a napot próbálnák utánozni.⁷

1. kép: Halójelenség ábrázolása Olaus Magnus *Historia de Gentibus Septentrionalibus* című művének 14. fejezetében⁸

Ismertetőjét ezután még különösebb leírással folytatja. Egy a Napot körülvevő, szivárványszínű halót említ, két oldalán vörös „napmásokkal”. E két melléknappól két egymást metsző, majd eltűnő félkörív indul ki. A legnagyobb – azaz a horizont körüli fehér – kör közepén pedig egy szivárvány látszik fejjel lefelé, vele ellentétesen pedig egy másik, sötétebb ív, mely dél felé terjeszkedik, és ke-

⁵ A fametszetek némiképp különböznek az egyes kiadásokban, ami a korban nem volt egyedülálló eset.

⁶ Sjöholm mellett érvel, hogy a *Historia* korántsem tudáslista. Szerinte Olaus egységet próbált képezni abban a tudásanyagban, amelyet megismert, rendet és koherenciát szánt vinni mindabba, amit olvasott vagy hallott az északi népekről. Uo., 247.

⁷ „Solent quadoquidem circuli sub huiusmodi imaginibus versus Septentrionem, altis nivibus terram tegentibus, circa vernum equinoctium apparere, tali videlicet situ: ut amplissimus circulus pei Orizontem sparsus, totaliter albus est, ita & tres orbiculi, in eius superficie divisim appendentes: qui tamen versus Orientem croceo colore, quasi solem imitantes, distinguuntur.” Olaus Magnus: *Historia*, 26.

⁸ Lars Henriksson reprodukciója. <http://www.avrosys.nu/prints/prints24-olausmagnus.htm> (Letöltés: 2018. február 16.)

resztezi a legnagyobb kört. A fejezetet illusztráló fametszet segít elképzelni a jelenséget.

Első olvasatra ugyan hihetetlennek vagy látomásszerűnek tűnhet az, amiről Olaus Magnus ír, ám korántsem ismeretlen dologról van szó, hanem halójelenségekről.⁹ Olaus előtt és után is sokan beszámoltak hasonló látványosságokról: már Arisztotelész is említi a nap mellett megjelenő melléknapokat és égi köröket (*Meteorologia* III., 2), Aratosz (*Phainomena* 880–891) szerint pedig az ilyen égi tűnemények szelet, esőt és vihart jósolnak. Még Cicero (*De re Publica*) és Seneca (*Naturales quaestiones*) is szól melléknapokról, Olaus pedig nagy gonddal hitelesíti leírását hasonló klasszikus művekre hivatkozva. Legfőbb forrásai Seneca mellett Plinius természetrajza (*Naturalis Historia*) és a népszerű 12. századi enciklopédia, a domonkosrendi Vincentius Bellocensis által írt *Speculum Maius*. A jelenség első igazi tudományos leírása azonban ekkor még váratott magára. Több évtizeddel Olaus *Historiája* után kaptak csak pontosabb magyarázatot a halók, a koraújkor azon szakaszában, amikor a tudományos írás számos téren fellendült. 1629-ben és 1630-ban Olaus könyvében szereplő égi körívekhez hasonlók jelentek meg Róma egén, felkeltve Descartes érdeklődést. Az ő 1637-ben megjelenő *Les Météores* című munkája jelentette az áttörést a halójelenségek kialakulásának matematikai és fizikai magyarázatában, mely aztán a látványos 1661-s gdański (danzigi) halójelenség vizsgálatának és a holland Christiaan Huygens kutatásának jóvoltából vált még pontosabbá.¹⁰

Bár Olaus minden bizonnyal csak mások elbeszélésére hagyatkozik, amikor halókról ír, érdeklődését az a személyes aspektus is vezérelhette, hogy születése napján 1490. október elején három nap és 3 hold volt látható az égen (melléknapok és mellékholdak).¹¹ Érdekes módon, annak ellenére, hogy Olaus maga való-

⁹ A halók a légköroptikai jelenségek családjába tartozó, igen látványos égi jelenségek. Kialakulásuk a fátyol-, bány- és pehelyfelhőket alkotó jégkristályoknak köszönhető. Ezek, ha megfelelő alakúak, méretűek és elég nagy területet borítanak, úgy törik meg a nap sugarait, mint milliónyi apró prizma, és a fehér fényt komponenseire bontva közel százféle ívet, kört, fényfoltot rajzolhatnak az égre. A jelenségcsalád egyes tagjai havonta többször észlelhetőek, ám naphoz közeli elhelyezkedésük miatt kevesen figyelnek fel rájuk. Vannak azonban olyan halófajták, melyek előfordulása meglehetősen ritka; az olyan látványos, teljes eget betöltő jelenség pedig, amelyet Olaus Magnus is leír, egy bizonyos helyen jobbra csak többévente egyszer jelenik meg.

¹⁰ Mai tudásunk a 19. századi sarkkörü expedíciók során észlelt halók és a róluk készült rajzok, fényképek, valamint a 20. század végének digitális fotókidolgozási és számítógépes modellezési technikájának köszönhetően már kellően megalapozott és pontos, ám az emberek nagy része továbbra sem ismeri ezeket a nem is oly ritka légköroptikai jelenségeket. Olaus megjelenésüket még az északi vidékekhez kapcsolja, és annyiban igaza van, hogy a sarki régiók éghajlata kedvez talaj közeli kialakulásuknak, ám magas szintű felhőkön a világ bármely táján észlelhetőek.

¹¹ „Præterea MCCCCXC. tres soles, & tres lunæ tempore nativitatis meæ, & multorum, in principio Octobris apparuerunt” Olaus Magnus: *Historia*, 31.

színűleg nem látott halójelenségeket, a 14. fejezetben olvasható leírás és az azt illusztráló egyik fametszet meglepően pontos. Az elsőként említett hatalmas kör, mely a horizonttal párhuzamos, nem más, mint a parhélikus kör. Ez a valóban fehér színű jelenség bizonyos napmagasságnál az egész eget körbefuthatja, és jóval ritkább, mint az a kör, mely Olaus szövege szerint a napot keretezi. Ez utóbbi a leggyakoribb halófajták közé sorolható úgynevezett 22°-os haló¹², és belső oldala pirosas, de amikor magasan jár a nap az égen, szivárványszínű is lehet, épp, ahogy Olaus jellemzi. A nap két oldalán látható vöröses napmások pedig a szintén gyakori halótípusnak mondható melléknapok. Színük tényleg vöröses a naphoz közelebb eső oldalukon, de olykor ezek is szivárványszínben tündökölhetnek. Ugyancsak rendkívül pontos Olaus leírásában a nagy fehér parhélikus kör közepén elhelyezkedő, fejjel lefele álló „szivárvány”, melyet zenitkörüli ívként ismerünk. Némileg nehezebben megfejtethető az Olaus által vázolt többi halóforma, ám a fametszetet szemlélve ezek egy része is értelmet nyer. A parhélikus körön látható három másik kör talán 120°-os melléknapok és ellennap lehet, a 22°-os melléknapokat átszelő halók pedig leginkább a felső érintőívhez hasonlóak, míg a metszet tetején látható pár nélküli ív talán egy úgynevezett alsó oldalív.

A sorrend, amelyben a *Historia de Gentibus Septentrionalibus* halójelenségekről szóló fejezetei követik egymást, meglehetősen esetleges, szisztémát nemigen lehet felfedezni benne. Feltételezhető azonban, hogy Olaus Magnus nem véletlenül kezdi 14. fejezetét épp ezzel a komplex halójelenséggel.¹³ Leírása és az azt illusztráló fametszet feltűnő hasonlóságot mutat egy svéd festő, Jacob Heinrich Elbfas *Vädersolstavlan* című olajfestményével, mely ma Stockholm katedrálisában (Storkyrkan) látható. Ennek a 17. századi festménynek az eredetijét még Olaus Petri rendelte majd száz évvel korábban, és Urban Larssonnak¹⁴ (Urban målere) tulajdonítják. A 163x110 cm nagyságú képen – mely egyben Stockholm első ismert színes ábrázolása – a város madártávlatból látszik, felette pedig az eget szinte teljesen beborítják a halókörök és ívek. Ezek – Olaus fametszetéhez hasonlóan – mintha egy halszemoptikával készült fotó égre terített rajzolatát min-

¹² Neve onnan ered, hogy sugara 22 foknyi.

¹³ A témáról írt angol nyelvű cikkem: Kiricsi Ágnes: Halo Phenomena in Olaus Magnus's *Historia de Gentibus septentrionalibus* (Part 2), *The Halo Vault*, 2017. március 16, http://www.thehalovault.org/2017/03/halo-phenomena-in-olaus-magnuss_26.html, (Letöltés: 2018. március 1.)

¹⁴ Életéről szinte semmit nem tudunk azon kívül, hogy valószínűleg I. Gusztáv udvari festőjeként dolgozott. Ő tekinthető a legjelentősebb reneszánsz svéd festőnek. McKeown szerint az egyik ok, amiért a svéd képzőművészet nagyon kevés említésre méltó, reneszánsznak tekinthető műalkotást hozott létre I. Gusztáv idejében az, hogy az ország ebben az időszakban Európa más részeihez képest igen szegénynek volt mondható, a „nagy kulturális mozgatórugó” a katolikus egyház pedig erejét veszítette a reformációnak köszönhetően. (Simon McKeown: *Reading and Writing the Swedish Renaissance, Renaissance Studies*, XXIII. évf., 2009/2, 142.)

táznák. A festmény azt a halókomplexumot mutatja, mely 1535. április 20-án¹⁵ – azaz 20 évvel Olaus Magnus könyvének megjelenése előtt – tűnt fel a stockholmi égen, és bár a kép eredetije sajnos elveszett, Elbfas 1636-ban készült másolatát pontosnak és hitelesnek tartják.

2. kép: *Jacob Heinrich Elbfas: Vädersolstavlan*

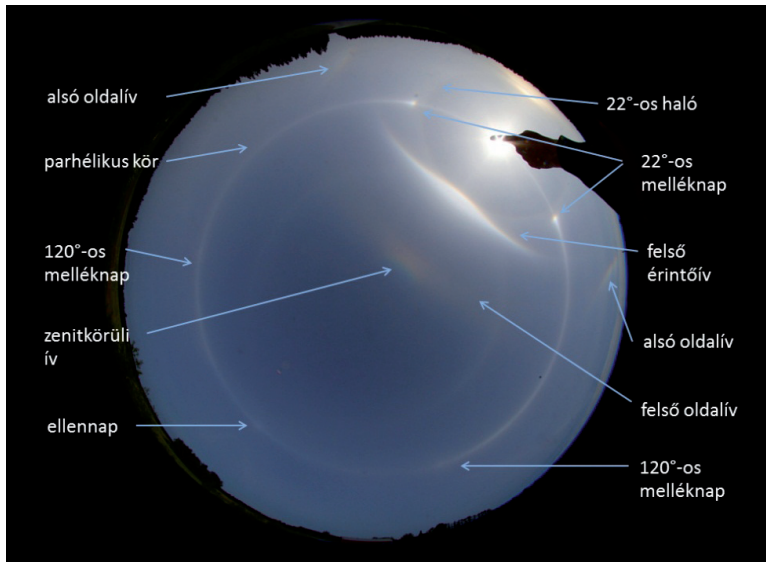

Mikor 1535-ben a halókomplexum megjelent, Svédország épp nagy változásokon ment keresztül. A királyság immár 8 éve lutheránusnak volt tekinthető, de az új hitre térés egyáltalán nem ment zökkenőmentesen. A vallási reformok hamar belső viszályokhoz és konfliktusokhoz vezettek. I. Gusztáv király pár évvel korábban még a reformátor Olaus Petri támogatójának számított, és akkor is pártfogásába vette őt, amikor házassága miatt Petrit a katolikus egyház exkommunikálta. Az 1530-as évekre mégis megromlott viszonyuk. A svéd király számára a reformáció inkább jelentett politikai és gazdasági érdeket, mint vallási meggyőződést. Az új államvallás lehetővé tette, hogy az egyházat királyi kontrol alá

¹⁵ Ekkor még a Juliánus-naptár szerint.

vonja és a nagyhatalmú püspökökkel leszámolhasson.¹⁶ I. Gusztáv radikális változásokat sürgetett, számára a lutheránus hitre való átállás egyet jelentett a katolikus egyházi javak elkobzásával, a földek kisajátításával. Mintegy 12000 katolikus birtok került így a Vasa kincstárhoz.¹⁷ Olaus Petri a királlyal szemben jóval mérsékeltbb álláspontot képviselt, és nemtetszését fejezte ki, hogy I. Gusztáv az elkobzott egyházi vagyont saját céljaira használta. Nézetkülönbségük oda vezetett, hogy az egykori szövetségesek egymás ellen fordultak, és Petri nyíltan bírálta a királyt prédikációiban.

3. kép: *Harry Lehto fotója egy a stockholmihoz hasonló halójelelségről. A kép 2014. június 24-én készült Finnországban (Tiitilänkylä, Vesanto). A halófajttakat, melyek feltételezhetően megjelennek Olaus Magnus metszetén és a Vädersolstavlan festményen is, felirattal jelöltem.*¹⁸

¹⁶ Joseph Gonzalez: *Rewriting History: Humanist Oration at the Funeral of Gustav Vasa, 1560, Scandinavian Studies*, LXXVIII. évf., 2006/1, 37.

¹⁷ Andrew Beck: *The Rise and Fall of Catholic Sweden, Studies: An Irish Quarterly Review*, XXIX. évf., 1940/115, 392.

¹⁸ Érdekes történet tartozik a fotóhoz, melyből kiderül, hogy sokszor ma is isteni jelnek vélik az égen megjelenő halókat. Június 24-e Szent Iván-éj, azaz Keresztelő Szent János születésének ünnepe. A Finnországi Vesanto ortodox templomának papja – aki egyébként amatőr csillagász – különös jelentőséget tulajdonított a 2014-ben e napon megjelenő égi jelenségnek, hisz templomát épp Keresztelő Szent Jánosnak szentelték, aznap reggel pedig, valamivel az előtt, hogy a komplex haló megjelent, egy keresztet is láttak kirajzolódni az égen. Ez utóbbi egy naposzlop és egy vízszintes halóív (vagy felhősáv) lehetett.

Az 1535 tavaszán Stockholm egén megjelenő halót mindkét fél a maga céljai szerint interpretálta, ám arra, hogy a jelenség és a róla készült festmény milyen eseményeket idézett elő, csupán Erik Jöransson Tegel *Vasa Krónikájának*¹⁹ 1909-es újrakiadásával derült fény. Az eredeti 1622-es kiadást követően a krónikát cenzúrázták, mivel egyes tények rossz fényt vetettek a királyra. Andrea Hermelin volt az, aki feltárta a haló megjelenése és a későbbi bebörtönzések közötti összefüggéseket „Vädersolstavlan i Storkyrkan” című cikkében.²⁰ A jelenséget követő eseményekről először annak az eljárásnak a hivatalos jegyzőkönyve számol be, melyet I. Gusztáv folytatott Olaus Petri és Laurentius Andreae ellen négy évvel a haló megjelenése után, és melyről a *Vasa Krónika* cenzúrázott eredetije ír. Mint kiderül, Petri isteni figyelmeztetésnek vélte az égi tüneményt, és miután megrendelte a festményt, azt kifüggesztette a templomban a gyülekezet okulására. Hermelin azonban felhívja a figyelmet arra, hogy Petri meglehetősen bizonytalan volt a tekintetben, miként értelmezze az égi jelet, és egyik prédikációjában leszögezte, hogy kétféle interpretáció lehetséges: bizonyos jelek az ördög-től származnak, aki el akarja csábítani a hívőket Istentől, míg más jelek magától Istentől, hogy figyelmeztesse népét az ördög ármánykodására; megkülönböztetni viszont e kettőt egymástól nagyon nehéz. Azonban ahogy az ellentétek fokozódtak a radikális király és a nézeteit nem osztó reformátor között, Petri prédikációiból is egyre világosabbá vált, hogy a világi hatalmat gonosznak és ördöginek látta, és úgy vélte, Isten büntetése sem maradhat el.²¹ Így aztán Olaus Petri követői, és a király tettei ellen felszólaló, őt a trónjáról eltávolítani szándékozó, illetve a kevésbé radikális reformációt akaró emberek körében a festmény és az azt inspiráló halójelenség egyre inkább isteni figyelmeztetésként nyert értelmezést a világ és a világi hatalom gonoszsága ellen, büntetést helyezve ki-látásba.

A király ezzel szemben azt hangoztatta, hogy a haló semmiféle figyelmeztetést nem jelentett, és kedvezőtlen eseményeket sem jósolhatott, hisz a melléknepok és körök eltűntek, és ezután csak az egyetlen természetes nap maradt az égen. Ráadásul az ellene 1536-ban tervezett merénylet is megghiúsult, így semmi változás nem állt be a világ rendjében.²² Olaus Petrit végül letartóztatták és bűnösnek nyilvánították a király elleni puccs szervezésében, és a bizonyításban szere-

¹⁹ *Then stoormechtige, högborne furstes och christelighe herres, her Gustaffs, fordome Sweriges, Göthes, och Wendes konungs etc. historia, vthi två deeler författad*

²⁰ Andrea Hermelin: Vädersolstavlan i Storkyrkan – III En målning i reformationens tjänst – Historik enligt skriftliga källor, in Björn Hallerdt (ed.): *Under Stockholms himmel – Sankt Eriks Årsbok 1999*, Stockholm, Samf. S:t Erik, 1999, 42.

²¹ Uo., 42–45

²² Uo., 44–45.

pet kapott az 1535-ös halójelenség értelmezése és a megrendelt festmény is. A prédikátort halálra ítélték, de végül kegyelemben részesült. Marco Folin érdekes összefüggésekre hívja fel a figyelmet egy tanulmányában, melyben többek között a festményt is interpretálja. A *Vädersolstavlan* a várost igen vészjóslón ábrázolja. A borús égre apokaliptikus jelként feszül a halókomplexum, a Riddarfjärden vize baljóslatúan megduzzadva kavargó a városfal körül, hangsúlyozva a védmű gyengeségét.²³ Folin szerint az ábrázolást egyértelműen az országban pár éve már ismert lutheránus bibliák apokaliptikus ikonográfiája inspirálta, különösképpen az 1533-1534-es kiadású Erhard Altdorfer biblia.²⁴ Véleménye szerint nem lehet véletlen, hogy a király ellene való összeesküvésnéként értelmezte a festményt.²⁵

Úgy tűnik tehát, hogy mindkét protestáns fél: a radikális I. Gusztáv és az őt nyíltan bíráló, mérsékeltebb álláspontú Petri is próbálta a maga érdekei szerint értelmezni az 1535-ös halót. Könnyen elképzelhető, hogy egy ilyen nagyságrendű – és a kor számára megmagyarázhatatlan – égi „csodajele” a katolikus egyház is szívesen fordított saját hasznára, isteni figyelmeztetést sejtve az égre kirajzolódó körívekben és melléknapokban. Bár nincsenek egyértelmű adatok arról, hogy a svéd katolikus közösség hogyan interpretálta a halójelenséget, talán nem véletlen, hogy Olaus Magnus, Uppsala utolsó katolikus érseke, a *Historia de Gentibus Septentrionalibus*ban épp egy olyan metszettel kezdi e rendkívül változatos légköroptikai jelenségeket bemutató fejezeteit, amely feltűnő hasonlóságot mutat a *Vädersolstavlan* festménnyel. Bár nem említi az 1535-ös stockholmi halójelenséget és fogadtatását, a metszet és a festmény közötti egyértelmű hasonlóság tudatos választásra enged következtetni. Folin hangsúlyozza, hogy a 16. századi lutheránus bibliák ikonográfiájában megjelenő apokalipszist idéző pusztuló városképek politikai és vallási propagandaként való felhasználása igen gyorsan elterjedt katolikus körökben is.²⁶ Az emblematikus stockholmi haló képe és leírása Olaus Magnus históriájában, a halókról szóló fejezetek lelegején a korszak olvasóiban minden bizonnyal nagy érdeklődést kelthetett, és sokan felismerhették benne az elhíresült jelenséget. Olaus 14. fejezetének közepén nagy részletességgel tárgyalja, mi mindent jelenthet, ha egy ilyen „csodajel” tűnik fel az égen. Míg későbbi fejezeteiben elsősorban változékony időjárás, viharok, sze-

²³ Michael Folin: *Transient Cities: Representations of Urban Destructions in European Iconography in the Fourteenth to Seventeenth Centuries*, in Marco Folin – Monika Preti (eds.), *Wounded Cities: The Representation of Urban Disasters in European Art (14th–20th Centuries)*, Boston, Leiden, Brill, 2015, 16.

²⁴ Uo., 17.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

lek előjeleként beszél e légköroptikai jelenségekről, abban a bizonyos égi tüneményben, mely feltűnően hasonlít az 1535-ös stockholmi halóra, sokkal ijeszteőbb események hírnökét látja. A fametszet is igen vészjósló: jobb alsó sarkában szinte eltörpül egy város a képet uraló körök, ívek és melléknepok alatt, baloldalon pedig egymás hegyén-hátán fekvő ökörtetek láthatók egy baljóslatú felhő alatt. Szövegében Olaus még ennél is fenyegetőbb eseményeket sorol. Mint írja, ez ilyen típusú jelenség minden esetben a legrosszabb következményekkel jár, és nem csak azért, mert szörnyű viharokat hoz, hanem mert nemes- és közemberek esnek foglyul és öletnek meg, gyújtogatás, kalóztámadások és ellenséges flották várhatók. Mikor pedig tavasz végén a halók nem látszanak többé az égen, bűzös kéneső hull, a mennydörgéstől tetőtől talpig megremegnek az emberek, az áradó folyók pedig mindent elsodornak, ami az útjukban áll. Pliniusra hivatkozva ezután hozzáteszi Olaus, hogy a vöröses halók a legveszélyesebbek, mert háború előjelei.²⁷ Hogy ezeket a jóslatokat utazásai és olvasmányai során gyűjtötte-e Olaus, vagy esetleg saját sorsa és a kor eseményei tudatában írta, nem tudhatjuk. Mindenesetre a könyve 14. fejezetében vázolt események oly részletezéssel számolnak be a tünemény negatív következményeiről, hogy ha feltételezzük, hogy az általa leírt égi jelenségnek valóban köze van a húsz évvel korábban Stockholm egén látszó halóhoz, sorai akár válaszként, és állásfoglalásként is értelmezhetők a stockholmi halót övező protestáns vitákban.

Mint Barbara Sjöholm is írja, Olaus karaktere és saját története teljesen átítatja könyvét. Gyűlölte az árulókat, jogtalan bitorlókat, minden lutheránust és minden dánt.²⁸ A *Historiában* pedig megragadja a lehetőséget, hogy a maga módján ezeket támadja. McKeown egyenesen úgy látja, hogy a könyv megírásának fő indítéka talán épp a Vasa-rezsim iránti ellenszegülés volt, hisz Olaus Magnus igen gyakran beszél – sokszor elfogultan is – Svédország egykori jogrendszeréről és méltóságáról.²⁹ Az azonban biztosnak látszik, hogy a szerző – aki testvérével, Johannesszel együtt még azután is Svédországot képviselte a Vati-

²⁷ „Hi tamen circuli, sive halones, vix vltra duas horas cum dimidia durant, semper habentes, vel siti natura, vel alia quavis secreta ratione, pessimos proxime secuturi temporis eventus, videlicet portentosa tonitrua, atque fulmina, quæ ædes, & iumenta prosternunt, captivitates, & occisiones tam nobilium, quam plebeiorum, ac incolarum rapinas, præterea hostiles classes, piratarum grassationes, & incendia: immo ad finem veris circulis evanescentibus, pluere solent sulphurea grana cum vapore fœtido, moxque sequuntur horrenda tonitrua, vt contremiscere faciant audientes, rapidaque flumina plus solito nivium resolutione excitata, omnia suo cursu obruant, & dispersant, prout alibi latius de natura Septentrionalium fluviorum ostendetur. Asserit Plinius lib. II. cap. XXX. circulos repentinos rubei coloris plurimum esse prodigiosos: bella etenim præagiunt, ob longiorem solis defectum, & continuum pallorem.” Olaus Magnus: *Historia*, 27.

²⁸ Sjöholm: „Things to be Marvelled at Rather than Examined”, 248.

²⁹ McKeown: *Reading and Writing the Swedish Renaissance*, 141.

kánban, hogy mindenüket elvesztették – legfőbb motivációjának a katolikus hit megvédését tarthatta.³⁰ Könyvének, csakúgy, mint korábban kiadott impozáns térképének a *Carta Marinának*, egyik célja az volt, hogy megmutassa a vatikáni vezetőknek, milyen hatalmas és értékes területet veszítenek, ha nem próbálják azt megmenteni a lutheránus tanok terjeszkedésétől.³¹ Svédország azonban túl messze volt a Vatikántól ahhoz, hogy a pápai állam jelentős figyelmet szenteljen rá, és kívül esett hatókörén, így hát tényleges válaszlépéseket nem tettek a reformált vallás terjedésével szemben.

Csakúgy, ahogy a katolikus Olaus Magnusnak és testvérének nem volt igazán sikere a Vatikán meggyőzésében, és nem tudtak semmit sem tenni a Vasa-rezsim ellen, annak a pár protestáns értelmiségnek, akik hazájukban kitartottak hitelveik és erkölcsi meggyőződésük mellett, szintén nehéz dolguk volt.³² I. Gusztáv, amellett, hogy fő feladatának a dánok kiűzését és a katolikus vallás felszámolását látta, igyekezett minél több hatalmat magához ragadni. Ebben egyik legmeghatározóbb módszere az írásbeliség kézbentartása volt. Felismerve a nyomtatásban rejlő hatalmas erőt, mely akár ellene is fordulhat, már 1526-ban bezáratta az összes svéd nyomdát. Ez alól egyetlen kivétel a stockholmi volt, mely biztosította a királyi rendeletek és imakönyvek nyomtatását.³³ Az 1535-ös égi tünemény után pár évvel, mikor vitája egykori bizalmasával a tetőfokára ért, I. Gusztáv még Olaus Petrit is eltiltotta a királyi nyomda használatától.³⁴ Nem sokkal korábban zárta be kapuit az uppsalai egyetem is, nem csoda hát, hogy ebben az intellektuális közegben kevés tere maradt a kor értelmiségének, a reneszánsz és humanista eszmék pedig a művészet legtöbb ágában alig jelentek meg Svédországban. Különösen Olaus Magnus és Olaus Petri kora tekinthető átmenetinek,³⁵ mert a király halála után, fia, XIV. Erik trónra lépésével az értelmiségre gyakorolt

³⁰ Kerstin Isacson: A Study of Neo-Classical Features in Book XV of Olaus Magnus' „Historia de gentibus Septentrionalibus”, 1555, *Humanistica Lovaniensia*, XXXVIII. évf., 1989, 177.

³¹ Olaus testvére, Johannes Magnus is rendkívül sok energiát áldozott arra, hogy meggyőzze a pápai kúriát a közbelépésről. Igyekezete hiábavalónak bizonyult. Johannes halála után Olaus fejezte be testvérének *Historia metropolitanae ecclesiae Upsalensis* című könyvét, és kiegészítette azt testvére megpróbáltatásainak történetével – Jóhhoz hasonlítva őt. Ezen kívül egy sor levelet is közölt, melyekből kiderül, hogy bátyja hiába próbálta meggyőzni a katolikus bíborosokat, hogy az ügyet felkarolják (Asztalos Monika: Johannes Magnus, Dreamer and Visionar, *Humanistica Lovaniensia*, XLII. évf., 1993. 264.); Sjöholm: ”Things to be marvelled at Rather than Examined”, 250; Elena Balzamo: The Geopolitical Laplander: From Olaus Magnus to Johannes Schefferus, *Journal of Northern Studies*, VIII. évf., 2014/2, 30.

³² McKeown: Reading and Writing the Swedish Renaissance, 141.

³³ Michael Roberts: *The Early Vasas: A History of Sweden (1523–1611)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, 115.

³⁴ McKeown: Reading and Writing the Swedish Renaissance, 141–142.

³⁵ Isacson: A Study of Neo-Classical Features, 176.

nyomás némiképp enyhülni látszott, így a svéd kultúrában is egyre inkább megjelentek az európai tendenciák. Ám a folyamat igen lassú volt. Ahogyan Skandinávia túl távolinak bizonyult ahhoz, hogy a Vatikán megvédje érdekeit a protestáns ideológiákkal szemben, éppoly távoli volt e terület ahhoz, hogy a reneszánsz kultúra és humanista gondolkodásmód a 16. század előtt elérje.

BIBLIOGRÁFIA

- ASZTALOS Monika: Johannes Magnus, Dreamer and Visionary, *Humanistica Lovaniensia*, XLII. évf., 1993, 259–273.
- BALZAMO, Elena: The Geopolitical Laplander: From Olaus Magnus to Johannes Schefferus, *Journal of Northern Studies*, VIII. évf., 2014/2, 29–43.
- BECK, Andrew: The Rise and Fall of Catholic Sweden, *Studies: An Irish Quarterly Review*, XXIX. évf., 1940/115, 382–394.
- FOLIN, Marco: Transient Cities: Representations of Urban Destructions in European Iconography in the Fourteenth to Seventeenth Centuries, in Marco Folin, Monika Preti (eds.), *Wounded Cities: The Representation of Urban Disasters in European Art (14th–20th Centuries)*, Boston, Leiden, Brill, 2015.
- GONZALEZ, Joseph: Rewriting History: Humanist Oration at the Funeral of Gustav Vasa, 1560, *Scandinavian Studies*, LXXVIII. évf., 2006/1, 21–42.
- HERMELIN, Andrea: Vädersolstavlan i Storkyrkan – III En målning i reformationens tjänst – Historik enligt skriftliga källor, in Björn Hallerdt (ed.): *Under Stockholms himmel – Sankt Eriks Årsbok 1999*, Stockholm, Samf. S:t Erik, 1999, 41–64.
- ISACSON, Kerstin: A Study of Neo-Classical Features in Book XV of Olaus Magnus' „Historia de gentibus Septentrionalibus”, 1555, *Humanistica Lovaniensia*, XXXVIII. évf., 1989, 176–199.
- KIRICSI Ágnes: Halo Phenomena in Olaus Magnus's Historia de Gentibus septentrionalibus (Part 2), *The Halo Vault*, 2017. március 16. http://www.thehalovault.org/2017/03/halo-phenomena-in-olaus-magnuss_26.html
- MAGNUS, Olaus: Historia de Gentibus Septentrionalibus, 1–22. kötet, Róma, 1555, <http://runeberg.org/olmagnus/>
- McKEOWN, Simon: Reading and writing the Swedish Renaissance, *Renaissance Studies*, XXIII. évf. 2009/2, 141–150.
- ROBERTS, Michael: *The Early Vasas: A History of Sweden (1523–1611)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1968.
- SJOHOLM, Barbara: “Things to be Marvelled at Rather than Examined”: Olaus Magnus and „A Description of the Northern Peoples”, *The Antioch Review*, LXII. évf., 2004/2, 245–254.

KÉPEK

ELBFAS, Jacob Heinrich: Vadersolstavlan, *Wikimedia Commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:V%C3%A4dersolstavlan_1535.jpg, (Letöltés: 2018. február 16.)

LEHTO, Harry: Komplex halójelenség a finnországi Vesantoban. 2014. június 24.

MAGNUS, Olaus: *Historia de Gentibus Septentrionalibus*, 1. köt. 14. fej. in: Lars Henriksson: c. <http://www.avrosys.nu/prints/prints24-olausmagnus.htm>, (Letöltés: 2018. február 16.)

HERMANN RÓBERT

SZEMBEN A KÖZVÉLEMÉNNYEL – GYULAI PÁL
ÉS GÖRGEI ARTÚR MEGISMERKEDÉSE

Gyulai Pált a modern magyar kritika egyik megteremtőjeként tartja számon a magyar irodalomtörténet, s noha esztétikai ítéleteinek némelyikében – akárcsak más kritikusok – ő is tévedett, kétségtelen tény, hogy ítéletalkotásaiban mindig egyfajta minőségelv vezette. Kíméletlen kritikus tudott lenni, és soha nem törődött azzal, hogy ítéletei népszerűek-e vagy sem, lett légyen szó az 1850-es évek Petőfi-epigonjairól vagy akár az „írófejedelem” Jókairól, aki ellen hosszú – és többnyire sikertelen – küzdelmet folytatott. Pályafutásának krónikásai mind kiemelik, hogy soha nem törődött a közvélemény ítéletével, s ahogy pályájának egyik legutóbbi – nem éppen jóindulatú – interpretálója is megállapítja, „tudatosan kerülte a népszerűséget, szándékosan helyezkedett szembe a közízléssel, néha egészen meglepő módon.”¹

Gyulait az irodalom- és ennek nyomán a történettudomány is hosszú időn át az ún. irodalmi Deák-párt képviselőjének tartotta, akinek irodalmi minőségelve egyben egyértelmű politikai állásponttal is párosult – a kossuthi függetlenségi politika helyett a deáki kompromisszumot tartotta politikai ideáljának, s nem véletlen, hogy olyan vehemensen támadta a műveiben a függetlenségi gondolatot nagy hatással megidéző Jókait, vagy hogy olyan rossz véleménnyel volt a kossuthi demokratikus hagyományt képviselő Vajda Jánosról is. Az újabb kutatások néha magának az irodalmi Deák-pártnak a létét is kétségbe vonják, s nyilván csak erős leegyszerűsítéssel lehet egy olyan hosszán és sok műfajban alkotó személyt és körét, mint Gyulai, egy olyan változó identitású politikai irányzathoz kötni, mint amilyen az 1867-ben uralomra jutott Deák-párt s annak utódai voltak.

Volt azonban Gyulainak egy olyan történeti-politikai állásfoglalása, amely mintha alátámasztaná az előbb említett leegyszerűsítő interpretációt. Gyulai ugyanis 1869 és 1874 között írott, de soha be nem fejezett, *Romhányi* című verses regényének negyedik énekében hosszú védőbeszédet mondott Görgei Artúr,

¹ Beke Albert: *Hatalom és szerep (Gyulai Pál, az ember)*, Új tanulmányok – Irodalom (A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészka Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézetének könyvsorozata), Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1994, 65. Külön kiemeli Gyulai állásfoglalását a Görgei-Kossuth vitában, illetve Jókai versus Pákh Albert írásművészetének megítélésében.

az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc egykori tábornoka mellett, akit ekkortájt még a hazai közvélemény jelentős – talán túlnyomó – része áru-lónak tartott.² A magyar irodalomtudomány képviselői az elmúlt évtizedekben több komoly tanulmányban is foglalkoztak a *Romhányival*, de – teljesen érthető módon – elsősorban a verses regény műfaji kérdései, töredékességének okai, esztétikai minősége érdekelte őket.³

Tanulmányomban két kérdésre keresem a választ: mi volt az oka és a magyarázata annak, hogy Gyulai szükségesnek tartotta nyilvánosan fellépni Görgei mellett; illetve, milyen viszony fűzte őt a tábornokhoz hosszú életük során?

Gyulai nemcsak hogy nem játszott jelentős szerepet az 1848-49-es szabadságharcban, de 1848 november-decemberétől lényegében visszavonult a közügyektől. 1848 szeptember-októberében még rendszeresen tudósította a *Kolozsvári Híradót* a fővárosban, s általában a Magyarországon történt eseményekről, de Kolozsvárnak a császári királyi csapatok által történt megszállását követően a lap megszűnt.

E tudósításokban találkozunk először Görgei nevével. Érdekes módon, Zichy Ödön 1848. szeptember 30-án, Görgei által történt kivégeztetése nem szerepel e tudósításokban – úgy tűnik, hogy a szeptember 26-i, illetve az október 13-i számban megjelent tudósítások közötti 17 napban Gyulai vagy nem írt beszámolót, vagy azt valamiért nem közölte a lap. Nem szerepel Görgei neve az október 7-i ozorai diadal kapcsán sem – nyilván azért, mert az arról szóló tudósítás fő forrása Perczel Mór ezredes hadijelentése volt, aki egyszerűen kifejejtette a tudósításból Görgeit.⁴ A következő, október 9-én kelt tudósítás már Görgeit is említi a győzelem részesei között.⁵ Végül az október 21-én küldött tudósítás

² A munka keletkezéstörténetére l. Papp Ferenc: *Gyulai Pál*, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata – Új folyam, 1935, Új folyam, 1933–1935. cyclus, II, 146–176.; Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története I–II*, Budapest, Osiris, 1994, II, 18–20.

³ Imre László: Gyulai Pál Romhányija, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 78, 1974/4. 487–496; Dávidházi Péter: Gyulai Pál Romhányija: műfaj és értékelés, uo. 496–501; Z. Kovács Zoltán: „Mert vesztni fog bizony, ki nyer”. A Romhányi töredékességéről, in Hites Sándor – Török Zsuzsa (szerk./edited by): *Építész a kőfejtőben. Architect in te Quarry – Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, *Studies presented to Péter Dávidházi On His Sixtieth Birthday*, Budapest, Rec.iti, 2010, 306–318.

⁴ Gyulai Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula és Komlós Aladár, A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 5, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, 1961, 493. A tudósítás a *Kolozsvári Híradó* 1848. október 13-i számában jelent meg, s az október 8-i budapesti híreket közölte.

⁵ Uo., 494. A tudósítás a *Kolozsvári Híradó* 1848. október 17-i számában jelent meg.

megemlíti, hogy „Görgei ezredes előcsapatunkkal megverte Jellaschich utócsapatát”⁶.

Az utolsó tudósítás dátuma október 24., így Gyulai már sem az október 30-i schwechati csatáról, sem Görgeinek az azt követő, a feldunai hadsereg fővezérévé történt kinevezéséről nem tudósíthatott. Miután a tudósítások általában 7-8 nap alatt járták meg a Budapest–Kolozsvár távolságot, s jelentek meg a *Kolozsvári Híradó*ban, az is feltételezhető, hogy maga Gyulai szakította meg azok fonalát, hiszen az utolsó tudósítását október 31-én tették közzé, s a lap még az azt követő két hétben is megjelent.

Gyulai – aki éppen ebben az időszakban veszítette el édesanyját – 1849 januárjában nem követte a magyar kormányt és az országgyűlést Debrecenbe, hanem a fővárosban maradt, illetve Gyömrőn tartózkodott, Teleki Domokos ottani kastélyában, mint a Teleki-gyerekek nevelője. 1849 tavaszán a főváros felszabadítását követően járt Erdélyben, de a szabadságharc vége már ismét Budapesten érte.⁷

Gyulai költői életművében reflektált az eseményekre, így tőle származik az egyik legdrámaibb 1848-49-es versünk, a Csikány Ferenc százados tápióbicskei hősi halálát megörökítő *Hadnagy uram*.⁸ Ugyanakkor érdekes, hogy 1848-49-es verseinek egy része mindmáig nem jelent meg kötetben, mert ő maga sem vette fel őket költeményei összkiadásába. A fegyverletétel után ő is írt egy verset *Világosnál* címmel. A költemény egy korabeli – valószínűleg valós eseményeken alapuló toposzt örökít meg: egy vén huszár nem bírván elviselni a vereséget és a szabadság elvesztését, föbe lövi magát a fegyverletétel alkalmával. Ugyanakkor, ellentétben a többi hasonló tematikájú költeménnyel, Gyulai nem átkozódik, nem nevezi árulónak a fővezért, Görgei Artúrt, a huszár „sors és világ ellen” lázad:

„Magyar vagyok, rabbilincset
Nem visel magyar kéz,
Huszár vagyok, zászlajával
A huszár együtt vész.
Foszlányai ezt a sebet
Legjobban takarják...
Isten hozzád, édes hazám,
Szegény Magyarország!”

⁶ Gyulai: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, 495. A tudósítás a Kolozsvári Híradó 1848. október 29-i számában jelent meg.

⁷ L. erre Papp: *Gyulai Pál I*, 129–146.

⁸ Uo., 145.

Gyulainak a szabadságharccal kapcsolatos nézeteit tükrözi az a levele is, amelyeket 1850-ben Szilágyi Sándorhoz, a későbbi neves történetíróhoz írt. Szilágyi 1850-ben több munkát is publikált a magyar forradalom történetéről, szereplőiről, s ő tette közzé magyarra visszafordítva Kossuth 1849. szeptember 12-i vidini körlevelét, amelyben a volt kormányzó Görgeit árulással vádolta, s egyben őt nevezte meg a vereség egyetlen felelőseként. Gyulai „A magyar forradalom 1848-49-ben”-t olvasva így fogalmazott: „Bizony. Édes barátom, jobb lesz neked granaterosnak [gránátosnak] beállni. Ugyan hogy tudtál annyi sületlenséget összefirkálni?”⁹

Ugyanebben az időszakban jelent meg a Szilágyi által szerkesztett *Magyar Emléklapok* hasábjain Szász Károly *Görgei Arthur* című költeménye, amely az első, 1849 után Magyarországon kiadott nyilvános védelem volt Görgei mellett. Gyulai 1850. május 1-jén tudósította Szászt, hogy költeménye „nagy zajt ütött”, s hogy azt a radikálisok „piszkolják, a mérsékelték szeretik.” Majd hozzátette: „Én különösen a második és harmadik szakaszt szeretem.” De aztán kibújt belőle a kritikus: „Végét nem tartom eléggé költőinek.”¹⁰ Mindenesetre a szövegből egyértelmű, hogy Gyulai már ekkor sem osztotta az árulási vádat, s egyetértett Szász ezzel kapcsolatos költői állásfoglalásával.

Ha a Klagenfurtban élő tábornokkal nem is, annak öccsével, a szabadságharcban honvédszázadosként szolgáló – 1848 előtt költőként is próbálkozó – Görgey Istvánnal az 1850-es évek elejétől ismerhették egymást. Erre mutat, hogy Pákh Albert 1853-ban Gyulaitól érdeklődött, „Vajjon a Görgey Pista megházasodott-e már?”¹¹

Maga Gyulai valamikor 1866 körül került Görgei látókörébe. A tábornok olvasta azt a tanulmánnyal felérő ismertetést, amit Gyulai Kecskeméty Aurél Széchenyiről szóló munkájáról írt, s ahogy öccsének írta, „igen nagyon kielégített”¹². 1867. március 6-án pedig arról írt öccsének, hogy mennyire meghatotta őt Gyulai Pál *Éjjeli látogatás* című „retteneten [sic!] szép” verse.¹³

⁹ Gyulai – Szilágyi Sándor, Gyömrő, 1850. január 20. Közli *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Somogyi Sándor, Budapest, A Magyar Irodalomtörténeti Források 4, A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, 1961, 41.

¹⁰ Gyulai – Szász Károly, Gyömrő, 1850. május 11. Közli *Gyulai Pál levelezése*, 44-45, az idézet a 44. oldalon. Vö. Papp: *Gyulai Pál I*, 187.

¹¹ Pákh Albert – Gyulai Pál, Harkány, 1853. augusztus 2. Közli *Gyulai Pál levelezése*, 166-169, az idézet a 169. oldalon.

¹² Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. április 12. Kivonatossan közli Görgey István: *Görgey Arthur a száműzetésben 1849-1867*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1918, 323-324, az idézet a 324. oldalon.

¹³ Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 6. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur a száműzetésben 1849-186*, 346-347, az idézet a 347. oldalon.

Gyulai Görgeivel történt megismerkedésével kapcsolatban Görgey István munkája, illetve a Görgey-család levéltára nem tartalmaz releváns adatokat. Papp Ferenc a Gyulairól szóló életrajzi monográfiájában ugyan megpróbálta meghatározni a megismerkedés időpontját, de szövege sejtésekre és analógiákra épül, és nem tartalmaz egyértelmű bizonyítékot arra nézve, hogy a tábornok és Gyulai már 1867 júliusában vagy novemberében, Görgei hazatérését követően megismerkedtek volna.¹⁴ E tekintetben Papp adatait vette át Kosáry Domokos is.¹⁵

A tábornoknak a megismerkedésre egyébként különösebb oka sem lett volna ekkortájt, hiszen első és második hazatérése alkalmával elsősorban itthoni megélhetése és lánya készülő házassága foglalkoztatták, s elsősorban azokat kereste fel, akiktől támogatásra számíthatott, vagy akik kiálltak mellette a nehéz időkben. Gyulai – ekkor még – nem volt közöttük: kiadott életművében az 1860-as években egyedül a Mészáros Lázár honvédtábornok emlékiratai kapcsán írott esszéjében említi meg Mészáros Görgeiről alkotott véleményét, minden különösebb állásfoglalás nélkül.¹⁶

A jól tájékozottnak tűnő Voinovich Géza szerint a megismerkedés jóval később, hét év múlva, 1874-ben, a *Romhányi* című verses regény negyedik énekének a *Budapesti Szemle* hasábjain történő publikálását követően történt: „Midőn Gyulai versszakai megjelentek, elküldte azokat Görgeinek; ezzel kezdődött barátságuk.”¹⁷ Ez már csak azért is valószínűbbnek látszik, mert kettejük kapcsolatáról 1874-ben származnak az első levéltári adatok is.

Gyulai 1869 és 1872 között írta a *Romhányit*, amely legterjedelmesebb szépirodalmi műve, s amelyet a kritika Puskin *Anyeginjével*, Byron *Childe Haroldjával* vagy Arany László *A délibábok hőse* című verses regényével állít párhuzamba – jóllehet az összehasonlításból általában Gyulai kerül ki vesztesen. Élete végén többször fogadkozott, hogy nyugdíjba vonulását követően befejezi a költeményt, azonban 1872 után tudomásunk szerint egyetlen újabb strófával sem egészítette ki azt.¹⁸

Gyulai *Romhányijának* utolsó (előtti) jelenetében a Telegdi gróf kastélyában összegyűlt, különböző pártállású hazafiak vitatkoznak azon, hol is siklott félre az önálló magyar állam ügye. Megjelennek a különböző típusok, az ókonzerva-

¹⁴ Papp: *Gyulai Pál II*, 71–73.

¹⁵ Kosáry: A Görgey-kérdés története II, 25.

¹⁶ Gyulai Pál: Mészáros Lázár (1868), in *Emlékbeszéd*ek, Második, bővített kiadás, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1902, 3–19, a vonatkozó rész a 17–18. oldalon.

¹⁷ Voinovich Géza: Görgei és az irodalom, *Budapesti Szemle*, 158, 1914, 271.

¹⁸ Csathó Kálmán: Gyulai Pál, in *Író-társak között. Irodalmi és színházi emlékek*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965, 30.

tív Szigeti gróf, az egykorú radikálisból lett Széchenyi-hívő Szabolcsi, az újkonzervatív Telegdi gróf, a radikális honvédtiszt Geréb. Ez utóbbi szerint

„Nem a fegyver győzött le minket,
Ez ami fáj, mi sebet üt,
Rettegte győző sergeinket
A német, muszka mindenütt.
De mit kezdetek rút viszályok,
Bevégzé azt az árulás,
Hah Görgeire szálljon átok,
Csak ő a bűnös, senki más,
S Kossuth, szabadság prófétája,
Kit áld a nemzet szíve, szája,
Vezessen Isten utadon,
Hogy mentsd meg, visszavár e hon!”

A felszólalásra „Tetszés, nem tetszés zajja támad”, s a szabadságharcban szintén honvédként küzdő Romhányi hirtelen feláll, és szembeszáll Gerébbel:

„Ne ámítsuk mindig magunkat,
Megadtuk árát, már elég,
E léha szellem tönkre juttat,
S egy új vihartól ójon ég.
Nem árulás győzött le minket,
S aki vezérlé sergeinket,
Hű honfi volt, dicső vezér,
Habár jutalma nem babér.

Hányszor ragadta győzelemre
A háromszínű lobogót,
S eladta volna?... Istenemre,
Alig tudok rá lelni szót.
Gyalázat, hogy most így beszélünk,
Dicsőségünkön tapodunk,
Ami való, azt látni félünk,
S ébredve újra álmodunk.
Vezérem volt és híve voltam,
A hont szeretni ott tanultam
Halálos vészbe öltözött
Csaták és ostromok között.

Küzdöttem oldalánál, arca
A harci zajban felderült,
Míg máskor titkolt lelki harca
Sötét gondjába elmerült.
Honát bár némán, hõn szerette,
De jövõjén kétségb'esett,
S ha kardjával meg nem menthette,
Megmenté a becsületet.
S mi most az övét elraboljuk?
Nevére a rágalmat szórjuk?
Ne emlegessünk árulást,
De túrjuk el a sorscsapást.”

Romhányi felszólalásra a a kis társaság két nagy pártra szakad, s estig azon vitatkozik,

„E hont ki az, ki tönkre tette,
Görgei vagy Kossuth Lajos?
Ez a kérdés s mellette sok még,
Ami leginkább szívéen fekvék,
Elmondja hévvel mindenik,
A hon javára, azt hiszik.

Kossuth Lajost el-eldicsérik
És félistenné emelik,
És Görgeit, ameddig érik,
Egész ördögnek képzelik,
S viszont. - Elmondogatják sorra,
Hogy mit s mit nem tett volna ez,
Amaz, ha épen nem lett volna
És e ha mindent elfedez.
Nem ismétlem, hisz tudjátok jól,
Szóból, könyvekből, hírlapokból.

Innen már Gyulai veszi át a szót,¹⁹ s egyértelmű, hogy melyik állásponttal azonosul:

¹⁹ „Gyulai Pál Romhányival védeti meg Görgeyt – s ez költeménye szempontjából szerencsés intézkedés; de nem volna Gyulai Pál, ha (bár költõi múben) a maga határozott véleményét is ki

Még most is foly e régi per,
Szerény lantom nem dönti el.

De húrjain olykor megrezdül
Egy méla hang. Mért nyomjam el?
Habár tudom hiába zendül,
Rá nyájas visszhang nem felel.
A nép bálványt teremt magának,
Ha jó szerencse emeli,
Hisz benne, hisz minden szavának
S mintegy önmását tiszteli,
S ha a balsors csapása éri,
Bálványát akkor is kíméli,
Áldozni bűnbakot keres:
Kossuth s Görgei sorsa ez.

Ember volt mindenik, ki tévedt,
De nagy jót is tett s ez elég,
Hatásukat a nemzetélet
Érezte s most is érzi még.
Hogy nyomorultan el nem veszünk,
S két szörnyű vést kibírhatánk,
És nemzetül nagyobbá lettünk,
Győzőn, legyőzve egyaránt:
Köszönjük Kossuth lángszavának,
És Görgei erős kardjának.
Nincs bálványom, se' bűnbakom,
Ami igaz, nem tagadom.

Ezt követi Kossuth történeti szerepének értékelése, amiben legalább annyi a dicséret, mint a kritika; ugyanakkor érdemes hangsúlyozni, hogy a dicséret a történeti szereplőt, míg a kritika a személyiséget éri:

---

nem mondaná.” Horváth János: Gyulai Pál, egyetemi előadás (1927–1928), in *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V, Horváth János összegyűjtött munkái*, Osiris Klasszikumok, szerk. Korompay H. János és Korompay Klára. Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 81.

Ki jobbagyságot eltöröltél,
Kivívtál új törvényeket,
Vész közt kétségbe nem merültél
És lelkesítéd népedet,
Hogy védje, nem kímélve vérét,
A múlt s jövője kincseit,
Hős küzdelemnek nyerje bérét,
Ha gyáván veszt, mindent veszít:
Ezért dicsőit lantom téged,
El-elfeledve gyöngeséged',
Hiszékeny elméd álmait
S hiúságod balsugalmait.

Görgei értékelésében – ellentétben Kossuthéval – már egyáltalán nincs kritikai elem; Gyulai a félreismert, meg nem értett, méltatlanul megvádolt hőst állítja az olvasó elé:

S te tiprott hős, hogy' meggyaláznak,
Kikért te annyit áldozál,
Majd egykor vége lesz e láznak
Megismerik, hogy ki valál.
Nemzet-hiúság áldozatja,
Túrtél nagyobb, túrheted,
Enyhítsen annak gondolatja,
Mi jót tevé, el nem veszett:
Amit kivívtál száz csatába',
Beolvadt e nemzet sorsába
És olthatatlan lánggal ég,
Dicsfény, erő és hősiség.

Nem Gyulai költeménye volt az első, amely itthon nyilvánosan védelmébe vette Görgeit, hanem Szász Károly 1850. évi verse; s 1867 után sem ő volt az első, aki kiállt Görgei mellett, hanem Assermann Ferenc honvéd ezredes, a komáromi várórség egykori törzstisztje.²⁰ Gyulai állásfoglalásának mégis komoly súlya volt, hiszen a magyar szellemi élet egyik *meghatározó személyisége egy mértékadó folyóirat* hasábjain vállalta magára a nem éppen hálás feladatot.

²⁰ Assermann Ferenc: *Egy nyílt szó Görgey Arthur honvéd-tábornok ügyéhez*, Pest, Osterlamm Károly, 1868; Assermann Ferenc: *Görgei. Viszhangok a cáfolatokra*, Pest, Osterlamm Károly, 1868.

Miután Gyulai 1867 utáni levelezése egyelőre kiadatlan, a *Romhányi* alkotási folyamatáról nincsenek adataink. Annyi mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy a Kossuthra és Görgeire vonatkozó részeket 1872-ben vethette papírra; s magára a közzétételre is egy olyan időszakban, 1874-ben került sor, amikor a Görgei szerepéről folytatott vita nyugvóponton volt.²¹

Gyulai motivációiról a legkülönbözőbb értelmezések születtek. Angyal Dávid szerint „mivel a múlt század hetvenes éveiben könnyen hazaáruló hírbe juthatott, aki Görgey Artúrt védelmezte, Gyulai meg nem állhatta, hogy síkra ne szálljon a »nemzet-hiúság áldozatának« becsületéért.” Angyal szerint a Görgeire vonatkozó részek „ma már kevésbé merészen hangzanak, mint amikor először mondták, ami hatásuk ereje mellett is tanúskodik.”²²

Ugyanígy fogalmaz a Gyulai költői életművét értékelő Gyomlay László is: „Gyulai igazságos lelke nem tudta elviselni, hogy a legnagyobb hősök egyikét, Görgeit gyalázzal illeti a magyarság. A haragos, sápadt arcú Romhányi kifakadásában költőnk lelkéből fakadó szavak dörögnek.”²³

Fenyő Miksa, a *Nyugat* egykori szerkesztője is Gyulai szellemi autonómiájának példájaként hivatkozik a költeményre:

„Nagyon érdekes és külön tanulmányt érdemelne, hogy ebben a korszakban, mely Tisza Kálmán bukásáig, deákferencien megnyugodott és megnyugtató volt, hogyan érvényesülhetett egy olyan egyéniség, mint amilyen Gyulai volt, a maga konzekvens igazságkeresésével, a retorikától való idegenkedésével, sikert majdnem provokálóan elkerülő lelkiismeretességével? Bátorsága, hogy vállaljon egy ügyet, még a közvélemény verdiktjével szemben is, ha igaznak ismerte fel, állította Görgey Artúr mellé, kit, tudjuk, a nemzet nagy része árulónak tartott.”

Fenyő szerint bizonytalan, hogy „Görgei ügyével foglalkozva alakult-e ki Gyulaiban Kossuthról kedvezőtlen kép, vagy már előzően is így látta Kossuth alakját, esetleg Kemény Zsigmond hatása alatt, nem tudnám megmondani.” Véleménye szerint a Kossuthról rajzolt képe „nem helytálló, de hogy Gyulai úgy mert róla írni ahogy azt igazságkeresésében látni vélte, s ezt szemben egy bálványozó közvéleménnyel, respektálnunk kell. Nyilván Arany János példája is bátorítóan hatott rá, aki a Nagyidai cigányok Csóri vajdájában Kossuthot karikírozta. (Amit később a Bolond Istókban az ismert szőlősgazda-hasonlaltal próbált megmagya-

²¹ Papp: *Gyulai Pál, II*, 148.

²² Angyal Dávid: *Gyulai Pál (1825–1909)*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1912, 25–26.

²³ Gyomlay László: *Gyulai Pál mint költő*, Budapest, Németh József könyvkereskedése, 1921, 106.

rázni.)”²⁴ Ugyanakkor érdekes, hogy a költemény lényegében ennek a vitának az ismertetésével meg is szakad. Horváth János egy 1927-1928-ban tartott egyetemi előadásában hívta fel a figyelmet arra, hogy Gyulai költői ihletében

„a politikai anyag ingere talán mégis erősebb volt, mint a szerelmi tragikum koncepciója, az abból sejthető, hogy éppen a Kossuth- Görgey-pör elintézésével szakad meg a költemény. Még akkor Görgey mellett szólani nagy merészség volt; Kossuth népszerűsége mintegy szükségképp velejárt Görgey népszerűtlenségével, sőt feltételezte, hogy hazaáruló. E nagy igazságtalanság, a nemzeti hálátlanság, egy kiváló embert meggyalázó, egész életét tönkretevő könnyelmű vád lépten-nyomon bántotta-ingerelte Gyulai igazságszeretetét, s képzeletében felidézte mindazon nagy nemzeti hibák rendszerét, melyekből e vád mintegy lélektani szükségyszerűséggel állt elő. Őt lelkiismerete nem hagyta nyugodni, míg ki nem mondta a népszerűtlen valót: Görgey a »nemzeti hiúság áldozatja«. De amint ezt kimondta, belső feszültsége – ihlete – megszűnt, s Romhányi befejezetlen maradt.”²⁵

Kevésbé jóindulatú, de ezzel egybevág Csathó Kálmán értékelése. Szerinte abból, hogy a vita ismertetését már csak egyetlen versszak követi, joggal lehet következtetni arra, hogy Gyulainak

„egyáltalán nem is volt semmi elgondolása vagy terve a beszély meséjének, cselekvényének még vázlatára vonatkozólag sem, sőt, talán alapeszméje és mondanivalója sem egyéb, mint a vágy, a hatvanhetes kiegyezés után helyreállítani az általános társadalmi békét. Ezt a legkeményebben sújtott Görgey rehabilitálásával kellett kezdeni Gyulai érzése szerint, de érezhette azt is, hogy ehhez elsősorban a szélső negyvennyolcasok irányában való kiengesztelődésre van szükség – és ez volt az oka, hogy Kossuthtal szemben, akit pedig gyűlölt, mert politikai ellenfele volt Deáknak – ezúttal a kiengesztelődés és megbocsátás hangját tudta megütni.

Politikai érzéke megsúghatta neki, hogy a Görgey-témához úgy, hogy felháborodást ne keltsen, sőt még sikert is remélhessen, csak egy nemzeti költő nyúlhat hozzá, egy, a magyar szabadságharcot dicsőítő költemény keretében.

²⁴ Fenyő Miksa: Feljegyzések a Nyugat folyóiratról és környékéről (1969), in *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*, Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Vezér Erzsébet, Új Magyar Múzeum, Irodalmi dokumentumok gyűjteménye 10, Budapest, Akadémiai Kiadó – A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete – Petőfi Irodalmi Múzeum, 1975, 66.

²⁵ Horváth: *Gyulai Pál*, 81.

Ezzel a gondolattal foghatott hozzá Romhányi-jához, anélkül, hogy tisztában lett volna a mese vázlatával, járatlanságában – mert hisz egyáltalán nem volt meseszöví tehetsége – olyasmit képzelve talán, hogy az majd írás közben magától kialakul, ami természetesen semmiképpen sem akart bekövetkezni. Így érkezhett el a Görgeyről szóló részhez, ennek megírásával azonban minden mondanivalójából kifogyott, és nem tudta tovább folytatni verses beszélyét.²⁶

Gyulai a költemény közzétételét követően komoly támadásoknak volt kitéve. Az *Ellenőr* című lap 1874. november 17-én „Gyulai Pál legújabb juxa [csínytevése]” címmel névtelen cikkben támadta. A szerző (valószínűleg Csernátony Lajos) szerint „a hazafiatlanságot s a történetírók véleménye szerint honárulást a költő lantja dicsőítve zengi”, holott Görgeit „magasztalni, glóriával venni körül – nem könnyelműség, de bűn.” Az *Egyetértés* hasábjain Mezei Ernő „Gyulai úr merénylete” címmel támadta Gyulait, mert az „a honárulás fekete bűnének fonja a dicsőség sugárzó koszorúját.” Másnap *Sincerus* támadta Gyulait, mint a kormánypárt fűzfapoétáját „Levelek a szerkesztőhöz” címmel, s felszólította az országgyűlést, hogy a *Budapesti Szemle* hazafiatlansága miatt vonja meg a Magyar Tudományos Akadémia támogatását.²⁷

Gyulai a *Pesti Napló* 1874. november 22-i számában együttesen válaszolt a két bírálatra. Kifejtette, hogy a cikkek írói úgy tesznek, mintha „a magyar történelem régebb és újabb korszakában” már minden végelegesen meg lenne állapítva. „Amit az emigráció egykor elhatározott, az mind nemzeti dogma, minden rágalom, vagy gyanúsítás, amelyet egyesek keserűsége, érdeke, értetlensége vagy éppen rosszakarata kigondolt, s a hiszékenység vagy nemzeti hiúság elfogadott, az mind szentség, amelyet érinteni tilos.” Gyulai szerint jellemző, hogy mindkét lap Görgei megéneklésén akad fel, s hallgatással mellőzik, hogy nemcsak Görgeit, hanem Kossuthot is megénekelte; egyébiránt az utóbbit eleddig „egy valamire való magyar költő sem énekelte meg.” (Kossuthról addig már vagy egy tucat vers született; más kérdés, hogy Gyulai kiket értett a „valamire való magyar költők”-ön.)²⁸

Ezután kifejti, hogy ő maga verséért épp oly kevés kegyet vár Kossuthtól, mint Görgeitől, akik „mindketten a múlt emberei”, mégha Kossuth a jövő emberének tartja is magát. „Ami múltjában tiszteletre méltó, őszintén tisztelem, de éppen

²⁶ Csathó: *Gyulai Pál*, 42-44.

²⁷ A cikkeket idézi Gyulai: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, 646.

²⁸ Kossuthról 1868-ig verset írt Lévay József, Lisznyay Kálmán (1847), Jámbor Pál, Sárosi Gyula, Garay János (1848), Tóth Kálmán (1867). Zsilinszky Mihály: *Kossuth a magyar nép szívében és költészetében*, Pest, Kilián György bizománya, 1868.

oly őszintén sajnálom, hogy nem kímélve múltját, nevét mindenre felhasználhatni engedi, s oly tanácsokat és vezércikkeket küldöz hazájába, amelyek nemcsak múltja tisztelői, hanem értelmesebb párthívei közt is visszatetszést szülnek.”

Azonban nem is ezért szólal fel, hanem azért, mert költeménye „kapcsolatba hozatott” a Deák-párttal és az Akadémiával. Való igaz, a Deák-pártra szokott szavazni, s írt egy-két cikket (a közös ügyekről szóló) 1867. évi XII. törvénycikk mellett, „de arra nézve, hogy a magyar történelem valamelyik pontjáról hogyan gondolkozzam, nem szoktam tanácsot kérni a Deák-párttól, s a párt programja erre nem is kötelez.” Az Akadémia „a tudományos kutatás és a szabad vizsgálódás intézete, nem korlátozza tagjait tudományos és irodalmi munkásságukban, nem is felelős érettük.” A *Budapesti Szemle* ugyan az Akadémia támogatásával jelenik meg, de nem az Akadémia, hanem Ráth Mór kiadványa.²⁹

Gyulai válaszában ugyan világosan hitet tett a kiegyezési rendszer mellett, ugyanakkor hasonló határozottsággal hangsúlyozta, hogy a költeményben egyéni álláspontját fogalmazta meg. Az *Ellenőr* és az *Egyetértés* nem hagyta válasz nélkül Gyulai cikkét; Mezei Ernő egy névtelen cikkben gyaláznak nevezte, hogy Gyulai Kossuthot, „kinek ellenfelei is legfőlebb hibát vagy tévedést vethetnek szemére, egy sorba helyezi Görgeivel, akit a legnagyobb bűn vádja terhel.”³⁰

Visszatérve Gyulai Görgeivel való megismerkedésére, a *Romhányi* megjelenése mellett erre egy szabadságharcos tárgyú kötet kiadása adta még az alkalmat. 1873-ban jelent meg Bécsben németül Alphons F. Danzer katonai szakíró sajtó alá rendezésében a *Dembiński in Ungarn. Nach den hinterlassenen Papieren des Generals* című kétkötetes munka, amelyet egy év múlva az Athenaeum magyar fordításban közreadott *Dembiński Magyarországon* címmel. A munka méltán keltett közfigyelmet, hiszen a cím alapján a szabadságharc egyik legfontosabb katonai szereplőjének, a két ízben is fővezéri posztot betöltő Henryk Dembiński honvéd altábornagynak az eseményekről és azok szereplőiről alkotott véleményét adta közre, s a mondanivalóját számos eredeti okmány közlése hitelesítette. Hottott, mint azt az 1970-es években Borus József az eredeti kézirat és a kiadott szöveg összevetése után megállapította, a kiadás inkább tekinthető Danzer, mint Dembiński munkájának. Danzer gátlástalanul írt bele a szövegbe, hagyott ki belőle egész bekezdéseket, s az érdekesség kedvéért Dembiński irathagyatékában fellelhető, de az emlékiratok szövegében nem szereplő – időnként rosszul elolvasott és megcsonkított – dokumentumokkal tűzdelte tele a kötetet.³¹

²⁹ Gyulai: Bírálólatok, cikkek, tanulmányok, 195–198.

³⁰ Idézi Gyulai, uo., 647.

³¹ Borus József: *Dembiński fővezérsége és a kápolnai csata*, Budapest, Gondolat, 1975, 33–39.

A magyar nyelvű Danzer-kötet megjelenése idején Görgei Erdélyben, Lunkán élt, s egy ottani uradalomban dolgozott gazdatisztként. A Danzer-féle kötetre Gyulai hívta fel a figyelmét, aki „a Dembiński-féle emlékiratokban előforduló valótlanságokon megbotránkozva”, Görgeire bízta azok kimutatását. „Háládatlan feladat, kivált nekem” – írta a tábornok Mikó Imre grófnak. „Meglássuk, mire megyünk vele; tartok tőle, nem sokra. Még meg sem kezdtem, zsibbasztja munkaerőmet szegény leányom bánatos arca.”³² Miután a *Romhányi* is ekkor látott napvilágot, valószínűnek tűnik, hogy Gyulai a költemény megküldését és a Danzer-féle munka bírálatára való felkérést együtt küldte meg – nyilván az előbbi erősítette az utóbbit.

Úgy tűnik, Görgei csak 1875-ben látott munkához. Nyilván a Budapestre történt átköltözés is megkönnyítette a munkát, hiszen itt hozzájuthatott a szükséges szakirodalomhoz. Miután pedig április közepétől hol Budapesten, hol Visegrádon, öccse ottani nyaralójában töltötte az idejét, az utóbbi helyen nyugodt körülmények között dolgozhatott. A munka folyamatáról keveset tudunk, csupán egy, Gyulai Pálhoz intézett levelében szabódik amiatt, hogy a megígért újabb kéziratrészletet Visegrádon hagyta, de „semmi esetre sem szándékom cserbe hagyni Kegyedet.”³³

1875-ben négy folytatással készült el, s a *Budapesti Szemle* 1876. évi első (X.) kötetében megjelent az ötödik is. Ezt követően azonban egy időre leállt, és az utolsó folytatással 1877 januárjában készült el.³⁴ Miután arról értesült, hogy Gyulai átolvasás nélkül akarja írását nyomdába adni, arra kérte őt, hogy mindenképpen nézze át a kéziratot, „hátha meggyúlne a baja az Athenaeummal”, mert őt magát ugyan nem érdekli a kiadó neheztese, de „zokon venném, ha Kegyednek, tisztelt Barátom, lennének kellemetlenségei azon néhány ostorcsapásért, mit az utolsó közleményemben osztogatok.”³⁵

Gyulai már az első közleményt szerkesztői megjegyzéssel látta el, amelyben ismét kiállt a kutatás szabadsága mellett, s kifejezte azon meggyőződését, hogy a forradalom és szabadságharc történetének feltárásában még sok a tennivaló:

³² Görgei – Mikó Imre, Lunka, 1874. május 13. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban OSZK Kt.), Analekta 10829, Görgei Artúr levelei és levélfogalmazványai. – Görgey Berta Bohus Lászlóval kötött házassága az előző év végén ment tönkre.

³³ Görgei – Gyulai Pál, Budapest, 1875. május 9., OSZK Kt. Levelestár.

³⁴ Demár János [Görgei Artúr]: Dembinszki emlékiratairól, *Budapesti Szemle*, I. rész, VII. köt., 1875, 225–237; II. és III. rész, VIII. köt., 1875, 16–41, 349–378; IV. rész, IX. köt., 1875, 315–385; V. rész, X. köt., 1876, 349–389; VI. rész, XI. köt., 1877, 1–48. Újabb közlését l. *Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915*, Válogatta és sajtó alá rendezte Hermann Róbert, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2018, 159–329.

³⁵ Görgei – Gyulai Pál, Stuttgart, 1877. január 11. OSZK Kt. Levelestár.

„Örömet közöljük ez alapos tanulmányt Dembiński emlékiratairól. A magyar forradalomban szerepelt nevezetesek egyének emlékiratait mindeddig bíráló nélkül hagyta irodalmunk, sőt még e korról írt történelmi munkákat sem vette senki kritikai bonckés alá. Ebből foly aztán az, hogy a magyar forradalom némely legfőbb eseményei körül egész monda-kör alakult. Ideje e téren is tennünk valamit. Igaz, hogy a magyar forradalom nem oly rég zajlott le, a benne szerepelt egyének közül még sokan élnek, s a szenvedélyek sem csillapodtak annyira, hogy a történelem komoly műzsája elfogultság nélkül hallassa szavát, de addig is, míg ez megtörténhetnék, mintegy kötelességünk a tények, adatok, emlékiratok és munkák bírálata által egyengetni az utat, előkészíteni a jövőt.”³⁶

Az utolsó közlemény kapcsán pedig, amelyben Görgei az Athenaeum lelkiismeretlenségét bírálta, némileg védelmébe vette a kiadót:

„Tisztelt dolgozótársunk többször kikel az Athenaeum ellen s a fordító helyett egészen őt teszi felelőssé. Hogy a kiadók kiadványaikról bizonyos pontig felelősek a közönség és kritika irányában is, nem szenved kétséget, de a felelősség első sorban és főleg mindig az író és fordítót terheli. A kiadók rendesen a mások ajánlatára adják ki a könyveket s a gyakran nyegle hirdetések sem magok fogalmazzák. Azonban mindennek van határa. Az Athenaeum valóban megrovást érdemel, hogy kivált újabb kiadványait oly nyegle fogásokkal, oly szeretlen dicsőítéssel hirdetgeti lapjaiban, hogy mintegy kérkedve látszik magára venni az egész felelősséget és kihívni a kritikát.”³⁷

Mindenesetre, a közvetett ismeretség rövidesen bensőséges barátsággá vált, bár az általunk ismert források alapján továbbra is bizonytalan, hogy mikor találkoztak először személyesen. Annyi bizonyos, hogy legkésőbb 1875. május 8-án személyesen találkoztak, ugyanis Görgei május 9-én kelt levelében határozottan utal az előző esti személyes találkozóra.³⁸ Miután a tábornok nem sokkal előtte tért vissza Erdélyből a fővárosba, valóban feltételezhető, hogy ekkor találkoztak először. Noha Görgei csupán nyolc évvel volt idősebb Gyulainál, mégis, hosszú

³⁶ Gyulai: Bírálatok, cikkek, tanulmányok, 575.

³⁷ Demár: Dembinszki emlékiratairól, *Budapesti Szemle*, VI. rész. XI. köt., 1877, 48. Érdekes módon ez a megjegyzés kimaradt a Gyulai szerkesztői megjegyzéseit közreadó kötetből.

³⁸ Görgei – Gyulai Pál, Budapest, 1875. május 9. OSZK Kt. Levelestár.

időbe telt, amíg összetegeződtek. Görgei még 1884-ben is magázó formában írt neki, első tegező hangvételű levelét csak 1888-ból ismerjük.³⁹

A közvetlen ürügyet vagy kiváltó okot nem ismerjük, de Görgei egy 1889. július 17-én Visegrádról Gyulaihoz írott levele alapján feltételezhető, hogy ez alighanem az a szerep volt, amelyet Gyulai a Görgei rehabilitálását célzó 1884. évi mozgalomban játszott.

1884 tavaszán visontai Kovách László volt 1848-49-es honvédszázados, országgyűlési képviselő, illetve Mikár Zsigmond volt honvéd főhadnagy (saját állítása szerint százados), a Középponti Honvédegylet jegyzője mozgalmat indítottak a tábornok rehabilitálása érdekében. A mozgalom híre május-június fordulóján már terjedni kezdett. Először a *Hírcsarnok* című könyvatos lap, majd ennek nyomán június 1-jén a *Budapesti Hírlap* számolt be arról, hogy egy akadémikus (akit a lap kérdőjelesen Gyulai Pállal azonosított), pünkösöd táján összehívta „a 48-as intéző férfiakat és honvédtörzstiszteket”, hogy „a szükséges eszmecsere útján megváltoztassák a történelem és közvélemény túlnyomó részének ama felfogását, mintha Görgey áruló lett volna.”⁴⁰ Noha a Gyulai kezdeményező szerepével kapcsolatos állítást a lap később helyesbítette,⁴¹ tény, hogy Gyulai – egyedül nem honvédtisztként – 1884. október 17-én ott volt azon az István főherceg szállodában tartott megbeszélésen, amely arról döntött, hogy mielőbb közzéteszik a tábornok rehabilitálásával kapcsolatos nyilatkozatot.⁴²

Gyulainak a mozgalomban játszott kezdeményező szerepére utalna a fentebb említett levél, amelyben Görgei így fogalmazott: „Rehabilitálásomat is Te kezded meg. Utánad ballagtak darab idő múlva kétszázheten nyíltan – hát még titkon.”⁴³ Noha a szöveg alapján nem egyértelmű, hogy Görgei a *Romhányira* vagy az 1884. évi nyilatkozat kezdeményezésére utal-e, bizonyos, hogy hálát érzett Gyulai iránt a nyílt kiállításért. Annál is inkább, mert Gyulai 1881-ben, amikor Kossuth Lajos *Irataim az emigrációból* című munkájának II. kötete megjelent, szintén teret adott Görgeinek a „Budapesti Szemle” hasábjain, hogy megcáfolhassa a Kossuth által reá szórt vádak.⁴⁴

Görgei és Gyulai az 1880-as évek második felétől rendszeresen összejártak, hol Budapesten, hol Visegrádon, hol Leányfalun, s közös társaságukhoz tartozott

³⁹ Görgei – Gyulai Pál, Visegrád, 1884. szeptember 26.; uő. – uő., Vári, 1888. február 5. OSZK Kt. Levelestár.

⁴⁰ Görgey rehabilitálása, *Budapesti Hírlap*, No. 151, 1884. június 1., 6.

⁴¹ Görgey tisztázása, *Budapesti Hírlap*, No. 196, 1884. július 17., 5.

⁴² *Budapesti Hírlap*, No. 289, 1884. okt. 29., 5.

⁴³ A levél eredetije jelenleg nem ismert, idézi Papp: *Gyulai Pál II*, 354.

⁴⁴ Görgei Arthur: Kossuth és Görgei, *Budapesti Szemle*, 25, 1881, 321–346; Görgei Arthur: Még egyszer Kossuth és Görgei, *Budapesti Szemle*, 26, 1881, 161–202. Újabb közlésüket I. *Görgei Artúr válogatott írásai*, 343–398.

Lévay József, Szász Károly, Kozma Andor is. Az ifjú Hatvany Lajos is Gyulai révén ismerkedett meg Görgeivel valamikor a századelőn.⁴⁵

Visszatérve a kiinduló kérdésre, kétségtelen tény, hogy 1867 után a Görgei melletti kiállásnak politikai színezete is volt. Gyulai állásfoglalása azonban inkább egy másik keretben értelmezhető. Gyulai ugyanis, igazi felelős értelmiségiként, úgy látta, a Görgei árulásával kapcsolatos vádak nemcsak megalapozatlanok, de fenntartásuk a közelmúlt történetének reális értékelését is súlyosan gátolják, s káros illúziók tovább éléséhez vezethetnek.

BIBLIOGRÁFIA

- ANGYAL Dávid: *Gyulai Pál (1825–1909)*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1912.
- ASSERMANN Ferenc: Egy nyílt szó Görgey Arthur honvéd-tábornok ügyéhez, Pest, Osterlamm Károly, 1868.
- ASSERMANN Ferenc: *Görgei. Viszhangok a cáfolatokra*, Pest, Osterlamm Károly, 1868.
- BEKE Albert: *Hatalom és szerep (Gyulai Pál, az ember)*, Új tanulmányok – Irodalom (A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészkarja Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézetének könyvsorozata), Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1994, 65.
- BORUS József: *Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata*, Budapest, Gondolat, 1975.
- CSATHÓ Kálmán: Gyulai Pál, in *Író-társak között. Irodalmi és színházi emlékek*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965
- DÁVIDHÁZI Péter: Gyulai Pál Romhányija: műfaj és értékelés, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 78, 1974/4, 496–501.
- DEMÁR János [Görgei Artúr]: Dembinszki emlékiratairól, *Budapesti Szemle*, I. rész, VII. köt., 1875, 225–237; II. és III. rész, VIII. köt., 1875, 16–41, 349–378; IV. rész, IX. köt., 1875, 315–385; V. rész, X. köt., 1876, 349–389; VI. rész, XI. köt., 1877, 1–48.
- FENYŐ Miksa: Feljegyzések a Nyugat folyóiratról és környékéről (1969), in *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*, Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Vezér Erzsébet, Új Magyar Múzeum, Irodalmi dokumentumok gyűjteménye 10, Budapest, Akadémiai Kiadó – A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete – Petőfi Irodalmi Múzeum, 1975
- Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915*, Válogatta és sajtó alá rendezte Hermann Róbert, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2018, 159–329.
- GÖRGEI Arthur: Kossuth és Görgei, *Budapesti Szemle*, 25, 1881.
- GÖRGEI Arthur: Még egyszer Kossuth és Görgei, *Budapesti Szemle*, 26, 1881,

⁴⁵ Hatvany Lajos: Görgey-vacsora, in *Uő: Emberek és korok. Regényes korrajzok, naplók, cikkek I–II*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964, I, 558–563.

- GÖRGEY István: *Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1918.
- Görgey rehabilitálása, *Budapesti Hirlap*, No. 151, 1884. június 1., 6.
- Görgey tisztázása, *Budapesti Hirlap*, No. 196, 1884. július 17., 5.
- GYOMLAY László: *Gyulai Pál mint költő*, Budapest, Németh József könyvkereskedése, 1921.
- GYULAI Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula és Komlós Aladár, A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 5, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, 1961.
- Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Somogyi Sándor, Budapest, A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 4, A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, 1961.
- GYULAI Pál: Mészáros Lázár (1868), in *Emlékbeszédek*, Második, bővített kiadás, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1902, 3–19.
- HATVANY Lajos: Görgey-vacsora, in Uő: *Emberök és korok. Regényes korrajzok, naplók, cikkek I–II*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964, I, 558–563.
- Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V, *Horváth János összegyűjtött munkái*, Osiris Klasszikusok, szerk. Korompay H. János és Korompay Klára. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- IMRE László: Gyulai Pál Romhányija, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 78, 1974/4, 487–496.
- KOSÁRY Domokos: *A Görgey-kérdés története I–II*, Budapest, Osiris, 1994.
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár.
- PAPP Ferenc: *Gyulai Pál*, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata – Új folyam, 1935, Új folyam, 1933–1935. cyclus, II., 146–176.
- VOINOVICH Géza: Görgei és az irodalom, *Budapesti Szemle*, 158, 1914, 271.
- Z. KOVÁCS Zoltán: „Mert vesztni fog bizony, ki nyer”. A Romhányi töredékességéről, in Hites Sándor – Török Zsuzsa (szerk./edited by): *Építész a köfjéjtőben. Architect in te Quarry – Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, *Studies presented to Péter Dávidházi On His Sixtieth Birthday*, Budapest, Rec.iti, 2010, 306–318.
- ZSILINSZKY Mihály: *Kossuth a magyar nép szívében és költészetében*, Pest, Kilián György bizománya, 1868.

KOVÁCS ILONA

BENJAMIN CONSTANT ÖNÉLETRAJZI ÍRÁSAI

A svájci születésű Constant (1767–1830) hatalmas terjedelmű és sokrétegű életművében a saját sorsára, magánéletére és lelki motívumaira vonatkozó írások mind töredékben maradtak, sőt talán nem is kerek, lezárt egészek készültek. A fragmentum mint műfaj csak a 19. századtól nyert polgárjogot a filozófiában és az irodalomban.¹ Mára teljes egyenjogúságra tettek szert a befejezetlen írások, és számos esetben jelentős műalkotások születtek ilyen formában. A posztumusz megjelent autobiográfiai töredékekből összerakható mozaikok vizsgálata ezen elméleti megközelítésben új utakat nyit Constant életművének megértéséhez. Befejezett és már a saját korában világsiker aratott kisregénye (*Adolphe*, 1816) mellett a részleteiben egyre jobban rekonstruálható autobiográfia érdekes tanulságokkal szolgál. A szerző sok oldaláról ismert, de tevékenységének ez a viszonylag homályban maradó, eddig keveset kutatott területe egészen sajátos arculatát mutatja. Önéletrajzi írásainak jelentősége abban áll, hogy szélesebb perspektívába állítják magánélete és politikai elköteleződése történetét.

Ezek a magánéletére és érzelmeire, benső emóciókra összpontosító töredékek az önéletíráson belül is több műfaji csoportba tartoznak. Külön érdekességük, hogy több szöveg a 19. században megjelenő és azóta folyamatosan fejlődő bizalmas napló-műfaj legkorábbi darabjaihoz sorolható. Ezeket eddig főként narratológiai és irodalomelméleti szempontból értékelték, holott életrajzi és filozófiai jelentőségük is igen nagy. Ezek a szövegek a műfaj sajátosságának megfelelően, amely „önmegszólító” beszédszituációt tételez fel, csak igen későn, lényegében a 20. század folyamán jelentek meg nyomtatásban és kerülhettek be a köztudat-

¹ A Schlegel-fivérek (August és Friedrich) munkássága, közelebbről az *Athenäum* c. folyóiratukban megjelent programadó cikkeik (Kritische Fragmente vagy „Lyceums“-Fragmente, 1797 és „Athenäums“-Fragmente, 1797–1798) alapozták meg a romantikus fragmentum-elméletet. Azóta számos töredéket sorolnak a művek közé és tanulmányozzák őket teljes értékű szöveggént.

ba. Ez önmagában is fontos tény a műfaj történetében,² de Constant esetében kiemelt jelentőségű, mivel hiányt pótol, egyrészt a lényegében „egykönyves” író literátori működésének kései, posztumusz kiteljesítésének esélyét hordozza magában, másfelől titokban maradt, bizalmas információkkal gazdagítja Constant személyiségének és közéleti szerepléseinek tablóját. Az író az említett kisregényen kívül nem közölt más szépirodalmi művet életében, holott igen nagy számban maradtak fenn ide sorolható kéziratok. Ez magyarázza azt, hogy gondolkodói, politikai és emberi profiljait már régóta alaposan tanulmányozzák, irodalmi termésének nagy része azonban homályban maradt. Egyesek vallásfilozófiai és liberális gondolkodói munkásságát ismerik jobban és értékelik többre,³ az irodalmárok a már említett kisregényt helyezik előtérbe,⁴ de az önéletrajzi töredékek szöveg-együttesét mint a privát portré és az érzelmi-intellektuális fejlődés megismerésének eszközét eddig nem aknázták ki kellőképpen az elemzők. Holott érdemes ezt az autobiográfiai „mozaikot”, ideértve a kisregény „előszövegeinek” tekinthető írásokat, valójában tematikus naplókát és emlékeztetéseket, továbbá a töredékes, helyenként rövidítéseket használó bizalmas naplókát és a levezést is *forrásnak* tekinteni. Ezek nemcsak a kisregény genezise szempontjából hasznosak,⁵ hanem segítenek abban is, hogy feltárjuk, legalább részleteiben, azt az utat, amelynek során a félárván, végül apjától is magára hagyottan nevelkedő és művelődő⁶ Constant lassan kialakította a véleményét a világról, a politikáról és a vallásokról. Látható, hogy mennyi kitérő és zsákutca után vállalt felelős értel-

² Az önéletírás gazdag szakirodalmában (csak néhány alpművet említve: Philippe Lejeune: *Le Pacte autobiographique*, Paris, Seuil, 1975; Philippe Lejeune: *La Pratique du journal personnel*, Paris, Seuil, 1990; Philippe Lejeune – Catherine Bogaert: *Le Journal intime : histoire et anthologie*, Éditions Textuel, Paris, 2006; Paul de Man: *Autobiography as De-facement*, MLN, Vol. 94, No. 5, *Comparative Literature*, [Dec., 1979], 919–930, 1979; James Olney: *Memory & narrative : the weave of life-writing*, Chicago, University of Chicago Press, 1998) konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy a bizalmas naplókát szerzőjük nem szánja közlésre, mintegy önmagának írja, és szándéka szerint napról napra, de legalábbis rendszeresen és nagy gyakorisággal vezeti. Ennek megfelelően a legkorábbi naplók csakugyan posztumusz jelentek meg, mára azonban ez a hagyomány megváltozott.

³ Marosán Bence Péter frissen közölt előadása *Constant vallásfilozófiája* címmel legalábbis ebből az általam vitatott megállapításból indul ki: https://www.academia.edu/34883784/Benjamin_Constant_vallásfilozófiája/előadás-2017.pdf (Letöltés 2018. március 27.)

⁴ Jó példa erre az *Adolphe* magyarországi recepciója, ha abból ítélünk, hogy három fordítása létezik (1875, 1920 és 1958), és kiváló esszéisták foglalkoztak vele (többek között Gyergyai Albert, Babits Mihály, Szerb Antal, Bóka László, Réz Pál).

⁵ A szakirodalom a kisregény subjektív „előszövegeiként” tárgyalja az önéletrajzi töredékek egy részét és azokat az írásokat, amelyeket én *tematikus naplónak* nevezek a továbbiakban.

⁶ Édesanyja nem sokkal a születése után meghalt, és a nevelése így a svájci hadseregben ezredesként szolgáló apjára maradt, aki minden rendszeresség és valódi törődés nélkül próbálta megoldani ezt a nehéz feladatot, kevés sikerrel.

miségi feladatokat, elsősorban Franciaországban a forradalmat közvetlenül követő évektől, 1795-től kezdve. Állásfoglalásai a különböző periódusokban külön elemzésre szorulnának, amire egy cikk keretei nem nyújtanak lehetőséget, de a rendelkezésre álló önéletrajzi írások, naplók és töredékek vizsgálatát jól be lehet vonni az emberi portré és az értelmiségi elhivatottság felvázolásához. Elsősorban a mindeddig lefordítatlan szövegek közül a *Vörös füzet* (és a folytatásának tekinthető) *Cécile, Amélie és Germaine*, valamint a többi különböző napló és feljegyzés jön itt számításba, amelyek tanulságosan örökítik meg a gondolkodó és az író szellemi fejlődésének különböző állomásait.⁷ Esméi születéséről és alakulásáról a legfolyamatosabb, bár szintén töredékes képet a levelezés nyújtja, amely egyre több kiadásban áll az olvasók rendelkezésére néhány év óta.⁸ Sajnos, éppen a hatalmas terjedelem gátja annak, hogy egyelőre hitelt érdemlően át lehessen tekinteni ezt a korpuszt, amelynek kiadása még nem is ért véget. Az általa írt és a hozzá intézett levelekből lehetne hitelesen rekonstruálni a forradalom után vállalt politikai funkcióinak motívumait, például a Tribunátus tagjaként végzett munkáját vagy olyan politikusokhoz és közéleti személyiségekhez fűződő ellentmondásos viszonyát, mint Bernadotte, Fouché vagy Napóleon. Mégis, az önéletrajzi mozaik utólag összerakott kövei így is sok adalékot szolgáltatnak Constant kora jelentős íróival és értelmiségi szereplőivel⁹ való találkozásairól, olvasmányairól, terveiről, tettei rejtett rugóiról és eszméi intellektuális és érzelmi gyökereiről.

AZ ÉRTELMISÉGI HIVATÁS LÉNYEGE CONSTANT GONDOLKODÁSÁBAN

Ebben a hatalmas életműben főleg az önéletrajzi szövegek jelentik a támpontokat az értelmiségi hivatásának és saját szerepének meghatározásához. A visszaem-

⁷ Az autobiográfiai írásokat a Pléiade gyűjteményes kötetéből (*Oeuvres*, Paris, Gallimard, 1957, vál. és jegyzetek Alfred Roulin), saját fordításomban idézem. Ezekből az írásokból a Qadmon kiadó készül megjelentetni egy válogatást. Az itt idézett szövegrészek ebben a tervezett kötetben fognak megjelenni.

⁸ A külön, címzettek (pl. családtagok, közeli barátok, Mme de Staël, Juliette Récamier és mások) szerint csoportosított köteteket nem számítva, az *Oeuvres complètes* jelenleg még lezáratlan sorozatában 11 kötetnyi levelezést tettek közzé 1998 és 2016 között).

⁹ Személyesen találkozott pl. Goethével és a Schlegel-fivérekkel, szenvedélyes barátság fűzte Isabelle de Charrière (1740–1805) francia nyelven alkotó holland írónőhöz, és egyik nagy szerelme, Germaine de Staël (1766–1817) környezetében, az ún. Coppet-i csoportban az irodalmi és politikai élet eleven közegében találta magát. Germaine-nel folytatott hosszú viszonya (1794–1811) révén igen fiatalon viharos politikai konfliktusok közepette alakította ki liberális politikai és filozófiai álláspontját.

lékezések alapján az a kép rajzolódik ki róla, hogy a véletlen és apja szeszélyei alapján alakuló neveltetése és tanulmányai igen korán egyértelművé tették számára, hogy gondolkodóként akarja leélni az életét. Magántanulóként kezdett tanulmányai ötletszerűen rákényszerített tanítói mellett rendkívüli szabadságot biztosítottak számára, és ez a nyitottság mindvégig jellemezte szellemi kalandjait. Később is autodidakta módon nevelődött, személyes kötődések, találkozások és szerelmi viszonyok útvesztőiben. A kor is kedvezett az intellektuális kalandozásnak, hiszen a francia forradalom idején huszonnégy éves volt, és lépten-nyomon szembesült különböző társadalmi problémákkal. Társadalmi-politikai elveit előbb a személyes ráhatások irányították, de a genfi kormányzati rendszer kerülendő példaként maradt meg emlékezetében, részben saját, részben apja gyakori konfliktusai és keserves tapasztalatai nyomán. Ő maga sokat utazott, bár végül Svájc és Franciaország képezte azt a környezetet, amelyben kifejtette irodalmi és filozófiai munkásságát, illetve a francia politikában vállalt komoly funkciókat és közéleti szerepet, nemcsak a Száz nap (Napóleon visszatérése) során, de a Restauráció alatt is.¹⁰ A kiváló íróhoz és markáns ellenzéki személyiséghez, Mme de Staëlhoz (Germaine Necker) fűződő hosszú és szoros kapcsolata (1794–1811) már kamaszkorában egyszerre a mélyvízbe rántotta, mintegy akarata ellenére. Ez az élmény egyértelműen a politikai állásfoglalás és elköteleződés irányában befolyásolta. Előbb az erős jellemű, Napóleonnal szemben hamar pártot ütő és száműzetésbe kényszerülő Germaine oldalán került be a politikai életbe, de folytonos lázadásai, amelyek több mint egy évtizedig sikertelen szakítási kísérletekhez is vezettek, már akkor is fogékonná tették a liberális eszmék iránt. Azt a szabadságot, amelyet csak igen nehezen, és igazából csak a szakítás, 1811 után tudott kivívni magának, még a bonyolult szerelmi viszonyok és házasságok hálójában vergődve, igen korán az egyén alapvető jogának tekintette, és politika-filozófiája kiindulópontjává tette. A *Politikai alapelvek* (1806) fejezeteiben sorra veszi gondolkodása alapvető koordináló eszméit: *a tulajdon sérthetetlenségét, a vallásszabadságot, a sajtó csorbíthatatlan jogait a teljes körű tájékoztatáshoz, az ipar és a kereskedelem liberális működésének fontosságát*. Mindenütt a szabad döntés fontosságát hangsúlyozza, és abban látja saját felelősségét, hogy nemcsak filozófusként, hanem politikusként is ennek megvalósulását segítse elő a gyakorlatban.

¹⁰ Fordulatos politikai pályafutását itt lehetetlen alaposan ismertetni, politika- és vallásfilozófiájának, valamint közéleti tevékenységének legjobb összefoglalója magyarul Ludassy Mária bevezető tanulmánya Benjamin Constant: *A régiek és modernek szabadsága* c. kötethez (Budapest, Atlantisz, 1997, 7–31). Ebben a gyűjteményben szerepel a *Politikai alapelvek* fordítása is, amelynek egyik fejezete *A vallásszabadságról* szól (161–180, fordította Csepeli Réka)

A vallások eredete, története és a hit kérdései egész életében foglalkoztatták. Monumentális vallásfilozófiai műve és jelentős cikkei¹¹ ebből az érdeklődésből születtek, de súlyos magánéleti válságai mélypontjain is nagy segítséget jelentett vallásos érzelmi háttére. Istenhez való viszonyát végül az egyéni döntések és a magánélet szférájába tartozónak ítélte meg, és ezt a felfogását másokra is kiterjesztette. Ebben a szellemben fogalmazta meg – többek között a már idézett alapelvek között *A vallásszabadságról* szóló fejezetet. Természetesen, a vallásra és politikára irányuló kutatásait és filozófiai eszméit radikálisan új megvilágításba állította a francia forradalom és a napóleoni korszak, amikor hősünk tevélegesen a politikai színtérre lépett, és aktív szerepet vállalt a francia közéletben.¹² Magát az értelmiségi-gondolkodói pályát, amelybe identitását keresve valójában „belenőtt”, nem látta megkérdőjelezhető döntésnek, bár számos utat kipróbált, mielőtt az egyértelműen helyesnek ítélt liberális eszmerendszer kidolgozásáig eljutott. A pályaképet nagyban árnyalja, sőt helyenként beárnyékolja, hogy mindig kívülről könnyen irányítható és manipulálható személyiségként látta és láttatta magát, és nem titkolta, hogy külső behatások, barátságok és szerelmek alapvetően irányították szellemi és politikai tájékozódását. Gyakran a mazochizmusig fajuló szemrehányásokat tesz magának, amiért nem tudott kitartani nagy elhatározásai és tervei mellett, amennyiben közéleti szerepléséről és magánéleti döntéseiről volt szó. Írói tevékenységére ez az önállótlanág egyáltalán nem jellemző, sőt van olyan, a vallást érintő terve, amelyet kora gyermekkorától élete végéig, kisebb megszakításokkal ugyan, de szívósan végigvitt. Legnagyobb vállalkozása az ókori politeizmus, a vallások sokfélesége és az európai vallások és felekezetek történetének megírása és kommentálása volt, és ezt a már említett monumentális művét be is fejezte, bár a mű egyes részei csak a halála után jelentek meg.

A következőkben az autobiográfiai mozaik alapján megpróbálom felvázolni intellektuális pályaképe alakulását.

¹¹ A politeizmust, a pogány és keresztény vallások viszonyát, a vallás eredetének és formáinak szerteágazó témáját, amely egész életében foglalkoztatta, végül egy monumentális, 5 kötetes műben dolgozta fel, amelynek egy része már csak halála után jelent meg: *De la religion considérée dans sa source, ses formes et son développement* (1824–1831). Külön tanulmánya a témáról 1833-ban jelent csak meg, *Polythéisme romain, considéré dans ses rapports avec la philosophie grecque et la religion chrétienne* címmel.

¹² 1819-től egészen haláláig képviselő volt Franciaország különböző választókerületeiben.

A FELNÖTTÉ ÉRÉS NEHÉZSÉGEI

Constant Lausanne-ban született, mindkét ágon hugenotta felmenőkkel rendelkező szülőktől. Ezzel a ténnyel és anyja korai halálával kezdi a *Vörös füzet* (*Életem története 1767-től 1787-ig*) emlékiratnak szánt szövegét, hiszen utólag tekintí át az első húsz év történetét. Az emlékek felidézéséből csak az a rész készült el,¹³ amelyben gyermekkoráról és felnőtté válása első éveiről számol be. A címet a kézirat utólag, a füzetlapok későbbi vörös kötése alapján kapta, maga a szerző csak *Életem* címmel látta el, és legelőször fél évszázados késéssel, 1907-ben jelent meg nyomtatásban. Ez a csonka emlékezés jól mutatja, hogyan alakult ki a vilásképe, milyen állomásokon keresztül jutott el a politikai szerepvállaláshoz, és milyen irányzatok, illetve személyek befolyásolták döntéseiben. A *Vörös füzet* lapjain sorra veszi apjával töltött első éveit, majd rendszertelen tanulmányait és ötletszerűen alakított úti célokat követő magányos vándorlásait, amelyek során jobbára csak cél nélkül bolyongott, miközben nem meglepő módon váratlan élményekben volt része. Önéletrajzi feljegyzéseiben is igen gazdag anyag van bizonyos korszakokra nézve, más periódusok viszont teljesen hiányoznak a szövegből.¹⁴ Az 1787-es dátumot követő szünetet a *Cécile* (1793–1808) töri meg, amelyben hét időszakra bontva mesél tizenöt év eseményeiről és gondolati fejlődéséről. Ez a kézirat, amelyen feltehetőleg ugyanabban az évben dolgozott, mint az emlékiratán (1811), nagyon sokáig lappangott, és végül 1951-ben került a közönség elé. Műfaját nehéz meghatározni, mert középúton helyezkedik el az eseményeket és reflexiókat utólag, összefoglalóan elbeszélő emlékezés és az élet folyását napról napra haladóan követő rögzítés között. Részben erre az időszakra, részben a későbbiekre vonatkozóan találunk érdekes adalékokat a többi feljegyzésben, köztük a *Bizalmas naplók* elkészült részeiben. Ebben a korpuszban önálló egységet alkotnak a tematikus naplók: az *Amélie és Germaine* (1803. január 6. – április 10). című és a korábbi, már említett *Cécile*. Igazi *bizalmas napló* az 1804 januárja és 1805 májusa közti időszakra vonatkozó, külön címet nem kapott jegyzetegyüttes, illetve a *Napló rövidítésekben*. Az utóbbiban saját maga számára kidolgozott rövidítéseket használ, amelyeknek számokban kifejezett listáját is megadja, itt 1804 januárja és 1807 decembere közötti fontosnak ítélt eseményeket rögzít.¹⁵ A következő töredék egy újabb *Napló* (1811 májusától

¹³ A feltevések szerint 1811-ben szövegezte meg, és 1812-ben dolgozta át.

¹⁴ A naplók értékes háttéranyagot szolgáltatnak politikai döntéseihez. A levelekkel együtt számos állásfoglalásának motívumaira rávilágítanak.

¹⁵ Listába foglalja a rövidítések feloldását, hogy gyorsabban tudja lejegyezni élményeit: „1 fizikai gyönyört jelent. (...) 4 munka. 5 apámmal folytatott vita. 6 elérzékenyülök apám sorsán. 7 utazási tervek. 8 házassági tervek. (...) 17 egyes ellenségeimmel való békülési vágy.”

1816 szeptemberéig vezetve), ezt egészíti ki még néhány töredék egy még lap-pangó füzetből. Ezeket az esetlegesen fennmaradt vázlatokat Sainte-Beuve adta ki a *Hétfői csevegések* című gyűjteményében¹⁶ Constant vezérszavakban utal szintén fontos élményekre, például játékszenvedélyére: „20 ezer frankot veszítek egyetlen nap alatt (1810. október 13.) (...) Továbbra is játszom és folyton vesztek (1811), [később is rulettezik és veszít]. Apám halála (1812) Háború 1812-ben, Lipcsei csata.” A francia forradalomra való reflektálás ezekből a vázlatokból is hiányzik. Csak a napóleoni háborúkkal jelenik meg a korabeli történelem a témák között. Ez viszont már a B jelzetű töredékben szerepel.¹⁷ Fouché, Napóleon, Bernadotte és mások alakja és a főbb történelmi fordulópontok villannak fel ezekben a töredékekben, de csak vázaltszerűen.

A rá gyakorolt külső befolyások között, amelyek érzelmi, vallásos és politikai orientációját nagymértékben meghatározták, mindenekelőtt a már említett két nagy szerelem (Isabelle de Charrière és Germaine, azaz Mme de Staël) jelentőségét kell megemlíteni. A lehetőségként, gyakran pedig személyes ráhatásként megismert-megélt eszmékkel szemben csak lassan tett szert önállóságra, amely kacsakaringós utakon, de egyre határozottabban a liberalizmus felé vitte. A tematikus naplókban sokat panaszkodik azokra a viharos konfliktusokra, amelyeket Germaine-nel élt át. A gyakran visszatérő szabadulni vágyás összefügg a saját gondolkodási rendszere kialakításával, de karrierizmus is társul hozzá. Házassági terveit összeköti az egész életére kívánt, de sokáig el nem ért önállóság utáni vágyával:¹⁸

„(...) akkor [megfelelő feleség mellett] már tudni fogom, mi a tennivaló szabadságom és hírnevem érdekében: nem veszik majd el az erőmet Germaine óvatlan politikai húzásai, és nem fogok a fejemet megzavaró és terveimet keresztülhúzó követelődzése hálójában vergődni. Ő is jobban fogja magát érezni. Nem fogja magát felelősnek érezni a nézeteim miatt, amelyeket nem hir-

¹⁶ Az A jelzetű tömb lényegében a *Vörös füzet* elkészült részének és tervezett folytatásának vázlat- a születésétől kezdve 1812-14-ig. Pikáns részletek is szerepelnek benne, amelyeket vagy nem írt meg, vagy elvesztek-eltűntek (talán ő maga tüntette el őket), és amelyek közül több a halála után mégis felbukkant. Sok elhallgatott részlet van benne, például az a drámai epizód, amely a *Cécile* időrendjébe tartozott volna, de ott említést sem tesz róla: második felesége, Charlotte von Hardenberg öngyilkossági kísérlete Germaine folytonos drámázása miatt (1810).

¹⁷ „A *Journal des Débats*-ban megjelent április 21-i cikkem, amely kifejezi, hogyan látom a Restaurációt. ... Mindig ugyanaz a meggondolatlan ellenzékiség a Direktórium, a Konzulátus és a Restauráció alatt; újra megjelenik a Száz Nap alatt. Semleges királyi hatalom, termékeny eszme, amely teljesen idegen a franciáknak.”

¹⁸ Mindkét idézet az 1803-as tematikus naplóból (*Amélie et Germaine*) való.

detek fennhangon, de szilárdabban kitartok mellettük, mint ő. Meg kell nősnöm. De kit vegyek el?”

Ezt a gondolatmenetet folytatja ugyanabban a tematikus naplóban egy másik furcsa bejegyzés, amelynek az a lényege, hogy a zsarnoki Germaine kibírhatatlan, minél előbb szakítani kell vele, helyette viszont engedelmes feleségre van szüksége: „Nekem tehát feltétlenül kell egy nő. Politikai szempontból kell. Csak így tudok Franciaországban békés és szabályos életet élni.” Elég paradox helyzet, hogy politikai elgondolásaiban sokkal hamarabb tudott mondhatni következetes rendszert kiépíteni és önállóságot kivívni magának, mint a magánéletében. A nagy érzelmi válságok idején talált váratlanul támaszt a vallásban és a hitben, ahogyan ez a naplóból ez kiderül.

TALÁLKOZÁS A QUIETIZMUSSEL

A *Vörös füzet* ifjúságára vonatkozó részeiben több fontos adalék szerepel a vallás iránti érdeklődéséről. Sokfelé utazott – mint arra már utaltunk, szinte a véletlenre bízva választott útirányt és időtartamot –, és eközben fontos hatások érték. Vallásfilozófiai és történeti alaplúvénak ötlete már gyermekkorában megszületett, de komoly formát 18 éves korában, 1785-ben öltött:

„Svájcbba visszatérve, újra vidéken töltöttem némi időt, összevissza tanultam mindenfélét, és egy olyan könyv foglalkoztatott, amelynek az ötlete Brüsszelben fogant meg bennem, és amely azóta is egyfolytában vonz: a politeizmus történetére gondolok. Akkor még annyi tudásom sem volt a témáról, hogy néhány értelmes sort írjak ilyesmiről. A XVIII. századi filozófia, és különösen Helvétius munkáinak alapelvein nevelkedtem, és másra sem vágytam, mint hogy magam is hozzájáruljak annak a lerombolásához, amit úgy hívtam, hogy előítéletek. Átvettem *A szellemről*¹⁹ szerzőjének egy olyan gondolatát, amely szerint a pogány vallás sokkal előnyösebb volt, mint a keresztény, és szerettem volna alátámasztani ezt az elgondolást, amelyet mélyebben nem ismertem meg, és nem is tanulmányoztam, csak véletlenszerűen összeszedett tényeket és sok újszerűnek vélt velős mondást és kijelentést akartam összeírni.”

¹⁹ Helvétius (1715–1771) a felvilágosodás materialista, utilitarista és szenzualista áramlatának egyik jeles képviselője. Főműve, *A szellemről* (1758) hatalmas vitákat kavart, el is égették, de nagy hatást gyakorolt a filozófiai áramlatokra.

Az elkészült, és halála után (1833-ban) megjelent hatalmas mű koncepciója folyamatosan változott, amikor alaposabb történeti kutatásokba bocsátkozott a témáról. Fontos állomása volt ennek az útnak az a kitérő, amely egyik magánéleti válságának megoldásában is segítette, a quietizmus. Ez az élmény alapvetően módosított korábbi nézetein:

„Lausanne-ban van egy vallási szekta,²⁰ amely elég sok különböző társadalmi állású emberből áll, és amely quietista néven ismert és sok rágalom tárgya, és amely Fénelon²¹ és Mme Guyon nézeteit osztja. Több rokonom a szekta tagjaként különböző időpontokban megpróbált engem is beléptetni. Fiatal koromban nagyon vallástalan voltam, nem annyira személyes hajlamomat követve, inkább filozófiai alapelveket majmoltam. Egy bizonyos idő óta azonban a szívem mélyén szükségét éreztem a hitnek, akár azért, mert ez a szükséglet minden ember természetes tulajdonsága, akár azért, mert a helyzetem több fájdalmat okozott nekem amiatt, hogy csak magamra vethettem kellemetlen és bizarr jellemem miatt, amitől egyre jobban hajlottam arra, hogy a vallásban keressek erőforrást lelki bajaim ellen.”

A találkozást elősegítette, hogy a quietista irányzat egyik vezetője és jelentős képviselője rokona volt:

„Ez az ember [Langallerie lovag], akinek az okosságában nem kételkedhettem, és akinek a jóhiszeműségét a mai napig soha nem vontam kétségbe, éppen azt a nyelvet beszélte, amely illett ingatag nézeteimhez és nehéz körülményeimhez. Beszédeiben elkerült minden olyasmit, ami kizárólag dogmákkal lett volna összefüggésben, és mint ilyen, veszélyes vizsgálódás tárgya lett volna. Még Isten nevét sem ejtette ki.”

Langallerie külön foglalkozott Istennel, és meggyőzte Constant-t, hogy létezik felsőbb hatalom, az istenség, és az Úrral való harmóniához két út vezet: „(...) az

²⁰ Ezt a felekezetet a 18. század derekán alapította Lausanne-ban egy református pap, és ebben az időben Constant egyik unokatestvére, Langallerie lovag vezette. Tagjai közé tartoztak egyes családtagjai, más rokonai viszont élesen elítélték a quietizmust. Ez a teológiai irányzat a 17. század utolsó évtizedeiben terjedt el spanyol, olasz és francia területen, jelentős képviselői közül Miguel de Molinos írásai maradványok. XI. Ince pápa, mint misztikus irányzatot, 1687-ben eretneknek nyilvánította.

²¹ François Fénelon (1651–1715) francia katolikus érsek, író és gondolkodó, a quietizmus francia vezéregyénisége. Legjelentősebb irodalmi műve a *Télemakhoz kalandjai* (1699). Mellette Mme Guyon (1648–1717) francia misztikus gondolkodó, számos teológiai mű szerzője gyakorolt nagy hatást a fiatal Constant-ra.

imádság és a saját akaratunkról való lemondás. Miként imádkozzon valaki – hozza majd fel ellenvetésként –, aki nem hisz? Csak egyetlen választ adhatok erre: próbálja meg, és megtapasztalja, kérjen és megadatik. De nem konkrét kérések hallgattatnak meg, hanem azt kell kérni, hogy akarjuk, ami van.” A tanítás megfogán Constant-ban, és elkezd foglalkozni a pietista gondolkodók műveivel: „Mme Guyon több művének olvasása valami szokatlan nyugalmat hozott a lelkembe, ami jót tett nekem.” Az önmegtágadás ekkor váratlanul új távlatokat nyit meg előtte:

„Hamarosan elértem, hogy nem tervezgettem, a jövőt a bölcsességen kívül eső birodalomnak tekintettem, és a bölcsességet magát pedig úgy, mint Isten útjainak bitorlását; életem szabályának azt fogadtam el, hogy napról napra kell élni, sem azzal nem törődve, ami korábban történt, mert azon úgysem lehet segíteni, sem azzal, ami történni fog, mert azt korlátlanul át kell engednünk annak, aki mindenről rendelkezik. És életemben ekkor tudtam először fájdalom nélkül levegőt venni. Mintha levették volna rólam az élet terhét.”

Mélységes bizalmat kezd érezni jövőjét illetően, és csodákban reménykedik. Ez a változás hamarosan a gondolkodását is átalakítja: „Ez az újjászületés természetes módon a lelkemből hamarosan átterjedt az elmémre is. A legtöbb dogma, Isten léte, a lélek halhatatlansága, mindez nem a logika bizonyító erejével, hanem valamilyen belső tapasztalat folytán tűnt számomra valóságosnak. Nem alkalmaztam a dogmákra az okoskodás mindig pontatlan műszerét, de igaznak és megkérdőjelezhetetlennek tapasztaltam meg e módszert.”

A protestantizmus mint gondolkodásának egyik fő forrása és kerete több szempontból döntően meghatározta nézeteit. Vallásfilozófiája és politikai karrierjének vezérelve Ludassy Mária szerint az „itt állok, másként nem tehetek” protestáns-lutheri helyzet meghatározása, amely végigvonul a különféle államművelés és állami valláskényszerek bírálatán. Mégpedig a radikális protestáns emotivizmus formájában: a vallás lényege a vallási érzület, mely értelemszerűen annyiféle, ahány vallásosan érző ember van.²² Ezt az egyéni szabadságot és döntéshozatal jogot tiszteletben tartani az ő eszmerendszerében minden kormányzat elsődleges feladatai közé tartozik, és ő maga a legnagyobb mértékben vallotta és követte ezt a meggyőződését. A naplójegyzetek ennek a témának is sok variációját mutatják, például a Fichte és Nicolai vitájához fűzött megjegyzéseiben: „Fichte kárhóztatja, hogy Nicolai olyan protestantizmust támogat, amely a laikusoknak is megengedi, hogy véget nem érően vitatkozzanak a vallásról, hogy nem kér

²² Vö. Ludassy már említett tanulmányával, 16–17.

olyan vallásból, amely a hitre hivatkozva véget vet minden hitvitának (...).²³ Constant elítéli a vitairat személyeskedő hangvételt és a szerző személyének szóló sértéseit és támadásait, ugyanúgy, mint barátja, Schlegel általa gonosznak tartott rövid előszavát. Fichte ateizmusa azért is káros a szemében, mert a német filozófus ellenfelét azért ítéli vallástalannak, mert „a protestantizmus igazi szellemét követve, mindig és mindenütt a vizsgálódás jogát követeli a vallás minden dolgában”.

A FRAGMENTUMOK HASZNÁRÓL

Anélkül, hogy teljességre törekedve szemléltetni tudnánk az önéletrajzi írások hasznát, talán a „töredékes” bemutatás alapján is belátható, mennyire fontos részei ezek az életműnek. Különösen a személyes motivációk és a szellemi fejlődés hátterét segítenek megismerni, ami új megvilágításba helyezi a szerző értelmiségi és közéleti pályájának vizsgálatát. Annál is inkább, mert jelenleg elmondható, hogy Constant jobbára mint liberális gondolkodó és mint vallás- és politikafilozófus ismert és vizsgált Magyarországon, íróként viszont korábban értékelték nagyra. A fragmentumok a stílus és a kisregény geneziséjét is megvilágítják, de az *Adolphe* népszerűségét erősen meghatározza az olvasók romantikus szövegekhez való viszonya, amely nagyon is korhoz és divathoz kötött. Sajnos, ez a mozaikszerű önéletrajz egyelőre nem hozzáférhető magyarul. Talán a vázlatos ismertetés is meggyőzően bizonyítja, mennyire hasznosak lehetnek az ilyen írások az ismert és nagyra tartott főművek értelmezésének és értékelésének kialakításában, jelen esetben Benjamin Constant hitelesebb írói és gondolkodói profiljainak megrajzolásában.

BIBLIOGRÁFIA

- CONSTANT, Benjamin: *Adolphe*, fordította Bóka László, Budapest, Európa, 1958.
- CONSTANT, Benjamin: *A régiék és modernek szabadsága*, bevez. Ludassy Mária, Budapest, Atlantisz, 1997.
- CONSTANT, Benjamin: *De la religion considérée dans sa source, ses formes et ses développements*, (texte intégral présenté par Tzvetan Todorov et Étienne Hofmann), Paris, « Thésaurus » Actes Sud, 1999.

²³ Nicolai könyve Tübingenben jelent meg 1801-ben, és Fichte bírálatában élesen támadta a szerző „liberalizmusát,” amelynek értelmében jogosnak talál és védelmez mindenféle hitvitát. Constant hevesen tiltakozik a kritika korlátozó koncepciója ellen.

- CONSTANT, Benjamin: *Oeuvres*, vál. és jegyzetek Alfred Roulin, Paris, Gallimard, 1957.
- CONSTANT, Benjamin: *Oeuvres I–XXXIII; Correspondance générale I–XI*, Lausanne, Université de Lausanne, Faculté des Lettres, Institut Benjamin Constant, 1998–2016.
- CONSTANT, Benjamin: *Polythéisme romain, considéré dans ses rapports avec la philosophie grecque et la religion chrétienne*, Paris, chez Bechet aîné, 1833.
- DELBOUILLE, Paul: *Benjamin Constant (1767–1830) ; les égarements du coeur et les chemins de la pensée*, Genève, Ed. Slatkine, 2015.
- DIDIER, Béatrice: *Le Journal intime*, Paris, PUF, 1976.
- MAROSÁN Bence: *Constant vallásfilozófiája*, https://www.academia.edu/34883784/Benjamin_Constant_vallásfilozófiája/előadás-2017.pdf.
- GUSDORF, Georges: *La découverte de soi*, Paris, Presses Universitaires de France (PUF), 1948.
- GUSDORF, Georges: *Mémoire et personne*, Paris, Presses Universitaires de France (PUF), 1951.
- LEJEUNE, Philippe: *Le Pacte autobiographique*, Paris, Seuil, 1975.
- LEJEUNE, Philippe: *La Pratique du journal personnel*, Paris, Seuil, 1990.
- LEJEUNE, Philippe – BOGAERT, Catherine: *Le Journal intime : histoire et anthologie*, Éditions Textuel, Paris, 2006.
- MAN, Paul de: *Autobiography as De-facement*, MLN, Vol. 94, No. 5, *Comparative Literature*, (Dec., 1979), 919–930.
- OLNEY, James: *Memory & narrative : the weave of life-writing*, Chicago, University of Chicago Press, 1998.
- ZANONE, Damien: *L'Autobiographie*, Paris, Ellipses, « Thèmes et études », 1996,

IDEGYEN NYELVŰ TANULMÁNYOK

THE MODEL AND STRATEGY OF THE INTELLIGENTSIA –
ACTIVITIES OF THE SZÉKELY SOCIETY OF
MAROSVÁSÁRHELY (1899–1914)

Under Article XII of 1867 on the Austro-Hungarian Compromise, Transylvania — including Székely Land — became integrated into the Austro-Hungarian Empire. The Székely people had to find opportunities for development within a new legal framework and in an era of accelerating economic development and social restratification. Székely Land, a peripheral region of the Empire, could not ensure the conditions necessary for its own modernisation because of its disadvantages. The traditional economic structure of Transylvania arose from the natural and geographical characteristics of the region, and a different kind of historical development. In addition to the absence of material conditions, modernisation was hampered by the Székely people's respect for traditions and the conservative thinking of the public.¹ Moreover, the transport network of the region was not sufficiently well developed at that time, as the Empire failed to attribute due significance to that. From an internal policy point of view, the region was an area characterised by national and social opposition, thus it was consistently deprived of many beneficial investments for a long period of time, on account of petty-minded party-political interests. The issue of the modernisation of the region became of national importance by the end of the 19th century. This was because one-third of the Hungarian community in Transylvania (624,584 persons) lived in Székely Land, and, in fact, those who declared Hungarian to be their mother tongue and lived in Transylvania only formed an absolute majority in Székely Land: in Udvarhely, Csík, Háromszék and Maros-Torda Counties (97.6; 90.1; 88.9; 50.7%).²

Different alternatives were developed from the 1870s to improve the material situation of the Székely people and to resolve their ethical dilemmas. All social and state activities which were aimed at resolving the 'Székely issue' — a com-

¹ Ákos Egyed, *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2013, 225–250.

² Nándor Bárdi, *Népesség és a nemzetiségi viszonyok változása*, in N. Bárdi – J. Pál (ed.), *Székelyföld története, 1867–1990*, Vol. 3, Székelyudvarhely, MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Haáz Rezső Múzeum, 2016, 500–501.

mon name given to the problems related to the social and economic crisis and the crisis of values in Székely Land, which occurred from the end of the 19th century — are called the Székely Action.³ While public intervention fostered the gradual integration and belated bourgeois development of the region, it contributed to the crisis of the traditional farming and crafts, thereby causing poverty of large sections of society.⁴ Thanks to developments in education and administration, the proportion of the intelligentsia, especially amongst the urban population, increased in Székely Land too. At the turn of the century local intellectuals begun organising themselves with the aim of developing the region. This study sets out to describe the complex role and responsibilities of the local intelligentsia in Székely Land by presenting a small group of intellectuals who were Protestant and national-minded, and lived in Marosvásárhely (Târgu Mureş).

According to the comprehensive socio-historical approach, in that period the term ‘intelligentsia’ included all members of the population who made a living from professional qualifications whether they worked as public officials, private clerks in various sectors of the economy or intellectuals pursuing a liberal profession.⁵ The overwhelming majority of the intelligentsia in Székely Land were employees and wage earners — pedagogues and officials —, which can be explained by the central administrative role of cities, and partly by the great number of schools in the cities of Székely Land.

The proportion of the intelligentsia exceeded 10% in Marosvásárhely and Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) even at the time of the 1857 population census. By the beginning of the period of Dualism, in 1870, 8.3% of the population of the cities and 1.8% of the population of other settlements in Székely Land were members of that social stratum. At the time of the 1910 population census, the proportion of officials and the so-called liberal professionals (mainly intellectuals) fluctuated at around 8 and 9% in the cities of Székely Land.

The increase in the proportion of intellectuals working as pedagogues was due to the expansion of school network; new school types emerged, and primary education also became common. Fourteen new schools were built only in Marosvásárhely between 1890 and 1914. The proportion of students was 15% at

³ Petra Balaton, *A székely akció története. I/1. Munkaterv és kirendeltségi jelentések*, Budapest, Cartofil, 2004, 27–31.

⁴ Judit Pál, *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2013, 590.

⁵ The term was defined by the authors of the book summarising the results of the 1890 population census of Austria-Hungary. János Mazsu, *A dualizmuskori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változásai, Történelmi Szemle*, 23, 1980, 290.

the end of the 19th century, and it was above 17% in the city in the early part of the 20th century.

The developing civil administration led to the establishment of a network of institutions and state bureaucracy in Székely Land too. The facts that the cities were county seats — with the exception of Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc) and Gyergyószentmiklós (Gheorgheni) — and all the important authorities therefore were in these cities had a positive impact on the development of the cities. The number of officials was highest (10.86%) in Székelyudvarhely in 1857, and it was also well above the average for Transylvania (2.4%) in Marosvásárhely (6.86%), Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Kézdivásárhely and Sepsiszentgyörgy. By 1910, the proportion of officials to population was highest (12.76%) in the smallest county seat, Csíkszereda.⁶

Forms of social self-organisation emerged, and associations established by the society became more prevalent in Székely Land too in parallel with the growth and professional diversification of the stratum of the intelligentsia. Associational life governed by liberal principles of law created favourable conditions for the development of ‘civil society’.⁷ In general, a reading circle, a civil casino, a women’s association and a volunteer firemen’s association, in addition to various economic associations or an ice skating association, operated in all cities of Székely Land. For instance, in Marosvásárhely, there were 41 associations in 1908.⁸

A SOCIETY TURNING INTO A NATIONAL MOVEMENT

A small group of intellectuals in Marosvásárhely aimed at providing a solution to the problem of Székely Land lagging in modernisation at the end of the century. The group came together for regular friendly discussions in the office of Gyula László, Secretary of the Chamber of Commerce and Industry, at the Székely Museum of Industry from the end of the 1890s.⁹ The group assumed a public appearance by erecting a memorial to Baron Balázs Orbán on the sug-

⁶ Pál, *Városfejlődés a Székelyföldön*, 463–498, 557–559.

⁷ Gábor Gyáni, *Történelemszakkurzusok*, Budapest, L’ Harmattan, 2002, 162–166.

⁸ Pál, *Városfejlődés a Székelyföldön*, 494.

⁹ The Székely Cultural and Economic Association (Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet) was set up in Budapest in 1875, which founded the Museum of Industry in Marosvásárhely (1886) that played an active role in the industrial development of Székely Land. The Ministry of Trade set up the Székely Autonomous Chamber of Commerce and Industry in Marosvásárhely in December 1890 for the purpose of studying the economic climate in Székely Land.

gestion of Tamás Vass, Reformed minister and teacher of the Reformed College in Marosvásárhely. They formed the Székely Dining Club (Székely Asztaltársaság) on 30 October 1899.¹⁰ The founding members were well-known public figures who were active in public life in Marosvásárhely: Sándor Hints, teacher and principal of a public school for boys, and József Tótfalusi, Reformed minister of the Fortress Church and organiser of the Mission of the Reformed Church in Marosvásárhely. Balázs Orbán de Markosfalva, Vice-Notary of Maros-Torda County, wrote articles under the pseudonym of Siculus about the situation of Székely Land for many newspapers distributed in the capital and the region. The secretary of the association, József Máthé, teacher of a primary school in Marosvásárhely, was entrusted, as an employee of the Chamber of Commerce and Industry, with the tasks relating to Székely issues, and worked on the development of tourism and holiday camps in Székely Land. Secretary Dénes Szentgyörgyi, teacher-principal of a municipal school and journalist, was interested in pedagogy and the issues relating to the industrial development of Székely Land. Teacher and journalist Endre Barabás was preoccupied with the situation of the Hungarians living in Romania and the economic situation of the Székely counties, stressing the importance of the teachers' educational role.¹¹ In addition to organising education for Romanian Hungarian children in Hungary, Gyula László developed a system for the placement of servants to attract women wanting to serve to work in the cities of Hungary and Transylvania instead of Romanian cities.

Under its statutes drawn up on 9 April 1901, the dining club was renamed the Székely Society (Székely Társaság) (president: dr. József Kömőcsy, financial secretary; vice-president: Gyula László; secretaries: József Máthé and Dénes Szentgyörgyi).¹² When the Society was founded, Marosvásárhely was characterised by a poor state of affairs. Mayor Béla Geréb, who was a member of the Independence Party's local group in Marosvásárhely, won the mayor's chair for the second time after the leadership election in 1896; however, he and some officials were suspended from work because of the charge of misappropriation in 1900. An ordinary leadership election meeting could only be held in the city in March 1902 — due to the long duration of investigations — after obtaining permission

¹⁰ Szentgyörgyi, Dénes (ed.), *Évkönyv a Marosvásárhelyi Székely Társaság 1909. október 30-án tartott jubiláris (10 éves) összejövetele alkalmából*, Marosvásárhely, n. p., 1910, 9–11.

¹¹ Klára Zika, Egy igazi népnevelő, in Barabás Endre *Honismeret* 20 (1992), 35–38.

¹² The Ministry of Internal Affairs approved its statutes under number 82.087–V/a on 12 September 1901. *Belügyi Közlöny*, Vol. 6, No. 17, 21st September, 1901, 360.

from the Minister of Internal Affairs.¹³ Addressing the economic, social and cultural issues of Székely Land came into vogue particularly in those years. Besides intellectuals in Marosvásárhely, writers and politicians also addressed the general questions (economics, society and social problems) and detailed aspects (emigration, matters relating to land and landed properties) of the 'Székely issue' in the press and pamphlets. The Székely Society of Marosvásárhely (Marosvásárhelyi Székely Társaság) published the indexes or bibliography of the matters in autumn 1904 to commemorate its 100th gathering (held on 24 November 1904).¹⁴ The Society sent several thousand copies of its other publications to teachers, priests and notaries free of charge for promotion purposes. Meanwhile, it supported research related to the Székely people by collecting data.

The number of members of the Székely Society of Marosvásárhely consistently grew year on year. In 1904, the number of its ordinary members was 74, and the number of honorary members was 35, including writers, journalists and prominent politicians (Minister Ignác Darányi, János Sándor, State Secretary of the Ministry of Interior, and Elek Benedek, writer). The new mayor of Marosvásárhely, Protestant and national-minded György Bernády also became a member of the Society in 1903; he actively participated in urban governance from 1889 and was already well known for being a liberal member of the Parliament (1896–1901) and police commissioner (from 1901). Marosvásárhely became a modern city during his mayoralty (1902–1913): his actions that were large-scale even at the national level included urban development and beautification, industrial development, political democratisation efforts and social policy initiatives.

The Society supported the development of the city and Székely Land by carrying out a wide range of practical activities. In the context of cultural actions, it organised free educational lectures for craftsmen and industrial workers from the winter of 1901/1902, and attached great importance to the fight against alcoholism. The members of the Society supported the creation of cooperatives for servants and labourers. The Society played an active part in the nationalisation of the municipal school and the Museum of Industry in Marosvásárhely, the creation of schools of housekeeping and farming, and the erection of the statue of István Bocskai in Nyárádszereda (Miercurea Nirajului). The Székely Society founded a public library with 610 books in 1906, which was open every Sunday morning, and its free library services were open to all. The library col-

¹³ Sándor Pál-Antal, *Dr. Bernády György és Marosvásárhely urbanizációja*. e-Népújság.ro, 21 January 2016, <http://www.e-nepujasag.ro/op/article/dr-bernady-gyorgy-es-marosvasarhely-urbanizacioja>, accessed 14 January 2018.

¹⁴ Máthé, József – Szentgyörgyi, Dénes (ed.), *Évkönyv a Marosvásárhelyi Székely Társaság 100. Összejevetele alkalmából*, Marosvásárhely, n. p., 1904, 141–122.

lection consisted of 988 books in 1909, and this number increased to 1132 by 1912.¹⁵

The Society organised trips to Székely Land from 1902 in order to increase tourist flows, and created 23 holiday camps for teachers — which were open to officials as well — by 1905.¹⁶ It provided child protection services from 1905: 300 Hungarian children abandoned in Romania were traced and brought home with the help of Hungarian associations, priests and teachers in Romania, at the expense of the consulate, until 1909. The movement was expanded to include Hungarians living in Bulgaria in 1906. Children were placed in the children's asylum in Marosvásárhely, and the Society also provided vacation opportunities in the health-resort of Görgény sóakna (Jabenița) to patients between 1905 and 1907. Child protection leagues later took over this task from the Society because of the absence of sufficient resources.

The group in Marosvásárhely was also active in employment placement and favoured the industrial at the expense of the agricultural sector in Székely Land. They supported the arranging of Christmas markets in order to develop the cottage industry and promote Székely handicraft products. The members only bought the products from the Székely weaving mill in Sepsiszentgyörgy in order to develop the local textile industry, and brought Székely mineral waters to the attention of hotel owners, restaurateurs and saloon-keepers' unions in Budapest. The Society made public invitations to develop the infrastructure: besides encouraging the completion of the circuit railroad in Székely Land, it promoted the use of stones and lumbers from Székely Land in public work projects — in the opening of the railway — in 1909. The members also participated in the preparatory work to regulate timber rafting on the Mureș River.

As part of their activity related to land policy, they observed the market penetration of Saxon and Romanian financial institutions in Transylvania, on the one hand, and abuses associated with the purchase of forests in Székely Land, on the other hand. In cooperation with the Székely Association in Budapest, the short-lived Székely Federal Office (Székely Szövetségi Iroda) was set up, using state aid, in Marosvásárhely for the purpose of collecting data (1903).¹⁷

The Society decided on 3 July 1901 to organise the Székely society and establish an interconnected network of Székely societies functioning on the basis of identical principles. It established relations with long-established cultural associations and economic bodies in Hungary and Transylvania, including the

¹⁵ Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1913. aug. 25-én Előpatakon tartott nyolcadik rendes közgyűléséről, Marosvásárhely, n. p., 1913, 39.

¹⁶ József Máthé, Üdülőhelyek tanítók számára, *Néptanítók Lapja*, Vol. 37, No. 13, 1904, 9–12.

¹⁷ *Székely Világ*, Vol. 84, No. 39, 30th September, 1906, 556.

Hungarian National Economic Association (Országos Magyar Gazdasági Egylet), the Transylvanian Carpathian Association (Erdélyi Kárpát Egylet), the Transylvanian Economic Association (Erdélyi Gazdasági Egylet), the Hungarian National Association (Országos Nemzeti Szövetség), the Székely Association (Székely Egyesület) and the Chamber of Commerce and Industry of Marosvásárhely. The associations decided on 23 July 1901, in their first meeting on Székely affairs, to launch a Székely social action, in which they intended to involve all Hungarian associations and social groups. The Székely Society of Marosvásárhely took the task to organise the society, and founded around fifty Székely societies during five tours from August 1901 to autumn 1902.¹⁸ Székely societies were formed in the area west of the mountain called Királyhágó (Arad, Debrecen, Karcag, Szeged and Hódmezővásárhely) in the summer and autumn of 1902. Many closely interconnected societies were organised in Budapest in the course of the year 1901. The Székely Youth Association (Székely Ifjúsági Egyesület) was established by university students, the Székely Society of Budapest (Budapesti Székely Társaság) was formed by labourers and craftsmen, and the Székely Circle of Budapest (Budapesti Székely Kör) was founded by officials. The Székely Circle of College Students (Főiskolai Székely Kör) pledged to support Székely youths learning in Budapest. Members of the Parliament from Székely Land also established the Society of Székely Members of the Parliament (Székely Országgyűlési Képviselők Társasága) before the parliamentary elections.

By 1903, Székely societies operated in almost all large settlements of Székely Land and towns which had Székely inhabitants in great number. Initiatives were taken in smaller settlements to involve Reformed ministers and Catholic priests in the social movement, and parishes therefore also established Székely societies.¹⁹ The Székely Society of Marosvásárhely took on a bridging role between the societies; these societies thus adopted its statutes and amended them according to local needs. Székely societies were not associations and did not draw up a detailed programme; their activities basically covered the improvement of the

¹⁸ In the following settlements: Barátos (Brateş), Csíkkarcfalva (Cârța), Gyergyószárhegy (Lăzarea), Toplica (Toplița Mureşului), Borszék (Borsec), Gyergyótölgyes (Tulgheş), Gyergyóditró (Ditrău), Gyergyószentmiklós (Gheorgheni), Gyergyóalfalu (Joseni), Parajd (Praid), Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc), Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc), Brassó (Braşov), Hétfalu (Şapte sate), Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc), Kovászna (Covasna), Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe), Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Csíkszentmárton (Sânmartin), Barót (Baraolt), Nagybacon (Băţanii Mari), Mezőbánd (Band), Nagyenyed (Aiud), Marosludas (Luduş), Segesvár (Sighişoara), Beszterce (Bistrița), Erzsébetváros (Dumbrăveni), Vajdahunyad (Hunedoara), Dés (Dej), Medgyes (Mediaş), Nagyszeben (Sibiu), Petrozsény (Petroşani), Bethlen (Beclean), Szamosújvár (Gherla), Szászváros (Orăştie) and Torda (Turda).

¹⁹ *Székely Lapok*, Vol. 33, No. 108, 12th May, 1903, 1.; No. 114, 19th May, 1903, 1.

moral-intellectual life and financial situation of the Székely people, the prevention of emigration, and supporting the work of public bodies. At least five Hungarian members were necessary for establishing a society, the membership fee was voluntary, and societies were required to hold at least one meeting per month.²⁰ Senior officials were intellectuals: primary and secondary teachers, lawyers, notaries, judges, landowners, ministers and journalists. The number of members of a society ranged from 20 to 75.

Although the parent society in Marosvásárhely, which was recognised by the public, never became equal in prestige to old associations in Hungary and Transylvania, its coordinating role has not been disputed by anyone. Its involvement in the work of the coordinating committee of the Székely congress at Tusnád (Tuşnad) (28–30 August 1902) — being the largest Székely social movement — on the issues of emigration and health spas indicates the fact that the Society became a political factor. The ambitious modernisation programme of the Székely congress documented that the ‘Székely issue’ was a matter of national identity to secure the supremacy of Hungarians from Transylvania.²¹ Thanks to the Székely social movement, a regional economic development government programme was launched in Székely Land in the same year with the establishment of a branch office in Marosvásárhely.

A need already arose at the congress in Tusnád to create an alliance to group together Székely societies in regions which are geographically remote from one another and experienced different problems. The Alliance of Székely Societies (Székely Társaságok Szövetsége) was established on 2 June 1904; its officials were the same people as those of the Székely Society of Marosvásárhely (president: Lajos Deák, school-inspector²²; secretaries: Dénes Lajos, newspaper editor, from 1907 and István Biás, archivist at Teleki Library [Teleki Téka]). From that time, 130–500 participants discussed the economic and cultural matters of Székely Land and the Hungarian diaspora (industrial development, the issues of railroad and health spas, tourism, emigration and education) at the Székely general meetings organised annually.²³

The number of the members of the Alliance rose very slowly due to the indifference of the Székely society, and the dissent, powerlessness and reticence of the associations. The number of the member associations — which mainly com-

²⁰ Gyula László, *Székely társaságok. (ismertetés)*, Marosvásárhely, n. p., 1907, 4–5.

²¹ Buday, Barna (ed), *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora*, Budapest, OMGE, 1902.

²² Lajos Deák de Köpecz was a custodian in the Reformed College in Marosvásárhely (1905–1917).

²³ General meetings: Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe, 1905), Szamosújvár (Gherla, 1907), Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, 1908), Debrecen (1909), Gyergyószentmiklósi (Gheorgheni, 1910), Tordai (Turda, 1911), Csíkszereda (Miercurea Ciuc, 1912), Előpaták (Vâlcele, 1913).

prised national-minded middle-class intellectuals who were dissatisfied with the nationality policy of the Hungarian governments — of the Alliance was 41 in 1905, and grew to 80 by 1910. István Bethlen, one of the most significant Transylvanian politicians, became its honorary president in 1907. The thrust of the Alliance was to organise and support the Hungarians living in regions inhabited by people of Hungarian nationality due to Bethlen's action and the activity of the Transylvanian member societies.²⁴ Moreover, it was also suggested to rename the Székely Society as the Székely-Hungarian Society.²⁵ István Bethlen sought to use the Alliance of Székely Societies (1907–1908) to create a supra-party Transylvanian advocacy group; however, the discord between stakeholders impeded him from achieving his goal.²⁶ The practical activities of the Alliance were significantly hampered by its poor financial situation: only one-third of its members paid the membership fee, and the Alliance received little public aid and irregular donations. Several members sacrificed their personal fortune for the Alliance.

More significant, permanently operating societies functioned in Marosvásárhely, Beszterce, Bethlen (Beclean), Arad and Brassó (Braşov), where they were primarily involved in the development of vocational training, the education of apprentices and servants, the provision of job placement services for them, the organisation of lectures and festivities, and the improvement of the situation of the Hungarian diaspora. For instance, Ferenc Koós, Reformed minister and organiser of the Mission of the Reformed Church in Romania, achieved substantial results as a school inspector in Brassó in terms of the patriotic and religious education of servant girls, and the placement and care of Székely apprentices. Focus was put on efforts to market Székely cottage industry products in Debrecen and Szeged, and to promote Transylvanian mineral waters and health spas.

The organisational work of the group of intellectuals in Marosvásárhely therefore became a national movement within a few years. Although the activity of several members was limited to participation in meetings and solemn meetings, shielded by the notion 'the rescue of Székelys', social self-organisation and movement had a presence in public life — despite its being neglected — until the First World War. The commitment, dedication and enthusiasm of the Székely societies led to a renewed interest in Székely Land on the part of the society and government. It is unarguable that the development of the region could have been a suc-

²⁴ Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1907. aug. 6-án Szamosújváron tartott második rendes közgyűléséről, Marosvásárhely, n. p., 1907, 16., 76.

²⁵ Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1908. aug. 24-én Székelyudvarhelyen tartott harmadik rendes közgyűléséről, Marosvásárhely, n. p., 1908, 81.

²⁶ Ignác Romsics, *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*, Budapest, Megvető, 1987, 74.

cess if the governmental programme and the social action had been coordinated and aligned. Nevertheless, it can be observed that both the recognition and resolution of economic and social problems require the attention, situational awareness and permanent cooperation of social players and political forces.

BIBLIOGRAPHY

- BALATON, Petra, *A székely akció története. I/1. Munkaterv és kirendeltségi jelentések*, Budapest, Cartofil, 2004.
- BÁRDI, Nándor, Népeesség és a nemzetiségi viszonyok változása, in BÁRDI, Nándor – PÁL, Judit (ed.), *Székelyföld története 1867–1990*, Vol. 3, Székelyudvarhely, MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- Belügyi Közlöny*, Vol. 6, No. 17, 21st September, 1901, 360.
- BUDAY, Barna (ed.), *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora*, Budapest, OMGE, 1902.
- EGYED, Ákos, *A székelyek rövid története a meglepedéstől 1989-ig*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2013.
- GYÁNI, Gábor, *Történezdiskurzusok*, Budapest, L' Harmattan, 2002.
- Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1907. aug. 6-án Szamosújváron tartott második rendes közgyűléséről, Marosvásárhely, n. p., 1907.
- Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1908. aug. 24-én Székelyudvarhelyen tartott harmadik rendes közgyűléséről, Marosvásárhely, n. p., 1908.
- Jegyzőkönyv a Székely Társaságok Szövetségének 1913. aug. 25-én Előpatakon tartott nyolcadik rendes közgyűléséről, Marosvásárhely, n. p., 1913.
- LÁSZLÓ, Gyula, *Székely társaságok. (ismertetés)*, Marosvásárhely, n. p., 1907.
- MÁTHÉ, József – SZENTGYÖRGYI, Dénes (ed.), *Évkönyv a Marosvásárhelyi Székely Társaság 100. Összejövetele alkalmából*, Marosvásárhely, n. p., 1904.
- MÁTHÉ, József, Üdülőhelyek tanítók számára, *Néptanítók Lapja*, Vol. 37, No. 13, 1904, 9–12.
- MAZSU, János, A dualizmus kori értelmiség társadalmi forrásainak főbb változásai, *Történelmi Szemle*, 23, 1980/2, 289–308.
- PÁL, Judit, *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2013.
- PÁL-ANTAL, Sándor, *Dr. Bernády György és Marosvásárhely urbanizációja*, e-Népújság, 21 January 2016, <http://www.e-nepujasg.ro/op/article/dr-bernady-gyorgy-es-marosasarhely-urbanizacioja>
- ROMSICS, Ignác, *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*, Budapest, Megvető, 1987.
- Székely Lapok*, Vol. 33, No. 114, 19th May, 1903, 1.
- Székely Lapok*, Vol. 33, No. 108, 12th May, 1903, 1.

Székely Világ, Vol. 84, No. 39, 30th September, 1906, 556.

SZENTGYÖRGYI, Dénes (ed.), *Évkönyv a Marosvásárhelyi Székely Társaság 1909. október 30-án tartott jubiláris (10 éves) összejövetele alkalmából*, Marosvásárhely, n. p., 1910.

ZIKA, Klára, Egy igazi népnevelő, in Barabás Endre, *Honismeret*, 20 (1992/1), 35–38.

DÁVID KOVÁCS

AN IDEA FOR THE UNIFICATION OF THE
INTELLIGENTSIA AND THE MASSES –
KUNO KLEBELSBERG'S NEONATIONALISM

A letter to Gyula Szekfű written in the summer of 1921 provides significant insight into Kuno Klebelsberg's conception of his political role and his ideology. In it Klebelsberg, who filled the post of Minister of Education and Religious Affairs from 1922 to 1931, as an organiser of conservative intellectual forces, asks the noted historian to join literary historian János Horváth to participate collectively in the work of a newly founded conservative literary journal. He draws up a list of all the works that he believes could form a basis for a conservative Christian ideology. Perhaps not surprisingly, first on his list is *Három nemzedék* (*Three Generations*) by Gyula Szekfű, followed by *Aranytól Adyig* (*From Arany to Ady*) by János Horváth and *Bujdosó könyv* (*An Outlaw's Diary*) by Cécile Tormay.¹ As is well-known, Klebelsberg's initiative for a workshop resulted in success with the 1923 launch of *Napkelet* (*Orient*), a journal with the writer Cécile Tormay as editor-in-chief, and János Horváth and Gyula Szekfű as contributors. The aim of this paper is to explore the view of the nation held by this ideological group, labelled as reform conservatives, formed around Kuno Klebelsberg and by Klebelsberg in particular. The reform conservatives believed that the unification of the intelligentsia and the masses was the historical mission of their intellectual group. The paper tries to show the main elements of the reform conservatives' unification program and its reception in the interwar period.

1. REFORM CONSERVATIVES' COLLECTIVE SENSE
OF THREAT AND VISION

What were the most important elements in the reform conservatives' view of the nation? In taking stock of this, it is best to consider the work of Gyula Szekfű and Kuno Klebelsberg as a starting point. It is certainly true that the reform

¹ The letter quoted in Miskolczi, Ambrus, *Szellem és Nemzet*, Budapest, Napvilág, 2001, 79.

conservatives' ideology was characteristically inspired by the Hungarian Reform Era, as shown in their self- definition and ancestry research.² For them, the blueprint to follow was István Széchenyi's "conservative reform system".³ Just as their inspiration drew heavily from the Reform Era, their view of the nation centred on an initiative to unify sentiment and interest. On the one hand, this unification was intended to win support for the most important social and socio-political reforms among the so-called historical classes, under the banner of national interest. On the other hand, it aimed to draw closer the mindset and temperament of peasantry and middle class.

What gave considerable momentum to this unification program was a concern over the future of Hungarians and a sense of national vulnerability. The cohesive bond among Hungarians was perceived to have severely weakened, and the emotional alienation of the middle class and the peasantry, and what is worse, the disengagement of the lower social classes from national unity, to have reached an advanced stage.

Reform conservatives found that the cause of all this lied in what Klebelsberg called the "abnormality of wealth distribution" and the resulting social inequality.⁴ They thought that wealth and social inequality, as well as a lack of solidarity combined to make the poor indifferent to questions of national destiny. In Klebelsberg's maxim; "the more the poverty, the more the cosmopolitanism".⁵ Another reason for alienation was the fact that national education, which could serve as a basis for conscious patriotism, did not pervade the thinking and feeling of the masses of the peasantry, as it had in the case of the middle class. Traditional popular education could not fulfill this role. In Klebelsberg's words: "Hungarian patriotism has one big weakness: those that actively share this great feeling are small in number".⁶ From the above assessment the remedy seemed clear: firstly, popular education was to be reformed by enhancing public awareness of the role of patriotism;⁷ secondly, wealth inequalities were to be redressed mainly by land reform.

² Tókéczki, László, Konzervatív reform a legkorszerűbb eszközökkel, in Tókéczki, László, *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 197.

³ Szekfű, Gyula, *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*, Budapest, „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T., 1920, 56.

⁴ Klebelsberg, Kuno, Majd ha elfárad a vész haragja... [1928], in Klebelsberg, Kuno, *Küzdelmek könyve*, Budapest, Athenaeum, 1929, 53–54.

⁵ Klebelsberg, Kuno, Népbarát nacionalizmus, in Klebelsberg, Kuno, *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum, 1928, 188.

⁶ Ibid.

⁷ Klebelsberg, Kuno, Az iskolán kívüli népművelés [1923], in Klebelsberg, Kuno, *Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926*, Budapest, Athenaeum, 1927, 577.

It should be pointed out that the need for the state to redress wealth inequalities had already arisen in Gyula Szekfű's and Kuno Klebelsberg's thoughts before the historical Hungarian state collapsed. In his wartime historical overview *A magyar állam életrajza* (*The Biography of the Hungarian State*), Szekfű raised the criticism that since 1867 practically nothing had been done in land and settlement policies to strengthen Hungarians, nor in the financial consolidation of the peasantry at large.⁸ Back in the early 1910s, with a war looming on the horizon, Klebelsberg had already emphasized in one of his writings that "strengthening Hungarians and adopting a well-planned land policy are one and the same".⁹ In a later recollection, Klebelsberg was quoted as saying in 1916, about the state of affairs in Hungary: "Due to our unfortunate land distribution we lose about 100,000 working-age people by emigration each and every year of peace. If we are to live and grow, we must carry out the land reform as soon as possible."¹⁰ As can be seen from this quotation, underlying Klebelsberg's pro-reform stance was his sense that national unity was being threatened.¹¹

2. REFORM CONSERVATIVES' VIEW OF THE PAST

A fundamental characteristic of the different concepts of nation is that besides assessing and identifying community tasks they also contain ideas about the nation's past. This of course also holds true for the ideas of reform conservatives. The program of interest unification at the core of their concept of nation determined how they viewed the recent past. From this perspective, the Dualist Era (1867-1918) seemed to be a period characterised by disorientation, a move away from Széchenyian ideas, and a lack of reform implementation, collectively called "the age of wrong turnings" in Szekfű's *Három Nemzedék*.¹² According to this narrative of decline, the failure to carry out reforms can be attributed to two reasons. One is that public life was dominated by an anti-state intervention liberal philosophy, the other is that the public fell under the spell of a socially insensitive, public-law type of independence policy, which, however, kept on the

⁸ Szekfű, Gyula, *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány* [1917], Budapest, Dick Manó könyvkereskedése, 224.

⁹ Huszti, József, *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942, 32.

¹⁰ *Ibid.* 33.

¹¹ See Makkai, Béla, Klebelsberg nemzetpolitikai koncepciója a dualista korszakban, *Rubicon* 23 (2012/9–10), 10–13.

¹² Szekfű, *Három nemzedék*, 4.

agenda the reconsideration of the relationship with Austria. In this respect, reform conservatives declared as false and superficial the patriotism of the independents, and branded as simplistic and biased the Dualist Era's dominant view of history, which had put the series of anti-Habsburg fights for freedom led by Bocskai, Rákóczi and Kossuth into the focus of Hungarian history. In the 1920's not only Szekfű's historical works but also Klebelsberg's journalism seemed to suggest a readiness for a comprehensive reconsideration of the view of Hungarian history. We are led to conclude that the most significant change in the reform conservatives' pantheon of history is that while such historical figures as Kossuth and Rákóczi were relegated to the background, Széchenyi and Stephen I, Saint Stephen gained considerable ground.¹³ By bringing Stephen to the fore, Klebelsberg and his circle sought to highlight the fact that Hungarians are Western/Christian by culture and by default Western-oriented.¹⁴ In the early 1920's this was a clear statement against the ever-growing post-Trianon anti-Western Turanism, in search of any pre-Christian oriental roots of the Hungarians.¹⁵

3. KLEBELSBERG'S NEO-NATIONALISM

Klebelsberg introduced neo-nationalism into the public arena as a new historical concept in 1928.¹⁶ That year the minister presented his ideas in numerous articles on the subject, which he later published in one volume. How did these ideas under the concept of neo-nationalism tie in with the reform conservative view of the nation discussed above? In fact, Klebelsberg's writings of 1928 did not show any break or shift in his view of the nation. The name may have changed but the content remained the same. In order to justify this statement, let us take a closer look at the argumentation in his articles.

Klebelsberg defined nationalism as the self-preservation instinct that nations have practically had since time immemorial. The form of self-preservation, however, that nationalism actually involves, varies according to the ever-

¹³ Ujváry, Gábor, „Egy európai formátumú államférfi” Klebelsberg Kuno (1875–1932), Pécs – Budapest, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2014, 171.

¹⁴ Klebelsberg, Kuno, A magyar kultúrpolitika jelen feladatai [1925], in *Klebelsberg Kuno beszédei*, 552.

¹⁵ Klebelsberg, Kuno, Reálpolitika és neonacionalizmus, in Klebelsberg, Kuno, *Neonacionalizmus*, 129. See Ujváry: „Egy európai formátumú államférfi”, 169–171.

¹⁶ Klebelsberg, Kuno: Neonacionalizmus, in Klebelsberg, Kuno, *Neonacionalizmus*, 134.

changing challenges the community is faced with.¹⁷ In Klebelsberg's view, in the centuries before Trianon, Hungarian nationalism had two basic objectives or functions. One was to resist Habsburg centralisation and the consequent attempts at Germanisation. Fueled by the drive of self-preservation, this meant a centuries-long heritage of bitter opposition that had distorted the Hungarian national character by developing in it a type of knee-jerk contrarianism that said no to everything. In his evaluation, turn-of-the-century public discourse was already dominated by the Hungarian man of words who argues and contradicts.¹⁸ The other objective of Hungarian nationalism was to work out and secure acceptance for a community ideal that could integrate Hungarians and non-Hungarians, within the historical boundaries of the country. In the historical situation that arose after Trianon, these objectives no longer made sense, Klebelsberg added.¹⁹ In the minister's argumentation, neo-nationalism had to take on a double role in adapting to the new situation. On the one hand, it had to be an educator of the nation promoting a new ideal of man for the members of the community: the creative, active Hungarian with strong national consciousness, an image to replace the old Dualist ideal of the man of words that bemoans.²⁰ On the other hand, it had to establish a social policy promoting the welfare of the masses.²¹

As can be seen from the above, the idea of neo-nationalism with its focus on educating the nation and establishing a new social policy did not contribute effectively to Klebelsberg's view of the nation already shaped in the early 1920s. In fact, it was nothing more than summing up his earlier arguments and assigning conceptual labels to them.

4. REFORM CONSERVATIVE IDEAS AND THE REALITIES OF ISTVÁN BETHLEN'S POLICIES

Having discussed how reform conservatives' viewed the nation, an extremely important question arises. To what extent did reform conservatives' view of the nation become a part of the policies of Bethlen, the Hungarian Prime Minister from 1921 to 1931? The Bethlen administration undoubtedly supported large-scale infrastructural developments of popular education and emphasised its role

¹⁷ Klebelsberg, *Reálpolitika*, 128.

¹⁸ Klebelsberg, *Neonacionalizmus*, 138.

¹⁹ Klebelsberg, Kuno, A magyar neonacionalizmus, in Klebelsberg, Kuno, *Neonacionalizmus*, 123.

²⁰ Klebelsberg, Kuno, Új magyar típus, in Klebelsberg, *Neonacionalizmus*, 142.

²¹ Klebelsberg, *Népbarát nacionalizmus*, 188.

in shaping consciousness. It is also important to note that reform conservatives' value preferences in their view of the past started to manifest themselves in the secondary school history books of the late 1920s.²²

At the same time, it is also true that the most important element in this program, comprehensive land reform, could not work its way through the circles of large landowners and capitalists. The land reform act associated with the name of István Szabó Nagyatádi and its implementation in the 1920s barely scratched the surface of the social problem. The distributed land of an average of 0.9 hectares (1.5 Hungarian *holds*) per claimant was of poor quality, where beneficiaries could not make a living farming. Nor did the land reform change the "abnormality of wealth distribution".²³ Looking back from the 1930s, Gyula Szekfű was extremely critical of the government policy of the 1920s, saying that it had omitted the reform from reform conservatism and only preserved the sick heritage of Dualist Hungary.²⁴

How did the prominent figures of reform conservatism respond to the fact that the ideals that they stood for had been compromised in the face of reality? János Horváth had already withdrawn from public life, which was full of contradiction, as early as the mid-1920s and focussed primarily on his academic career. Gyula Szekfű chose an entirely different path. By the second half of the decade he became the number one ideologist of Bethlen's policies and praised the historical merits of big landed property on the pages of *Magyar Szemle* (*Hungarian Review*), a journal founded by the Prime Minister. It should be added that Szekfű's career took yet another turn with Bethlen's resignation in 1931 when he once more joined the camp of those advocating far-reaching social reform and a profound solution to the land problem.

Taking stock of the realities of large-scale politics, Klebelsberg as a minister of István Bethlen's government made a compromise. He did not give up the need for a shift in wealth distribution but accepted that it could only be ensured in the future. This compromise is reflected in the following lines of his: "Today we are just asking to be given some of the bigger capital. But the time will come when we will force the big capital."²⁵

²² Unger, Mátyás, *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1979, 187–191.

²³ See Kerék, Mihály, *A magyar földkérdés*, Budapest, MEFHOSZ Könyvkiadó, 1939, 205–206.

²⁴ Szekfű, Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934, 415.

²⁵ Klebelsberg, Kuno, A magyar gyermekvédelem [1926], in *Klebelsberg Kuno beszédei*, 1927, 319.

5. CRITICS OF NEO-NATIONALISM

Klebelsberg's writings that revealed the essence of neo-nationalism received three critiques that were significant from the point of view of the history of ideas; from Dezső Szabó, Albert Berzeviczy and László Ottlik, respectively. Their significance lies in the fact that they point to important ideological dividing lines in the intellectual life of the 1920s.

There is no doubt that in the 1920s Dezső Szabó was the most vociferous critic of the political elite. Klebelsberg in particular was a common target for his articles and even short stories attacking Bethlen's policies. Sometimes Szabó's criticism centred on the lavish expenditure on luxuries by the minister's office, sometimes on Klebelsberg's vanity. In the summer of 1928, Dezső Szabó published a paper in serial form in Endre Bajcsy-Zsilinszky's journal *Előőr* (*Vanguard*), in which he reviewed Klebelsberg's book *Neo-nationalism*, a collection of articles on the topic. Dezső Szabó called the book an expression of "German vitality."²⁶

In order to fully grasp this phrase, we must know that Dezső Szabó's view of history and of society were deeply infused with an anti-German sentiment. Sometimes the writer termed the ruling elite as the "polecat administration" and he also often called them the "Swabian administration."²⁷ These terms expressed his conviction that the machinery of state, centres of cultural and academic life, educational establishments and press management had become concentrated among assimilants of German origin. According to Dezső Szabó, this stratum of society was totally insensitive to Hungarians' social problems and issues of national destiny in general. Even worse, they were of the conviction, whether consciously or not, that the country's interests were those of an external power, Germany, to which they were primarily loyal and emotionally attached. What Dezső Szabó saw in Klebelsberg was what he perceived as a typical figure of this class of assimilants of German origin.

The writer's main objection to the idea of neo-nationalism was that it no longer considered anti-Habsburg fights for freedom (the so-called "tradition of independence") a resource of national consciousness. "*The most cynical ungrate-*

²⁶ Szabó, Dezső, Neonacionalizmus. Gróf Klebelsberg könyve. Negyedik közlemény, *Előőr*, Vol. 1, No. 22, 12th August, 1928, 7. See Arday, Géza, *Szabó Dezső szemlélete és egyénisége*, Budapest, Szenci Molnár Társaság, 2003, 25–28.

²⁷ These two terms were first used by Szabó in 1923 and in 1926. Szabó, Dezső, *Új magyar ideológia felé* [1923], Budapest, Szabó Dezső Emléktársaság, 2002, 147; Szabó, Dezső, *A magyar protestantizmus problémái* [1926], in Szabó, Dezső, *Egyenes úton*, Vol. 2, Budapest, Püski, 2003, 929.

fulness is needed to consider the nationalism negative that has tried for centuries to keep the German robber away from the food of Hungarian children. Or do we stigmatise it as such just because it has done so?"²⁸ Naturally, Dezső Szabó said yes to this question as he saw conscious intent in Szekfű's and Klebelsberg's revision of historical perception, the essence and goal of which he summed up in the following words:

"Under the false flag of objective study, they try to play down the significance of all the historical names like Koppány, Ferenc Rákóczi II or Kossuth that trigger the Hungarian survival instinct, and make them an object of ridicule and contempt. All their history writing, the way they present persons, facts and explain historical phenomena serves the vested interests of the Germans."²⁹

Another important criticism came from Albert Berzeviczy. Berzeviczy was a dominant figure of the political elite at the end of the age of Dualism who, as president of the Academy also in the interwar years, faithfully embraced and represented the liberal-conservative ideology of the Tisza era. He and others like him that had taken up the heritage of the age of Dualism considered unacceptable the reform conservative criticism of the past that considered the decades before the war an age of "wrong turnings". They also deemed reform conservatives' anti-liberalism excessive and found it utterly false to claim, as Gyula Szekfű most convincingly did in his *Három Nemzedék*, that liberalism paved the way for left-wing radicalism, revolutions and the disintegration of Hungary.

Berzeviczy responded to Klebelsberg's ideas presented under the concept of neo-nationalism on the pages of *Budapesti Szemle* (*Budapest Review*). In the eyes of the president of the Academy, Klebelsberg's "new historical concept" was just another symptom of the denial of the political and cultural heritage of the age of Dualism. In his article he warned Klebelsberg: "Let us stop always trying to draw a clear dividing line between pre-Trianon and post-Trianon. This is why I take every opportunity to condemn historical defeatism, which tirelessly belittles the past for the injustices done to us by blaming our own past and thus, in effect, justifying our enemies."³⁰ Berzeviczy suggests that instead of breaking with the past "we should cherish and preserve in its entirety the intellectual property that we took over from Greater Hungary before the collapse."³¹

Lastly, let us move on to the third critic of Klebelsberg's ideas, László Ottlik. The young social scientist's article, *Új Hungária felé* (*Toward a New Hungaria*),

²⁸ Szabó, Dezső, *Neonacionalizmus. Gróf Klebelsberg könyve. Hamadik közlemény, Előőrs*, Vol. 1, No. 21, 5th August, 1928, 7.

²⁹ *Ibid.* 8.

³⁰ Berzeviczy, Albert, *Nemzeti szellem – nemzeti kultúra, Budapesti Szemle*, 72, 1928, 429.

³¹ *Ibid.*

was published in the summer of 1928 in *Magyar Szemle* (*Hungarian Review*), edited by Gyula Szekfű and founded in 1927, on István Bethlen's initiative. The main importance of this paper was that the revisionist policy presented in it, that is, the idea of a historic Hungary based on territorial autonomies, appeared in a journal closely linked to the prime minister, a fact certainly not unrelated to Bethlen's intentions. Contesting Klebelsberg's view of the nation, the author called for a need for a shared sense of belonging, which he termed neo-patriotism, connecting, beyond linguistic inclusion, Hungarians and non-Hungarians on the territory of now defunct historic Hungary. In his presentation, neo-nationalism, unlike neo-patriotism, is made to seem like a retreat into a linguistic and ethnic community in which "modern racial theory is already a lurking shadow".³² In fact, Ottlik draws upon József Eötvös' arguments in saying: what makes a nation viable is not linguistic inclusion but a common historical destiny and common interests.

We are reminded, however, that Klebelsberg actually made all aspirations a thing of the past that aimed at what he considered "the planting of the Hungarian interpretation of state in" non-Hungarian "peoples' souls."³³ Klebelsberg was a supporter of integral revision but deemed unrealistic the idea of the Carpathian Basin's peoples being connected by a common destiny. Interestingly, the community concept, revived for the first time by Ottlik in the late 1920s, was further developed by Szekfű on the pages of *Magyar Szemle* but this time tagged as the concept of St. Stephen's State and no longer termed neo-patriotism. This means that as far as the view of the nation is concerned, the two dominant figures of reform conservatism, Gyula Szekfű and Kuno Klebelsberg, went their separate ways at the end of the 1920s. With the relaxation of political pressures, Gyula Szekfű became active as an ideological supplier of the revisionist propaganda and heavily promoted a community consciousness that in the early 1920's he himself had called "legal fiction coming to a pitiful end."³⁴

To sum up, contemporaries rejected Klebelsberg's neo-nationalism on various grounds. Dezső Szabó saw in him a threat to the traditions of fighting for independence and freedom; Berzeviczy, to the heritage of the age of dualism; Ottlik, to neo-patriotism, a political nation concept in a new guise.

³² Ottlik, László, Új Hungária felé, *Magyar Szemle*, 2, 1928/9, 4.

³³ Klebelsberg, A magyar neonacionalizmus, 123.

³⁴ Szekfű, Gyula, Állam- és nemzetfenntartás, in Szekfű, Gyula, *Történetpolitikai tanulmányok*, Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1924, 17.

6. CONCLUSIONS

Having taken stock of contemporary critics' opinions, the author of this paper feels obliged to draw his own conclusions. As pointed out above, the politics and the power relationships of the 1920s were not conducive to the interest unification based on the reduction of the disparities of wealth that was the essence of the Klebelsbergian view of the nation. Klebelsberg resigned himself to the situation believing that change was inevitable and in time, the owners of the land would recognise, or would be made to recognise by the state, that the only way to prevent a social eruption was to ensure a more equitable distribution of wealth. The minister's optimistic outlook on the future is faithfully reflected in the fact that two years before his death, in 1930, he wrote that anyone with a keen eye for the the coming decade can recognise "the smile of destiny" in it.³⁵ But the 1930s fell short of Klebelsberg expectations. That decade, just like the one before it, brought no real solution to the land problem.

Klebelsberg's initiative to reconsider the view of history was not free of contradictions. Incongruent as his aspirations were, we can see a tragic paradox in the fact that while in charge of the whole Hungarian culture and education, Klebelsberg, seeking to reconcile the temperaments of the masses of the peasantry and the middle class, relegated to the background the figure of Kosuth, a symbolic figure of a tradition of independence which had previously been a common ground in the historical consciousness of the two classes, and therefore an emotional bond between them. All of this, of course, is not to distract from Klebelsberg's achievements in building an educational infrastructure benefiting future generations to the present day, but should be taken into consideration when considering his oeuvre, and especially the Klebelsbergian view of the nation.

BIBLIOGRAPHY

- ARDAY, Géza, *Szabó Dezső szemlélete és egyénisége*, Budapest, Szenci Molnár Társaság, 2002.
- BERZEVICZY, Albert, *Nemzeti szellem – nemzeti kultúra*, *Budapesti Szemle*, 72, 1928, 418–431.

³⁵ Klebelsberg, Kuno, *Bevezetés*, in *Jöjjetek harmincas évek!*, Budapest, Athenaeum, 1930, 22.

- HUSZTI, József, *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942.
- KERÉK, Mihály, *A magyar földkérdés*, Budapest, MEFHOSZ Könyvkiadó, 1939.
- KLEBELSBERG, Kuno, A magyar kultúrpolitika jelen feladatai [1925], in *Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926*, Budapest, Athenaeum, 1927, 537–555.
- KLEBELSBERG, Kuno, A magyar neonacionalizmus, in Klebelsberg, Kuno, *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum, 1928, 120–126.
- KLEBELSBERG, Kuno, A magyar történeti kutatás feladatai és a szellemi tudományok terén a kutató munka megszervezése. A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésein tartott elnöki megnyitó beszédek. (1917–1923.) [1920], in *Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926*, Budapest, Athenaeum, 1927, 3–73.
- KLEBELSBERG, Kuno, Az iskolán kívüli népművelés [1923], in *Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926*, Budapest, Athenaeum, 1927, 576–582.
- KLEBELSBERG, Kuno, Majd ha elfárad a vész haragja... [1928], in Klebelsberg, Kuno, *Küzdelmek könyve*, Budapest, Athenaeum, 1929, 50–55.
- KLEBELSBERG, Kuno, Neonacionalizmus, in Klebelsberg, Kuno, *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum, 1928, 134–138.
- KLEBELSBERG, Kuno, Népbarát nacionalizmus, in Klebelsberg, Kuno, *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum, 1928, 185–188.
- KLEBELSBERG, Kuno, Reálpolitika és neonacionalizmus, in Klebelsberg, Kuno, *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum, 1928, 127–133.
- KLEBELSBERG, Kuno, Új magyar típus, in Klebelsberg, Kuno, *Neonacionalizmus*, Budapest, Athenaeum, 1928, 139–143.
- MAKKAI, Béla, Klebelsberg nemzetpolitikai koncepciója a dualista korszakban, *Rubicon* 23 (2012/9–10), 10–13.
- MISKOLCZY, Ambrus, *Szellem és Nemzet*, Budapest, Napvilág, 2001.
- OTTLIK, László, Új Hungária felé, *Magyar Szemle*, 2, 1928/9, 1–9.
- SZABÓ, Dezső, A magyar protestantizmus problémái [1926], in Szabó, Dezső, *Egyenes úton*, Vol. 2, Budapest, Püski, 2003, 910–941.
- SZABÓ, Dezső, Neonacionalizmus. Gróf Klebelsberg könyve. Hamadik közlemény, *Előőr*, Vol. 1, No. 21, 5th August, 1928, 7–8.
- SZABÓ, Dezső, Neonacionalizmus. Gróf Klebelsberg könyve. Negyedik közlemény, *Előőr*, Vol. 1, No. 22, 12th August, 1928, 7–8.
- SZABÓ, Dezső, *Új magyar ideológia felé* [1923], Budapest, Szabó Dezső Emléktársaság, 2002.
- SZEKFŰ, Gyula, *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány* [1917], Budapest, Dick Manó könyvkereskedése.
- SZEKFŰ, Gyula, Állam- és nemzetfenntartás, in Szekfű, Gyula, *Történetpolitikai tanulmányok*, Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1924, 11–41.
- SZEKFŰ, Gyula, *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*, Budapest, „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T., 1920.

SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934.

TÖKÉCZKI, László, Konzervatív reform a legkorszerűbb eszközökkel, in Tökéczki, László, *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 185–213.

UJVÁRY, Gábor, „Egy európai formátumú államférfi” *Klebelsberg Kuno (1875–1932)*, Pécs–Budapest, Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, 2014.

UNGER Mátyás: *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1979.

KRISZTINA KOVÁCS

YVES BONNEFOY ET *L'AFFAIRE GOLL*

INTRODUCTION

Dans le cadre du présent travail, nous donnerons l'exemple d'un engagement intellectuel et d'une relation poétique multiple à travers l'analyse du livre intitulé *Ce qui alarma Paul Celan*. Il s'agit d'un essai écrit par Yves Bonnefoy, poète, traducteur et critique (1923–2016) au sujet des accusations de plagiat portées par Claire Goll contre le poète Paul Celan (1920–1970) touchant la vie de ce dernier d'une manière bouleversante et même destructrice. Nous savons que Yves Bonnefoy a défendu Celan depuis le début de ce débat. Dans ce qui suit, nous observerons la structure de l'argumentation de Bonnefoy en décelant les différentes justifications de sa défense. D'autre part, nous avons l'intention de démontrer la complexité et la profondeur de son engagement en tant qu'intellectuel.

Nous commencerons l'étude par la présentation de *l'affaire Goll* pour donner une vue globale sur l'histoire de cette campagne diffamatoire, qui créa un réel débat public. Deuxièmement, il sera question de la prise de position d'Yves Bonnefoy en évoquant non seulement certains passages de l'essai afin d'étayer notre argumentation, mais également d'autres sources textuelles se révélant remarquables dans le jugement de l'affaire et de son engagement.

Pendant nos recherches, nous ne nous concentrerons pas uniquement sur le sujet propre de l'essai – le rapport entre la vie de Celan et les calomnies. En effet, il nous faut également prendre en considération l'engagement d'Yves Bonnefoy pour la défense de l'essence de la poésie et des valeurs éthiques intellectuelles dans l'existence sociale. La richesse aspectuelle de sa réflexion rend possible l'examen d'un champ de recherche hétérogène assurant une interprétation plus adéquate de la situation de Celan à l'époque de l'affaire et donnant accès à la découverte des connexions variées entre les deux poètes.

Essais cèlaniens

Nous savons que Yves Bonnefoy a rédigé deux textes en souvenir de Paul Celan. Le premier essai est apparu en 1972 dans le numéro d'hommage de la *Revue de*

*Belles-Lettres*¹ de Genève repris en 1977 dans « Nuage rouge. Essai sur la poétique » parue au *Mercure de France*². Il reçoit sa forme définitive dans une nouvelle édition revue et corrigée³ en 1992 et il se présente également dans *La Vérité de parole et autres essais*⁴ en 1995. L'autre texte se référant à la vie et l'œuvre de Celan s'intitule *Ce qui alarma Paul Celan* publié indépendamment dans la Collection Lignes Fictives aux Éditions Galilée en 2007. Comme nous l'avons mentionné, cet ouvrage est consacré en premier lieu à l'étude de l'affaire qui suscita une controverse aux conséquences tragiques pour Celan.

Prière d'insérer

Tout d'abord, nous examinons la prière d'insérer⁵ de l'essai. Ce texte d'accompagnement résume l'écrit de Bonnefoy reflétant entre autres son opinion sur *l'affaire Goll*. L'auteur y qualifie la campagne de diffamation de Claire Goll de « basses calomnies ». Au premier coup d'œil, il nous semble surprenant qu'il désigne un tel événement comme « normal » ce qui implique l'occurrence fréquente de telles actions dans l'histoire de la littérature française. Pour donner un exemple, il est de notoriété publique que « le père de l'essai », Michel de Montaigne emprunta beaucoup de Plutarque ; ainsi, il ne faudrait pas oublier que plusieurs générations d'auteurs se sont inspirées des Anciens, considérés comme des modèles à suivre et même à imiter textuellement. C'est à ce point qu'il nous faut également souligner que Paul Celan n'a pas du tout imité Yvan Goll. Nous voudrions juste attirer l'attention du lecteur sur le fait qu'une interprétation étroite, catégorique du rapport entre les œuvres littéraires et l'accusation de plagiat peut aboutir à des grandes erreurs. La problématique du plagiat doit être traitée prudemment, avec une certaine circonspection. Ainsi, nous pouvons constater que Bonnefoy s'approche de *l'affaire Goll* par un certain souci réaliste en la considérant « normale ». En effet, la question de l'origine de

¹ *La Revue de Belles-Lettres*, 96ème année, n° 2–3 (« Paul Celan »), 1972, p. 91–95.

² Yves Bonnefoy, *Le Nuage rouge. Essais sur la poétique*, Paris, Mercure de France, 1977, p. 303–309.

³ Yves Bonnefoy, *Le nuage rouge*, Paris, Mercure de France, 1992, p. 323–330.

⁴ Yves Bonnefoy, *La vérité de parole et autres essais*, Paris, Gallimard, 1995, p. 545–552.

⁵ Ce bref texte précède l'ouvrage et peut être considéré comme un envoi motivant l'intérêt de l'édition ou de la lecture du livre donné. Il est imprimé sur une feuille indépendante. Selon CNRTL, il s'agit d'un « Communiqué dont on sollicite la publication. Se dit en particulier de la notice sur le livre et son auteur qui accompagne habituellement les ouvrages envoyés au service de presse. » <http://www.cnrtl.fr/definition/ins%C3%A9rer> (La date du dernier téléchargement: le 24 février 2018.)

toutes sortes d'écritures rappelle qu'elles n'existent pas en elles-mêmes, mais dans des relations à d'autres textes. En désignant l'affaire comme une « basse calomnie », Bonnefoy signale tout au début son opinion personnelle sur le comportement et l'intention de Claire Goll, opinion renforcée par la remarque selon laquelle les accusations étaient « clairement mensongères ». En effet, il confronte son jugement de l'affaire aux souffrances que Celan dût subir suite aux accusations compromettantes dirigées contre lui. Bien qu'une grande partie de son public l'ait soutenu dès le début, Celan n'arriva pas à se placer au-dessus de ces attaques. Sans doute, *l'affaire Goll* a contribué à la destruction définitive de sa vie personnelle aboutissant à son suicide en 1970. Yves Bonnefoy finit son prière d'insérer en exprimant sa volonté d'expliquer l'état d'« alarme » de son ami en le liant à la poésie.

L'AFFAIRE GOLL

Une rencontre fatale

Yves Bonnefoy évoque dans son essai intitulé *Paul Celan* la première rencontre de Celan avec Yvan Goll :

« Or, je me souvenais quant à moi de la cause première de ces attaques funestes, dont peu importe aujourd'hui le contenu. Car c'était en ma compagnie qu'il avait rencontré l'homme âgé, exilé lui aussi, malade, que pour ma part je ne devais plus revoir, mais que lui, Paul, n'avait plus cessé d'assister de son affection et de ses soins, mais pour voir tout cela plus tard utilisé contre lui⁶. »

Pour Bonnefoy, l'importance de ce moment de la biographie celanienne réside dans le fait que c'est en sa présence que Celan fit la connaissance du couple Goll. Selon Theo Buck, Celan rendit visite à Yvan Goll à la suggestion de Margul-Sperber, espérant une sorte de reconnaissance en tant que poète et une certaine solidarité en tant que juif.⁷ En effet, Bonnefoy révèle avoir été involontairement présent durant le premier moment de cette histoire devenue avec le temps la source de toutes sortes de douleurs et d'humiliations injustes pour Celan. Il nous faut cependant noter que selon Bonnefoy, les détails de l'affaire ne méritent plus

⁶ Yves Bonnefoy, *La vérité de parole*, Paris, Gallimard, 1995, p. 550.

⁷ Theo Buck, *Paul Celan und Frankreich. Von Czernowitz nach Paris*, in George Gutu – Martin A. Heinz – Andrei Corbea-Hoisie, (eds), *Stundenwechsel. Neue Perspektiven zu Alfred Margul-Sperber, Rose Ausländer, Paul Celan, Immanuel Weissglas*, Bukurești, Paideia, 2002, p. 131.

d'être abordés à cause de l'inanité de telles accusations. Cela s'explique par le fait que depuis ce temps, l'opinion publique a pris conscience de la gratuité de ces calomnies. De cette façon, il n'est plus nécessaire de traiter un sujet sans motif, à la véracité nulle. A la fin de l'extrait, Bonnefoy dévoile l'un des traits les plus douloureux de l'affaire, le fait que la serviabilité et bienveillance de Celan se retournèrent finalement contre lui.

Résumé de l'affaire

Avant l'étude de la suite de l'essai, nous nous proposons de résumer brièvement le déroulement de l'affaire. En effet, nous savons que le couple Goll fit la connaissance de Celan à Paris durant l'automne 1949, quelques mois avant la mort d'Yvan Goll. L'homme âgé et malade demanda à Celan la traduction de ses poèmes en allemand, enthousiasmé du talent du jeune poète et souhaitant la continuation du travail de traduction. Après la mort de son mari, Claire Goll réclama également l'achèvement de ce projet de traduction, mais peu après, la coopération s'interrompit en raison du désaccord entre elle et Celan. Ayant accès à l'héritage de son mari, la veuve se servit des documents de celui-ci, entre autres des traductions de Celan, sans demander sa permission. Elle manipula les manuscrits des poèmes de son mari en y copiant mot à mot plusieurs passages des traductions de Celan avec l'intention de calomnier le jeune poète exilé⁸ en prétendant que dans le recueil intitulé *Mohn und Gedächtnis* (Pavot et mémoire), Celan plagiait des poèmes d'Yvan Goll. La campagne de diffamation commença en août 1953 sous la forme d'une lettre circulaire que la calomnatrice envoya en premier lieu à des maisons d'édition et à des journalistes⁹; selon la présentation chronologique des *Correspondances*, la lettre fut également transmise à des écrivains et des producteurs d'émissions radiophoniques¹⁰.

Préludes littéraires

Ce qui alarma Paul Celan débute par deux citations textuelles annonçant l'essentiel de l'essai. La première citation est l'extrait de la lettre de Celan à Adorno révélant la solitude profonde du poète. Celan y met en parallèle son état solitaire

⁸ Paul Celan, *Die Gedichte*, Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band. Herausgegeben und kommentiert von Barbara Wiedemann, Berlin, Suhrkamp, 2003, p. 672.

⁹ Buck, *Paul Celan und Frankreich. Von Czernowitz nach Paris*, p. 133.

¹⁰ Paul Celan – Gisèle Lestrangé, *Correspondance* (1951–1970), Tome II, Paris, Seuil, 2001, p. 493.

avec ses poèmes. Cela peut impliquer d'une part l'entrelacement de la vie de l'auteur avec son œuvre, ou même l'union complète de ces deux dimensions. En effet, Celan a vécu les diffamations contre son art comme des attaques contre sa propre personne. D'autre part, le parallélisme mentionné peut exprimer également le contraire. Nous y reconnaissons plutôt la solitude fondamentale du poème en tant que réalité autoréférentielle, abordée dans le *Méridien* où Celan désigne ses poèmes comme « Daseinsentwürfe¹¹ » (projets existentiels). Cette conception poétique est de nature ontologique et s'harmonise avec l'idée que l'œuvre est une créature autonome, détachée du moi empirique ce qui la rend énigmatique et ainsi inaccessible. D'un côté, l'absence de référent empêche le déchiffrement du poème, mais de l'autre côté, il multiplie les possibilités interprétatives. Nous pouvons donc supposer que le choix de l'extrait ci-dessus s'explique par la volonté de saisir l'essence de la poésie celanienne. A ce point de notre réflexion, il nous importe d'ajouter que l'approche ontologique de la poésie peut former un lien entre la poésie de Celan et celle de Bonnefoy.

La deuxième citation par laquelle l'auteur introduit son essai vient de *Marginalia* d'Edgar Allan Poe :

« Les poètes voient l'injustice, *jamais* là où elle n'existe pas, mais fort souvent là où des yeux non poétiques n'en voient pas du tout. Ainsi la fameuse irritabilité poétique n'a pas de rapport avec le *tempérament*, compris dans le sens vulgaire, mais avec une clairvoyance plus qu'ordinaire relative au faux et à l'injuste¹². »

L'extrait ci-dessus munit les poètes de la faculté d'une certaine clairvoyance, qui nous fait songer à l'idéal romantique du poète élu devançant son temps. De cette manière en choisissant cette citation, Bonnefoy met en relief la clairvoyance comme privilège exclusif des poètes assurant l'accès à la vérité par la capacité de distinguer le faux de l'injuste.

¹¹ Paul Celan, *Le Méridien & autres proses*, Traduit de l'allemand et annoté par Jean Launay. Seuil, 2002, p. 82.

¹² Yves Bonnefoy, *Ce qui alarma Paul Celan*, Paris, Galilée, 2007, p. 9.

QUESTIONS DU GENRE

Tout d'abord, il nous importe de déterminer le genre du deuxième écrit d'Yves Bonnefoy sur Paul Celan. En lisant le texte, il nous saute aux yeux qu'il se fonde notablement sur une approche biographique remontant aux buts principaux de cet essai : montrer la vérité, faire comprendre au public l'attitude de Celan vis-à-vis de cette campagne destructive et prouver que les conséquences de l'affaire furent plus grandes que l'on ne pourrait le penser. A ces fins, les faits biographiques jouent un rôle immense en ce qu'ils assurent l'objectivité et l'authenticité de la présentation. Contrairement à ses écrits dits poétiques, cet essai de Bonnefoy se caractérise par un certain souci de documentation. D'autre part, il convient de mentionner que *Ce qui alarma Paul Celan* peut être lu également comme un texte poétique dans ce qu'il vise à défendre l'honneur et la pureté de la poésie celanienne. En rédigeant son essai, Bonnefoy saisit l'occasion de présenter l'essence de cet art exceptionnel, fidèle à soi comme à la nature de la *poiesis*. Dans les passages où il est question du rapport entre la poésie et l'existence humaine, il se sert de son propre registre poétique, celui de la poésie de la présence. Ces parties « poético-ontologiques » rendent *Ce qui alarma Paul Celan* plus poétique. D'après tout cela, nous nous proposons de constater que le présent essai est d'une nature double. La synthèse de ses composants biographiques et poétiques symbolise la cohérence de la vie et de l'œuvre celanienne.

PORTRAIT CELANIEN

Guerrier juif

« Nombre de ses poèmes sont bien ceux du »guerrier juif« qu'il se dit¹³. » Cette autodétermination implique que la poésie celanienne se caractérise par un certain témoignage historique. Tout au début de son livre, Bonnefoy résume la poésie celanienne en tant que « souffrance, mémoire et témoignage¹⁴ ». En effet, Celan éprouva une certaine responsabilité à l'égard des autres juifs, en leur nom dont l'expression explicite se trouve à plusieurs endroits de l'œuvre. Il se présenta par exemple dans ses lettres écrites à Marthe Robert et Jean-Paul Sartre comme « un poète de langue allemande et qui est juif¹⁵ ». C'est à ce point qu'il

¹³ Ibidem, p. 39.

¹⁴ Ibidem, p. 17.

¹⁵ Ibidem.

nous importe de citer un passage de la *Correspondance* : « Vous êtes ma femme – vous êtes courageusement la femme d’un poète. [...] Merci, ma Chérie, de l’être si courageusement. Vous êtes, vous le savez bien, la femme d’un poète maudit: doublement, triplement »juif«¹⁶. » Nous savons que la malédiction du poète remonte à toute une tradition littéraire. Cette expression a été créée dans la deuxième moitié du 19ème siècle et nous la découvrons dans l’œuvre de Paul Verlaine¹⁷. En tant que notion romantique, la malédiction du poète désigne le rejet du génie par la société impliquant également le manque de reconnaissance de son œuvre. D’une manière provocante, le poète rejette les valeurs morales de son époque et pousse son art poétique à l’extrême. Ceci étant dit, nous sommes confrontés à certains parallélismes entre l’essence du terme littéraire « poète maudit » et la situation de Celan en tant qu’un homme exilé d’origine juive, en plus diffamé en tant que poète. En tant que juif, il était dehors. Dans l’essai intitulé *Paul Celan*, Bonnefoy décrit cette situation existentielle et artistique de la façon suivante :

« J’entend encore Paul Celan me dire, c’était chez moi une après-midi où nous en étions venus à parler de la peinture, de l’architecture romanes : Vous (il s’agissait des poètes français, occidentaux) êtes chez vous, dans votre langue, vos références, parmi les livres, les œuvres que vous aimez. Moi, je suis dehors...[...] Qu’il fût dehors – juif »au nom imprononçable« en Europe du temps de guerre (et après), germanophone à Paris –, on savait si bien le lui rappeler¹⁸. »

Alarme

En lisant l’essai, se pose la question de la signification du terme « alarme¹⁹ » apparaissant entre autres dans le titre de l’essai sous une forme verbale. Elle désigne la réaction de Celan quant aux diffamations de Claire Goll, mais également quant aux attaques antisémites issues des sociétés allemande et française. En conséquence, le mot alarme chez Celan est un signal complexe reliant les accusations de plagiat avec les tendances antisémites de l’époque, en multipliant leurs effets. Il est responsable du trouble du poète dans son rapport aux autres y compris parfois même avec ses meilleurs amis.

¹⁶ Celan – Lestrangé, *Correspondance* (1951–1970), p. 157.

¹⁷ *Les poètes maudits* de Verlaine renferme des essais de poètes « décadents » comme Arthur Rimbaud, Stéphane Mallarmé, Tristan Corbière ou bien Marceline Desbordes-Valmore.

¹⁸ Bonnefoy, *Le nuage rouge. Essais sur la poétique*, p. 549.

¹⁹ Bonnefoy, *Ce qui alarma Paul Celan*, p. 33.

L'affaire Goll produisit en Celan la crainte qu'il ne serait plus reconnu en tant que poète, bien qu'un grand nombre de personnes l'assuraient de leur appui. Tout au début de son livre, Bonnefoy attire l'attention du lecteur sur le fait que Celan n'aurait pas dû réagir face à la deuxième campagne de Claire Goll par la souffrance mais par contentement : il avait beaucoup d'admirateurs qui « se mobilisèrent pour démontrer l'inanité des accusations portées contre lui²⁰ ». Par conséquent, « les propos de Claire Goll [...] n'y avaient trouvé pratiquement aucun écho²¹ ». Pourtant, l'anxiété de Celan ne disparut pas. Il écrivit des lettres qu'il n'envoya pas : « Outre Marthe Robert les destinataires étaient Jean-Paul Sartre, dont il rêvait qu'il parlât de l'affaire – une nouvelle affaire Dreyfus, dit-il – dans *Les Temps modernes*²² ». L'identification de l'accusation de plagiat à l'affaire Dreyfus démontre que pour Celan, les calomnies de Claire Goll et les attaques antisémites sournoises²³ ne firent qu'un.

La visite chez Boris Schloezer représente également une expérience « qui aurait dû exactement le contraire d'une cause d'alarme ou de chagrin²⁴ » parce que cet homme « était fait pour percevoir, d'instinct et profondément, et la qualité d'un poète et combien étaient infâmes les attaques²⁵ » subies par le jeune poète. Yves Bonnefoy indique même l'avoir évoquée dans son premier essai. De cette manière, il se crée une liaison entre les deux écrits sur Paul Celan.

Éthos celanien

Selon Dirk Weissmann, Paul Celan peut être considéré comme un vrai poète entre autres par son « intransigeance artistique²⁶ ». Nous pourrions même dire qu'il s'agit d'une qualité de poète donnant signe de la vraie poésie « laquelle se désintéresse nécessairement des avantages mondains et matériels du monde

²⁰ Ibidem, p. 12.

²¹ Dirk Weissmann, Die Niemandrose et la naissance d'une lecture juive dans la réception française de Celan, in *Paul Celan : Traduction, réception, interprétation suivi de Paul Antschel à Tours (1938–1939)*, Documents, textes réunis par Bernard Baroun et Jessica Wilker, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2006, p. 123.

²² Yves Bonnefoy, *Ce qui alarma Paul Celan*, p. 13.

²³ « Il me montrait des tracts comme je n'imaginai pas qu'il en circulât alors en ville », puis « Ce que d'étranges passants lui glissaient dans les mains voulait le chasser de France si ce n'est le faire périr. » Ibidem, p. 16.

²⁴ Ibidem, p. 14.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Dirk Weissmann, *L'histoire de la réception de Paul Celan en France, des débuts jusqu'à 1991*, Paris, Université de la Sorbonne Nouvelle, Paris III, 2003, p. 130.

littéraire²⁷ ». En effet, Celan ne voulait faire aucun compromis dans la poésie et au sujet de la publication de ses œuvres non plus : il a plutôt freiné sa propre réception en France. Dirk Weissmann parle d'un certain « éthos du refus²⁸ » qui caractérisait le comportement de Celan vis-à-vis de ses ambitions poétiques, entre autres de la réalisation de ses projets de publication y compris la traduction de ses poèmes. En raison de l'intransigeance de sa position éthique, il est improbable qu'il ait décidé de plagier les poèmes d'Yvain Goll. Telle démarche n'aurait d'ailleurs pu servir ses intérêts, ne contribuant même pas à la publication de ses propres poèmes. Pourquoi aurait-il risqué de plagier et de publier sous son nom ? D'autre part, un homme exilé ayant fondé un nouveau foyer et une nouvelle vie de poète en France, terrorisé constamment par la possible reviviscence du nazisme, n'avait pas besoin d'un quelconque scandale. En même temps, il est loisible de s'interroger sur ce comportement inhabituel et surprenant. En sachant que le refus des travaux de traductions s'impose au début des années 1960, nous pouvons supposer qu'il est en rapport étroit avec la campagne de diffamation de Claire Goll. Dirk Weissmann confirme que l'attitude méfiante de Celan se basait sur trois réalités différentes qui ne se laissent pas distinguer clairement dans les différentes situations. Premièrement, son pessimisme concernant la traduction de ses poèmes, deuxièmement ses réactions face à l'antisémitisme et troisièmement le rejet de tout ce qui peut être lié à la veuve d'Yvan Goll²⁹. En effet, il avait peur d'être détruit par la critique et que Claire Goll continue à mener des attaques contre lui³⁰. En effet, nous pouvons regarder la production poétique de Celan comme une « littérature pure » qui est « insensible » à la faveur du public³¹. Celan a renoncé à la renommée en France pour sauvegarder la pureté éthique de son art et de sa personne. Il ne l'a fait pas sans cause, c'était en partie une réaction à l'accusation de plagiat, mais il est remarquable que par cette attitude, il se soit montré capable de refuser l'ascension sociale dans son pays d'adoption.

²⁷ Ibidem, p. 130.

²⁸ Ibidem, p. 129.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, p. 130.

L'ENGAGEMENT DE BONNEFOY

La manipulation

Tout d'abord, il nous importe de mentionner que dans *Ce qui alarma Paul Celan*, Yves Bonnefoy met en évidence que Claire Goll pratique l'amalgame en affirmant que Celan se serait inspiré des poèmes d'Yvan Goll, précisant : « Manoeuvre fourbe, puisque s'il y avait eu emprunt, c'aurait été par Goll, auquel Paul lisait ses propres poèmes quand il lui rendait visite à l'hôpital [...] Claire Goll, pour nuire à ce dernier, avait simplement renversé la chronologie³². » Dans ce passage de l'essai, il s'agit des poèmes composés par Yvan Goll en 1951 qui ont été postérieurement falsifiés par la veuve pour pouvoir accuser Celan. Bonnefoy ajoute que c'étaient surtout quelques images et des symboles qui montraient certaines ressemblances entre les deux œuvres « parmi bien d'autres aspects de textes bien différents³³ ». C'est à ce point de l'essai que Bonnefoy signale l'absurdité de l'affaire de plagiat prenant comme point de départ l'arrière-plan textuel. Ensuite, il déclare que Paul Celan est un poète authentique dont l'art se fonde sur des expériences originales qui doivent passer par une transformation radicale pour accéder à la vérité. De cette manière, il était absolument injuste et même inutile de la part de l'accusatrice de lancer de telles attaques contre le jeune poète.

La vérité de l'écriture

Dans ce qui suit, Bonnefoy fait une remarque supplémentaire en annonçant qu'en matière de poésie « la question du plagiat ne se pose pas, cette notion n'y garde même aucun sens.³⁴ ». Cet argument est valable pour le cas où un poète emprunte réellement des éléments ou des passages de l'œuvre de quelqu'un d'autre. Bonnefoy attire l'attention sur le fait que dans un tel cas, il ne s'agit pas non plus d'un plagiat, car en poésie, l'emprunt littéraire du texte source sera transformé en un nouveau signifiant, celui du texte cible. Concernant les emprunts textuels, il nous importe d'ajouter qu'ils remontent à un phénomène qui est indissociable de l'écriture. La recherche de ces apparences textuelles fait l'objet de l'intertextualité. La notion a été proposée par Julia Kristeva et elle vise à l'étude des relations textuelles de tous genres. Nathalie Piégay-Gros y reconnaît « le fait que toute

³² Yves Bonnefoy, *Ce qui alarma Paul Celan*, p. 19.

³³ Ibidem, p. 20.

³⁴ Ibidem.

écriture se situe toujours parmi les œuvres qui la précèdent et qu'il n'est jamais possible de faire table rase de la littérature³⁵ ». En lisant cette définition du terme d'intertextualité, il nous semble que l'œuvre littéraire est par nature une forme d'imitation, parce que toute écriture fait figure d'une certaine réécriture. Dans *l'Initiation à l'intertextualité*, Anne Claire Gignoux affirme que l'intertextualité « prend la forme d'une pratique essentielle, consutive du langage et de la littérature, engageant le sujet écrivain, mais aussi la société culturelle dans laquelle celui-ci s'inscrit³⁶ ». En fait, ces deux définitions élargissent l'horizon de l'étude des relations textuelles.

La perte de soi

Bonnefoy met en évidence qu'il n'est plus question du plagiat dans le sens étroit du mot. En effet, le pire de ces diffamations n'était plus tout simplement l'hypothèse que Celan aurait emprunté à la poésie d'Yvan Goll, mais la mise en doute de « l'authenticité de ses poèmes³⁷ ». Tout cela représenta une sorte de dépouillement pour Celan « devant ses lecteurs d'un rapport à soi qui était pourtant sa vie même³⁸ ». Contrairement à d'autres qui connaissaient épisodiquement des périodes d'incertitudes et de doutes concernant leur vocation et la création poétique, Celan était conscient de son « expérience des mots³⁹ » comme de sa voix poétique et Bonnefoy pouvait en être le témoin. Néanmoins, la manière dont Claire Goll l'attaqua engendrera en lui une rupture intérieure. Il s'agit de la perte de l'intimité avec soi-même assurée dans sa vie par la poésie qu'il définit dans son discours *Méridien* comme « une sorte de retour chez soi⁴⁰ ».

La critique des « défenseurs »

En tant qu'intellectuel, critique d'art et poète, Yves Bonnefoy fait également la critique des cercles intellectuels (lecteurs, critiques, artistes, journalistes) de son temps en révélant que les contemporains ont réagi inconvenablement face aux attaques de la calomnatrice. Au lieu de prendre en compte les véritables dangers

³⁵ Nathalie Piégay-Gros, *Introduction à l'intertextualité*, Dunod, Paris, 1996, p. 7.

³⁶ Anne Claire Gignoux, *Initiation à l'intertextualité*, Paris, Ellipses, 2005, p. 23–24.

³⁷ Yves Bonnefoy, *Ce qui alarma Paul Celan*, p. 24.

³⁸ Ibidem, p. 24.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Paul Celan, *Le Méridien & autres proses*, p. 82.

de l'accusation, ils les ont complètement ignorés en appelant uniquement au fait qu'il n'y avait aucun plagiat. Plus précisément, ils n'ont pas posé la question du rapport entre la notion du plagiat et la poésie. Vraisemblablement, ils n'ont même pas réfléchi à la nature de la poésie. De cette manière, il nous semble qu'ils ont assisté à la naissance de certains malentendus qui ont plutôt aggravé la situation au lieu de la résoudre. Jean-Paul Sartre affirme dans *Du rôle de l'intellectuel dans le mouvement révolutionnaire* le suivant : « Il n'y a aucun travail qui soit exclusivement d'intelligence. Il n'y en a pas non plus qui n'en ait pas besoin⁴¹. » Bonnefoy formule l'hypothèse qu'à cause de l'imprudence et de l'incompréhension de la société intellectuelle, Paul Celan ne pouvait pas faire valoir les encouragements et d'autres retours venant de son environnement et de ses lecteurs. On n'avait pas véritablement d'accès à l'affaire, à son œuvre et même à la poésie comme telle. En lisant *Ce qui alarma Paul Celan*, nous serons témoins de cette critique acérée et savante, à l'égard des « défenseurs » lors du déroulement de l'affaire⁴².

CONCLUSION

En somme, Yves Bonnefoy prend la défense de Paul Celan dans cet essai d'une part par l'objectivation de l'affaire en précisant certains détails qui ont été truqués par Claire Goll. D'autre part, il présente la personne, la vie et l'art de Celan dans une forme comprimée mais d'une manière approfondie et multiple par le regard d'un proche, d'un poète et d'un critique.

Concernant l'engagement intellectuel d'Yves Bonnefoy, nous nous proposons de souligner qu'il ne s'agit pas tout simplement de la volonté de défendre un ami injustement accusé de plagiat mais de faire prendre conscience aux gens de l'importance d'une certaine clairvoyance et d'un souci de précision dans le jugement. De cette manière, il réhabilite dans son écrit l'honneur de Paul Celan en montrant également le vrai visage de la poésie.

Nous nous proposons de terminer cette étude par la constatation que *l'affaire Goll* présente un point de référence remarquable entre Yves Bonnefoy et Paul Celan grâce à la naissance de *Ce qui alarma Paul Celan*. L'écriture de cet essai démontre non seulement la parenté et la sympathie de deux esprits exceptionnels mais le souci constant de la vérité caractérisant leurs deux univers poétiques.

⁴¹ Jean-Paul Sartre – Bernard Pingaud – Dionys Mascolo, *Du rôle de l'intellectuel dans le mouvement révolutionnaire*, Paris, Eric Losfeld, 1971, p. 9.

⁴² Ibidem, p. 27

BIBLIOGRAPHIE

- BONNEFOY, Yves : *Ce qui alarma Paul Celan*, Paris, Galilée, 2007.
- BONNEFOY, Yves: *La vérité de parole et autres essais*, Paris, Gallimard, 1995, 545–552.
- BONNEFOY, Yves : *Le Nuage rouge. Essais sur la poétique*, Paris, Mercure de France, 1977, 303–309.
- BONNEFOY, Yves : *Le nuage rouge*, Paris, Mercure de France, 1992, 323–330.
- BUCK, Theo : Paul Celan und Frankreich. Von Czernowitz nach Paris, in Gutu, George – Heinz, Martin A. – Corbea-Hoisie, Andrei (eds) : *Stundenwechsel. Neue Perspektiven zu Alfred Margul-Sperber, Rose Ausländer, Paul Celan, Immanuel Weissglas*, Bukurești, Paideia, 2002.
- CELAN, Paul – LESTRANGE, Gisèle : *Correspondance (1951–1970)*, Paris, Seuil, 2001.
- CELAN, Paul: *Die Gedichte*, Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band. Herausgegeben und kommentiert von Barbara Wiedemann, Berlin, Suhrkamp, 2003.
- CELAN, Paul: *Le Méridien & autres proses*, Traduit de l'allemand et annoté par Jean Launay, Paris, Seuil, 2002.
- Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales, <http://www.cnrtl.fr/definition/ins%C3%A9rer>
- GIGNOUX, Anne-Claire : *Initiation à l'intertextualité*, Paris, Ellipses, 2005.
- La Revue de Belles-Lettres*, 96ème année, n° 2–3 (« Paul Celan »), 1972, 91–95.
- PIÉGAY-GROS, Nathalie : *Introduction à l'intertextualité*, Paris, Dunod, 1996.
- SARTRE, Jean-Paul – PINGAUD, Bernard – MASCOLO, Dionys : *Du rôle de l'intellectuel dans le mouvement révolutionnaire*, Paris, Eric Losfeld, 1971.
- WEISSMANN, Dirk : Die Niemandrose et la naissance d'une lecture juive dans la réception française de Celan, in Paul Celan : *Traduction, réception, interprétation suivi de Paul Antschel à Tours (1938–1939)*. Documents, textes réunis par Bernard Baroun et Jessica Wilker, Tours, 2006, Presses Universitaires François-Rabelais, 2006.
- WEISSMANN, Dirk : *L'histoire de la réception de Paul Celan en France, des débuts jusqu'à 1991*, Paris, Université de la Sorbonne Nouvelle, Paris III, 2003.

ABSZTRAKTOK

Petra Balaton:

The Model and Strategy of Intelligentsia – Activities of the Székely Society of Marosvásárhely (1899–1914)

In the era of accelerating economic development and social re-stratification after the Austro-Hungarian Compromise of 1867, the social strata of Hungarian officials-intellectuals had developed, and their number started to increase quickly. This study sets out to describe the complex role and responsibilities of the local intelligentsia made up of pedagogues and officials in Székely Land. The movement was started in Marosvásárhely, where a small Protestant group of intellectuals – gathered together in the form of a society named the Székely Society of Marosvásárhely from 1899 — played an increasingly important role in assessing the conditions of Székely Land by publishing publications and giving presentations, and also contributed to the resolution of its problems by developing proposals. By the early 20th century the relationship between public bodies and the Székely societies — which were dissatisfied with the nationality policy of the Hungarian governments and mainly comprised nationalistic-minded middle-class intellectuals — became conflictual; however, their role and existence are indisputable.

Bakacsi Gyula:

Értelmiségi szerep a 21. században

A tanulmány az értelmiségi szerepet értelmezi a 21. század elején. Rámutat közösségi jellegére, erény-etikai vonatkozásaira és elemzi az értelmiségi létből adódó szerepkonfliktusokat. Benda nyomán vizsgálja az írástudók árulásának napjainkra jellemző mintázatát. Végül utal olyan felemelkedő elméletekre, amelyek az értelmiségi szerep-értelmezés új esélyét teremthetik meg.

Balogh Tamás:
*Leiden büszkesége... és alázatossága – Cleveringa beszéde
egy Cleveringa-beszéd tükrében*

Johan Huizinga neve Magyarországon már a harmincas évektől, majd a háború alatt is összefonódott a szellemi ellenállás fogalmával. A magyar lapok 1946–47-es számaiból úgy tűnik, hogy a hollandoknak a megszállókhoz és a megszállás-hoz való viszonyulását – utólag legalábbis – példaértékűnek tekintették Magyarországon. „Hollandia ellenállt. Leghathatósabb fegyverei a megvetés és a közöny voltak a megszállók iránt” – írta például az *Új Magyarországn*ban Polonyi Dezső. A magyar nekrológokban pedig Huizinga a hitlerizmus rendíthetetlen ellenfeleként és mártírjaként jelent meg.

Tanulmányomban ezt a kicsit általános és pontatlan képet próbálom árnyalni Huizinga írásainak, a leideni Huizinga-archívumban fennmaradt dokumentumoknak és a leideni egyetem professzorai által végrehajtott 1940. novemberi akciónak az elemzésével. Főleg ez utóbbiával, mivel ebben az az akcióban a maga sajátos módján Huizinga is részt vett, és mert itt egyetemi embereknek valóban a kiállítás olyan formáját sikerült megtalálniuk – nem véletlenül Észak-Németalföld első protestáns egyetemén, amely annak idején a spanyol elnyomás elleni felkelésből született –, amelyből tanulhatunk.

Kiricsi Ágnes:
*Egy halójelenség értelmezési lehetőségei – Olaus Magnus és Olaus Petri
értelmiségi szerepvállalása a svéd reformáció kezdetén*

Az értelmiség fogalma a 16. század kontextusában még egészen mást jelentett, mint napjainkban, ám ebben a korszakban is fontosnak számított e társadalmi réteg szerepe és felelősségvállalása. Svédországban I. Gusztáv uralkodásának közel negyven éve jelentős változásokat hozott a politikai, vallási és kulturális életben egyaránt. Ebben a turbulens időszakban élt két befolyásos egyházi ember: Olaus Magnus, Uppsala utolsó katolikus érseke, és Olaus Petri, a lutheránus prédikátor. Bár teljesen más vallási nézeteket képviseltek, kiállításuk hitük és értékrendjük mellett, írásaik és szembefordulásuk a radikális uralkodóval, a kor meghatározó szereplőivé tette őket. Indirekt módon ugyan, de küzdelmük, és munkásságuk összekapcsolódott egy különös égi tünemény, az 1535-ben Stockholmban egén feltűnő halójelenség értelmezésében. Olaus Magnus legjelentősebb művében, a 22 könyvből álló *Historia de Gentibus Septentrionalibus*ban öt fejezetet szentel e rendkívül változatos légköroptikai jelenségek köré magyarázatának,

és kiemelt helyen tárgyalja épp azt a halófajtát, amely pár évvel könyve kiadása előtt Stockholmban nagy figyelmet kapott. A fejezet illusztrációjaként szolgáló fametszet feltűnő hasonlóságot mutat Jacob Heinrich Elbfas Vädersolstavlan című olajfestményével, melynek eredetijét Olaus Petri készítette, s amely részben hozzájárult a prédikátor bebörtönzéséhez. E halójelenség értelmezése, jelentőségének magyarázata jól példázza, hogy a kor protestáns és katolikus értelmisége miként viszonyult a hatalomhoz, a „hivatalhoz”, illetve saját hitéhez és „elhivatottságához”. Mindemellett pedig hozzájárult ahhoz, hogy annak a szűk időszaknak, amelyet svéd reneszánsznak nevezhetünk, mind Olaus Magnus, mind pedig Olaus Petri meghatározó alakjaivá váljanak.

Kovács Dávid:

*An idea of the unification of the intelligentsia and the masses –
Kuno Klebelsberg's neonationalism*

The aim of this paper is to explore the view of the nation held by the ideological group labelled as reform conservatives, formed around Kuno Klebelsberg and by Klebelsberg in particular. The reform conservatives believed that the unification of the intelligentsia and the masses was the historical mission of their intellectual group. It is certainly true that reform conservatives' ideology was characteristically inspired by the Age of Reform, as shown in their self-definition and ancestry research. For the conservative intellectuals, the blueprint to follow was Széchenyi's "conservative reform system". Just as their inspiration drew heavily from the Age of Reform, their view of the nation centred on an initiative to unify sentiment and interest. On the one hand, this unification was intended to win support for the most important social and socio-political reforms among the intelligentsia under the banner of national interest. On the other hand, it aimed to draw closer the mindset and temperament of peasantry and middle class. What gave considerable momentum to this unification program was a concern over the future of Hungarians and a sense of national vulnerability. The cohesive bond among Hungarians was perceived to have severely weakened, and the emotional alienation of the middle class and the peasantry, and what is worse, the disengagement of the lower social classes from national unity, to have reached an advanced stage. The paper tries to show the main elements of the reform conservatives' unification program and its reception in the interwar period.

Krisztina Kovács:
Yves Bonnefoy et l'affaire Goll

La présente étude consiste à éclaircir le rapport existentiel et poétique entre le poète, traducteur et critique d'art français Yves Bonnefoy et le poète de langue allemande Paul Celan par l'analyse de l'essai intitulé *Ce qui alarma Paul Celan*. En lisant cet écrit de Bonnefoy, nous trouvons la preuve textuelle d'un engagement intellectuel. En effet, c'est depuis l'installation de Celan à Paris que Bonnefoy tenta d'attirer l'attention du public sur la poésie de son ami et de contribuer à la réception de la poésie celanienne en France, non seulement par son activité de rédacteur mais également par ses écrits.

Ce qui alarma Paul Celan aborde « un des moments le plus douloureux de la vie de Paul Celan¹ », l'*affaire Goll* qui exerçait un effet néfaste et irréversible sur la personne et l'œuvre du poète. Par l'écriture de cet essai, Bonnefoy met en évidence le caractère injuste et fallacieux de la campagne de Claire Goll comme les erreurs de son traitement de la part de la société à l'époque.

L'essai d'Yves Bonnefoy dépasse les cadres de l'histoire littéraire et de la biographie des deux poètes. En tant que critique et traducteur, Bonnefoy prend la défense de Celan par la nature singulière de la poésie. En tant que intellectuel français, il élucide de graves problèmes de la société française des années 50 et 60 qui pouvaient de plus en plus aggraver l'alarme de Celan. Entre autres, il fait la critique des critiques en constatant que les cercles intellectuels n'ont pas convenablement réagi aux accusations de plagiat.

Kovács Ilona:
Benjamin Constant önéletrajzi írásai

A svájci születésű, mindkét ágon hugenotta családból származó Benjamin Constant (1767–1830) különböző művészi és emberi profiljait sok tudományágban tanulmányozzák: egyesek vallásfilozófiai és liberális gondolkodói munkásságát ismerik és értékelik jobban, mások irodalmi műveit, de felfedezésre érdemes életművének egy másik területét a nagy késéssel és minden esetben az író halála után megjelentetett autobiográfiai töredékek alkotják. A mindeddig lefordítatlan szövegek közül elsősorban a *Vörös füzet*, valamint a különböző tematikus és bizalmas (részben kódolt) naplók sok új adalékot és információt nyújtanak Constant értelmiségi hivatástudatának kialakulásához. Ezek az írások érdekesen

¹ Yves Bonnefoy: *Ce qui alarma Paul Celan*. Éditions Galilée, 2007, p. 11.

örökítik meg a filozófus, az író és a politikus szellemi fejlődésének különböző állomásait. Hasznosan lehet rekonstruálni vagy kiegészíteni ezek alapján Constant-nak az értelmiség szerepéről vallott nézeteit, és követni politikai elköteleződésének kialakulását, amely 1795-től folyamatosan körvonalazódik, és amely jelentős közéleti szerepvállaláshoz vezette őt a francia politikai életben. Külön jelentősége van a tevékenysége vallási hátterét feltáró vallomásának, amely szintén a naplók lapjain olvasható, és kezdetben a quietizmussal való találkozásához köthető.

A mozaikként összerakható önéletrajzi töredékek alapján hitelesebb képet lehet tehát alkotni a jelentős író, vallásfilozófus, vallástörténész, a liberális gondolkodás egyik alapítójának gondolatairól, liberális eszmerendszerének keletkezéséről. Dinamikus fejlődésében látható így az az út, melyen elindulva Constant felelős értelmiségiként igen korán politikusi hivatástudatot fedezett fel magában, és ennek értelmében politikusként és politikafilozófusként is jelentős tevékenységet fejtett ki.

Pődör Dóra:
Értelmiség – szóelemzések

A 2017. őszi Tréninghét összoktatói tréningjén az egyik csoportban felvetődött az „értelmiségi” szó eredete, etimológiája. Ez készítetett arra, hogy több nyelvben is megvizsgáljam ennek a szónak az eredetét, illetve kapcsolódási pontjait az adott nyelv szókészletének többi tagjával. A tanulmány részletes áttekintést és összehasonlítást kíván nyújtani az „értelmiségi”-t jelölő szavak eredetével és használatával kapcsolatban a magyar, az angol és az ír nyelvben.

Sarnyai Csaba Máté:
***„Az emberek egymásnak születtek; oktasd őket, vagy viseld el őket.” –
Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyében***

Márait a magyar polgárság írójaként tartják számon. Legtöbb szépirodalmi művének központi témája látszólag valóban a polgár, de ha jobban belemélyedünk, világossá válik, hogy műveinek igazi mozgatórugója mindig a polgár és valamilyen hozzá kapcsolódó ellentét, a társadalmi státusz sajátoságaiból fakadó feszültség. Ez a feszültség regényeiben sem csupán fikció.

A valódi okokat keresi ez ügyben *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* című esszéjében is. „E sorok célzata sem lehet más, mint szerény figyelmeztetés e válságos időben (...) s e figyelmeztetésre a magyar nemzet szellemébe, minőségi ké-

pességeibe és európai szerepébe vetett hit kényszerít mindenkit, aki hisz a magyarság jövőjében.”

A jelzett célt nem érte el, abba ütközött, amit Bajcsy-Zsilinszky Endre írt a röpiratról szóló kritikájában: az író nem adhat gyakorlati tanácsot. Márai ezzel túl messzire ment; bírálót az kötötte le, hogy kibogarásszák eszmefuttatásainak kétségtől megkérdőjelezhető hiányosságait, ahelyett, hogy az általa felvetett kérdésekről értelmes, érdemi vitát folytattak volna.

Szontagh Pál – Bánné Mészáros Anikó:
*(Tü)körkép, avagy mit várunk el és mit teszünk pedagógusként
a kényes etikai szituációkban?*

A tanulmány egy többéves pedagógusetikai kutatás sajátos dimenziójáról ad számot. Szontagh Pál, a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karának tanársegéde 2016 óta kutatja a keresztyén pedagógusokra irányuló minőségi és etikai elvárások kodifikálásának módjait, lehetőségeit és az így megfogalmazott elvárás-rendszerek gyakorlati alkalmazásának kérdését. Ezzel kapcsolatban számos publikációt megjelentetett már meg, és ez a kutatás képezi a jelenleg műhelyvitára váró PhD-értekezésének magját is. Kérdőíves kutatásaiban már eddig is sok segítséget nyújtott Bánné Mészáros Anikó mérés-értékelés szakterületi pedagógiai szakértő, aki a Károli Gáspár Református Egyetemen több éve óraadóként tevékenykedik. 2017 októberében és novemberében on-line kérdőíves felmérést végeztek a hallgatók körében, melynek során a megkérdezettek két kérdőívet tölthettek ki. Az elsőben az alapvető szociológiai adatok megadásán túl különféle, pedagógusok számára készült etikai kódexekből vett részleteket értékelték tízes skálán, aszerint, hogy az azokban foglalt előírásokat mennyire tartják szükségesnek vagy elfogadhatónak a pedagógusokra vonatkozóan. A második kérdőíven különféle, a gyakorlatban előforduló etikai szituációk leírását olvashatták a kitöltők, majd tízes skálán jelezték, hogy a leírtak szerintük mennyire minősülnek etikai vétségnek.

Trencsényi László:
Hitvalló református pedagógusegyéniségek a Tanúhegyek című kötetben

A miskolci egyetem jeles tanára, Knausz Imre hosszú évek óta szerkeszt online-folyóiratot – a „szabad pedagógiai gondolkodás fórumát” – ezzel a József Attila-i sorból kölcsönzött címmel: *Taní-tani*. A folyóiratban rendre jelentek meg port-

rék, interjúk jeles pedagógusokról, tanárokról. A Magyar Pedagógiai Társaság, széles együttműködést generálva e pedagógusok bölcsőhelyével, *Tanúhegyek* címmel kötetben adja ki ezen írásokat, felmutatandó a mögöttünk hagyott 20. század jeles pedagógus-személyiségeinek mintáit. Több mint félszáz egykori s mai kollégánk életútjának leírása, hitvallása került a kötetbe. Nyilván a magyar nevelésügy progresszív tradícióival közvetlenül összefügg, hogy a kiválasztott személyek egyötöde hitvalló protestáns. Bárhová állította őket a sors, pedagógusként, emberként helytálltak, közmegebecsüléssel teljesítették szolgálatukat.

Akikről szó esik: Áprily Lajos, Karácsony Sándor, Kövendi Dénes, Pataki Gyula, Sípos István, Deák Gábor, Barsi Ernő, Jeney Lajos, Kálmán Attila, Hosszú Gyula. A dolgozat – a *Tanítaniban* korábban megjelent források alapján – az ő pályaképüket tekinti át, felvillantva az életutak tanulságait.

A KÖTET SZERZŐI

BAKACSI GYULA

a menedzsment kérdéseivel foglalkozó közgazdász, a Budapesti Gazdasági Egyetem kutatóprosszora

BALATON PETRA

a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történettudományi Intézetben az Új és Jelenkori Történeti Tanszék adjunktusa

BALLA PÉTER

a Károli Gáspár Református Egyetem rektora, egyetemi tanár, a Hittudomány Kar Újszövetségi Tanszékének vezetője

BALOGH TAMÁS

irodalomtörténész, műfordító, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Holland tanszék docense

BÁNNÉ MÉSZÁROS ANIKÓ

Pedagógiai szakértő, mesterpedagógus, a Református Pedagógiai Intézet mérésértékelési szakértője, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának megbízásos óraadó oktatója

BENDÁNE SEBŐK MAGDOLNA

Benda Kálmán menyee

BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN

a Magyarországi Református Egyház Dunamelléki Református Egyházkerületének püspöke, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkeszi elnöke

HERMANN RÓBERT

az MTA doktora, egyetemi tanár, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Doktori Iskola vezetője, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese, a Magyar Történelmi Társulat elnöke

KIRICSI ÁGNES

a Károli Gáspár Református Egyetem adjunktusa, középkori angol irodalmat és kultúrát oktató tanár, léggörcsöntikai jelenségek kutatója

KOVÁCS DÁVID

a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának docense, a Történettudományi Intézet Új- és Jelenkori Magyar Tanszékének oktatója, kutatási területe a 20. századi magyar eszmetörténet

KOVÁCS ILONA

a Szegedi Tudományegyetem címzetes, habilitált egyetemi tanára és műfordító, fő érdeklődési köre a 18-19. századi magyar és francia irodalom

KOVÁCS KRISZTINA

a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézetében a Kommunikáció és Médiatudomány Tanszék oktatója

PÖDÖR DÓRA

a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánhelyettese, az Angol Nyelvészeti Tanszék docense, fő kutatási területei: ír és angol nyelvtörténet, lexikográfia

SARNYAI CSABA MÁTÉ

egyetemi docens, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Szabadbölcsészeti Tanszék oktatója

SEPSI ENIKŐ

a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja, habilitált egyetemi docens, a Művészettudományi és Szabadbölcsészeti Intézet vezetője, a Benda Kálmán Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Szakkollégium alapító igazgatója

SZONTAGH PÁL

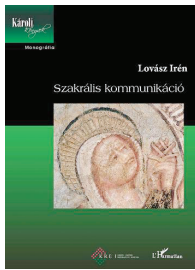
pedagógiai szakértő, mesterpedagógus, a Református Pedagógiai Intézet igazgatója, a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karának tanársegéde, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Doktori Iskolájának abszolvált doktorjelöltje

TRENCSENYI LÁSZLÓ

címzetes egyetemi tanár, a Károli Gáspár Református Egyetem óraadó oktatója

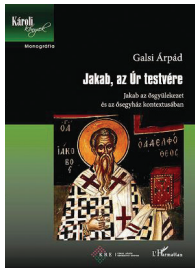
A KÁROLI KÖNYVEK SOROZAT 2011 ÓTA MEGJELENT KÖTETEI

MONOGRÁFIA

Lovász Irén: Szakrális kommunikáció

A kötet témája és módszere a kommunikációelmélet, a nyelvtudomány, a néprajztudomány, a kulturális antropológia és a vallástudomány határain mozog. Arról az általános, emberi, de kultúránként és vallásonként különböző formában megmutató jelenségről szól, ahogy az ember kapcsolatot teremt a természetfölötti hatalommal vagy hatalmakkal, erőkkel. Ezt a jelenséget nevezi a szerző *szakrális kommunikációnak*.

Galsi Árpád: Jakab, az Úr testvére

Galsi Árpád könyve hézagpótló a hazai tudományos életben, ugyanakkor a nemzetközi kutatás viszonylatában is újat hoz azáltal, hogy újszövetségi teológiai szempontból kívánja újragondolni Jakab szerepét. Emellett a szerző nem titkolt szándéka, hogy előmozdítsa a Szentírás jobb megértését és megélését.

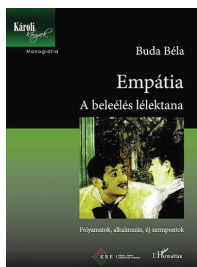
Pap Ferenc: Templom mint teológia. Kulcsok az Ezékiel 40-48. értelméhez

A kötet nem az ezékieli templomvízió klasszikus értelemben vett kommentárja, hanem a szöveg koncepciójának, rendezőelvének és alapmotívumainak bemutatása. Az értekezés a bibliai teológia, a vallástörténet, a vallástudomány, a liturgiátörténet határmezsgyéin mozogva kulcsokat kínál a régi látomás értelmezéséhez és hátterének megfejtéséhez.

Tóth Sára: *A képzelet másik oldala. Irodalom és vallás Northrop Frye életművében*

A könyv azt a lehetőséget kívánja felmutatni, hogy Frye metaforikus paradoxonokkal átjárta, a lehető legszélesebb körű „minta-vételen” alapuló irodalomlátomása nemhogy kirekesztő és zárt tudósi attitűdökhöz vezet, hanem hozzájárulhat a magyar kulturális életben az egymással gyakran ellenséges irányzatok közötti párbeszéd létrejöttéhez, a régi és az új közötti sikereesebb egyensúly megeremtéséhez.

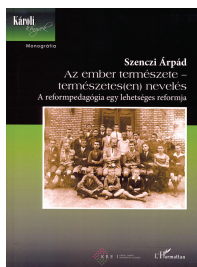
Buda Béla: *Empátia. A beleélés lélektana*

Az empátia megismerésének tudománytörténete, a beleélés lélektani és kommunikációs összetevői, a korszerű tudományos eredmények a beleélés folyamatairól, és mindenekelőtt a fejlesztés lehetőségei, valamint a sokféle alkalmazási terület, ahol az empátia segít, hatékonyabbá tesz minket, humanizál, egymáshoz közelebb hoz, egymáshoz köt és pozitív érzelmeket vált ki egymás iránt. A könyvnek ez a hatodik, átdolgozott és bővített kiadása. A szöveg igyekszik lépést tartani a tudományos fejlődéssel, ugyanakkor próbálja megőrizni az érthetőséget a művelt átlagolvasó számára.

Németh Dávid: *Pasztorálintropológia*

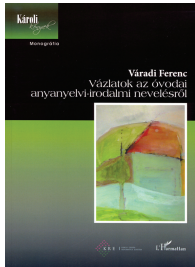
A pasztorálintropológia kifejezés nem egy új gyakorlati teológiai résztudomány megnevezése, nem teológiai antropológia. A címet mindössze találónak találta a szerző gondolatainak összefoglalására. A kötet célja, hogy segítséget nyújtson a pasztorációs munkát végzőknek ahhoz, hogy segíthessenek másoknak a személyük, az élethelyzeteik és a problémamegoldási lehetőségeik megismerésében az Isten Igéjéből nyerhető és a lélektan által feltárt igazságok alkalmazásával.

Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetesen nevelés. A reformpedagógia egy lehetséges reformja*

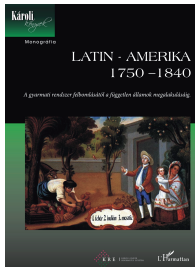
A reformpedagógia egy lehetséges reformja

A kötet célja, hogy utat mutasson az erős gyökerekkel rendelkező mai magyar pedagógia megkapaszkodására, így a szerző elemző munkája során elsősorban magyar viszonylatrendszerben gondolkodik. A nevelés mai problematikáját kívánja körüljárni a nevelés sokoldalú fókuszpontjainak feltárásával, a mai magyar pedagógia egy teljes igényű művének létrehozásával.

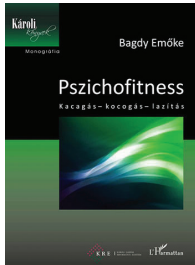

Váradi Ferenc: Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről

A kötet arra keres választ, hogy a keresztyén oktatásügy milyen módon tudja építő módon alakítani az oktatási intézmények életét, hogyan jeleníthető meg e speciálisan keresztyén tartalom, szemlélet az óvodák mindennapi életében. Általánosságban nem tudjuk nyelvi képességeinket fejleszteni. A nyelvet leíró általános, absztrakt, tudományos rendszerek és módszerek ismerete a közműveltség részei, de a valódi nyelvi tudatosság és az általa kialakuló nevelői kompetencia a valóságos, tartalmas nyelvhasználaton alapszik.

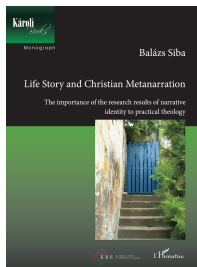

Semsey Viktória (szerk.): Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig
Latin-Amerika sokarcú, bonyolult etnikai összetételével sajátos múltat hordozó kontinens. A 18–19. század fordulójára a szubkontinens történetének döntő jelentőségű szakaszához érkezik a gyarmati rendszer felszámolásával. Hogyan kezelhető még egységként a meglévő és kibontakozó sokféleség? Milyen hatásokra, mely társadalmi rétegek irányításával és részvételével, hogyan zajlott a változás, amely elvezetett a gyarmati rendszertől a független államok megalakulásáig? Ilyen és ehhez hasonló fontos kérdések, amelyekre e korszerű és objektivitásra törekvő tematikus jellegű mű válaszokat ad.

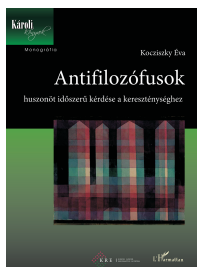
Bagdy Emőke: Pszichofitness. Kacagás – kocogás – lazítás

Mi történik velünk életünk stresszeiben? Mi zajlik ilyenkor testi-lelki működéseinkben? Milyen hasznos megküzdési lehetőségeink vannak, és melyek a veszélyes kiütkeresések? Mi tesz bennünket erőssé, szívóssá, küzdőképessé? Mi tart egészségben? A válaszokat praktikus gyakorlati útmutatóval együtt kaphatjuk meg ebben a könyvben. Aki szereti jól érezni magát a bőrében, szeret örülni az életnek, az tartson velünk: kacagjunk, kocogjunk, lazítsunk!

Balázs Siba: *Life Story and Christian Metanarration. The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

This book focuses on the connection between two stories: our personal life story and God's story in the world from a Christian perspective. These stories are interrelated. The book gives an inside view in this identity creating process in order to help the reader understanding her/his personal and collective "draft" for life. Through this book the reader gains inside a scientific research on narratives from a theological point of view and also goes through a kind of spiritual journey. Reading the book of creating of our own identity through our own story, challenges the reader in what kind of scripts he/she uses, what makes an event special and other occasions less important, and how God is able to rewrite his/her story.

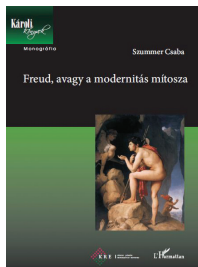
Kocsiszy Éva: *Antifilozófusok – huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez*

A könyv olyan radikális keresztény, vagy a kereszténységen töprengő gondolkodók, alkotók egy-egy kérdését mutatja be, akik az európai bölcséleti hagyománynak a görög hagyományoktól eltérő, más fókuszát teremtették meg. Ez részben az akadémiai filozofálással való szembehelyezkedésből, részben pedig e gondolkodók többségére jellemző keresztény hitükből ered. Közös bennük az, hogy a kereszténységhez intézett kérdésük magában rejt egy antifilozófiai hozzáállást, és pedig azáltal, hogy elfogadják azt a kihívást, amelyet Pál apostol a Korinthusiakhoz írt I. levelében a kereszténység gondolkodási formájáról adott: a kereszttről való tanítás örültség a filozófus elme számára, illetve Pascallal szólva: Ábrahám, Izsák és Jákob Istene nem a filozófusok istene. Az „antifilozófus” kifejezés Alain Badiou terminusára utal, aki Pál apostolt nevezte így.

Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*

A *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok* címmel készült kötet Honti László magyar és uráli nyelvtörténeti írásai köréből válogatott tanulmányait tartalmazza. A könyv három fejezete: „A magyar nyelv őstörténetéről”, „A magyar nyelv történetéről” és „A magyar nyelv nem rokoni kapcsolatairól”. A kötetben szereplő írások eredetileg is mind magyar nyelvűek, ezek megjelentetésével az is célunk, hogy az egyetemi oktatásban tankönyvként is használható kötetet adjunk közre.

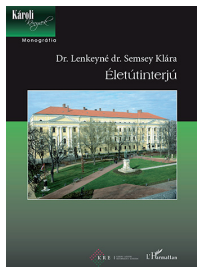
Szummer Csaba: *Freud, avagy a modernitás mítosza*

A felvilágosodás víziója szerint a világ megnyugtató és uralható módon egyszerű, mechanikus eljárásokkal leírható, s minden, ami a természettudományos megközelítéseken túl van, az mese és mítosz csupán. A pszichoanalízis egyik legizgalmasabb kérdése, hogy Freud jogosan állítja-e a pszichoanalízisről, hogy természettudomány, vagy pedig azokat a mintázatokat, amelyekről beszél, Freud nem annyira megtalálta, felfedezte, mint inkább megalkotta. A szerző feltárja előttünk Freud varázslatos mitopoétikus képzelőerejét, a mítosz egzisztenciális-kulturális jelentőségét, valamint azt a pozitív szerepet, amelyet a mitikus képzelet és mitikus beszédmód homálya játszik mind a vallásban, mind pedig a huszadik század „mítoszában”, a pszichoanalízisben.

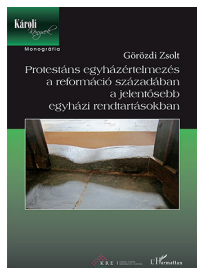
Kun Attila: *A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei*

A munkavállalói jogok kikényszerítése, a munkajogi szabályoknak való megfelelés biztosítása és a vállalatok szociálisan felelős működésre való ösztönzése napjainkban szinte sziszifuszi törekvésnek tűnik. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a munkajogtudomány az utóbbi évtizedekben világszerte mintegy „alkotói válságba” jutott. Nem könnyű megtalálni azokat a megfelelően hangolt, régi-új szabályozási ideákat és módszereket, amelyek a globalizáció és a radikálisan megváltozott gazdasági-társadalmi viszonyok közepette is képesek biztosítani, hogy az emberi munkaerő ne csupán egy alárendelt eszköze legyen a versenyorientált gazdaságnak. Jelen tanulmány arra törekszik, hogy egy egységes elméleti keretben mutasson be példaként egyes olyan nemzetközileg kialakulóban lévő, innovatív szabályozási megközelítéseket, amelyek a munkajogi értékeknek való érvényszerzést a hagyományos munkajogi szabályozási eszközöktől eltérő, modern szemlélet útján kísérlik meg biztosítani.

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: *Életútinterjú*

Vendégkönyvünk tanúsága szerint... Baráti estéket az 1980-as évektől havonta tartottunk, egyrészt barátoknak, másrészt a teológus ifjúság egy-egy csoportjának „Lenkeyék csütörtöki teája” címmel. Vendéglőadóink voltak pl. a nyugalmazott teológiai tanáraink közül Török István és Varga Zsigmond J., a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanárai közül Bajkó Máttyás, Bitskey István, Görömbei András, Ujváry Zoltán professzorok, a Mozgáskorlátozottak Egyesületének PIREMON Kisvállalata igazgatója, Gere Kálmán, és sokan mások. A mindenkori elsőéves teológiai hallgatókat két vagy három csoportban hívtuk meg az otthonunkba. A köszönetet sokféle szép beírás örökítette meg, köztük Zán Sándoré: „Boldogok a tiszta szívűek, mert ők az Istent meglátják” (Mt 5,8). Győri Márta beírása évfolyamának tagjai nevében és aláírásával együtt ez: „Hálásan köszönjük a meghívást Klárika néninek, aki nem csak jó görög tanár, hanem nagyszerű konyhatündér is! Nagyon finom volt a húsos palacsinta.” A tanári kar tagjai 1999. október 19-én látogattak meg bennünket. A bejegyzésük a következő: „Köszönet Klárika néninek a szeretetteljes hívásért és a tanári kari agapéért, áldást kívánva és igaz tisztelettel: Fekete Károly, Gaál Sándor, Takács Előd, Kustár Zoltán, Papp Attiláné, Pethő Lajosné, Baráth Béla, Kustárné Almási Zsuzsanna, Balog Margit, Marjovszky Tibor, Bodó Sára, Fazekas Sándor.”

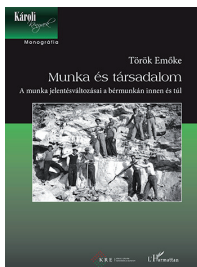
Görözdí Zsolt: *Protestáns egyházéletelmzés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban*

Görözdí Zsolt monográfiája a reformáció századának legjelentősebb protestáns egyházi rendtartásait vizsgálja gyakorlati teológiai szempontból, válaszokat keresve arra a kérdésre, hogy a tanrendszer milyen formában jelent meg az egyes egyházak szervezetében, hivatalaiban, szolgálati területein, egyházfegyelmi tevékenységében. A szerző hazai és nemzetközi szinten is hiánypótló munkájában Kálvinnak a Genfi Egyház egyházi rendtartását, a református zsinat presbiteri rendszert keretbe foglaló Emdeni Zsinat aktáit, Melanchthon *A vizitátorok tanítása a szász választófejedelemség lelkészei számára* című művét és a lutheránus Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartását, valamint a cseh Jednota bratrská rendtartását tanulmányozza. A kötet segítséget nyújthat ahhoz, hogy saját egyházunk jelenlegi gyakorlatát – összevetve azt a reformáció gyakran feledésbe merülő örökségével – mélyebben megérthessük, kritikusabban szemlélhessük. Görözdí Zsolt a Komáromi Selye János Egyetem Református Teológiai Karának tanszékvezető oktatója, dunaszerdahelyi református lelkész. Kutatásai elsősorban a homiletika, katechetika, ekklezológia-ekkléziasztika területeire terjednek ki.

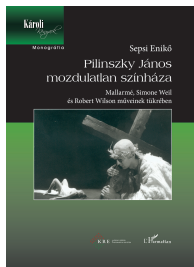
Békési Sándor: *Sisi személyének teológiai portréja*

Ez a tanulmány az emberi személy lényegének felkutatását tűzte ki céljául. Erzsébet királyné, népszerű nevén Sisi személyét minden felszínen és felszínességen áthatolva esztétikai, irodalmi, pszichológiai és teológiai vizsgálatokkal igyekszik feltárni. A teológiai szép e rendkívüli asszony személyisége kapcsán abban a viszonylatban mutatható föl, ahogy az az ő életművéről, történetiségéről, testiségéről, akaratáról, lelkesültségéről és cselekedeteiről Isten szépségének visszfényeként ad képet a kárhozát és üdvösség, a hiábavaló és maradandó, a testi-érzéki és a szellemi-lelki, a mélység és magasság szédítő keretei között. Sisi képe úgy jelenik meg a teológiai látásban, mint a Holdba öltözött asszony, mert nem Krisztus Napjában élt, míg élt, hanem annak változó tükröződésében, ha tetszik: a Megváltó holdudvarában. Nem elveszett volt, ahogy a Hold sem szakíttatik el a Naptól, hanem homályos, titokzatos tükör, vállalva minden fogyatkozását és kiteljesedését a Krisztus színe előtti bukott és felemelő tetteknek, magasan keringő szellemeknek, mint az éjszakai csillagos égbolt Titániája.

Török Emőke: *Munka és társadalom. A munka jelentésváltozása a bérmunkán innen és túl*

A munka, amely ma olyan magától értetődően része az életünknek, mint az evés vagy az alvás, izgalmas és változatos utat járt be az elmúlt századok során. A nyugati kultúra forrásvidékeként számon tartott ókori görög-római kultúrkörben a munka végzése lényegében kizárt a teljes és szabad, valóban „emberi” életet élők társadalmából. Napjainkban, éppen ellenkezőleg, a munka hiánya, a munkanélküliség az, ami lehetetlenné teszi, hogy a társadalom teljes jogú tagjaiként, valóban úgy éljünk, ahogy szeretnénk. Míg korábban a munkátlanság, ma a jó minőségű munka a privilégium. Mi történt a két időpont között? Hogyan és mikor következett be ez az óriási változás? És mi történik a munkával napjainkban? Miért nem „becsület dolga” többé már a munka, és van-e benne „dicsőség”? Igaz-e, hogy ahogy társadalmaink – mint azt néhányan feltételezik – kifogynak a munkából, az igazi élet egyre inkább „más területeken zajlik”? Vagy a fizetett munka továbbra is életünk középpontja, a fontos, hasznos, értelmes emberi tevékenység szinonimája? Mi a magyarázata annak, hogy a munkanélküliség hullámhegyei és völgyei közepette folyamatosan nő a nyugati országokban a munkaerőpiacra belépni kívánó nők aránya? Csak a pénz motiválja a döntésüket, vagy a dolog ennél bonyolultabb? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel foglalkozik ez a könyv, körülvéve azt is, hogy a szociológiában használatos munkafogalom mennyire alkalmas ezek megválaszolására.

Sepsi Enikő: *Pilinszky János mozdulatlan színháza – Mallarmé, Simone Weil és Robert Wilson műveinek tükrében*

Pilinszky János életművében az 1970-es években bekövetkező változás Franciaországhoz kötődik annak a három területnek köszönhetően, amelyet Pilinszky Franciaországban fedez fel: Simone Weil munkássága, a színházfelfogása számára modellként szolgáló liturgia megújulása, valamint Robert Wilson színháza. Az én meghaladásának vagy visszateremtésének (dekreáció) fogalma köré felvonultatott szellemi hagyomány Simone Weil mesterénél, Alainnél, s annak mesterénél, Jules Lagneau-nál is fellelhető. Az én meghaladásának színrevitele a Gondolat színháza a mallarméi értelemben, egyfajta „papírszínház”, Pilinszky János szavaival élve. A könyv tanúsága szerint Pilinszky 1971-ben Robert Wilson *A süket pillantása* c. előadásában saját – az írnok alakjának visszateremtettségéhez illő – mozdulatlan poétikáját fedezi fel, valamint a hozzá tartozó figyelem természetes állapotának fontos alkotóelemét jelentő tartam képekbe öntését. Pilinszky színházi szövegei sokat merítettek saját költeményeinek egyedi technikájából. Inkább színházi poétikát dolgozott ki, mintsem teatrológiát. Elemzéseink szerint dramaturgiája Simone Weilből, némileg Grotowskiból és főleg a fiatal Robert Wilsonból táplálkozik. A könyv ebben a gondolatkörben eddig kiadatlan forrásokat is feldolgoz.

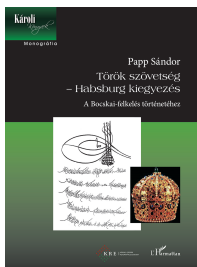
Erdélyi Ildikó: *A lélek színháza. A pszichodráma és az önismeret útjai*

A könyv megszólítja az olvasót, és azt közvetíti, hogy a lélek színháza a 'mintha térben' zajlik, a kétszemélyes terápiában a résztvevők kapcsolati terében, a pszichodramában pedig a játéktérben, ahol a problémához a saját története főszereplőjévé válik, csoporttársai pedig élete egyéb szereplőit jelenítik meg, játsszák el számára. A rendező kísérel és alkotótárs a folyamatban. Az olvasó a könyv történeteire saját tapasztalati múltjából, képzeleti életéből, álmaiból társíthat anyagot, így követheti a történetek hőseinek lelki munkáját, sőt, akár a drámák végén bekövetkező katarzisban is osztozhat velük.

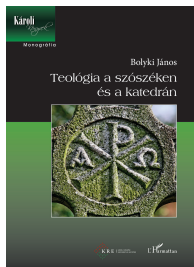
Szummer Csaba: *Pszichedelikumok és spiritualitás*

Szummer Csaba *Pszichedelikumok és spiritualitás* című könyve minden bizonnyal jelentős szerepet játszik majd a pszichedelikus kutatások hazai, elsősorban társadalomtudományi recepciójában, valamint a szélesebb közvélemény tájékoztatásában. Pléh Csaba egy évvel ezelőtt, az *Élet és Irodalom* hasábjain „a hazai alternatív pszichológiai közbeszéd” egyik meghatározó alakjaként méltatta a szerzőt az elmúlt negyed század pszichológiatörténetében. A *Pszichedelikumok és spiritualitás*ban Szummer a hallucinogén szerek jelentőségére igyekszik felhívni a pszichológusok és a társadalomtudósok figyelmét. A könyv a pszichedelikumokat egyfelől mint a pszichológia és a filozófia egyik legérdekesebb kutatási eszközét, másfelől pedig mint eszmetörténeti jelenséget mutatja be. Az író imponáló nagyságú filozófiai, pszichológiai és eszmetörténeti anyagot dolgoz fel, és ami még fontosabb, ezt a nagyközönség számára is élvezetes stílusban teszi. Először történeti környezetbe állítja a pszichedelikumokat, amikor a hatvanas évek nevezetes amerikai ellenkultúrájához, elsősorban a hippy mozgalomhoz fűződő kapcsolataikat helyezi a fókuszba. Ezt követi kétféle módosult tudatállapot, a kvázi-misztikus pszichedelikus élmény és a vallási élmények összehasonlítása, valamint a pszichedelikus élmény fenomenológiájának a tárgyalása. Befejezésként a szerző a hallucinogén szerekkel vagy szerek nélkül kibontakozó spirituális-mitikus képzelőerő kulturális jelentőségét tárgyalja.

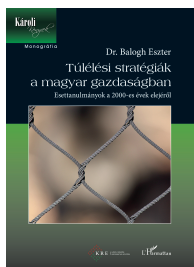
Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*

Bocskai István rövid uralma, az akkor lefektetett intézkedések, melyek jelentős részét II. Mátyás királysága elején törvényerőre is emeltek, az utódok számára fontosabb üzenettel bírtak, mint a törökkel végrehajtott támadások, illetve a hajdúk garázdálkodása. A kompromisszumra alapított megbékélés a magyar rendek és a Habsburg-házból származó király között az első kiegyezést jelentette, s jelenti ma is. Ebben nagy szerepet játszott az, hogy nemcsak azok voltak elégedetlenek Rudolf császár és király intézkedéseivel, intézményeinek működésével és a kilátástalannak tűnő háborújával, akik felkeltek ellene, hanem azok is, akik végig kitartottak az iránta mutatott hűségükben. II. Mátyás koronázásának, az akkor kialakított imágónak, a Szent Korona kultikus tiszteletének, a Prágából történő hazahozatalának az volt az üzenete, hogy a Magyar Királyságban az uralkodó és a rendek közötti jó viszony ismét helyreállt. A felkelés történetében négyszer mutatható ki, hogy Bocskai István a törökökkel való együttműködése közben megtorpant, és kereste a tárgyalás folytatását a királypárti urakkal.

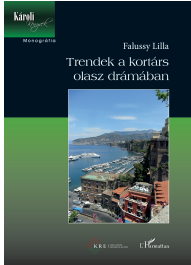
Bolyki János: *Teológia a szószéken és a katedrán*

Igazi teológiát vehet most kezébe az olvasó, mert ahogyan Bolyki János könyvének alcíme is jelzi, ez valóban Istenről való beszéd (*theo-logia*) a szószéken és a katedrán. Bolyki János beszédei Istenről olyan tanúságtételek voltak, melyek révén betöltötte a Jézusi parancsot: „tegyetek tanítványokká...” Ahogyan a Sárobgárdtól Etyeken át Szentendrét, számos szószéken elhangzott ígéhirdetések sokakat indítottak Isten felé, úgy a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karától, Bölcsész karán, az Apor Vilmos és Zsigmond Király Főiskolákon át egészen a Magyar Tudományos Akadémiáig, számos katedrán elhangzott előadásai sokakat indítottak Istenről való mélyebb gondolkodásra. Bolyki János életének e két küzdőterén, szolgálati helyén elhangzott, illetve oktatása és kutatása során megfogalmazott gondolataiból gyűjtöttünk egy csokorba néhányat.

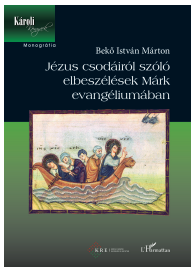
Balogh Eszter: *Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban – Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről*

Ez a könyv a lehető legjobb történelmi pillanatban jelenik meg, ugyanis közismert, hogy a magyar vállalatok évtizedek óta különböző túlélési stratégiákat alkalmaznak. Miért nem tudnak fejlődni a kicsik, és miért növekszenek a különbségek a kisebb és a nagyobb vállalatok között? A könyvből kiderül, hogy a piaci lehetőségek és az érvényesülés tekintetében esélyegyenlőtlenség van a vállalkozások között. A szerző „váratlan” felfedezése, hogy a hazai ipar szerény teljesítményének oka nemcsak gazdasági, hanem társadalmi természetű, amit ő a „bizalom hiányának” nevez. A rendkívül izgalmas interjúkból az is kiderül, hogy míg az építőipart inkább az ún. „keleti piac” jellemzői határozzák meg, addig az autóipar már a „nyugati”, kapitalista piac szabályai szerint fejlődik és működik. A könyvet ajánlom a gazdasági szakemberek mellett minden olyan olvasónak, akinek szívügye a magyar nemzetgazdaság fejlődése.

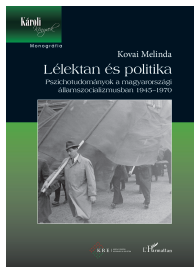
Falussy Lilla: *Trendek a kortárs olasz drámában*

A trendek a kortárs olasz drámában műfajok szerint veszi sorra az olasz színházi élet legizgalmasabb és legtehetségesebb képviselőit. Ír a narratív színházról, melyet Pierpaolo Palladino képvisel, a politikai színházról, s említést tesz olyan európai viszonylatban ismert rendezőkről, mint Emma Dante. Mélyebb elemzésekkel és a darabokról írott rövid szinopsziszokkal könnyíti a színházi emberek munkáját, akik darabválasztáshoz kiválóan használhatják majd a kötetet. Komoly tanulmányt szentel Pier Paolo Pasolininek, mivel színházi munkásságát alig ismerik Magyarországon, bár kortársai szerint mindenki az ő köpönyegéből bújt elő. A drámaírók portréjából kirajzolódik a mai Olaszország, alapvető problémáival, árnyoldalával és derűjével.

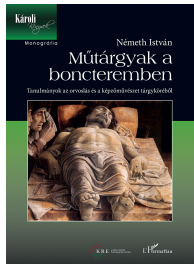
Bekő István Márton: *Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában*

Miképpen segít hozzá a recepciókritika a Jézus csodáiról szóló elbeszélések megértéséhez? Miképpen nézhetett ki az első befogadók olvasata? Melyek azok a tényezők és folyamatok, amelyek befolyásolják Jézus csodáinak közösségi megértését? Milyen szerepe van az olvasónak? Hát a szövegnek? Milyen mechanizmusokkal képes a szöveg az értelmezést befolyásolni vagy irányítani? Hogyan jelentkeznek a csodaelbeszélések értelmezésének klasszikus szempontjai az új hermeneutikai szempontok figyelembevétele által? E kérdésekre keresi a választ Márk evangéliumának öt csodaelbeszélése által a szerző. A könyvnek két súlypontja van. Az elsőben a csodaelbeszélések történeti és recepciókritikai olvasatát kapjuk. A második a csodaelbeszélésekkel kapcsolatos hermeneutikai kérdésekkel foglalkozik oly módon, hogy valós olvasatokból von le következtetéseket a hermeneutika számára. Módszerét illetően a szerző bevezeti a bibliai csodaelbeszélések értelmezésébe korunknak az olvasóval és a befogadással kapcsolatos új felismeréseit. A könyv izgalmas olvasmány mindazoknak, akiket foglalkoztatnak az újtestamentumi csodaelbeszélések, ugyanakkor hasznos elméleti adattár a hermeneutika iránt érdeklődők nagy táborának.

Kovai Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*

A könyv az ember belső világára irányuló tudományos szakértelem, a pszichotudományok (pszichiátria, pszichoterápia, pedagógia, munkalélektan stb.) magyarországi történetét dolgozza fel az államszocializmus első két évtizedére koncentrálna. Magyarországon az alkalmazott pszichológia legtöbb szakterületét a sztálini időkben szinte teljesen felszámolták; az 1956 utáni újraindítási folyamatokat, a pszichológusok szakmai identitásától, értelmiségi szerepeitől a tudományos-terápiás közegek szerkezetéig, szintén alapjaiban határozta meg a korszak politikai klímája. A 20. századi magyar pszichológia történetéről eddig nem készült átfogó tudományos elemzés, a téma társadalomtörténeti-szociológiai feldolgozása pedig teljes mértékben hiányzik. A kötet erre tesz kísérletet: elsősorban a pszichotudományok és a szakpolitikák kapcsolatára fókuszálva mutatja be, hogy milyen tényezők befolyásolták az államszocialista Magyarországon az egyének belső világára vonatkozó pszichológiai szakértelem alkalmazását vagy negligálását; adott korszakban mi határozta meg a pszichológiai tudás és az ezen alapuló technikák tartalmát, célközönségét, morális igazoló elveit.

Németh István: *Műtárgyak a boncteremben. Tanulmányok az orvoslás és a képzőművészet tárgyköréből*

Németh István immár több mint húsz éve publikál rendszeresen a *Lege Artis Medicinae* (LAM) orvostudományi folyóirat kulturális rovatában különböző képzőművészeti és kultúrtörténeti témákat érintő tanulmányokat, amelyeket lényegében egyetlen dolog köt össze: közvetve vagy közvetlenül mindegyiknek van valamilyen orvostörténeti vonatkozása. A most megjelenő kötetben ezek közül 22 tanulmány kapott helyet.

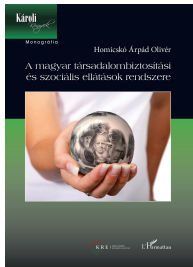
A tudományos ismeretterjesztő kategóriába sorolható írásművek alapvető célja nem korábban még sehol nem publikált, új kutatási eredmények közzététele, hanem hasznos és érdekes ismeretek, összefüggések, tények megosztása egy szélesebb olvasóközönséggel, tudományos igénnyel, de közérthető, élvezetes formában. Ezekre az adott tudományterület eredményeit összefoglaló s népszerűsítő munkákra ideális esetben valóban ráillik, hogy nem csupán tanítanak, de egyúttal szórakoztatnak is.

Spannraft Marcellina: *Költészet és szakralitás*

„Spannraft Marcellina úttörő jellegű monográfiája nagy nyereség a mai irodalom- és általában egész kultúratudományunk számára. Jelentős hozzájárulás annak a költészet- és művészi szövegértelmezői szemléletmódnak a kibontakoztatásához, amely a magyar népi kulturális és magasművészeti vershagyomány szerves összefüggéseit és teljes értékvilágát termékenyen és gazdagon, komplex szempontrendszerek alkalmazásával, mozgósításával igyekszik megközelíteni, bizonyos vonatkozásokat – főként újabb, modern líránk meghatározó áramlatainak szakrális dimenzióit, spirituális jelentéstartományait – pedig alaposan és összetetten részletezve feltárni. Hatalmas líratörténeti ismeretanyag birtokában, elsősorban klasszikus és huszadik századi költőink életművében való ihletett elmélyedés eredményeként világít rá olyan – sokszor meglepő újszerűséggel, sőt revelációszerűen felmutatott – gondolati, hangulati, metafizikai sajátosságokra, amelyek valóban csak az ilyenfajta tudományközi, interdiszciplináris vizsgálódás számára nyílnak meg és válnak beszédessé.” (Dr. Bertha Zoltán)

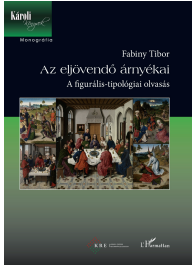
„Az imponálóan gazdag, sokrétű szakirodalmat feldolgozó, kitűnő tanulmánygyűjtemény a költői nyelv elemzésével foglalkozik – elsősorban a kognitív szemantika elméleti keretében. A szerző azt a – minden természetes nyelvre sajátosan jellemző – nyelvi világképet, világmodellt kutatja a magyar és a japán költészet kiválasztott példáiban, amely felfejthető, kibontható a nyelvek, illetve a költői nyelvek jelentésszerkezeteiből, s amely a mitopoétikus világmodellel is rokonítható. Vallja, hogy – az álmokhoz, mítoszokhoz, népmesékhez, archaikus imákhoz hasonlóan – a szépirodalmi nyelv is őrzője lehet azoknak az ősi léttapasztalatoknak, sajátos kognitív mintázatoknak, melyek átszövik a különböző kultúrákat, s lenyomataik tetten érhetőek a nyelvi struktúrákban, a szavak jelentésszerkezeteiben.” (Dr. Horváth Katalin)

Homicskó Árpád: *A magyar társadalombiztosítási és szociális ellátások rendszere*

„A szakkönyv elsősorban a tág értelemben vett szociális ellátások és igazgatás alapvető szabályainak megismerésére törekvő olvasók – elsősorban a jogászképzésben, az igazgatási szakok alap- és mesterképzéseiben, valamint a szociális felsőoktatási képzésekben résztvevő hallgatók – számára nyújt óriási segítséget. Mindezen túl fontos segítséget nyújthat az ellátások igénybevevőinek is a különféle juttatások útvesztőiben való eligazodáshoz, valamint a jogalkalmazók számára is, akik pontosan szeretnék nyomon követni ezt a dinamikusan változó joganyagot.” (Dr. Hoffman István; habilitált egyetemi docens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék)

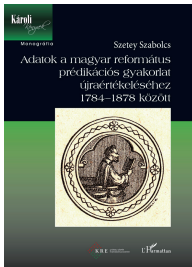
A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Karán, a Munkajogi és Szociális Jogi Tanszéken egyetemi docens, valamint 2010 óta a Kar Nemzetközi és Tudományos dékánhelyettese. Az egyetemen szociális-társadalombiztosítási jogot, egészségügyi jogot és munkajogot oktat. Az egyetemen közszolgálati dolgozók részére továbbképzést tart egészségpolitika, nyugdíjpolitika, foglalkoztatáspolitikai, szociálpolitika és családpolitika témakörben. A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett, majd ezt követően a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerzett PhD-fokozatot. 2006-ban Marie Curie ösztöndíjjal kutatómunkát végzett a Bordeaux-i Montesquieu Egyetemen, Franciaországban. 2007-ben EMSS-Master A. Diplomát szerzett a Leuveni Katolikus Egyetemen European Masters Programme in Social Security szakon. 2009-ben Jogi Szakvizsgát tett, ügyvédi praxisát munkajogi és társadalombiztosítási jogi területen folytatja. 2011-ben posztdoktori ösztöndíjjal a Max Planck Institute for Social Law and Social Policy (München, Németország) keretében végzett kutatómunkát. Rendszeresen publikál munkajogi és társadalombiztosítási jogi szakkikket, tanulmányokat hazai és nemzetközi folyóiratokban.

Fabiny Tibor: *Az eljövendő árnyékai* (ford. Tóth Sára)

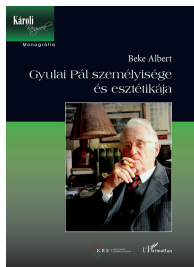
„A figurális értelmezés oly módon teremt összefüggést két szövegbeli történet vagy személy között, hogy az egyik nemcsak önmagát jelenti, hanem a másikat is, a másik viszont magába zárja vagy kitölti az egyiket, mindkettő része az időnek; összefüggésük megértése spirituális, szellemi aktus.” Erich Auerbach nyomán a szerző így definiálja a figuralizmust, más néven a bibliai tipológiát. A figura (görögül: typos; magyarul: „előkép”) ugyanúgy retorikai forma, mint a metafora, ám attól eltérően időben mozgó alakzat, s egyúttal a Biblia nyelviségében gyökerező gondolkodásmód is. Például a „Jó pásztor” képe metafora, ám a „Bárány” szimbóluma már tipológia, amely a jelenben a múltat idézi fel; az új eseményt, személyt, dolgot a régiek segítségével érti meg, amelyek az „eljövendő árnyékai” is egyben.

Az eredetileg 1992-ben, majd 2016-ban angol nyelven kiadott könyv (*The Lion and the Lamb; Figura and Fulfillment*) most jelenik meg először magyar fordításban, négy újabb fejezettel kibővítve. Az eljövendő árnyékai az első magyar nyelvű hermeneutikai megközelítése a figuralizmus (tipológia) kérdésének, amely interdiszciplináris (bibliai, ikonográfiai és irodalmi) módon – bibliai képek és történetek, középkori vizuális ábrázolások, régi és modern irodalmi szövegek elemzésével – igyekszik bemutatni a mai ember számára jórészt elfelejtett bibliai értelmezési módszert és olvasási gyakorlatot. Bár az irodalomtörténész szerző a témát nem kritikátlanul tárgyalja, mégis az a célja, hogy a mai olvasót is nyitottá tegye az iránt, ami első látásra távolinak vagy szokatlanoknak tűnik.

Szetey Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlatok újraértékeléséhez 1784–1878 között*

Szetey Szabolcs munkája körültekintően, adatgazdagon és érzékenyen tárja fel az 1784–1878 közötti homiletikaoktatás nemzetközi és hazai tankönyvirodalmát, valamint az igehirdetői gyakorlat összefüggéseit. Magyar nyelven még nem jelent meg ilyen átfogó bemutatás és értékelés erről az időszakról, ill. a korszak homiletika- és igehirdetés-történetéről. A könyv számos ponton további kutatások lehetőségét készíti elő és adataival kijavítja, árnyaltabbá teszi a korábbi, alap kutatások nélküli, berögzült, sematikus megállapításokat és vélekedéseket. A monográfiában összegyűjtött és közreadott adatok, bemutatott összefüggések egyértelműen bizonyítják, hogy újra kell értékelnie a teológiatörténetnek a hosszú XIX. század elvihomiletikai teljesítményét és igehirdetési gyakorlatának eredményeit.

Beke Albert: Gyulai Pál személyisége és esztétikája

A dualizmus korának egyik legjellegzetesebb „iránytűje” Gyulai Pál, akinek nemcsak az irodalmi életben volt nagy hatalma, hanem a politikai arénában is jelentős küzdőfélnek számított. Gyulai működését és működésének fogadtatását – hogy annyi dühöt, szenvedélyes felháborodást, neheztelést, sőt gyűlöletet, de ugyanakkor annyi elfogult szeretetet és rajongást is ki tudott váltani – nem lehet csak politikai és esztétikai elveiből megmagyarázni, hanem ugyanilyen mértékben figyelembe kell venni rendkívül jellegzetes, sajátos egyéniségét is. Emberi egyéniségéről a kortársak csak végtelen jellemzéseket hagytak ránk, ám ő maga zárkózott ember volt: sem versei, novellái, sem kritikái nem tárják fel előttünk azt az egységes személyiséget, amely műveiben és egész életműve mögött munkált. A szerző átfogó munkájában, amely több évtizedes kutatómunkán alapul, azt tűzte célul maga elé, hogy Gyulai egyéniségének dinamizmusát, életvitelének és élete alakításának mozgatórugóit a munkássága tükrében mutassa be.

Gyulai munkássága nemcsak a múlt századra, hanem a mi századunkra is mélyrehatóan rányomta bélyegét. Emiatt fontos tehát, hogy Gyulaival mint iskolateremtővel, alaposan szembenézzünk, és tanításainak eredendő gyökereit kimutassuk. Személyiségének és politikai magatartásának, esztétikai elveinek és regényelméletének a vizsgálatával szeretné megmutatni a szerző Gyulai igazi, emberi arcát, amellyel régóta tartozunk nemcsak a nagy kritikus emlékének, hanem – és fóképpen – a magunk irodalomtörténeti és eszmei tájékozódásának is.

Dr. Beke Albert irodalomtörténész, kritikus, tanár és nyugalmazott egyetemi docens, a Magyar Írószövetség rendes tagja, az első Orbán-kormány idején a Környezetvédelmi Minisztérium főosztályvezetőjeként dolgozott. Hatvan éve alkot, bár a diktatúra idején egy időre elhallgattatták, ám a rendszerváltás óta zavartalanul jelenhetnek meg irodalomtörténeti munkái és kritikái. Jelen könyvével együtt eddig 25 önálló kötete látott napvilágot.

1993-tól 1998-ig a Károli Gáspár Református Egyetemen tanított, a Bölcsészettudományi Kar alapító tanárai közé tartozik. A Kar tudományos közleményeinek, a Studia Nova című folyóirat első négy számának felelős szerkesztője volt.

Nyolcvanadik születésnapja alkalmából, 2014-ben Magyarország Köztársasági Elnöke dr. Beke Albertnek „klasszikus értékeken alapuló, a hazai, rendszerváltás utáni irodalomtörténet-írásnak új szemléletet adó munkássága elismeréseként” a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét adományozta.

Balogh Tamás: *Huizinga Noster*

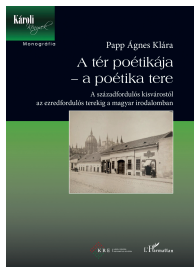
„Balogh Tamás írásai többnyire párba állított „holland-magyar” szellemi portrék soraként jelennek meg a könyvben – az olvasó nem csak Huizingával kapcsolatban szerezhet ismereteket; a tanulmányok fontos részei a Szerb Antalra, Halász Gáborra, Kerényi Károlyra, Passuth Lászlóra, Cs. Szabó Lászlóra vonatkozó szakirodalomnak is. Balogh nem csupán a holland történész fogadtatását vizsgálja, hanem a fogadtatás kontextusainak gyakran mikroszkópikus részletességű elemzésével rávilágít a vizsgált korszakok (nagy részt a húszas, harmincas, negyvenes évek, kisebb részt a Kádár-korszak) történetének politikai, irodalmi, történet-tudományi összefüggéseire is. A kötet fontos hozzájárulás a két világháború közötti időszak meglehetősen zavaros, a totalitárius ideológiák megjelenésével terhelt szellemi folyamatainak megismeréséhez, valamint számos, a köztudatban és a tudományos közvéleményben rögzült történelmi, illetve tudománytörténeti „mítosz”, illetve félreértés tisztázásához is.

A kötet példaszerű alaposággal vizsgálja a Huizinga-recepción keresztül a húszas-harmincas évek egyik legfontosabb irodalmi, kulturális, világnézeti mozgalmát, az újhumanizmus magyarországi változatait, melynek – többek közt – olyan jeles képviselői említhetők, mint Kerényi Károly, Thomas Mann, Szerb Antal vagy maga Johan Huizinga. Minthogy az újhumanizmus törekvései sokszoros átértelmezésen és torzításokon estek keresztül mind a szélsőjobboldali, mind a szélsőbaloldali ideológiák térnyerésének köszönhetően (lényegében egykor és most is), Balogh Tamás könyve az újhumanizmus törekvéseinek jobb megismerését, a hozzá kapcsolódó ideológiai konstrukciók lebontását is lehetővé teszi.” (Havasréti József)

Pap Ferenc: *Az egyházi év*

Pap Ferenc könyve az egyházi év fogalmának értelmezéséből kiindulva páratlan részletességgel, hitelesen és körültekintően tárja fel az egyházi év ünnepeinek, ünnepi ciklusainak eredőit, gyökereit, összefüggéseit, valamint különös hangsúllyal annak protestáns–református adaptációját európai és magyar kontextusban. A kezünkben tartott kiadvány egyszerre kézikönyv, adatbázis és tankönyv, megannyi képzési szinten, formában alapműként használható. Jelen van benne az ismeretek összefoglaló-szintetizáló–tanító szándékú összefoglalása, de a tényeken és történeti összefüggéseken túl adottságainkat és a történeti utat előremutatóan elemzi. Célkitűzése, hogy az olvasókkal közösen az együttgondolkodáson keresztül eljusson a közös cselekvésig, az előrelépésig, a paradigmaváltásig és az önkritikus reflexió megszületéséig.

Papp Ágnes Klára: *A tér poétikája*

Papp Ágnes Klára kötete a nemzetközi humán tudományban „térbeli fordulat”-ként ismert szemléletváltás és az abból következő vagy azzal összhangban álló irodalom- illetve kultúraelméleti elgondolások tükrében vizsgálja a modern és posztmodern magyar regény városábrázolásainak tér-idő viszonyait. Az első rész a századforduló magyar modernizmusának a témafelvetés szempontjából figyelemre méltó regényeinek (Kafka Margit, Móricz, Kosztolányi, Krúdy, Karácsony Benó válogatott műveinek) kisváros-poétikáját elemzi, elsősorban a kisváros-metropolisz dichotómiát körüljárva. A második rész a modern és posztmodern városábrázolás összehasonlítása mentén vizsgálja Ottlik Géza és Lengyel Péter két-két regényét, majd pedig a magyar mágikus realista próza tér-idő ábrázolásának jellegzetességeit (Grendel Lajos, Gion Nándor, Kolozsvári Papp László és Fehér Béla prózája alapján). A kötet harmadik részében a posztkoloniális irodalomtudomány és kultúraelmélet felismeréseinek tükrében, a magyar irodalomtudományos diskurzus paradigmaváltó párbeszédébe bekapcsolódva gondolja újra a kisebbségi irodalom és a hozzá kapcsolódó fogalmak (anyaország, kánon stb.) definícióit, hogy aztán ennek az elméleti diskurzusnak a kontextusában elemezze Láng Zsolt „áltörténelmi” regényeit, mágikus realizmus által áthatott tér-idő viszonyait.

Kovács Dávid: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*

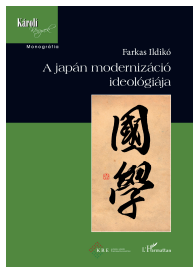
A könyvben szereplő eszmetörténeti tanulmányok a 20. századi magyar történelemben jelentős szerepet játszó politikai-szellemi irányzatok, illetve azok meghatározó képviselőinek, tollforgatóinak a nemzet mibenlétére vonatkozó gondolatait, vagyis nemzetfelfogását, valamint ettől elválaszthatatlanul a nemzeti múltat érintő értelmezéseit vizsgálja. Az írások többek között Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Hóman Bálint, Klebelsberg Kunó, Révai József a témához kapcsolódó elgondolásait rekonstruálják és mutatják be. A kötetben helyet foglaló írások az elmúlt években születtek, többségük már korábban napvilágot látott különböző folyóiratokban, többszerzős tanulmánykötetekben. Ami egy külön könyvben való megjelentetésüket indokoltta tette, hogy mindegyik írás központi kérdése nemzeti identitás, nemzeti eszme valamint a múlttól kialakított kép, vagyis a történelemszemlélet kapcsolata. Reményeim szerint a külön kötetbe szervezett tanulmányok – túl az önmagukban hordozott gondolatokon - a többi írás számára is újabb értelmezési horizontot nyitnak meg, így segítve egy átfogóbb kép kialakulását az olvasóban a témáról.

Lányi Gábor János: *A Kálvinizmus nyitánya*

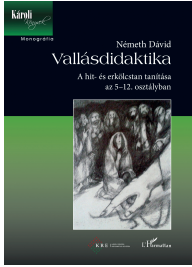
Családi vitákról nem szokás beszélni. Lehet-e a reformáció emlékévében a protestantizmus családján belül lezajlott vitáról szólni? Talán csak az adhat erre felhatalmazást, ha ezáltal közelebb kerülünk felekezeti identitásunk mélyebb megismeréséhez.

A mű középpontjában álló, 1536 és 1560 között lezajlott konfliktus fő kérdése az volt, hogy ki gyakorolhatja az úrvacsorától való eltiltás és a gyülekezetből való kiközösítés jogát. A berni tanács ezt a jogot Zwingli teológiai öröksége alapján magának tartotta fenn. A berni hatalom alatt élő Lausanne környéki, francia nyelvű lelkipásztorok viszont Kálvin tanításait követve ezt a jogot az egyházi és világi tisztségviselők közül közösen alkotott konzisztóriumnak, modern presbitériumaink előképének, tulajdonították. A vita nem csak teológiai eszközökkel folyt. Megfélemlítés, bebörtönzés és száműzés egyaránt szerepelt az előjogát féltő államhatalom eszköztárában. A velük szembenállók között pedig a történelemben először forrt ki olyan identitás, amelynek alapja a Kálvin Szentírás-magyarázatához való ragaszkodás volt. Ezt az új identitást, amely a francia nyelvű lelkészeket összekötötte és arra is készre tette, hogy felvállalásáért hátrátételt szenvedjenek, méltán nevezhetjük kálvinizmusnak, őket pedig, bár biztosan tiltakoztak volna ez ellen a megnevezés ellen, az első kálvinistáknak. Ezáltal pedig ezt az új, közös identitást előhívó konfliktust a kálvinizmus nyitányának.

Farkas Ildikó: *A japán modernizáció ideológiája*

Éppen 150 éve annak, hogy Japán több évszázados elszigeteltsége után 1868-ban meghirdette a „Felvilágosult kormányzás” (Meidzsi) korszakot, melynek során sikeresen modernizálódott, és már a 19. század végére a nyugati nagyhatalmakkal egyenrangú helyet vívott ki magának. Japán második világháború utáni fejlődése igazolta, hogy mindez nem pusztán véletlennek egybeesésének volt köszönhető. Az ország 19–20. századi modernizációjának értelmezése, sikerességének magyarázata évtizedek óta foglalkoztatja a Japánnal foglalkozó kutatókat. Jelen kötet is ehhez a kérdéskörhöz kíván adalékokat nyújtani, de nem „klasszikus” történelemkönyv, elsősorban nem a politikai vagy gazdasági történésekkel foglalkozik, hanem a japán történeti fejlődés értelmezésének lehetőségeivel. Ebben elsősorban az egyedi jelleget, a japán történeti kontextus és tapasztalat, valamint a kultúra társadalmi és politikai struktúrákat meghatározó specifikumait vizsgálja, de mindezt a globális folyamatok és viszonyok rendszerébe helyezve, a fejlődési és modernizációs modellek tekintetbevételével próbálja elemezni. A kötet központi témája a kulturális hagyomány kérdése, amely kulcsszerepet játszott abban, hogy Japán a modernitást az akkori nyugati nagyhatalmaktól eltérő módon valósította meg, és ezzel elsőként mutatta fel a lehetőségét egy, a „nyugatitól” különböző modernizációs fejlődési modell létének.

Németh Dávid: Vallásdidaktika

Németh Dávid Vallásdidaktika c. munkája összefoglaló mű, ami azzal az igénnyel íródott, hogy teljes körűen az olvasó elé tárja azokat a legfontosabb didaktikai és szakmódszertani ismereteket, amelyek a református hit- és erkölcsstan tantárgy – felső tagozatos és középiskolai szinten történő – szakszerű és a mai kornak megfelelő tanításához elengedhetetlenek. Ilyen mű hazánkban a második világháború óta nem jelent meg. Beépíti és kritikailag értékeli mindazokat az elméleti és módszertani eredményeket, amelyek a dinamikusan fejlődő nyugati valláspedagógiában az elmúlt fél évszázadban kristályosodtak ki. Szemléletmódja annyiban sajátos, hogy a hit- és erkölcsstan ismeretanyag közvetítésénél messzemenően figyelembe veszi a tanulók életkorának megfelelő kérdésvetéseket, életfeladatokat és érdeklődési irányokat, ezért különösen nagy teret biztosít a valláslélektani megfontolásoknak.

Ez a könyv – a vallásdidaktika egész területét átfogó volta miatt – fontos kézikönyvvé válhat az MA szintű vallástanárképzésben éppúgy, mint a hittanoktatással és vallástanítással foglalkozó szakemberek és lelkipásztorok körében. Ökumenikus nyitottsága miatt segítségül lehet valamennyi keresztyén/keresztény felekezet szakembereinek az eredményes vallástanári/hittanári munkához.

Dr. Németh Dávid a Valláspedagógiai és Pasztorálpszichológiai Tanszék professzora a Károli Gáspár Református Egyetem Hit-tudományi Karán.

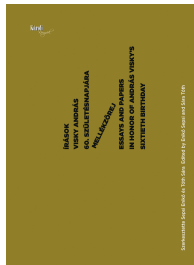
Sepsi Enikő: *Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben és Valère Novarina színházában*

A kötet a képi fordulat különféle művészeti ágakban és a tudományban is megfigyelhető jelenségével, valamint a fogalmi metafora elméleti keretével kívánja bevezetni és összefogni két nagy témáját: a francia költészet és a színház reprezentációhoz fűződő, szerteágazó kérdésfeltevéseit. A könyv első fejezeteiben két olyan kortárs francia költészet irányszótagot taglalunk, melynek viszonya a képhez különböző módon, de meghatározó (Yves Bonnefoy és Lorand Gaspar, valamint Jean-Michel Maulpoix). A kötet második felében néhány olyan színházi gyakorlatot választottunk ki, amelyek az emberi képmás, az emberi „bálvány” lerombolására és újbóli összerakására tesznek kísérletet (Grotowski, Kantor, Barba, Novarina), s ebben a folyamatban a költészet eszközeit is használják. Ezeknek a színházi gyakorlatoknak, melyek közül Valere Novarina életművét emeljük ki, közös nevezője, hogy nemcsak a dramaturgiájukban ismétlik az önmegüresítés folyamatát, hanem a színészvezetésben is alapvető helyet adnak neki. A második rész tehát, nem tagadva a színházi gyakorlatok egyéb inspirációs forrásait, a Novarina életműve szempontjából központi jelentőségűnek tekinthető teológiai kenózis-fogalom színházi, színháztudományi alkalmazására tesz kísérletet, s ebben különösen támaszkodik H. U. von Balthasar teológiai esztétikájára, Xavier Tilliette munkáira, Simone Weil színház- és kenózis-konceptiójára, továbbá Kálvin, Karl Barth, Paul Tillich és Kazoh Kitamori műveire. A tárgyalt alkotók vonatkozásában elsőnek tekinthető magyar nyelvű monográfia mellékletében közölt, Túl a szakrálison című Valere Novarina-esszé magyar fordításban most jelenik meg először.

„Képnek fogom nevezni a végül teljesen megtestesült valóság benyomását, amelyet paradox módon a megtestesüléstől elfordult szavakból nyerünk. (...) A kép az a csillogás, amely hiányzik a mindennapok szürkeségéből, s amit a nyelv megenged, amikor az álomszomj önmagára hajtja, s úgy dögönyözi, mint a szülői keblet.” (Yves Bonnefoy)

„A valódi jelenlét sehova nem tartozó, a jelen egy ajándék, egy eltérés. Az előttünk lévő jelen jövőben van: egy átadott, felmutatott és nyitottnak mutatott dolog (...) mint persona vagyunk átadva. Persona. Ezt jön cselekedni a Krisztus (Masiah, a Messiás): kiüríti az emberi képet, üresen hozza el azt. A kenotikus színház a színpad nemlétezését ismétli a színpadon.” (Valere Novarina)

Sepsi Enikő 2003-ban szerzett doktorátust a Sorbonne-on, és 2010 óta a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karát vezeti. Yves Bonnefoy, Valere Novarina és Jean-Michel Maulpoix műveinek fordítója, kutatási területe a modern és kortárs francia költészet és színház, valamint a kortárs misztika.

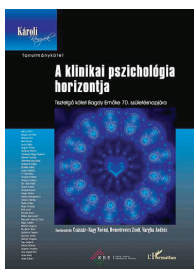

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): *Mellézkörej. Írások Visky András 60. születésnapjára*

Visky András (1957–) drámaíró, költő, dramaturg, a Kolozsvári Magyar Színház művészeti igazgatója, a Károli Gáspár Református Egyetem és a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem oktatója, tíz verseskötet és nemzetközi sikert aratott színdarabok szerzője. Drámáival és színházelméleti írásaival, a kortárs román színház, valamint kiemelkedő európai alkotók megismertetésével jelentős hatást gyakorolt a magyar színházi életre. Leginkább azonban beszélgetőtárs. Szerteágazó életműve, színházról, művészetéről, hitről vallott gondolatai művészek, keresztyén és nem keresztyén értelmiségiek sokaságát termékenyítették meg vagy készítették dialógusra. Kötetünkben magyar, amerikai és román kollégái, barátai, tanítványai köszöntik verssel, szépprózával, tanulmánnyal és esszével.

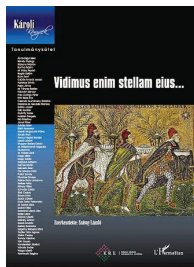
András Visky (1957–) is a Hungarian poet and playwright, the author of several internationally acclaimed theatrical plays. He is the associate artistic director of the Hungarian Theatre of Cluj-Napoca, and a professor at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Budapest and Babeş–Bolyai University in Cluj. His plays, as well as his theoretical writings concerning theatre, have been highly innovative and influential. More importantly, however, he is a conversation partner. His thoughts about art, literature, theatre, and faith have inspired or provoked generations of intellectuals, both Christian and non-Christian. This volume contains poems, fiction, papers and essays written by his Hungarian, Romanian, and American colleagues, friends and disciples as a tribute on his sixtieth birthday.

TANULMÁNYKÖTET

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.): *A klinikai pszichológia horizontja. Prof. dr. Bagdy Emőke 70. születésnapjára készített emlékkötet*

Dr. Bagdy Emőke, Egyetemünk büszkesége, a magyar pszichológiai közélet szemléletformáló személyisége, iskola- és képzésalapító, kutatóműhely-vezető, közismert előadó, harminc éves terápiás munkássággal büszkélkedő klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta. Az ő munkásságát fémjelző fontos vizsgálatok, elméleti és gyakorlati szakterületek összefoglalóját nyújtja jelen kötet, melybe kizárólag vele személyes kapcsolatot ápoló kollégák, tanítványok készítettek magas színvonalú tanulmányokat.

Szávay László (szerk.): *Vidimus enim stellam eius*

A kötet címe a három napkeleti bölcsmagatartására utal: meglátták az élet világgosságát, és útnak indultak. A Fialat Kutatók és Doktoranduszok II. Nemzetközi Teológuskonferenciáján hetvenegy előadó mutatott rá annak igényére, hogy legyen folyamatosan épülő, bővülő közössége a magyar nyelven, egyházi és világi egyetemeken doktoráló fiatal hívő kutatóknak. E közösség rendkívül sokszínű, tagjai a római katolikus, görög katolikus, református, evangélikus, baptista, metodista, unitárius és zsidó doktoranduszok. A konferenciára készült előadásaiából szerkesztett tanulmányokat tartalmazza a kötet.

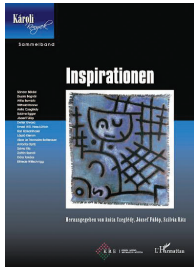
Petrőczy Éva, Szabó András (szerk.): *A Zsoltár a régi magyar irodalomban*

2007-ben volt a 400. évfordulója annak, hogy Németországban megjelent Szenci Molnár Albert magyar Zsoltárkönyve. A Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnáziumban az évforduló tiszteletére megrendezett régi magyar irodalmi konferencia témája a zsoltár műfaja volt. A résztvevők – irodalomtörténészek és egyházzénészek – alaposan körbejárták a műfaj 16–18. századi megjelenési formáit. A könyv az elhangzott előadások túlnyomó részének hosszabb, tanulmányváltozatát tartalmazza, s kikerülhetetlen lesz mindazok számára, akik a műfaj iránt érdeklődnek, illetve egyetemi tanulmányaik során szembekerülnek a problémával.

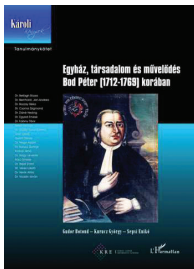
Horváth Erzsébet és Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk. Tanulmánykötet Ladányi Sándor tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*

A történész a rendelkezésre álló vagy saját maga által felkutatott források alapján próbálja meg elemezni, értékelni, rekonstruálni a múltat. Dr. Ladányi Sándor a KRE HTK emeritus egyháztörténész professzora életének javarésze ezzel telt. Közel ötven éve, 1964-ben jelent meg első írása, s azóta töretlen lelkesedéssel írja a történelmet. A kötetben kollégái és diákjai köszöntik „történetírásaikkal”. Az egyes tanulmányok témái a professzor fő kutatási korszakaihoz, a reformáció és a legújabb kor magyar egyháztörténetéhez kapcsolódnak.

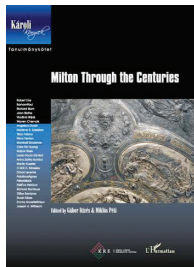
Czeglédy Anita, Fülöp József, Ritz Szilvia (szerk.): *Inspirationen*

A tanulmánykötet a Károli Gáspár Református Egyetem Német Nyelv és Irodalom Tanszéke által 2011. június 16–18 között megrendezett *Inspirationen* című szimpóziumon elhangzott 21 előadás tanulmányokká átdolgozott anyagát tartalmazza. A német nyelvű tanulmányok különböző tudományágakba sorolhatók és interdiszciplináris jellegűek. A résztvevők zöme irodalomtudós, akik szűken vett szakterületüket, művészettörténeti, kultúratanományi, zenetudományi vagy teológiai kérdésfeltevésekkel tágitották ki.

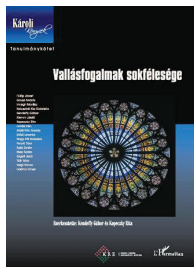
Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.): *Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában*

A kötet azokat az előadásokat tartalmazza szerkesztett tanulmányok formájában, melyek a 18. századi tudós erdélyi református lelkész, Bod Péter születésének háromszázadik évfordulójára rendezett nemzetközi konferencián hangzottak el 2012. május 2-án és 3-án a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium dísztermében, illetve a magyarigeni református templomban.

Péti Miklós, Ittész Gábor (szerk.): *Milton Through the Centuries*

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2008 szeptemberében került sor a *Milton Through the Centuries* című nemzetközi konferenciára. A tanácskozás a legnagyobb angol protestáns költő születésének 400. évfordulóját ünnepelte. A kötetbe olyan írások kerültek a konferencia előadásai közül, amelyek a miltoni életmű egy-egy darabját értelmezik, de helyet kaptak a történeti recepciót vizsgáló darabok, valamint a Milton műveit a társtudományok és társművészetek (pl. teológia, képzőművészetek stb.) kontextusában tárgyaló munkák is.

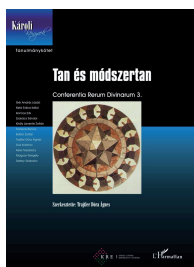
Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*

A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán A vallásfogalmak sokfélesége címmel rendezett konferencián elhangzott előadások válogatott anyagát tartalmazza. Az eseményt a Szabadbölcsezet Tanszék a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékével közösen szervezte 2011. november 11–13 között. A téma kiválasztását elsősorban az a szándék motiválta, hogy a magyar nyelvű vallástudomány képviselői a vallás fogalmának megközelítésére koncentrálnak képet adjanak e tudomány minél több irányzatáról, árnyalatáról és önértelmezési módjáról.

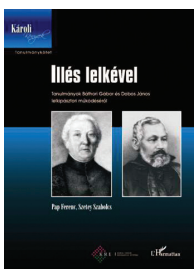
Zsengellér József, Trajtlér Dóra Ágnes (szerk.): „A Szentnek a megismerése ad értelmet”. Conferentia Rerum Divinarum 1–2.

A Károli Gáspár Református Egyetem Doktori Iskolájának keretei között évente szervezett doktorandusz konferencia elnevezése Conferentia Rerum Divinarum. A 2009-ben és 2010-ben megrendezett első két konferencián elhangzott közel harminc előadásból készült ez a válogatás. A kötet három egységben tematizálja a doktorandusz hallgatók első szárnypróbálgatásait.

Trajtlér Dóra Ágnes (szerk.): Tan és módszertan. Conferentia Rerum Divinarum 3.

A hittudomány doktoranduszai szakterületükön és kutatási témájukban való elmélyülés során találkozhatnak és küzdenek meg a különböző tudományos módszerek használhatóságával. A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán 2012. január 6-án megrendezett harmadik Conferentia Rerum Divinarum doktorandusz konferencia előadásaiból összeállt kötet a módszerek és témák találkozását láttatja a teológia igen szerteágazó tudományterületén belül.

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): Illés lelkével. Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről

Közös kötetünkben Báthori Gábor (1755–1842) és Dobos János (1804–1887) két magyar református egyháztörténeti személyiség életművének egy-egy jelentős szeletét mutatjuk be, akik ugyan teoretikus műveket nem hagytak maguk mögött, de Illés lelkével szolgáltak saját idejükben. A két tanulmány a gyakorlati teológia két összefonódó tanulmányágának kutatásához: a liturgia és a homiletika tudományához, valamint az istentisztelet és prédikálás műveléséhez szeretne új impulzusokkal hozzájárulni.

Somodi Ildikó (szerk.): A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben

A kötetben egyes hallgatók alkotási terveit adja közre a szerkesztő, miközben bemutatja a vizuális kultúra azon elemeit, lehetőségeit, amelyekkel a mindennapos művészeti nevelés megújítható. Bevezetése új lehetőségeket teremt, amelyek sokoldalú alkotási tevékenységekben és folyamatokban valósulhatnak meg, valamint komplex tanítói képességeket, tantárgyi integrációs szándékot követelnek meg.

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés? Gondolatok egy konferencián – Nagykovács, 2012. október 5.*

Hova tovább – merre tovább? Egyre gyakrabban vetődik fel a kérdés tágabb értelemben: „Quo vadis” egyházzene? Talán elbizonytalanodtunk? Ellenkezőleg: a helyzet kötelez állásfoglalásra! A helyes válasz megfogalmazása és a vonatkozó stratégia kialakítása, egyrészt nem választható el a mai kor egyházi és világi történéseinek vizsgálatától, ugyanakkor viszont évszázados alapértékek felelős megőrzésének – vagy felelőtlen elvetésének, netán megtagadásának – döntéseit kell meghoznia a ma emberének. E kiadvány időszerűségét – elődeink példáján okulva – tehát főlegesen emlegetnünk, hosszú távú és jobbító szándékú küldetését hangsúlyozni viszont, Orbán Balázs szavaival élve: „szent kötelességünk”.

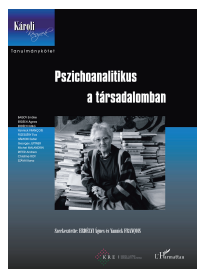
Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*

A kötetben a 2012. május 4–5-én Balatonfüreden, a Jókai Napok rendezvényeként megtartott tanácskozás előadásai olvashatók. A Jókai & Jókai kétarcú vállalkozás. Egyszerre kínál ugyanis áttekintést vagy még inkább keresztmetszetet arról a változásról, amely a Jókai-életmű értelmezésében és Jókai Mórnak a magyar és az európai irodalom történetében betöltött szerepével összefüggésben eddig végbement. De egyfajta irányt is mutat: merre haladhat tovább az átértelmezésnek és átértékelésnek ez az immáron feltartóztathatatlan folyamata. Olyan, tankönyvivé lett igazságokkal kell tehát a tanulmányok olvasójának leszámolnia, amelyek száz éven át megkérdőjelezhetetlennek tűntek: legyen az Jókai lélektani „képtelenségének” a tézise, az a közhely, hogy figurái valójában dimenzió nélküli papírmásé alakok, vagy hogy a kezdeményező, innovatív Kemény Zsigmonddal szemben Jókai csupán a nagy nemzeti, de ugyanakkor gyermekded mesék szerzője, akinek a helye nem a világirodalom panteonjában, hanem a szórakoztató irodalom feledhető szerzői között van.

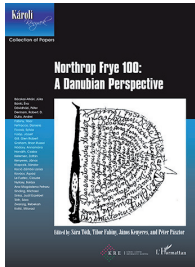
Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok – oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben*

Az oktatási rendszerek relatíve zárt világa talán túlságosan is sokáig tartotta magát távol a digitális világ mindennapjainkat átalakító hatásától. Az osztálytermek falai képletesen és fizikailag is zárttá tették a formális tanítástanulás folyamatát. Napjaink oktatásfejlesztési stratégiái azonban tudatosan építenek az információs és kommunikációs technológiák (IKT) új alkalmazási lehetőségeire. A formális oktatás kereteiből kilépve, egy tágabb kontextusban és életkori populációban megállapíthatjuk, hogy a digitális technológia kiszélesíti a tanulási lehetőségeket és megváltoztatja a tanítási módszereket. A konferencia célkitűzésével összhangban a jelen tanulmánykötet több oldalról, átfogóan és szakterületi szempontok kapcsán is kívánja tárgyalni az IKT kompetencia fejlesztését, valamint az eLearning/eTanulás módszertani kultúrájának, digitális taneszközök fejlesztését és elterjesztését a tanárképzésben. Mint ahogyan maga a szakmai nap, úgy ez a kiadvány is szeretné erősíteni és ösztönözni, hogy más tanárképző intézményekkel összhangban, együttműködve léphessünk előre ezen a fontos területen.

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.): *Pszichoanalitikus a társadalomban*

Françoise Dolto pszichoanalitikusnak és polgárnak vallotta magát, és neve Franciaországban egybefonódik a pszichoanalitikus gondolkodás társadalmi üggyé formálásával. Életműve a pedagógia, a lélektan, a gyermekvédelem és a gyermekegészségügy valamennyi területén dolgozó szakember érdeklődésére számot tart. Dolto (1908–1988) francia gyermekorvos, pszichoanalitikus munkásságának rég várt bemutatására került sor 2013 áprilisában a Magyarországi Francia Intézet nemzetközi konferenciáján. E kötet a kollokviumon elhangzott előadások írásos anyagát tartalmazza, melyek három nagy téma köré szerveződtek: Dolto személyes találkozása a pszichoanalízissel, elméleti és klinikai munkássága, valamint a pszichoanalitikus gondolkodás társadalmi hasznossága.

Tóth Sára, Fabiny Tibor, Kenyeres János, Pásztor Péter (szerk.):
Northrop Frye 100: A Danubian Perspective

“The personality of the poet may enfold us as disciples, or it may cause the revolts and deliberate misreadings chronicled in Bloom’s Anxiety of Influence, but in any case it is inescapable. In the linguistic context, the boundary disappears between creation and criticism, because every act of reading is a recreating of the text. The text is a focus for a community, and there can be no definitive criticism, even as a goal, because no one critic is all the others. In the aesthetic (or whatever) context, we are dominated by the double meaning in the word ‘invention’, which is both something we make up ourselves, subjectively, and something we find in the external. All we can say is that an invention that works must have some roots in the world external to the inventor. So we invent our text, in a mood of Leibnizian optimism that the words being used in it are the best of all possible words,” writes Northrop Frye (1912–1991), who remains one of the most quoted scholarly authors of the twentieth century, who addressed a wide range of cultural, social and religious issues far beyond what is traditionally called literature. Prompted by the 2012 Budapest conference “Frye 100: A Danubian Perspective”, the studies in this volume by disciples and admirers, critics and detached readers provide a faithful picture of the state of international Frygian criticism, including a “Danubian perspective” and of how Hungarian criticism has come to methodically apply Frye’s concepts to Hungarian literature.

Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska, Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*
Buda Béla tanár úr 2014 tavaszán tölténé be 75. életévét. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara ezzel az emlékkötettel tiszteleg Kommunikáció Tanszékének alapítója előtt. *Ki látott engem?* Ez a kérdően is súlyos Ady-verscím lett emlékkötetünk címe. Buda Béla *Életút* c. írásában – a rá jellemző iróniával – így ír hatalmas életművéről: „Rögös út volt, nem voltak megfelelő munkakörülményeim, magamban és magányosan dolgoztam. Nem tudtam megmaradni egyetlen szakterületen sem.” A kötet öt témakör köré szerveződik: *Kommunikáció és kapcsolat, Kommunikáció és társadalom, Kommunikáció és spiritualitás, Kommunikáció és művészet, Kommunikáció és gyógyítás.*

Komlósi Piroska (szerk.): Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés

Sokan vették örömmel a hírt, amelyből kiderült: a 2013-ban induló új nemzeti alaptantervben helyet kap a családi életre és kapcsolati készségre nevelés témaköre. Prof. Dr. Kopp Mária a Népesedési Kerekasztal néven működő szakmaközi csoporton belül elindított egy Családi Életre Nevelés (CSÉN) munkacsoportot. Az lett a céljuk, hogy a kerettantervek számára kidolgozzák a legfontosabb témaköröket és kompetenciákat, amelyek a családi életre való felkészítéshez szükségesek. E kötet szerzői a CSÉN munkacsoport tagjai. Olyan szakemberek, akik évtizedes tapasztalattal rendelkeznek az érintett területeken (Fiatalok az Élet Küszöbén, „Boldogabb családokért” iskolai program, családterapeuta képzés, családi kommunikáció fejlesztése stb.). Ők alakították ki közösen azokat az oktatási és képzési modulokat, amelyeket azután sikerült beépíteni a nemzeti alaptantervbe és a kerettantervekbe, ahol megjelenhetnek egyrészt az egyes tantárgyba integrálható szemléletként, másrészt a Technika, életvitel és gyakorlat, az Erkölcstan, valamint az Etika tantárgyak keretében, illetve önálló, választható tantárgyként is.

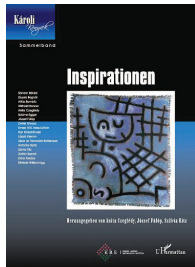
Dringó-Horváth Ida, Fülöp József, Hollós Zita, Szatmári Petra, Szentpétery-Czeglédy Anita, Zakariás Emese (szerk.): Das Wort – ein weites Feld

„Wenn du bei all deinem Tun immer der gesunden Vernunft folgst, dasjenige, was dir im Augenblicke zu tun obliegt, mit Eifer, Kraft, Freundlichkeit betreibst und, ohne auf eine Nebensache zu sehen, den Genius in dir rein zu erhalten suchst, als ob du ihn sogleich zurückgeben müßtest, wenn du so ohne Furcht und ohne Hoffnung handelst, dir an der jedesmaligen naturgemäßen Tätigkeit und heldenmütigen Wahrheitsliebe in deinen Reden und Äußerungen genügen lassest, so wirst du ein glückliches Leben führen, und es gibt niemanden, der dich hindern könnte so zu handeln.“ (Marc Aurel)

Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*

E gyűjtemény olyan szerzők írásaiból válogat, akik elméleteikkel és problémaérzékenységükkel a zenei hallás tárgykörét gazdagították. Egyre árnyaltabbá váló kérdéseik és válaszaik meggyőzően mutatják a téma fontosságát és bőségét. Történeti vizsgálódás, gondolatkísérlet, zenei elemzés és kultúrszociológiai eszmefuttatás egyaránt található a kötetben. A téma megközelítésének változatossága azonban nem csak a műfaji eltérésekből fakad: zenetörténészek és zenetudósok mellett a 20. század néhány meghatározó zeneszerzője is kifejti nézeteit, hol határozott kiállást tanúsítva, hol higgadt értékelést nyújtva.

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen II.*

Inspirationen sind von je her der Ausgangspunkt aller Künste und Wissenschaften gewesen. Sie geben den kreativen Anstoß, aus dem nach künstlerischer oder wissenschaftlicher Bearbeitung herausragende Leistungen entstehen. Besonders interessant sind in diesem Zusammenhang jene Transformationsprozesse, die aus einer Eingebung, aus einem schöpferischen Einfall, aus einer erhellenden Idee eine besondere geistige Tätigkeit entstehen lassen, der wir künstlerische, dichterische, musikalische Höchstleistungen verdanken. Im Anschluss an den 2012 erschienenen ersten Band setzten sich ForscherInnen mit diesem komplexen und anregenden Thema erneut auseinander.

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok*

25 év tiszteletreméltó pedagógiai erőfeszítéseiről vall ez a tanulmánykötet. 1990-ben óriási lehetőség nyílt egy kis létszámú, de annál lelkesebb és erősen bízó közösség előtt. A megváltozott politikai viszonyok reményt adtak arra, hogy feléleszthető a patinás tanítóképzés Nagykőrösön. Az egykori párház falai között ismét életre kelhetett a református intézmény, amely 1839-től 1957-ig oly sok szakmailag jól felkészült, hitben megerősödött tanítót adott az országnak. A negyedszázad elegendőnek bizonyult, hogy beigazolódjék: nem volt eredménytelen az erőfeszítés. Állandó társadalmi változások közepette, az egymásnak feszülő értékrendek között egyensúlyozva az állandóságot a HIT ereje biztosította. A tanulmányírók tudatosan vállalják a konzervatív jelzőt. Nem a maradiság jelentésében, hanem a megőrzés, a hagyományos értékrendhez való ragaszkodás értelmében. Együtt szolgálni – megmenteni mindazt, ami pedagógiai hagyományainkban kikristályosodott alapérték, ami emberségünket szolgálja. Ugyanakkor haladni, megújulni, technikailag előbbre lépni – ez is kötelességünk, ha arra érzünk elhivatottságot, hogy a jövő generáció felnevelőit képezzük. A református hagyományokhoz ragaszkodás olyan – időben állandó – erőteret biztosít ehhez, amelynek potenciálja van, a teljesítőképeség kibontását teszi lehetővé. Magvetés ez – minden időben. A legtöbb tanulmány nem is titkolja: nehéz küzdelem ez a munka. Egymást váltják a derülátó és csüggedő szakaszok, a lelkileg fogékony, de időnként elfásult diákok szívébe mégis befészkel a mag, csírát ereszt, és lehet, hogy csak évek múltán, sok-sok egyéni harc megvívásával, de mégis kihajt, virágot növeszt.

Makkai Béla: A felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére

Popély Gyula történelmi világgépét nagymértékben meghatározza a Beneš-dekrétumokkal fémjelzett kisebbségi sors. Mint ismeretes, a rendszerváltás időszakában a kétnyelvű bizonyítványokért folytatott küzdelmek főszereplőjeként kényszerpályára kezdteni, ahol a professzori talár mellett egy ideig a rektor-helyettesi láncot is viselte. Ugyanakkor szülőföldjén segítette a Selye János Egyetem akkreditációját. Ekkoriban születtek fajsúlyos Felvidék-monográfiái. Ám minthogy – a rá jellemző következetes szókimondással – jogsértőnek mutatta ki az addig szinte megfellebbezhetetlenül „demokratikusnak” tartott Csehszlovákia kisebbségpolitikáját, ezzel a szocialista korszak igazodó, a nemzeti sorskérdésekkel és érdekekkel szemben szinte immunis történelmi magatartásra is rávilágított. A politikai túlpartról érkező bírálatokat jórészt ez az erkölcsi szembesítés váltotta ki. A kisebbségi történész azonban kénytelen a *sine ira et studio* elvét megfogalmazó Tacitusnak egy másik tételéhez is tartania magát: „Azokat gyűlölik, akiknek ártottak.” Azaz önvédelmi – és nem sérelmi – aspektusból tovább írni a felvidéki magyarság 20. századi történetét. Ez előtt az életre szóló, megkerülhetetlen vállalkozás előtt tisztelegnek a kötet szerzői – a szakmai palettának szinte minden árnyalatát reprezentálva. Ami azt példázza, hogy – megalapozott érvek bázisán – a múlt birtoklásáért zajló küzdelemben is van mód hiteles és méltányos múltértelmezések kiérlelésére. Akár világnézeti és etnikai határoktól függetlenül.

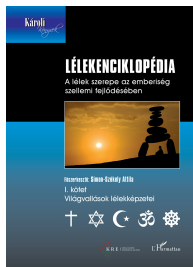
Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): Kortárs japanológia I.

2014 őszén ünnepeltük, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen húsz éve indult a japán szakos képzés. Ez alkalomból jubileumi konferenciát szerveztünk 2014. október 15-én, amelyen jelenlegi és volt oktatóink, valamint már a „szakmában” tevékenykedő (oktató, kutató, doktorandusz) volt hallgatóink tartottak előadást japán szakos kutatásaikról. Jelen kötetünk, a *Kortárs japanológia* az évforduló kapcsán kíván képet adni a Károli Gáspár Református Egyetem japán szakának tudományos munkájáról. Külön szekciókat rendeztünk japán történelem, művészettörténet, társadalom, irodalom, színház, műfordítás, nyelvészet, média és kommunikáció témákban. Az ott elhangzott előadások tanulmányváltozatai adják a jelenlegi *Kortárs japanológia* kötet tartalmát, amely összességében a mai magyar japanológia sokszínű képét mutatja, a hagyományos tudományágak mellett az interdiszciplináris kutatások, valamint az újabb diszciplínák témáit, módszereit és eredményeit is a közönség elé tárva. A tanulmányok a japanológiai témák széles spektrumát képviselik, ezzel is bizonyítva, hogy a KRE japán szak a kutatások milyen széles körében tevékenykedő szakembereket tömörített és indított útnak fennállásának 20 éve alatt, és hogy milyen sokszínű területtel és témával foglalkoznak oktatóink és (jelenlegi és volt) hallgatóink.

Gér András, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): Hiszek, hogy megértsem

A Doktoranduszok Országos Szövetségének Hittudományi Osztálya által szervezett őszi teológuskonferenciák az évek során a teológiai tudományok iránt elkötelezett, Kárpát-medencében élő fiatal magyar kutatók és doktoranduszok legrangosabb nemzetközi eseményeivé és fórumaivá váltak. 2013. november 30-án immár negyedik alkalommal került megrendezésre a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferenciája. A tudományos tanácskozásra hat országból érkeztek előadók – a százon felüli előadás hét párhuzamos szekcióban, egyetemi oktatók szakmai irányítása mellett hangzott el. A teológiatudományokkal foglalkozó fiatal magyar kutatók és doktoranduszok egybegyűjtésének érdekében megrendezett, színvonalas, felekezeti- és országhatárokon átívelő konferenciák legfőbb célkitűzése az előadás keretében való megszólalás, valamint a szakmai kapcsolatok megkötésére és ápolására alkalmas fórum biztosítása.

Simon-Székely Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia. A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében*

A *Lélekenciklopédia* betekintést nyújt a világ nagy mítoszaiban, vallásaiban, a filozófiában és a tudományos gondolkodásban meglévő lélekfelfogások világába. Sajátos tartalma folytán egyedülállóan tekinthető a magyar és a nemzetközi tudományos és kultúrtörténetben, valamint az enciklopédikus szakirodalomban is. Az enciklopédia szócikkei az adott terület lélekábrázolásait, -értelmezéseit bemutató, több oldalt kitevő, érdekes, olvasmányos, a laikus olvasó számára is érthető tanulmányok. Ez a mű nem vallási vagy mitológiai lexikon – erre mutat rá az alcíme is: A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében –, hanem olyan tudástár, amely a lélekre vonatkozó összes képzetet ismerteti, illetve ezekkel kapcsolatban a szellem, lehelet, pszichikum, tudat, öntudat, eszmélet, éberség, tudattalan, tudatalatti, test, szív, élet, halál, újjászületés, halhatatlanság, szellemek, démonok, ördögök, túlvilág, égi világ, alvilág fogalmait is, interdiszciplináris, sőt, multidiszciplináris (azaz néprajzi, filozófiai, pszichológiai, pszichiátriai, teológiai, antropológiai, természettudományos stb.) szemszögből. A *Lélekenciklopédia* egyszerre tudományos monográfia, tanulmány, referenciaanyag, tankönyv és ismeretterjesztő munka is. A kiváló szerzők, lektorok és szerkesztők munkájának tulajdoníthatóan páratlan, egyedi alkotás, de azért is, mert a témában nem állnak rendelkezésre hasonló szakkönyvek, tankönyvek, oktatási segédanyagok, jegyzetek vagy elektronikus források. Ennek megfelelően az általános műveltséget formáló és pedagógiai hatékonysága kiemelkedő, mivel érdekes, olvasmányos, leíró jellege folytán az olvasó figyelmét leköti, ugyanakkor megragadó stílusban oktat, közvetít új ismereteket, információt mind a szakember, mind pedig a nem szakértő számára is. A *Lélekenciklopédiát* emiatt az egyetemeken, kutatóintézeteken, vallási felekezeteken kívül még az emberiség csodálatos kultúrája iránt érdeklődő Olvasó figyelmébe is ajánlom. (Simon-Székely Attila)

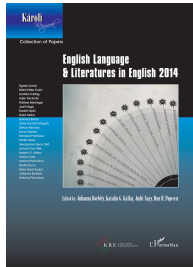
**Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.):
*Nemzet – sors – identitás***

Bertha Zoltán József Attila-díjas irodalomtörténész, tanár, kritikus, szerkesztő, a Károli Gáspár Református Egyetem docense az 1980-as évek óta folyamatosan publikál a határon túli magyar irodalom köréből. A *hetvenes évek romániai magyar irodalma* és *A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája* után monográfiát jelentet meg „az ízig-vérig kolozsvári” Bálint Tiborról, a sajátos magyar élet-halál harcot vívó Sütő Andrásról; önálló tanulmánykötetet szentel a „fekete-piros versek” költőjének, Kányádi Sándornak; az erdélyi irodalmat mindig éles szemmel figyelő Németh Lászlónak; a „székely Homérosz” Tamási Áronnak. Erdélyiség és modernség élményvilágának kiváló ismerőjeként figyel fel a romániai magyar irodalom kulturális-morális-spirituális értékeire, Erdélyt az anyaországgal összekapcsoló nemzeti hagyományokra, a magyar sorskérdésekre. A kötet a hatvanéves Bertha Zoltán tiszteletére többnyire olyan irodalomtudományi tanulmányokból, történelmi-nyelvészeti-világirodalmi írásokból és lírai darabokból válogat, amelyek határon innen és túl, a régi magyar kultúrától a kortárs magyar irodalomig széles körben felölelik a kiváló irodalomtörténész érdeklődési körének sokféleségét. (Sebők Melinda)

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*

„Spirituális közvetítőn” itt mindenekelőtt olyan közvetítőket értünk, akik egyfelől az emberi közösség, a hívők, az egyház, másfelől Isten, illetve a természetfeletti, transzcendens szféra között közvetítenek vagy járnak közben vallási vagy lelkiségi céllal. A „spirituális közvetítő” ebben az értelemben tehát igen tág vallástudományi fogalom. Kötetünk célja e fogalmat értéktételek nélkül, valláselméleti, vallásfenomenológiai céllal vizsgálni, gyakorlati megjelenéseit, alkalmazásait a vallásantropológia (vallássetnológia) és a valláslélektan tág, interdiszciplináris teréből meríteni, s az értelmezői attitűdök sokféleségén keresztül láttatni. A tanulmányok tartalmilag három nagy kérdéskört fednek le, amelyek könyvünket fejezetekre tagolják: 1. vallástörténet; 2. vallássetnológia; 3. vallásantropológia és valláslélektan. Reméljük, hogy minden vallástudomány iránt érdeklődő olvasónk haszonnal forgatja majd e kötet lapjait!

Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.): *English Language & Literatures in English 2014*
The volume *English Language & Literatures in English 2014* contains nineteen studies by European scholars from the Netherlands, Roumania and Hungary in English Studies. It is the Editors' hope that, with its colourful palette of studies in the fields of Language Studies, Literary Studies and Cultural Studies, the volume will make an enjoyable yet professionally enriching reading experience for fellow-academics and students alike.

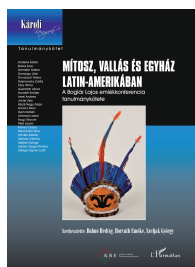
Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.): *Vallás és művészet*

A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Művészettudományi és Szabaddolcsészeti Intézetének, valamint együttműködő partnereinek művészettudományi területen létrejött szakmai eredményeit mutatja be. A kötetben szereplő tanulmányok a szakralitás mindennapi megjelenésével és művészetekbe ágyazódásával, illetve a szent, a szakrális és a szekuláris, a rítus és a performansz, a liturgia és a színház viszonyával, a vallás művészeti megjelenésével, a szakrális kommunikáció különféle művészeti ágakban való megnyilatkozásával, az ikonográfia, a képaktus, a beszédaktus és a szakralitás kapcsolatával foglalkoznak. A kötet szerzői, akik a színház-, az irodalom- és a zenetudomány, a művészettörténet, a filmtörténet, valamint a vallástudomány, a kulturális antropológia, a teológia, a folklorisztika, az esztétika, a nyelv-, a kommunikáció- és médiatudomány, a kortárs művészeti kutatások képviselői, vállaltan határátlépők e sokféle tudományterület, művészeti ág, vallás és kultúra megközelítésében. A kötet a tanulmányok témáját tekintve az alábbi hat nagy fejezetre tagolódik: Képaktusok, Rítus és performansz, Hang és zene, Szent és profán tér, Szöveg és szakralitás, Gondolat és esztétikum.

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.):
Tükör által. Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből

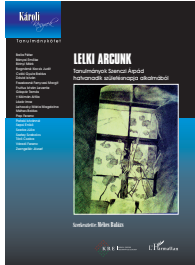
A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán az elmúlt években olyan kutatások indultak el a nyelv, a kultúra és az identitás területein, amelyek rövid idő alatt áttörték a tudományági határokat. A kötetben szereplő írások az identitással kapcsolatos filozófiai, teológiai, irodalom-, kultúra- és nyelvtudományi, valamint történelemtudományi témákat tárgyalnak. A tanulmányok az egyéni és a kollektív identitást befolyásoló tényezőket és hatásokat, köztük az identitás és a két- vagy többnyelvűség bonyolult kapcsolatát, a globalizáció és az identitás összefüggéseit, a kulturális identitás különböző formáit, az egymással versengő identitás- és emlékeztetdiskurzusokat, a narratív identitás elemeit, egyedi identitás-konstrukciókat, továbbá az identitás más, teológiai, pszichológiai, szociológiai, kulturális antropológiai aspektusait vizsgálják.

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.):
Mítosz, vallás és egyház. Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete

2014. október 3-án a Károli Gáspár Református Egyetem és a Néprajzi Múzeum szervezésében került sor a Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában című, Boglár Lajos emlékére rendezett tudományos konferenciára. A szervezők arra törekedtek, hogy bemutassák a magyarországi Latin-Amerika kutatások sokszínűségét, és lehetőséget biztosítsanak arra, hogy minél több magyarországi intézmény képviseltesse magát. Ezért az előadások témáját sem korlátozták a néprajz és kulturális antropológia témakörére.

A kötet, melyet az olvasó a kezében tart, a konferencián elhangzott előadások szerkesztett, bővített változatát tartalmazza. A két bevezető tanulmányt tematikus bontásban követik az antropológiai, történeti és irodalmi témájú tanulmányok. A szerkesztők bíznak abban, hogy a konferencia után az elkészült kötet is hatékonyan járul hozzá a magyarországi latinamerikanisták szakmai párbeszédéhez, miközben méltó emléket állít a feledhetetlen kutatónak, tanárnak és embernek, Boglár Lajosnak.

Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk*

Karácsony Sándor (1891–1952) 1937-ben jelentette meg *A mai ifjúság lelki arca* című írását, mert hitte és vallotta, hogy kora ifjúságának van lelki arca is. A jövőnk attól függ, hogy a mindenkori ifjúság lelki arcának formálásáért mit teszünk. A jelen kötettel Szenczi Árpád dékánt, főiskolai tanárt, pedagógust és a pedagógiai tudományok doktorát köszöntjük, aki önmagát Karácsony Sándor tanítványaként értelmezi. Szenczi Árpád az 1980-as években egzisztenciálisan megtapasztalta a református pedagógiai örökség sorsfordító erejét, hiszen több évtizednyi kényszerszünet után újból életre kelt a nagykőrösi református tanítóképző. Ekkor megannyi harc és küzdelem között kellett a semmiből felsőoktatási intézményt, majd református egyetemet alapítani és működtetni. Szenczi Árpád a most is közöttünk lévő alapítók egyike. A lelki arc felvállalása nélkül ez a vakmerő vállalkozás nem sikerült volna. Az 1839-es, 1855-ös alapítási esztendőik közeli évfordulói, a nagykőrösi képző 1990-es újraindulásának és a Károli Gáspár Református Egyetem 1993-as létrejöttének közelmúltbeli ünnepei is ebben erősítettek meg. A szerkesztői felkérésre született tanulmányokat Egyetemünk jelenlegi vezetői, Szenczi Árpád munkatársai és tanítványai írták, és keresztyén–református lelki arcunk megannyi szép vonását mutatják fel a legszélesebb tudományos palettán mozogva. A tanulmánykötettel és annak címével tisztelgünk a százhuszonöt esztendővel ezelőtt született Karácsony Sándor és a hatvan esztendővel ezelőtt született Karácsony Sándor és a hatvan esztendővel ezelőtt született Karácsony Sándor és a hatvan esztendővel ezelőtt született Karácsony Sándor előtt.

Spannrafft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlói Piroska tiszteletére

E tanulmánykötettel Dr. Komlói Piroska klinikai szakpszichológust, pszichoterapeutát, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának címzetes egyetemi docensét köszöntjük hetvenedik születésnapja alkalmából. A könyv tizenhat tanulmányt foglal magában, huszonhárom szerző tollából. Valamennyi írás azt járja körül, hogyan képes az egyén adaptív megküzdési stratégiával mások és a maga örömeire élni: párkapcsolatban, családban, egyházi és világi közösségekben. A tanulmányok több tudományterület megközelítésmódját, kutatási eredményeit integrálva jöttek létre. A kötet egészét Karácsony Sándor szellemisége járja át, sajátos mélyáramlatokkal kötve össze az egyes tanulmányokat. A tudományterületek közül képviselteti magát a pszichológia, a pszichiátria, a teológia, a kommunikációtudomány, a szociológia, a kulturális antropológia és a nyelvtudomány is.

A szerzők a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának, Hittudományi Karának és Tanítóképző Főiskolai Karának, a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének, valamint a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemnek és a marosvásárhelyi Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemnek az oktatói és kutatói.

A kötet valamennyi tanulmánya az egyén, a család és a közösségek összefüggérendszerét közelíti meg, ezzel kapcsolatban fogalmaz meg szempontokat, nyújt fogódzókat, támpontokat – Komlói Piroska munkásságához kapcsolódva, életműve előtt tisztelegve.

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): Felelet a mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére

Bogárdi Szabó István 60 éves lett, ezért kollégák és barátok egy tanulmánycsokorral köszöntik. A csokor sokszínűségét adja, hogy a szerzők a tudományos élet különböző szakterületeiről származnak, egybetartozását pedig az biztosítja, hogy az Ünnepelet magántanári dolgozatának (Mondolat) három nagy témaköréhez kapcsolódva egyfajta ráfelelésként (Felelet a Mondolatra) fogalmaznak meg újabb továbbgondolásokat. Kifejezve ezzel mások jókívánságát is: Isten éltesse ad multos annos!

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk):
Párhuzamok, történetek. Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről

„Valamennyi nagy egzisztenciális témát, amit Heidegger a Lét és időben elemez, s amelyekről azt mondja, hogy a korábbi európai filozófia elhanyagolta őket, a regény négy évszázada (a regény európai reinkarnációjának négy százada) feltárta, felmutatta, megvilágította.” (Kundera)

A regény kialakulásakor a különleges helyszínek és izgalmas kalandok műfaja volt, mára a modern európai kultúra tükrévé vált. A felbolydult, gyakran érthetetlennek tűnő elmúlt évtizedekben, évszázadokban leginkább a regény lett képessé az irodalom nyelvén elbeszélni azt a nehezen elmagyarázható világot, amiben olvasói élnek.

S mivel egyre érthetlenebb a világ, a magyarázat is egyre bonyolultabbá válik. A regények is nehezen találhatnak szavakat.

A közép-európai regény kutatócsoport 2012 őszén a Károli Gáspár Református Egyetemen oktatóiból alakult meg, hogy külső tagokkal kiegészülve a műfaj mai helyzetét és lehetőségeit vizsgálja. Mit mondhat a regény le nem zárt, ki nem beszélt történelmi-politikai korszakokról? Hogyan jeleníti meg a posztmodern nyelvszemléletének és stílusjegyeinek perspektívájából a tipikus közép-európai tematikákat, a diktatúrák, a leverett forradalmak utáni mindennapok szomorúságát és tragédiáját és a folyamatos újrakezdések reményét és iróniáját?

Ebben a kötetben a kutatócsoport első konferenciájának előadásait olvashatja a tisztelt olvasó: az orosz, német, osztrák, lengyel, szlovén, cseh, román, magyar regényekről írt értelmezések a művek tágabb európai beágyazottságát is igyekeznek felmutatni.

Makkai Béla, Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla; Schwarzwölder Ádám (szerk.): *Natio Est Semper* (Gergely András ünnepi kötet)

Gergely András professzor, az MTA doktora a 19. századi magyar és egyetemes történelem kiemelkedő kutatója 2016-ban lett 70 éves. Gazdag életpálya áll mögötte, amelyben az egyetemi oktatás (ELTE, Andrassy Gyula Német Nyelvű Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem) jól megfér a politikai (MDF) és diplomáciai szerepvállalással (nagykövet a Dél-afrikai Köztársaságban, majd Hollandiában), s egyéb szakmai megbízásokkal (OTKA, a KRE történettudományi doktori iskolájának volt vezetője, kutatócsoport vezető a Veritas Történetkutató Intézetben).

Széchenyi-kutatóként vált ismertté, de tanítványai leginkább a magyar reformkor időszakának és az 1848-as „világforradalomnak” szentelt műveit forgatják, s nemcsak intellektusát, de elegáns humorát is nagyra értékelik.

Az ünnepelt munkássága az említetteken túl felöleli a 19. századi hazai és közép-európai politika- és eszmetörténet, a történetfilozófia, historiográfia és a történeti kutatás módszertanának kérdésköreit, de sokágú érdeklődésének megfelelően személyét a magyar irodalomtörténet-írás is számon tartja.

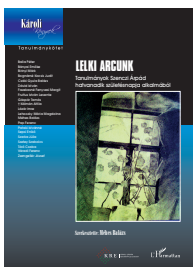
Az évforduló alkalmából pályatársai, kollégái és tanítványai félszáz tanulmánnyal köszöntik, amelyek kijelölik hazánk 18–20. századi történelmének főbb vonulatait. Emellett a kötetben egy életútinterjú is olvasható.

Nemzet és reform – talán e két fogalom összegzi leginkább Gergely András kutatói és közéleti krédóját, amelyre kötetünk címe is reflektálni kíván: a nemzetet mindig meg kell újítani.

Fülpö József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): *A szél fúj ahová akar*. NTP hallgatói kiválóság kötet

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara az Emberi Eroforrások Minisztériumának Nemzeti Tehetség Programja támogatásával 2016 májusában rendezte meg „A szél fúj, ahová akar” elnevezésű tehetségnapot és a hozzá kapcsolódó programot. Karunk sokadik éve tart különféle szakmai rendezvényeket a Nemzeti Tehetség Program pályázatainak jóvoltából: 2012 augusztusában „Lélektöredékek” címmel balatonfüredi szakmai nyári tábort, 2013 szeptemberében a fehérvárcurgói Károlyi-kastélyban „Hagyományok átértelmezése és aktualizálása: Wagner Ringje” címen interdiszciplináris szimpóziumot rendeztünk, 2014 tavaszán pedig kari szintű demonstrátori pályázatot bonyolítottunk le. A műhelytalálkozókat és vendégokat előadásokat is felölelő, 2016-os budapesti rendezvénysorozat öt alprogramból állt, és keretében nyolc tanszék, illetve intézet közel ötven tehetséges hallgatója mutatta be mentoroktatói támogatással készített kutatását. Az így készült dolgozatokból válogattuk ezt a tanulmánykötetet.

Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk* (Szcenci ünnepi kötet)

Karácsony Sándor (1891–1952) 1937-ben jelentette meg A mai ifjúság lelki arca című írását, mert hitte és vallotta, hogy kora ifjúságának van lelki arca is. A jövőnk attól függ, hogy a mindenkori ifjúság lelki arcának formálásáért mit teszünk. A jelen kötettel Szcenci Árpád dékánt, főiskolai tanárt, pedagógust és a pedagógiai tudományok doktorát köszöntjük, aki önmagát Karácsony Sándor tanítványaként értelmezi. Szcenci Árpád az 1980-as években egzisztenciálisan megtapasztalta a református pedagógiai örökség sorsfordító erejét, hiszen több évtizednyi kényszerszünet után újból életre kelt a nagykorösi református tanítóképző. Ekkor megannyi harc és küzdelem között kellett a semmiből felszoktatási intézményt, majd református egyetemet alapítani és működtetni. Szcenci Árpád a most is közöttünk lévő alapítók egyike. A lelki arc felvállalása nélkül ez a vakmerő vállalkozás nem sikerült volna. Az 1839-es, 1855-ös alapítási esztendőik közeli évfordulóik, a nagykorösi képző 1990-es újraindulásának és a Károli Gáspár Református Egyetem 1993-as létrejöttének közelmúltbeli ünnepei is ebben erősítettek meg. A szerkesztői felkérésre született tanulmányokat Egyetemünk jelenlegi vezetői, Szcenci Árpád munkatársai és tanítványai írták, és keresztyén-református lelki arcunk megannyi szép vonását mutatják fel a legszeleőbb tudományos palettán mozogva. A tanulmánykötettel és annak címével tisztelgünk a százhuszonöt esztendővel ezelőtt született Karácsony Sándor és a hatvan esztendő Szcenci Árpád előtt.

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japánológia II.*

A Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó Kortárs Japánológia címu sorozatának második kötetét tartja kezében az olvasó. A Japán nyelv és kultúra iránti érdeklődés nem új keletű Magyarországon, változó tartalommal és irányultsággal, immár több mint száz éves múltra tekint vissza. A kötet tanúsítja, hogy a kezdetben kis létszámú, mára örömdetesesen egyre inkább bővülő szakmai közösségnek köszönhetően, milyen nagy fejlődésen ment keresztül a kezdetektől napjainkig a japán nyelv és kultúra oktatása hazánkban, egyfelől a japán nyelvet tanulók számának növekedése tekintetében, másrészt az oktatás szakmai hátterét tekintve, az oktatás minden szintjén. A Japán Alapítvány SacuraCore Projectje keretében, a Károli Gáspár Református Egyetem Japánológia Tanszékének szerkesztésében készült kötet az első olyan összeállítás, amely széles körképet nyújt a hazai japánnyelv-oktatás történetéről, a japán nyelvkönyvek egyre gazdagabb és színvonalasabb kínálatáról, a Japán Alapítvány Budapesti Irodájának és a Magyarországi Japánnyelv-Oktatók Társaságának a japánnyelv-oktatás területén végzett tevékenységéről, a japánnyelv oktatásával kapcsolatos kutatási eredményekről.

**Borgulya Ágnes, Konkocsné Szombathelyi Márta (szerk.):
*Vállalati kommunikációmenedzsment***

A tanulmánykötetet lapozgatva, az Olvasó a szervezeti kommunikáció számos izgalmas aspektusába kap betekintést, illetve számos kommunikációs területen bővítheti, mélyítheti már meglévő ismereteit. A tanulmánykötet olyan univerzálisan értelmezhető, aktuális témakörök révén szemlélteti az akadémiai és a gyakorlati tevékenység szoros összhangját, egymásra utaltságát, mint a szervezeti válságok, változtatások, a tanulás, tudás, tehetség menedzselésével együtt járó kommunikációs feladatok, a kis- és középvállalatok kommunikációja, a globális és a lokális szempontok megjelenése és szerepe a szervezeti kommunikációban. Az általános mellett megismerkedhetünk az egyes iparágak, tevékenységi területek speciális kommunikációs kihívásaival is. Aktualitásuk miatt a duális képzés indukálta kommunikációmenedzsment kérdések is helyt kapnak a kötetben. A könyv – a témakörök sokrétűségének és a megközelítési módok sokféleségének köszönhetően – több célcsoport igényeinek kielégítésére alkalmas. A gyakorló szakemberek olyan területeken kaphatnak segítséget, a leendő diplomások tanulmányaik során olyan menedzsment területeken készülhetnek fel a gyakorlati életben rájuk váró kommunikációs feladatokra, amelyek a 21. századi szervezetek mindennapjait jellemzik. Meleg szívvel ajánlom a tanulmánykötet írásait mind a felsőoktatási intézmények hallgatóinak, illetve oktatóinak, mind a gyakorlati szakembereknek. A tanulmánykötet Szerkesztőinek és számos szerzőjének eddigi munkásságát ismerve, hasznos olvasmányt vehetnek a kezükbe az Érdeklődők. (Dobrai Katalin)

Zila Gábor: *Hitetek mellé tudományt*

Az alábbi kötet a Fialat Kutatók és Doktoranduszok V. Nemzetközi Teológus Konferenciáján résztvevő előadások publikálásra érdemesnek talált felszólalásainak írott anyagait tartalmazza. Az angol és magyar nyelven megjelent művek a teológia szinte minden területét érintik, de nem csupán a szűken vett hittudomány kérdéseit vizsgálják. A konferencia szervezőinek célja az volt, hogy lehetőséget biztosítsanak azoknak a tehetséges fiatal tudósoknak, akik vállalták a megméretést, hogy munkáikat írásban is megjelentethetik. A két napos tanácskozás után a szekciók vezetői az olvasó által kézben tartott szerzők előadásait tartották megfelelő színvonalúnak a publikálásra. A hittudomány és a kapcsolódó területek aktuális kutatásait felvonultató csaknem harminc tanulmány hét nagyobb fejezetbe sorolva különül el. A tanácskozás szervezői remélik, hogy az elkészült kötet nem csak a teológia tudományhoz, hanem egyházaink és a tudományos közélet más területei számára is hasznosnak bizonyulnak majd.

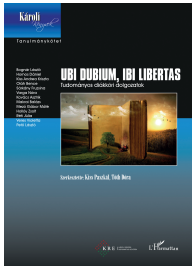
Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): *Hegyen épült város*

A Doktoranduszok Országos Szövetségének Hittudományi Osztálya által szervezett őszi teológuskonferenciák az évek során a teológiai tudományok iránt elkötelezett, Kárpát-medencében élő fiatal magyar kutatók és doktoranduszok legrangosabb nemzetközi eseményeivé és fórumaivá váltak. A Hittudományi Osztály lelkes közösségének sikerült olyan tudományos-ökumenikus rendezvény-sorozatot újjára indítani és évről-évre megszervezni, amelyre a római katolikus, görög katolikus, református, evangélikus, baptista, metodista felekezetek, valamint az unitárius és zsidó közösség képviselőit is érkeztek, s reménység szerint a jövőben is érkezni fognak résztvevők. Jelen kötet válogatást kínál a harmadik, negyedik és ötödik konferencián elhangzott előadásokból; a kötet gerincét a harmadik konferencia előadásainak szerkesztett anyaga képezi. A 2012. november 2-4-én harmadik alkalommal megrendezésre került Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferenciájára öt országból 74 előadó érkezett, előadásaik hat párhuzamos szekcióban, egyetemi oktatók szakmai irányítása mellett hangzott el. A hat szekcióból egy külön szekció kifejezetten a mesterszakos hallgatóknak biztosított előadási lehetőséget. Nagy örömmünkre szolgál, hogy a DOSz-HiTO az intézményes, és személyi változásoktól függetlenül hosszabb távlatú tradíciót tudott teremteni a teológiai tudományok közös, minőségi muvelésére, valamint konferenciakötetben való publikálására. Hisszük, hogy jelen kötetben közzétett tanulmányok értékes keresztmetszetét adják a fiatal magyar kutatók teológiai érdeklődésének és jártasságának a 21. század elején.

Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): Magyarok Romániában 1990–2015

Ez a kötet az erdélyi magyarság utóbbi negyedszázadának demográfiai, társadalmi, nyelvhasználati, oktatási, jogi, politikai, vallási, médiaviszonyait elemzi egy 1918-1989 közti történeti áttekintéssel kiegészítve. A helyzetképen túl a tanulmánykötet központi kérdése a magyarok Románián belüli integrációjának kerete és a kisebbségi közösség ehhez való viszonya. Könyvünk nem szenvedés- vagy hanyatlástörténet, hanem a meghatározó adottságokat és folyamatokat akarjuk a kor tudományosságának szintjén értelmezni. Egy olyan közösséget szeretnénk bemutatni, amelyik az elmúlt évszázad, különösen az utóbbi 25 év változó romániai, magyar-román és tágabb regionális, nemzetközi viszonyai között adottságaival és forrásaival keresi a helyét. Ebben pedig meghatározó az elitek és az intézményes keretek szerepe. A kötet szerzői jórészt a kolozsvári és a budapesti kisebbségkutató intézetek munkatársai.

Dr. Kiss Paszkál – Tóth Dóra (szerk.): Ubi dubium, ibi libertas

Kötetünk a XXXIII. Országos Tudományos Diákköri konferencián díjazott kutatásokat gyűjti egybe, melyek a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán születtek. Négy szekcióban szerepeltek sikerrel a hallgatóink: a bölcsészettudományok szélesebb körét átfogó *Humán Tudományi Szekcióban*, az elsősorban a pszichológus hallgatóinknak bemutatkozást nyújtó *Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekcióban*, a tanárképzési kutatási témákat gyűjtő, a mi hallgatóink számára új terepként jelentkező *Tanulás- és Tanításmódszertani – Tudástechnológiai Szekcióban*, és a szociológiától, a kommunikáción át a vallástudományig, szintén több hallgatóink által is művelt szakterületet ötvöző *Társadalomtudományi Szekcióban*. Az Emberi Erőforrások Minisztériumának Nemzeti Tehetség Programja támogatásával a díjazott pályamunkákból fókuszáltabb, a versenyzési tapasztalatokra is építő publikációk születtek, ezeket mutatjuk most be.

Ebben az évben karunkról 16 pályamunka kapott díjat az országos versenyben, 14 készült el rövidített, újraszerkesztett formában a kötetünk lapzártájáig. A pályamunkák és az ezekből formált tanulmányok elkészítésében szerzőinket témavezetőjük is segítette, ebben az értelemben tudományos műhelymunka eredményei is. A kötetünk így nem csak arra nyújtott jó lehetőséget, hogy hallgatóink bemutatkozhasssanak, de áttekintést ad a karunkon különböző műhelyekben folyó tehetséggondozó munka aktuális eredményeiről is.

Erdélyi Erzsébet és Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét azt kell megbecsülni*

„A jó népiskolai tanító megbecsülhetetlen áldás, a rossz ellenben a legkárhózatosabb átok” – mondta Szigeti Wurga János a Tanítóképző 1855. október 1-jén tartott tanévnyitó beszédében. Élő hithű tudós eleink lelkiismeretes munkájának köszönhetően a kálvinista nevelés szilárd meggyőződésű, erős akaratú, az élő Isten szuverén tekintélye előtt meghajló, tiszta jellemű, igaz emberek adott ennek a világnak. Olyan szakembereket, akik tudásuk legjavát adták a gondjaikra bízottaknak, lépést tartva a szakmai fejlődéssel. A Tanítóképződe újraindítása önmagában is különleges ajándéka volt Istennek. Az, hogy lehetőséget kaptunk a testvéri Marosvásárhelyi Kántor-Tanítóképző Főiskola mint külföldi tagozat mentorálására, s ezzel Erdélyország számos kis közösségében (is) újra megjelenhetnek a hagyományos értékeket képviselő kántortanítók, ez még csodálatosabbá tette küldetésünket. Gazdag, építő volt valamennyiünk számára az indítás megannyi buktatója, amelyek – az isteni gondviselés révén – egymás után megoldódtak. Ebben a hosszú folyamatban meghatározó szerepe volt Barabás László marosvásárhelyi tagozat-igazgató testvérünknek. Ma is emlékszem tartalmas beszélgetéseinkre – melyek legtöbbször nem a pszichológia tanításával kapcsolatban folytak – hiszen ezeket rövid szakmai egyeztetést követően lezártuk –, hanem az erdélyi valóság (történelmi gyökereitől napjainkig ívelő) problémáinak megértéséhez vittek bennünket közelebb. Végtelenül sokat tanultam ezekből. Köszönet érte! (Fruttus István Levente)

Kendeffy Gábor – Vassányi Miklós (szerk.) *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományában*

Mi az istenség? A legfőbb létező? Minden tökéletességek foglalata, akinek fogalmához úgy jutunk el, ha mindentől elvonatkoztatunk, ami fogyatékos vagy esetleges? Vagy inkább személy, akit nem anynyira ismerni kell, mint inkább szeretni őt és félni tőle? Vagy éppen szeretettel lehet megismerni? Egyáltalán, egy isten van-e vagy több? Van-e az istenségnek története? Vannak-e gondolatai? Kommunikál-e velünk? Ha igen, mit és miféle közvetítő(kö)n keresztül? Beszélhetünk-e teremtő istenségről, ha a világról azt állítjuk, hogy örökkévaló? Miképpen válhatunk az istenséghez hasonlóvá? Ha minden fölött áll, hogyan viselheti gondját a világnak? Miben fejeződik ki emberszeretete? Miért engedi meg a rosszat? Lehetünk-e etikus lények, ha nem hiszünk Istenben? Ha nem rendelkezünk bizonyossággal a létezéséről? Ha nem ismerjük? Ha nem vesszük fel az ő nézőpontját? Vajon nem az önismereten keresztül vezet-e az út az istenség megismeréséhez? Nem csak ezek a kérdések vetődnek fel, de ezek mind felvetődnek a jelen kötet tanulmányaiban, amelyek részben különböző korok filozófiai tanításait, részben Európa és más földrészek nagy vallási rendszereit vizsgálják.

Spannraft Marcellina, Tari János (szerk.): *A kultúraátörökítés médiumai*

Gazdag, multidiszciplináris tanulmánykötet tarthat kezében az olvasó. A kultúraátörökítés médiumai kötetben a művészettörténet, a művelődéstörténet, a multimedialitás területe, a filmtudomány, a zenetudomány, a kulturális antropológia, a táncantropológia, a szemiotika, az irodalomtudomány nemzetközileg is elismert, jeles képviselőinek írásaival találkozhatunk. Magyar egyetemek, kutatóintézetek, múzeumok munkatársai mellett külföldön élő, és angolul publikáló szerzők, valamint angol anyanyelvű szakemberek írásait is olvashatjuk az összeállításban – eredeti nyelven.

A tanulmánykötet azt példázza, hogyan él együtt, egymásba hajolva, egymást erősítve a szerves, szakrális népi kultúra és a legfrissebb hang- és képrögzítő technológiák. Az alapvetően megváltozott befogadási, kultúrafogyasztási szokások arra készítetik a muzeológusokat, tananyagkészítőket, hogy változtassanak az értékek bemutatásának módján, anélkül, hogy eközben maguk az értékek elsikkadnának.

A kötetben sok a hálózatszerű szál. Közös projekteken dolgozó, különféle szaktudású tudósok, filmesek, nem ritkán „tudós filmek” gyümölcsöző együttműködésének szálai, melyek hol egy igényesen megrendezett kiállítás, hol egy sikeres antropológiai dokumentumfilm, hol egy egyedülálló washingtoni fesztivál létrehozása során erősödtek évtizedeken át.

A kötet valamennyi szerzője útitársa volt Tari Jánosnak sokszínű, gazdag életpályája során. Ahogyan Tari János, úgy a szerzők mindegyike is interdiszciplinárisan, nem ritkán multidiszciplinárisan közelíti meg tárgyát, így aztán a különböző tartalmi egységek szempontrendszere is át-átindázik a fejezethatárokon.

A tanulmánykötet alapjául szolgáló konferencia teljes anyaga elérhető a <http://btk.kre.hu/konf/mediainheritculture/> címen.

MŰFORDÍTÁS, FORRÁS

Giovanni Pico della Mirandola: *Benivieni neoplatonista versének kommentárja*

(Fordította: Imregh Monika)

Giovanni Pico della Mirandola (1463–94) kommentárja barátja, Girolamo Benivieni neoplatonista ihletésű *Dal a szerelemtől* című költeményéhez egy egymásra épülő sorozat egyik láncszeme, egy értelmezési spirál egyik állomása. A mű nem jelent meg Pico életében üldöztetése és a kiátkozással való fenyegetettsége miatt, Biago Bonaccorsi beszéli rá Benivienit, hogy járuljon hozzá halott barátja nevében is a kiadáshoz, 1519-ben, huszonöt évvel Pico halála után.

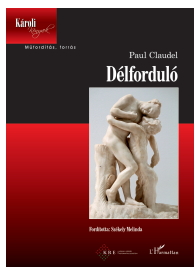
Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán*

Alice Zeniter fiatal francia regényíró, drámaíró és dramaturg első magyarul megjelent regényét tartja kezében az olvasó. Alice Zeniter magyar témájú, Magyarországon, 2010–2011-ben írott *Sombre Dimanche* (Szomorú vasárnap) c. regénye elnyerte a tehetséges fiatal íróknak járó Closerie des Lilas-díj, a Nevers város díja és a Prix du livre Inter – a francia közszolgálati rádió díja – után az *Express* című folyóirat olvasóinak díját.

Szent Ágoston: *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről* **(Fordította, válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)**

Szent Ágoston kegyelem-, illetve predestinációtanának megértéséhez alapvető fontosságúak a jelen kötetben található késői tanulmányok. A *De correptione et gratia*, a *De natura et gratia* és a *De praedestinatione sanctorum* címen ismert szövegek azonban nem pusztán önmagukban érdekesek, hiszen nemcsak a hippói püspök kegyelemtanába engednek bepillantást, hanem feltárják antropológiai álláspontjának alapvető vonásait is, és segítségükkel nemcsak Ágoston, hanem késői ellenfele, Pelagius, illetve egyes korabeli szerzetesi közösségek gondolkodását is megismerhetjük. A szövegek így páratlanul értékes forrásul szolgálnak az Ágoston-korabeli nyugati egyház teológiai vitáit illetően. Mindezek mellett az értekezésekben tárgyalt problémák és kérdések ágostoni feltárása és rájuk adott válaszai több évszázadon át hatottak és hatnak ma.

Paul Claudel: Délforduló (Fordította: Székely Melinda)

„A színházi szöveget csak akkor tekintjük értékesnek, ha váratlan és – szó szerint – játszhatatlan. A színmű rejtély, amelyet a színháznak meg kell fejtenie. Ebbe néha sok időt fektet. Az elején senki sem tudta, hogyan játssza Claudelt vagy Csehovot, de a színházat, a színészi játékot éppen az változtatja meg, ha a lehetetlent kell eljátszania; a színművészet határozott változásai tehát a drámaköltővel kezdődnek; magányossága, tapasztalatlansága, még a felelőtlensége is fölöttébb becses nekünk. Mi dolgunk az avatott szerzővel, aki előírja a fényeffekteket és a színpad lejtését? A költő viszont nem tud semmit, nem ír elő semmit, az eljátszás a művészek dolga. Így lesz a homályosnak hitt Claudel idővel érthető, a lagymatagnak tartott Csehov eleven és tömör. A színművészet fordítás kérdése: a modell nehézsége, homályossága a fordítótól nyelvi, a színésztől testi és hangyi leleményességet követel.” (Antoine Vitez: *L'Art du théâtre*, 1985)

Landauer Attila: A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)

A Kárpát-medencei cigány népesség korai történetét kutatva a szerzők legtöbbször figyelmét hagyományosan elkerülni látszik a különböző egykori cigány csoportok, kisközösségek és a térség történelmi egyházai közötti érintkezések problémaköre. A témát övező kutatói érdektelenség annak fényében különösen figyelemreméltó, hogy számos, elsődlegesen is az utóbbi száz-százötven évben nyomtatásban megjelent forrásközlések és tanulmányok sora tartalmaz a Kárpát-medence területén élt cigányok és a keresztyén egyházak, vallási közösségek közös történetére, kapcsolataik jellegére vonatkozó adatokat, már a tizenhatodik századtól kezdődően. Olyan adatokat, amelyek szakszerű értelmezéssel nem egyszerűen társadalom- vagy kultúrtörténeti érdekességeket jelentenének, hanem értékes ismeretekkel gazdagíthatnák mind az egyházaink, mind a cigány népesség történetére és egykori helyzetére vonatkozó ismereteinket. Az eredetileg oktatási háttérnyagnak szánt szöveggyűjtemény elsődleges célja a hazai cigány népesség és a történelmi egyházak közös történetére irányuló további kutatások ösztönzése.

Hadewijch (ford. Daróczy Anikó, Rakovszky Zsuzsa): *Dalok*

Hadewijch a 13. században élt, valószínűleg Antwerpen környékén. Egy misztikus női kör – begina-közösség – mestere volt. A beginák egy 12. századi, Németalföldön indult női vallásos mozgalom tagjai voltak, közösségekben éltek, de nem köteleződtek el örök fogadalommal az apostoli életre. Hadewijch tanítványai, követői számára jegyezte le látomásait, leveleit és verseit. Nemesi származású nő lehetett, anyanyelvén írt, jól tudott latinul és franciául, és behatóan ismerte kora irodalmát és zenéjét. Ő a holland/flamand nyelvű irodalom első név szerint ismert szerzője.

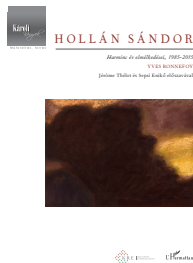
Szerelemmisztikus költészetével új műfajt teremtett. Verseit a kor népszerű dallamaira írta, ezért daloknak nevezhetjük őket, bár arról nincs adatunk, hogy vajon elhangzottak-e, s ha igen, milyen formában. Magyar fordításban már minden prózai műve megjelent *A lélek nyelvén* címmel, most összes dalát adjuk közre, nyersfordításban és formahű fordításban is. A kötetben az eredeti középholland szöveget és az eddig felkutatott dallamokat is közzétesszük. A formahű fordításoknak köszönhetően a dalok magyarul is énekelhetők.

Dávid Gyula: *Angol fogalmi idioma szótár*

A Fogalmi Idioma Szótár teljesen szakít ez összes eddigi idioma szótár gyakorlatával. Nem A-Z rendezési elv alapján tárgyalja a mintegy 4,500 angol idiómát, hanem fogalmak szerint csoportosítja azokat. Ráadásul a fogalmi elrendezés további lehetőséget kínál arra, hogy metafora-metonímia csoportokba sorolja az idiómákat. Mindez jóval túlmutat a gépies osztályozáson, hiszen minden egyes metafora, metonímia feltárja a nyelv szerteágazó, ám logikusan felépülő gondolati rendszerét. Megvilágítja azt, hogyan bővíthetjük a fizikai környezetünk által nyújtott forrástartományt elvont fogalmak kifejezésére. Mindez azt jelenti, hogy a szótár által kínált fogalmi rendszer egy másik alappillére a metaforák és metonímiák adják, amelyek egyrészt tisztább áttekinthetőséget kínálnak a pusztán fogalmi-alapú rendszerhez képest, és egyidejűleg átfedéseket mutatnak a fogalmak felépítettségét illetően, hiszen más-más fogalmak egyaránt kifejezhetők például irányultság-alapú (pl. FEL-LE) metaforákkal (a 'siker' és 'boldogság' egyaránt FEL) vagy például BODY PART STANDS FOR CONTROL metonímiákkal.

A fentiekből kitűnik, hogy maguk az idiómák jelentik a harmadik szintet, amely a legfelső fogalmi és az annak alapjául szolgáló metafora-metonímia szint alá rendezi az idiómákat.

Yves Bonnefoy: Hollán Sándor: Harminc év elmélkedései, 1985–2015

Hollán Sándor 1933-tól, a születésétől fogva nagyjából a háború végéig szép vidéki kúriákon élt Magyarországon: a neopalladiánus épületfront előtt a félig elhanyagolt park, a nagy, csendbe burkolózó termek, a padlás, a csűr, a fákon túl a kút, esténként a békák véget nem érő kuruttyolása és a távolban, a nádason túl a nagy tó. Szerette ezt a dimenziót, a változatlanul telő, egyforma napokat, a megállni látszó időt, a „csodálatos” unalmat, ahogy ő maga fogalmaz később, amikor visszatekint a gyermekkori emlékeire. Rengeteget sétált az erdőben, ahol érezte a fák, a vadak álmát őrző bokrok, a lombok között előtűnő ég rokonságát. Egyszerű, ám felemelő, boldog pillanatok, amelyeket néha beárnyékol a létezés szorongása: jól példázza ezt a kettősséget gyermekkorának sokszor idézett, talán legmaradandóbb emléke. Három-négy éves lehetett, írja a műveinek kiadását kísérő jegyzetek egyikében, amikor egy késő délután a park egyik platánfájának ágára akasztott hintán hintázott. De olyan erősen lökték a hintát, mindig magasabbra, hogy rémülten kiabálni kezdett, és csak akkor csitult le, amikor elvitték megnézni, „hogyan megy le a nap”. És ahogy a naplementét nézte, hatalmas béke szállta meg. (...)

Hollán a maga módján ikonfestő. Azt keresi, milyen úton újulhat meg a képben a transzcendenciához – ha úgy tetszik: az immanenciához – való viszonyunk a képtelenül tehetetlen szavakon túl. A formáknak azt a csendjét keresi, amelyben egy napon ismét vállunkra teheti meditáló kezét az átlényegült látszat. (Yves Bonnefoy)

Rauni Magga Lukkari – Inger-Mari Aikio-Arianaick (ford. Domokos Johanna, Németh Petra): Örökanyák – Világlányok

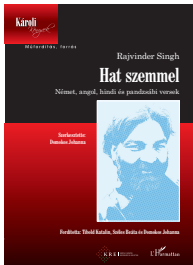
Rauni Magga Lukkari és Inger-Mari Aikio számi nyelvű költőnők bensőségesen térképezik fel női és férfi szerelmi viszonyok világait. Ez, a felmenő és követő generációkra is érzékeny kettős lírai kötet háborús emlékek, válások, kultúrsokk és családi viszályok alól feloldóan olyan középpontból szólal meg, melyben sor kerülhet egymás szeretetlenni elengedésének és befogadásának rituáléjára. A kihálás által veszélyeztetett északi számi nyelven írt kötetek jelen fordításai az eddigi többségében férfi szerzőknek hangot adó magyar fordítási irodalmat a kortárs női számi líra nagyjaival gazdagítja.

Vassányi Miklós: Szellemlhívók, áldozatok

A Szellemlhívók és áldozatok kötet cím az amerikai őslakos vallások két fontos jelenségét nevezi meg. A szellemlhívó szó az inuit (eszkimó) anekdoták, dán andemanner kifejezés pontos fordítása, régi magyar áldozár („áldozópap”) szavunk pedig itt az azték és inka vallási specialistára utal. A kötet ennek megfelelően tagolódik három – egy inuit, egy azték és egy inka – vallástörténeti részre. Az egyes részeket forrástani tanulmányok vezetik be, melyek történeti-filológiai módszerrel ismertetik meg az olvasót a legfontosabb vallástörténeti forrásszövegekkel. A forrástani bevezetést minden részben számos rövidebb-hosszabb szemelvény követi a leírt forrásokból. Az inuit rész kitüntetett témája a sámánság, de nem egy, részben igen korai szöveg szól a segítő szellem (tornak), a taburendszer vagy a Tengeri Állatok Úrnője vallási képzetéről. Az azték rész témája különösen az emberáldozat, de helyet kap ezenkívül az azték panteon, az ünnepi naptár és a népi kozmogónia is. Az inka rész fő témája a capac chocha nevű gyermekáldozat, de szinte ugyanekkor hangsúllyal szerepel a guaca („istenszobor vagy természetfeletti hatóerővel rendelkező természeti tárgy”) képzelet is. A források látni engedik a keresztény misszionáriusok küzdelmét is az őslakos vallási hiedelemvilággal. Miután kevés kivétellel minden fordítás az eredeti nyelvből készült, és a kötetet történeti-filológiai jegyzetapparátus, valamint részletes bibliográfia kíséri, ezért a Szellemlhívók és áldozatok alkalmas segédeszköz lehet vallástudományi – kisebb mértékben amerikai egyháztörténeti és arktikus felfedezéstörténeti – témakörök főiskolai, egyetemi oktatásához is.

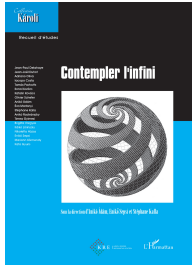
A szerző filológus, filozófus, történész, a Károli Gáspár Református Egyetem Szabaddölcsészeti Tanszékének oktatója.

Domokos Johanna (szerk.): Rajvinder Singh: Hat szemmel

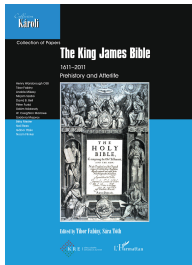
Rajvinder Singh Berlinben él, többnyire németül, de angol, pandzsábi, urdu és hindi nyelven is író költő, kulturális közvetítő, szinkrontolmács. Az utóbbi évtizedekben jelentős szerepet töltött be a német és nemzetközi kulturális és irodalmi élet horizontjának alakításában. Eleddig tizenhárom kötete, több mint félszáz kulturális dialógusról szóló írása jelent meg, számos német és indiai irodalmi díjjal tüntették ki. A magyar fordításkötet címe Frank-Walter Steinmeier német államfő által is gyakran idézett metaforájára utal, melynek Rajvinder Singh költészete valódi megtestesítője.

COLLECTION KÁROLI, L'HARMATTAN HONGRIE

Anikó Ádám, Enikő Seps, Stéphane Kalla (szerk.): *Contempler l'infini*

Le recueil d'études *Contempler l'infini* invite le lecteur à étudier la fonction de l'acte contemplatif dans son rapport à l'espace et au temps, en s'interrogeant notamment sur la valeur et la portée épistémiques de cet acte (d'un point de vue mathématique, philosophique, phénoménologique, esthétique, artistique, linguistique et poétique) lorsqu'il se détermine en relation à une réalité représentée comme « infinie » (Dieu, âme, cosmos, etc.). Ce livre est conçu dans un contexte éminemment interdisciplinaire, l'objectif étant de comprendre comment cette articulation subtile des deux concepts peut être abordée selon des méthodologies et des lexiques très différents mais bien souvent complémentaires sur le plan épistémologique. Le recueil regroupe les études et les réflexions des chercheurs français et hongrois de différentes spécialités (mathématiques, philosophie, esthétique, phénoménologie, théologie, linguistique et littérature).

Fabiny Tibor, Tóth Sára (ed.): *King James Bible*

The King James Bible, sometimes called the King James Version or the Authorized Version, has been a sacred and cultural icon of the English-speaking world since it was first published in 1611. In September 2011, together with The Hungarian Bible Society, the Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary hosted an international conference entitled *The King James Bible (1611–2011) – Prehistory and Afterlife* to mark the 400th anniversary of the publication of this monumental work, one of the most influential books ever published in English. Our university was named after the Calvinist pastor Gáspár Károli (ca 1529–1591), who is considered the author of the first complete translation of the Bible into Hungarian (1590). The Károli Bible has played a similarly iconic role for Hungarians as the King James Bible has for the British. The organizers of the conference called for papers concerning both the “prehistory” and the “afterlife” of the King James Bible. The selection of the papers offered here represents a treasure trove for biblical scholars, theologians, linguists, and students of English literature and cultural studies.

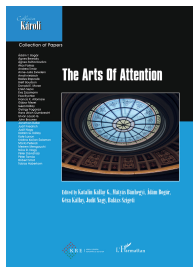

Kállay Katalin et al (eds.): *This is just to Say*

The seemingly modest title of this volume is borrowed from William Carlos Williams’ famous poem. Students majoring in English at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary usually get acquainted with Williams’ text in the course “Introduction to Literary Studies”.

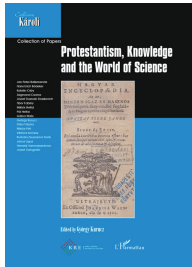
Some frequently asked questions are: “What makes it a poem?” “Isn’t it just something like a post-it note on a fridge?” “Wouldn’t anybody be able to write such a text?” And a frequently given answer is: “Give it a try! Get personally involved! Discover the flavors of Williams’ text, the personal pronouns, the rhythm, the word order and the vocabulary! It might make a decisive difference that the last word of the text is ‘cold’, not ‘sweet’, reminding the reader of the ‘ice-box’, offering a chilly touch to the relationship between the ‘I’ and the ‘you’. And the word ‘forgive’ is an odd one out, much more emphatic than a simple ‘sorry’, indicating a major offense or sin...But isn’t this an exaggeration? Can we talk about sin concerning the consumption of a fruit? – Well, if we think about Adam and Eve...”

And there are some students who indeed get personally involved and give it a try. They respond to literature, either in verse, or in prose, sometimes through rewriting texts and sometimes in the traditional way, through literary analysis and research. This book testifies to the fact that they indeed have something to say.

Katalin G. Kállay, Mátyás Bánhegyi, Ádám Bogár, Géza Kállay, Judit Nagy, Balázs Szigeti (eds.): *Arts of Attention*

The volume is the final accomplishment of the international conference “The Arts of Attention,” held at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary between 11-14 September, 2013. Out of the several presentations, thirty-three have been re-written into essays. Clustering around five major themes, and written by academics, researchers and artists from Algeria, Austria, Belgium, Canada, Germany, Hungary, Poland, Slovenia, Sweden, Taiwan and the United States, these essays explore how literary texts encode the faculty of attention, and how theories of reading recognize, or underestimate the arts and techniques of attention.

Kurucz György (szerk.): *Protestantism, Knowledge and the World of Science*

This volume contains a collection of papers aimed at revealing and investigating the various aspects of Protestantism throughout the centuries. Although several generations of theologians, historians, linguists, or even literary historians have sought to elucidate the complexity of Protestant ethos and its influence on social, spiritual, intellectual and economic processes in Europe, it still seems to be an intriguing task to deal with issues such as the role and development of different disciplines, the circulation of knowledge, including the changing practices of early modern and modern governance. Accordingly, Professor Balkenende of Erasmus University, the former Prime Minister of Holland, expresses his conviction in the foreword that 'Protestantism can be a source of inspiration even in the twenty-first century.'

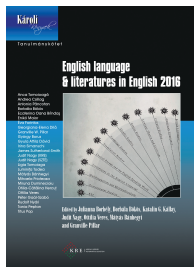

Brigitte Geißler-Piltz, Éva Nemes, Sijtze de Roos (eds.): *Inspire and be inspired*

Without any doubt research is the driving force behind development and professionalization, and a major reason why supervisors and coaches are striving to strengthen the evidence base of their practice, enhancing its credibility, reliability and legitimacy. Not surprisingly, this reflects what they professionally pursue with their clientele: to serve the development of individuals, teams and organisations, inspire clients to optimise their potential, raise the level of their professional skills and enhance their professional and personal growth.

ANSE (Association of National Organizations for Supervision in Europe), national branch organisations and training institutes consistently seek to improve the quality of these services in close contact with scholars and researchers. Research invites and facilitates critical (self-) reflection, initiates innovation, deepens the professional knowledge base and generates better theories.

This book may serve as an example of this effort. Edited and produced in close cooperation with the Faculty of Humanities of Károli Gáspár University, Budapest, and the Hungarian and German National Associations for Supervision and Coaching (MSZCT, DGSv), it offers relevant research reports by 22 scholars from all over Europe. Its aim is to inspire practitioners as much as researchers have been - and are - inspired by them.

Judit Nagy (szerk.): *English Language and Literatures in English 2016*

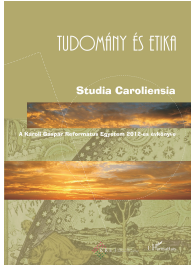
The volume *English Language and Literatures in English 2016* contains twenty-five studies written by Central-European scholars in the field of literature, culture and linguistics. Within these fields, EL&LE 2016 offers a colourful kaleidoscope of subject areas for any young or older scholar interested in English Studies, from the Victorian novel to literary multiculturalism, from cinematic mediation to cultural aspects of religion, from conceptual metaphors to ELT.

STUDIA CAROLIENSIA –
A KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM ÉVKÖNYVE

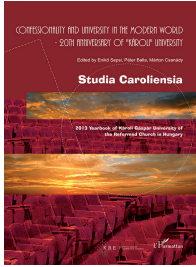
Sepsi Enikő (szerk.): *Európa*

A Károli Gáspár Református Egyetem *Studia Caroliensia* folyóiratából évkönyvvé alakult első, bemutatkozó kötete. A 2011-es tematikus szám az európaiság köré épül. Az Egyetem oktatói a jog, a bölcsészettudományok, a teológia, valamint a pedagógiatörténet Európához kötődő vonatkozásait tárgyalják. A 2011. évi *Studia Caroliensia* évkönyv tudományos munkái olyan aktuális témákat érintenek, amelyek széles társadalmi érdeklődést váltanak ki. Ilyen például a magyar uniós elnökség gazdaságpolitikai tevékenysége, a halálbüntetés kérdésköre, a jogérvényesítés európai helyzete és a politikai manipuláció mint fordítástudományi jelenség. A jelen kötet ízelítőt nyújt továbbá napjaink liturgiai kutatásairól, valamint a magyar és európai matematikatanítás összefüggéseiről. A bölcsészettudományi írások többsége az interkulturalitás és identitáskeresés fogalomköréhez kapcsolódik, de kitérnek a modern és mai magyar irodalom európai vonatkozásaira is.

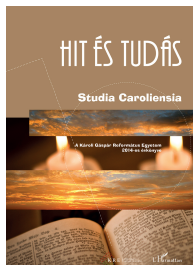
Sepsi Enikő (szerk.): *Tudomány és etika*

A 2012-es, második kötetben is változatlan az alapfilozófia, az Egyetem oktatóinak tudományos igényességű írásait évről évre egy-egy szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó téma köré csoportosítva foglaljuk kötetbe. Mindemellett nem titkolt cél, hogy az évkönyvvel olyan hagyományt teremtsünk, amely szervesen illeszkedik a református kultúra évszázadokra visszavezethető értékteremtő attitűdjéhez. Az idei esztendő témájaként a tudomány és az etika kapcsolatát választottuk. Ezt részben az indokolta, hogy Egyetemünk olyan kiváló tudással rendelkező szakembereket kíván képezni, akik felelősséget éreznek tudományáguk fejlődési irányaiért, és alkalmazási területeiért. A témaválasztás másik oka, hogy a jövő nemzedékek oktatóiként, kutatóikként bennünket is élénken foglalkoztat a 21. század fő kérdése: hogyan fejlődhet tovább úgy a tudomány, hogy közben az alapvető morális és életet támogató értékek határozzák meg? A *Studia Caroliensia* jelen kötetének szerzői az Egyetem valamennyi oktatási területének, azaz a jog-, a bölcsészet-, a hit- és a pedagógiatudományok aspektusából nézve keresik a lehetséges válaszokat. A jog és a morál összhangjáról, a kutatói etika problematikájáról, a globalizáció morális kihívásairól, a válásról szóló bibliai tanítások és a mai keresztény etika összefüggéseiről, az intézményes professzionális nevelés fő funkcióiról szóló írásokat olyan hívószavaknak tartjuk, amelyek a laikus érdeklődő számára is hasznos fogózkodót nyújtanak.

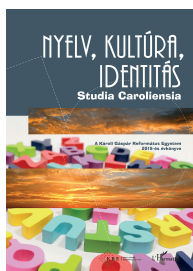
Enikő Seps, Péter Balla, Márton Csanád (eds.): *Confessionality and University in the Modern World – 20th Anniversary of Károli University*

The purpose of the conference organised at and by Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary between the 15th and the 17th of October 2013 was to discuss the basic theological principles that led to the foundation of Christian Universities in Hungary twenty years ago, after the collapse of Communism. The conference also intended to celebrate the founding of our university. The work has been organized in three panels: Christian Universities; Confessionality and Nation; Religiosity and Protestantism Today. Presenters of the first panel were asked to discuss the challenges and opportunities for Christian universities and to redefine a vision for their work and presence in the current postmodern, secular world. Representatives of both the Catholic and the Protestant Universities were requested to reflect upon their missions within the traditions of their respective European and North American Catholic and Protestant higher educational contexts. Professor Gottfried Adam, speaker of the second panel connected the topic of the first panel (education) to that of the second panel (Confession and Nation). The panel session on the third day entitled 'Religiosity and Protestantism Today' was opened by the former Prime Minister of the Netherlands, professor Jan-Peter Balkenende. This panel examined the change in the role of religion in international and Hungarian context. We hope this anniversary volume will launch other fruitful discussions and reflections on our respective specific institutional missions, engaged in a world where religious decline and unchurched is a tangible phenomenon.

Sepsi Enikő, Deres Kornélia (szerk.): *Hit és tudás*

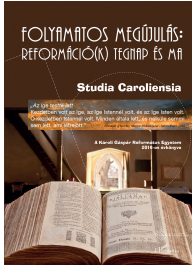
A negyedik, 2014-es évkönyv központi témájául a szerkesztőbizottság a „Hit és tudás” mottót választotta. A címválasztás indoka, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazható problémák és megoldási javaslatok azzal kapcsolatban, hogyan egyeztethető össze a keresztény hit a tudományos módszertannal, a tudományos gondolkozás által megkívánt szabadsággal és előfeltételmentességgel, hogyan alakul az egyes tudományágak képviselőinek felelőssége a spiritualitás és a doktrína etikai relációjában, illetve milyen mozgósító erőt jelenthet a hit a „tisza” tudományosság számára. A kérdés egyébiránt történetileg is megközelíthető: hogyan került tudatosan vagy tudattalanul ellentétbe vagy éppen összhangba hit és tudás a legkülönbözőbb tudományágak képviselőinél? Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai változatos irányokból vizsgálják a fenti kérdésköröket, s gondolkodtatnak el így a hit és a tudás árnyalt, reménnyel és ellentmondással teli, sokszínű kapcsolatáról.

Sepsi Enikő, Deres Kornélia, Czeglédy Anita, Szummer Csaba (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás*

A Károli Gáspár Református Egyetem 2015. évi évkönyvének címét a Nyelv, kultúra, identitás hívószavak adják, amelyek külön-külön és együttesen is értelmezhetőek. A témaválasztás indoka, hogy az egyetemünkön oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazódtak rendkívül időszerű kérdések azzal kapcsolatban, hogy e három terület miképpen működik közre az egyén és a közösség önmeghatározásában és önértelmezésében. A nyelv, a kultúra és az identitás dinamikus kapcsolatrendszerét több szempontból is tanulmányoztuk, hiszen a filozófiai, lélektani, társadalmi vagy kulturális folyamatokban betöltött szerepük értelmezésében és értékelésében a társadalom- vagy hittudományi megközelítések mellett a bölcsészettudományi kutatások is figyelemre méltó eredményekre vezettek.

Az évkönyv a címben jelzett fogalomhármás kortárs megközelítéseit kínálja az irodalomtudomány és a művelődéstörténet, a nyelvtudomány, a teológia, a pszichológia és a pedagógia, valamint a jogtudomány területein. A kötet egy idegen nyelvű tanulmányokat összegyűjtő fejezettel zárul, amely a nemzetközi kutatásokhoz közvetlenebbül kapcsolódik. Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai tehát változatos nézőpontok, tudományterületek és nyelvek hálózataként mutatják fel a kultúra, a nyelv és az identitás inspiráló találkozásait.

Studia Caroliensia. A KRE 2016-os évkönyve

A Károli Gáspár Református Egyetem évkönyve 2017-ben jelenik meg hatodik alkalommal. A tudományos igénnyel bíró, egy-egy szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó téma köré csoportosított mondanivaló évente nemcsak a szakma, de a laikus érdeklődő számára is értékes mondanivalót tartalmaz. A 2016. évi Studia Caroliensia témáját a reformáció 500. évfordulója adja. A címben jelzett mindenkori és folyamatos megújulás gondolata határozza meg a kötet célkitűzését, amennyiben az egyetemen oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazható problémák, kérdések és megoldási javaslatok azzal kapcsolatban, hogy a protestantizmus és annak hagyománytörténete miképpen lép párbeszédbe a jelennel, vagyis hogyan működik közre az egyén, a közösség, vagy szűkebb értelemben véve akár a saját szakág mai önértelmezésében és önmeghatározásában. A kötet írásai között találhatunk a megújulás jelenségét a teológia, a vallástudomány, a tudománytörténet és a művelődéstörténet felől megvilágító értekezéseket, de több dolgozat vizsgálja a reformációnak a társadalmi felelősségvállalásban, illetve szervezeti kommunikáció területén betöltött szerepét, a reformátori hagyományok megjelenését a protestáns hivatásfelfogás és az etikus gazdaság- és vezetéselméletekben. Ennek megfelelően az idei Studiában a megújulás és a reformáció kérdésköre a bölcsészettudomány, az állam- és jogtudomány, a hittudomány és a pedagógia kutatási horizontjain keresztül kerülhet közelebb az olvasóhoz.